

निर्णय नं. ८३२३

असार, २०६७

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौला
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल
दे.पू.ई.नं. ०६४-DF-००११
फैसला मिति: २०६६।१०।१४।५
मुद्दा: लिखत दर्ता बदर दर्ता।
पुनरावेदक वादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ४ बालुवाटार
बस्ने डा.अशोक शमशेर ज.ब.रा.

विरुद्ध

विपक्षी प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला महाकाल
गा.वि.स. वडा नं. ५ हाँडीगाउँ बस्ने
सावित्रीदेवी सापकोटा

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री ठाकुरप्रसाद शर्मा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री विनोदप्रसाद ढुंगेल

मा.न्या.श्री मोहनप्रसाद घिमिरे

यस अदालत संयुक्त इजलास

मा.न्या.श्री शारदा श्रेष्ठ

मा.न्या.श्री पवनकुमार ओझा

- अ.वं. ३० नं. आकर्षित हुनका लागि मुद्दाका कुनै पक्षसँग न्यायकर्ताको सम्बन्ध देखिनु पर्छ। मुद्दाका कुनै पनि पक्षसँग कुनै पनि प्रकारको सम्बन्ध नदेखिएको अवस्थामा लगाउको कुनै एक मुद्दामा अ.वं. ३० नं. को प्रश्न उठेको भन्दैमा सबै मुद्दालाई मिसाएर अन्यौल, अनिश्चय र अनिर्णयको स्थिति पैदा गर्नु न्यायोचित नहुने।

(प्रकरण नं. ४)

- विदेशमा रहेका व्यक्तिको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्ने र निजको हक अधिकार सुरक्षित राख्ने प्रयोजनका लागि निजका तर्फबाट हकवालाले नालिस, प्रतिउत्तर,

पुनरावेदन, निवेदन दिनसक्ने समेतको व्यवस्था गरिएबाट विदेशमा रहेको व्यक्तिले आफू विदेशमा रहेको भन्ने मात्र आधारमा मुद्दा गर्ने हदम्यादलाई लम्ब्याउन सक्ने व्यवस्था कानूनले नगरेकाले यसरी कानूनले नै प्रदान नगरेको छूट वा सुविधाको दावी गर्न नमिल्ने। (प्रकरण नं. ५)

- मुद्दा दायर भएपछि प्रथमतः हदम्याद, हकदैया जस्ता कानूनी प्रश्नमा प्रवेश गरी त्यसबाट मुद्दाको औचित्यभित्र प्रवेश गरी हेरिनु पर्ने अवस्था भएमात्र मुद्दाको अन्य प्रक्रिया प्रारम्भ हुन्छ। यो न्यायिक प्रक्रियाको आधारभूत मान्यता नै हो। दावी नपुग्ने निष्कर्षले समान परिणाम दिँदा दिँदै पनि त्यसले खारेज हुने निष्कर्षको स्थान लिन नसक्ने हुँदा हदम्यादविहीन फिरादपत्र ग्रहण गरी मुद्दाको औचित्यमा प्रवेश गरी इन्साफ गर्न नमिल्ने। (प्रकरण नं. ९)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री पद्मराज काफ्ले, श्री हरिप्रसाद उप्रेती, श्री मुक्ति प्रधान र श्री खिमराज पौडेल

विपक्षी प्रतिवादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०५२, अङ्क ८, निर्णय नं. ६०६१, पृष्ठ ७४४

सम्बद्ध कानून:

- अ.वं. ३०, ८३(१) र ३९
- दान वकसको ५ नं.

फैसला

न्या. अनूपराज शर्मा: पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५७।४।२३ को फैसलाउपर वादीको तर्फबाट परेको मुद्दा दोहऱ्याई पाऊँ भन्ने निवेदनमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) अनुसार यस अदालतबाट निस्सा प्रदान भै पेश हुँदा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूका बीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली,

२०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छः

बुबा मनोहर शमशेर ज.व.रा., मुमा, म र भाइ समेत गरी जम्मा ४ जना जीवित अंशियार छौं । हामीहरू बीच अंशबण्डा भएको छैन । म अध्ययनका सिलसिलामा विदेश गएको र फर्की काठमाडौं आएपश्चात् अंशबण्डा गरौं भन्दा बुबाले मैले विभिन्न तरीकाले विभिन्न व्यक्तिलाई धेरै जग्गा दिइसके भनेकाले मिति २०५१।६।१० मा मालपोत कार्यालय काठमाडौंबाट नक्कल सारी हेर्दा म समेतको अंश हक लाग्ने पुख्र्यौली सम्पत्ति का.जि.का.न.पा. वडा नं. २३(ग) हाल ४ को मिति २०३५।२।४ को पत्रानुसार कि.नं. ४३० बदर भई कायम भएको कि.नं. २७२ को ५-८-३ (पाँच रोपनी आठ आना तीन पैसा) जग्गा मध्ये दक्षिण तर्फबाट पूर्वपट्टि ०-८-० (कित्ता नं. २७३) जग्गा मिति २०३५।१।२६ मा विपक्षी बुबा मनोहर शमशेरले विपक्षी सावित्रीदेवी सापकोटाका नाउँमा बक्सपत्र पारित गरिदिएको कुरा थाहा पाएकाले सो लिखतमा उल्लिखित जग्गामध्ये ४ भागको १ भागमा मेरो हक पुग्ने हुँदा सो लिखतको आधारमा विपक्षी सावित्रीदेवी सापकोटाका नाउँमा भएको दर्ता समेत बदर गरी मेरो अंश हक लाग्ने उल्लिखित जग्गाको उत्तरपश्चिमतर्फको ०-२-० दुई आना जग्गा मेरा नाउँमा दर्ता गरिपाउँ भनी अ.बं. ८२ नं. दानबक्सको १, ५ नं. अंशबण्डाको १९ नं. बमोजिम डा.अशोक शमशेर ज.व.रा.ले दायर गरेको फिरादपत्र ।

मिति २०२८।९।२६ मा मैले अंश छोडपत्रको कागज गरिदिएपश्चात पिताजी र आमाले मलाई रिभवापत प्रदान गरेको सम्पत्ति घर व्यवहार चलाउन र छोरा छोरीको पठन पाठन विवाह दान लगायतको कामका लागि लिएको ऋण तिर्न कसैको हक नलाग्ने मेरो हकको जग्गा हस्तान्तरण गरेको छु । अंशबण्डाको १९ नं. बमोजिम वादीको स्वीकृति लिनु पर्ने अवस्थाको जग्गा नै नभएको र मञ्जुरी लेखाउन जरुरी नै

नभएको जग्गा हुनाले निजको हस्ताक्षर नगराएको हो । जग्गा हस्तान्तरण भै भोग गरेको २ वर्षभन्दा बढी अवधि भैसकेपछि दान बक्सको ५ नं. को हदम्यादभित्र फिराद गर्न आएको छु भनी परेको फिराद हदम्यादको आधारमा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मनोहर शमशेर ज.व.रा.को प्रतिउत्तरपत्र ।

प्रतिवादी मध्येकी सावित्रीदेवी सापकोटाले प्रतिउत्तर नफिराई सुरु म्यादै गुजारी बसेको ।

यसै विवादित लिखत जालसाजी घोषित गरिपाउँ भनी यिनै पक्ष विपक्षका बीचमा चलेको फौ.नं. ३७३ को जालसाजी मुद्दामा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहरी आजै यसै इजलासबाट फैसला भै सकेको हुँदा सोही मुद्दामा उल्लिखित प्रस्तुत विवादित लिखत दर्ता बदर गरिपाउँ भन्ने वादी दावी पुग्न सक्दैन भन्ने समेतको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०५४।९।११ को फैसला ।

मेरो अंशहक म विदेशमा डाक्टरी पेशामा अध्ययन गरेको अवस्थामा मेरो मञ्जुरी बेगर हा.व.को माध्यमद्वारा लिनुदिनु गरेका विपक्षीको कार्य म स्वेदशमा केही समय आई पाटनको शान्त भवन अस्पतालमा १९ महिना रेसिडेन्ट डाक्टर रहेकै कारणले कटौती हुने या लोपै हुने हो भने त जन्मसिद्ध अधिकार भन्ने कुनै अर्थ रहेन । यसै लगाउको फौ.नं. ३७३ को जालसाजी मुद्दाको फैसलाउपर आजै पुनरावेदन दिएकोले सो जालसाजी मुद्दा समेत साथै राखी हेरी प्रमाण लगाई न्याय पाउँ । उपरोक्त उल्लेख गरेबमोजिम का.जि.अदालतबाट भएको फैसला बदर गरी मेरो फिराद दावीबमोजिम इन्साफ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी डा.अशोक शमशेर ज.व.रा.को पुनरावेदन अदालत पाटनसमक्ष परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा यसै मुद्दाको लगाउको जालसाजी मुद्दामा विपक्षी भिकाउने आदेश भएकोले यसमा पनि छलफलको लागि विपक्षी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश ।

यसमा मिति २०३५।१।२६ मा प्रतिवादी मनोहर शमशेरले हक छाडी बकस गरी सावित्रीदेवीलाई दिएको जग्गा सोही मितिबाट पाउनेको हक पुग्ने भई भोग चलन गर्नेमा वादीले प्रमाण पेश गरी सो जग्गा प्रतिवादीले भोग चलन गरेको अन्य अवस्था समेत देखाउन सकेका छैनन् । दान बकसको १ नं. मा भएको हदम्याद नघाई फिराद दायर भएको देखिँदा र यसै लगाउको फौ.नं. ३७३ को जालसाजी मुद्दामा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर गरेको शुरुको फैसला सदर हुने ठहरी आज यसै इजलासबाट फैसला भएको आधार समेतबाट वादी दावी पुग्न नसक्ने हुँदा मिति २०५४।९।११ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेतको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५७।४।२३ को फैसला ।

प्रस्तुत मुद्दा र म निवेदक वादी, विपक्षी सुशीलप्रसाद हुंगेल समेत प्रतिवादी भएको जालसाजी एवं लिखत बदर मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनका मा.न्या. श्री विनोदप्रसाद हुंगेल समेतको संयुक्त इजलासबाट फैसला भएको छ । मा.न्या. श्री विनोदप्रसाद हुंगेल र उक्त लगाउको मुद्दामा रहेका विपक्षी एवं प्रतिवादी सुशीलप्रसाद हुंगेल सातपुस्तासम्मका अपुताली परे खान पाउने काका भतिजा नाताका मानिस हुन् भन्ने कुरा हुंगेल वंशावलीबाट देखिन्छ (वंशावलीको फोटोकपी यसै साथ पेश छ) यस्तो कानूननले मुद्दा हेर्नु हुँदैन भनी निषेध गरेको नाताका मानिसको मुद्दा सँगै लगाउमा रहेको प्रस्तुत मुद्दा समेत हेरी गरिएको फैसला प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत अ.व. ३० नं. को उल्लंघन गरी भएको हुँदा बदरभागी छ । नक्कल सार्नु पूर्व हा.व. भएको कुरा मलाई थाहा जानकारी थियो भन्ने कुराको प्रमाण विपक्षीले दिन नसकेको र म विदेश अध्ययन गर्न गएको अवस्थामा विपक्षीहरूले हा.व. को लिखत पारित गरी लिनु दिनु गरेको कुरा नक्कल सारी लिई थाहा पाएको मितिले म्यादै भित्र दायर गरेको प्रस्तुत मुद्दामा वास्तविकता तर्फ नहेरी हदम्यादको आधारमा

फिराद खारेज हुने ठहराई भएको पु.बे.अ. पाटन समेतबाट भएको फैसला कानून एवं नजीरको प्रतिकूल हुन पुगी त्रुटिपूर्ण भएको हुँदा मुद्दा दोहोर्‍याई वादी दावीबमोजिम इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी डा.अशोक शमशेरको यस अदालतसमक्ष पर्न आएको निवेदनपत्र ।

यसमा यसै साथ पेश भएको निवेदन नं. ६०७६ को लिखत दर्ता बदर दर्ता मुद्दामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भएको र प्रस्तुत मुद्दा पनि उक्त मुद्दा सँग निर्णय हुनुपर्ने देखिँदा यसमा पनि मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । सम्बन्धित शुरु रेकर्ड र भए प्रमाण मिसिल समेत भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०५७।१।२२ को आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दामा हदम्यादको प्रश्न उठिसकेपछि सर्वप्रथम फिराद हदम्यादभित्र दायर भए नभएको, हदम्यादभित्र दायर भएको नदेखिए फिराद खारेज गरी मुद्दाको विषयबस्तुमा प्रवेश गरिरहनु नपर्ने अवस्थामा पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलामा हदम्याद सम्बन्धमा विवेचना नै नगरी शुरु जिल्ला अदालतले मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी गरेको फैसलालाई नै सदर गरेको पाइयो । मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी इन्साफ गर्नु पूर्व कानूनी प्रश्नहरू हदम्याद, हकदैया आदिमा विचार गर्नु पर्नेमा सो गरेको देखिएन । तसर्थ पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट प्रस्तुत मुद्दा फैसला हुँदा, हदम्याद सम्बन्धमा उठेको प्रश्नमाथि विवेचना गरी सो सम्बन्धमा बोल्नुपर्नेमा सो सम्बन्धमा नबोली शुरु जिल्ला अदालतले वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५७।४।२३ को फैसला नमिलेको हुँदा बदर गरिदिएको छ । अब हदम्याद समेत सम्बन्धमा जे जो बुझ्नु पर्ने बुझी कानूनबमोजिम इन्साफ गर्नु भनी मुद्दाका दुवै पक्षलाई तारेख तोकी मिसिल पुनरावेदन अदालत,

पाटनमा पठाई दिने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री शारदा श्रेष्ठको राय ।

प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीको हदम्यादविहीन फिराद पत्र खारेज गरिदिए हुनेमा सो फिराद पत्रमा इन्साफ गरी दावी नपुग्ने ठहराएको सम्म कुरामा कानूनी प्राविधिक पक्ष नमिलेको देखिए पनि यथार्थमा वादीको माग नपुग्ने हुनु भनेको परिणामतः वादीले भनेको नहुने निर्णय नै हुने हुँदा शुरु सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसलालाई अन्यथा भन्न पर्ने देखिदैन । तसर्थ, शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतले वादी दावी नपुग्ने ठहर्छाएको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५७।४।२३ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । पुनः निर्णय गर्न पठाउने भन्ने सहयोगी माननीय न्यायाधीश श्री शारदा श्रेष्ठसँग राय नमिली भिन्न राय भएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१) (क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा निर्णयार्थ पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री पवनकुमार ओझाको राय सहितको यस अदालतको मिति २०६४।१।२० को फैसला ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चठी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री पद्मराज काफ्ले, श्री हरिप्रसाद उप्रेती, श्री मुक्ति प्रधान र श्री खिमराज पौडेलले विवादित सम्पत्ति प्रतिवादी मनोहर शम्शेरको निजी आर्जनको सम्पत्ति होइन, त्यस्तो सम्पत्तिमा वादीको पनि हक लाग्छ भन्ने तथ्य यिनै वादीले दायर गरेको अंश मुद्दाबाट स्थापित भैसकेको छ, बाबुले आर्जित गरेको सम्पत्ति निजसँग आश्रितहरूका लागि पैत्रिक सम्पत्ति नै मानिन्छ । अंश मुद्दामा विभिन्न नजीर सिद्धान्तहरूलाई समेत आधार मानी वादी दावीको सम्पत्तिलाई पैत्रिक सम्पत्तिका रूपमा परिभाषित गरी अंशबण्डा पाउने

ठहर्छाएको र त्यसलाई पुनरावेदन अदालतबाट समेत सदर गरी अन्तिम भएर रहेको हुँदा वादी दावीको सम्पत्तिलाई बण्डा नलाग्ने भन्न मिल्दैन । पूर्ण इजलाससमक्ष आएको विवादलाई पुनः न्याय निरुपण गर्नका लागि संयुक्त इजलास वा पुनरावेदन अदालतमा पठाउनु पर्ने अवस्था हुँदैन । पूर्ण इजलासले सम्पूर्ण कानूनी एवं तथ्यगत प्रश्नहरूको निरुपण गरी मुद्दाको अन्तिम किनारा गरिनु पर्दछ । पुनरावेदन अदालतबाट अ.व. ३० नं. को त्रुटि भएको भन्ने कुरामा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशबीच मतैक्यता छ, त्यस्तो त्रुटिलाई पूर्ण इजलासले नै सच्याउनु पर्दछ, फिर्ता पठाउँदा त्यसबाट मुद्दाको किनारा लाग्न ढिलो हुने र मुद्दा बल्किइरहने अवस्था हुन्छ । अंश हक मेटिने गरी भएका लिखतहरू कायम रहन सक्ने अवस्था हुँदैन । वादीको हक मेटाउने वदनियत स्पष्ट रूपमा देखिएको छ, वादी नेपाल सरहद बाहिर भएको पुष्टि भैरहेको र अध्ययनका लागि बाहिर गएको अवस्थामा अंशहक जस्तो नैसर्गिक हकबाट बञ्चित हुनुपर्ने अवस्था उत्पन्न भएको हुँदा त्यसतर्फ पनि इजलासको ध्यान जानु पर्दछ । दूषित कार्यमा हदम्यादलाई मात्र आधार बनाइनु हुँदैन । वादीको समेत अंश हक लाग्ने सम्पत्ति लिखत गरी अरु कसैलाई दिँदा वादीको मञ्जुरी लिनु पर्ने वा वादीलाई साक्षी राख्नुपर्नेमा नगरी गरिएको क्रियाले कानूनी मान्यता पाउन सक्दैन, दान वकसको १ नं. र ५ नं. तथा कीर्ते कागजको ३ नं. समेतका आधारमा त्यस्तो लिखत बदर गरिनु पर्दछ, कीर्ते कागजको १८ नं. बमोजिम परेको फिरादलाई हदम्यादविहीन मान्न मिल्दैन । तसर्थ वादी दावीबमोजिम लिखत बदर हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भएको थियो ।

आज निर्णय सुनाउन तारिख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा उल्लिखित बहस जिकीरका साथै सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी आफ्नो समेत अंश हक लाग्ने का.जि.का.म.न.पा.वडा नं.२३(ग) स्थित कि.नं. २७२ को क्षेत्रफल ५-८-३ मध्ये हाल

किताकाट हुँदा कायम कि.नं. २७३ को क्षेत्रफल ०-८-० जग्गा बुवा मनोहर शम्शेरले विपक्षी सावित्रीदेवी सापकोटालाई मिति २०३५।१।२६ मा हालैदेखिको बक्सपत्र पारित गरिदिएको कुरा मालपोत कार्यालय, काठमाडौँबाट मिति २०५१।६।१० मा नक्कल सारी थाहा पाएको हुँदा सो लिखतमध्ये ४ भागको १ भाग लिखत बदर गरिपाउँ भनी परेको फिरादका सम्बन्धमा विवादको जग्गा मनोहर शमसेर ज.व.रा.को एकलौटी हक लाग्ने प्रकृतिको जग्गा भएको हुँदा निजले हा.व.को लिखत पारित गरिदिँदा वादीको मञ्जुरी लिनुपर्ने होइन भन्ने समेतको प्रतिउत्तर जिकीर रहेको देखिन्छ । शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहरी फैसला भएको र सोउपर वादीको पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट समेत शुरु सदर हुने ठहरी फैसला भएको छ । सो फैसला दोहोऱ्याई हेरी पाउँ भनी यस अदालतमा वादीको निवेदन परेकोमा यस अदालतबाट दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भै न्याय निरुपण हुँदा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूका बीचमा शुरु अदालतबाट हदम्याद सम्बन्धमा उठेको प्रश्न माथि विवेचना नगरी वादी दावी पुग्न नसक्ने भनी गरेको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा यस अदालतबाटै अन्तिम न्याय निरुपण गर्न मिल्ने वा सो समेतको प्रश्नमा प्रवेश गरी पुनरावेदन अदालतबाटै न्याय निरुपण गर्नुपर्ने भन्ने समेतका विषयमा मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको अवस्था देखिँदा प्रस्तुत मुद्दामा मूलतः देहायका प्रश्नहरूको निरुपण गरिनुपर्ने देखिन्छः

१. पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसलामा अ.वं. ३० नं. को त्रुटि रहेको भनी यस अदालतमा प्रश्न उठेको अवस्थामा यस अदालतबाट मुद्दाको अन्तिम न्याय निरुपण गर्न सकिन्छ वा न्याय निरुपणका लागि पुनः पुनरावेदन अदालतमा नै पठाउनु पर्ने हुन्छ ?

२. कुनै लिखत बदरको प्रश्नमा विदेशमा अध्ययन गर्न गएको भन्ने आधारमा लिखतको नक्कल सारी लिई थाहा पाएको मितिबाट फिराद दायर गर्ने हदम्याद प्रारम्भ हुने अर्थ गर्न मिल्ने हुन्छ वा हुँदैन ?

३. फिराद खारेज हुनु र दावी नपुगनुको परिणाममा तात्त्विक फरक नहुने भएपनि हदम्यादविहीन फिराद दायर भएको अवस्थामा फिराद खारेज हुनु र मुद्दाको औचित्यभित्र प्रवेश गरी दावी पुग्न नसक्ने निष्कर्षमा पुगनुलाई समान स्थितिको मान्न सकिन्छ वा सकिँदैन ?

४. फिराद खारेज हुनुपर्ने मुद्दामा मुद्दाको औचित्यभित्र प्रवेश गरी दावी पुग्न नसक्ने निष्कर्षमा पुगेको अवस्थामा यस अदालतले नै मुद्दाको अन्तिम न्याय निरुपण गर्न सक्छ वा न्याय निरुपणका लागि पुनः पुनरावेदन अदालतमा नै पठाउनु पर्ने हुन्छ ?

५. वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहऱ्याएको शुरु फैसलालाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ वा छैन ?

२. प्रथमतः उल्लिखित प्रश्नहरू मध्येको पहिलो प्रश्नका सन्दर्भमा अ.वं. ३० नं. को कानूनी व्यवस्था र त्यसले ग्रहण गरेको उद्देश्य समेतका बारेमा यसै लगाउको दे.पू.इ.नं. ०६४-DF-००१४ को लिखत दर्ता बदर दर्ता मुद्दामा विस्तृत रूपमा विवेचना गरिसकिएको छ । अब, लगाउको कुनै एक मुद्दामा अ.वं. ३० नं. को प्रश्न उठेकोमा त्यसैको लगाउको अर्को मुद्दामा पर्ने प्रभावका सन्दर्भमा मात्र यहाँ विवेचना गर्नु सान्दर्भिक हुने देखिन्छ । सो सम्बन्धमा विचार गर्दा यिनै पुनरावेदक वादी र सुशीलप्रसाद ढुंगेल समेत प्रतिवादी भएको जालसाजी एवं लिखत बदर मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनका न्यायाधीश श्री बिनोदप्रसाद ढुंगेल समेतको संयुक्त इजलासबाट फैसला भएको, निज न्यायाधीश श्री बिनोदप्रसाद ढुंगेल र उक्त लगाउको मुद्दामा

रहेका विपक्षी एवं प्रतिवादी सुशीलप्रसाद ढुंगेल सातपुस्ता भित्रका अपुताली परे खान पाउने काका भतिजा नाताका व्यक्ति भएकाले अ.वं. ३० नं. ले मुद्दा हेर्नु हुँदैन भनी निषेध गरेको नाताका मानिसको मुद्दा सँगै लगाउमा रहेको प्रस्तुत मुद्दा समेत हेरी गरिएको फैसला प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत अ.वं. ३० नं. को उल्लंघन गरी भएको हुँदा बदरभागी छ भन्ने जिकीर समेत लिइएको देखिन्छ। त्यसरी नाता सम्बन्धको विवाद पुनरावेदन अदालतमा उठेको नभै सो अदालतबाट फैसला भैसकेपछि पुनरावेदक/वादीले यस अदालतमा मुद्दा दोहोऱ्याई हेरी पाऊँ भनी दायर गरेको निवेदनपत्रका साथ ढुंगेल वंशावलीको प्रतिलिपि समेत पेश गरेको देखिन्छ।

३. यस अदालतबाट दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गर्दा समेत सोही तथ्यलाई आधार बनाएर लगाउको दो.नि.नं. ६०७६ को लिखत दर्ता बदर दर्ता मुद्दामा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरी प्रस्तुत मुद्दा समेत उक्त मुद्दासँग निर्णय हुनुपर्ने भनी आदेश भएको देखिन्छ। न्याय निरुपणको अन्तिम स्थल (last resort) का रूपमा रहेको सर्वोच्च अदालतसमक्ष आएको विवादमा पुनरावेदन अदालतमा अ.वं. ३० नं. को त्रुटि भएको भन्ने आधारमा त्यस विषयलाई निर्णयहीन अवस्थामा राख्नु उचित पनि हुँदैन। पुनरावेदन सुन्ने र साधक जाँच्ने अदालतलाई तल्लो अदालत, निकाय वा अधिकारीको निर्णय सदर, उल्टी वा केही उल्टी गर्ने र तल्लो अदालत, निकाय वा अधिकारीले गर्न पाउने फैसला वा अन्तिम आदेश गर्ने समेतको अधिकार रहन्छ। न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १४ ले यस सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ। त्यसरी निर्णय सदर, उल्टी वा अन्तिम आदेश गर्न पाउने अधिकार निहित रहेको यस अदालतले अ.वं. ३० नं. को त्रुटि भएको अवस्थामा पनि आफैँ निर्णय गर्नसक्ने हुँदा त्यसलाई पुनः निर्णयका लागि पुनरावेदन अदालतमा फिर्ता पठाउनु आवश्यक हुँदैन।

४. लगाउका मुद्दाहरूमध्ये कुनै एकमा अ.वं. ३० नं.को त्रुटि भएको अवस्था भए सोही मुद्दामा मात्र सो प्रश्न उठ्न सक्ने हुन्छ। सोसँग लगाउको हुँदैमा सबै मुद्दालाई एउटै डालोभित्र राख्दा त्यसले अ.वं. ३० नं. को प्रयोगलाई थप जटिल बनाउन सक्छ। अ.वं. ३० नं. आकर्षित हुनका लागि मुद्दाका कुनै पक्षसँग न्यायकर्ताको सम्बन्ध देखिनु पर्छ। मुद्दाका कुनै पनि पक्षसँग कुनै पनि प्रकारको सम्बन्ध नदेखिएको अवस्थामा लगाउको कुनै एक मुद्दामा अ.वं. ३० नं. को प्रश्न उठेको भन्दैमा सबै मुद्दालाई मिसाएर अन्याय, अनिश्चय र अनिर्णयको स्थिति पैदा गर्नु न्यायोचित हुन सक्दैन।

५. अब, दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा, पुनरावेदक/वादीले यस अदालतसमक्ष मुद्दा दोहोऱ्याई हेरिपाऊँ भनी दिएको निवेदनमा विवादको मिति २०३५।१।२६ को लिखतको नक्कल सार्नु पूर्व त्यसरी लिखत भएको भन्ने कुराको जानकारी मलाई थियो भन्ने प्रमाण प्रतिवादीले पेश गर्न नसकेको र आफू विदेश अध्ययन गर्न गएको कारणले गर्दा विपक्षीहरूले हा.व. को लिखत पारित गरी लिनु दिनु गरेको कुरा थाहा जानकारी पाउने अवस्था नहुने समेतको तर्क प्रस्तुत गरी नक्कल सारी लिई थाहा पाएको मितिले म्यादै भित्र फिराद दायर गरेको भनी जिकीर लिएको देखिन्छ। त्यसरी विदेशमा रहँदैमा हदम्याद विस्तारित हुन सक्ने नसक्ने भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा, अ.वं. ८३ नं. को देहाय (१) मा विदेशमा गई फर्की आउने ठेगाना नभएका मानिसको हक पुग्ने जुनसुकै कुरामा नालिस, प्रतिउत्तर, पुनरावेदन, निवेदन दिन वा मुद्दा मामिलासम्बन्धी अन्य कुनै काम कारवाही गर्नुपर्ने भएमा अड्डाको अनुमति लिई ती मानिसहरूको एकाघरसँग बसेका सोह्र वर्ष नाघेको हकवालाले हदम्यादभित्र गर्न पाउनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। सो व्यवस्थाले विदेशमा रहेको व्यक्तिका हकमा हदम्याद स्थिर रहने अर्थात् निज

विदेशबाट फर्की आएपछि मात्रै हदम्याद प्रारम्भ हुने देखिँदैन । त्यसरी विदेशमा रहेका व्यक्तिको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्ने र निजको हक अधिकार सुरक्षित राख्ने प्रयोजनका लागि निजका तर्फबाट हकवालाले नालिस, प्रतिउत्तर, पुनरावेदन, निवेदन दिनसक्ने समेतको व्यवस्था गरिएबाट विदेशमा रहेको व्यक्तिले आफू विदेशमा रहेको भन्ने मात्र आधारमा मुद्दा गर्ने हदम्यादलाई लम्ब्याउन सक्ने व्यवस्था कानूनले गरेको छैन । कानूनले नै प्रदान नगरेको छूट वा सुविधाको दावी गर्न मिल्ने हुँदैन ।

६. प्रस्तुत मुद्दा मुलुकी ऐन, दानवकसको ५ नं. अन्तर्गत दायर हुन आएको देखिन्छ । दानवकसको ५ नं. लाई हेर्दा देहायको हदम्यादभित्र मुद्दा दायर गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ :

१. आफूले दान वकस पाएको कुरामा आफ्नो हक पुगेको मितिले २ वर्ष,
२. दिन नहुने दान वकस दिएकोमा पाउनेको हक पुगी भोग चलन गरेको मितिले २ वर्ष ।

७. उल्लिखित व्यवस्थामध्ये प्रस्तुत मुद्दामा दोस्रो अवस्थालाई आधार बनाइएको छ । विवादित लिखत मिति २०३५।१।२६ मा भएको र सो लिखतमा दिने प्रतिवादीमध्येका मनोहर समशेर र लिने प्रतिवादीमध्येकै सावित्रीदेवी सापकोटा भै हालैदेखिको वकसपत्रको लिखत पारित भएको देखिन्छ । हालैदेखिको वकसपत्र तत्कालै क्रियाशील हुने प्रकृतिको लिखत हो भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन, अर्थात् जुन मितिमा लिखत हुन्छ, सोही मितिदेखि दिनेको हक समाप्त हुन्छ र लिनेको हक प्रारम्भ हुन्छ । शेषपछिको वकसपत्र जस्तो भविष्यपरक हकको अवस्था यसमा विद्यमान हुँदैन । त्यसैले हालैको वकसपत्रमा पाउनेको हक पुगी भोगचलन गरेको मिति भन्नाले त्यस्तो लिखत पारित भएको मितिलाई जनाउँछ । जहाँसम्म आफू विदेश भएको कारणले लिखतको नक्कल सारी थाहा पाएको भन्ने वादी कथनको सन्दर्भ छ, दानवकसको ५ नं.

ले थाहा पाएको मितिलाई आधार मानेको छैन भने यस अघि गरिएको विश्लेषणबाट विदेशमा रहँदैमा हदम्याद स्थीर रहने वा सो अबधिमा हदम्याद क्रियाशील नहुने अवस्था नरहने भनी यो इजलास निष्कर्षमा पुगेको हुँदा वादीको सो कथनसँग पनि सहमत हुन सकिएन । दान वकसको ५ नं. कै विवाद समावेश भएको जमुर्ती तुहरिन वि. बाबुलाल साह तुराहा भएको लिखत बदर दर्ता बदर मुद्दामा इन्साफ माग्न अदालत आउनेले ऐनका हदम्यादभित्र आउनु पर्छ, ऐनका हदम्यादभित्र नपरेको फिरादबाट इन्साफ हुन सक्दैन, वकसपत्र गरिदिएको मितिबाट ऐनका म्याद २ वर्ष नाघी फिराद पर्न आएकोले प्रारम्भतः मुद्दाको सुनुवाई नै हुन नसक्ने भएको हुँदा तथ्यभित्र प्रवेश गरी निर्णय दिनुपर्ने नदेखिई फिराद खारेज हुने (नेकाप २०५२, अङ्क ८, नि.नं. ६०६१, पृष्ठ ७४४) भनी यस अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ । दान वकसको ५ नं. को हदम्याद निरपेक्ष प्रकृतिको देखिन्छ, त्यसमा थाहा पाएको वा अन्य त्यस्तै कुनै शर्त रहेको अवस्था समेत नहुँदा प्रस्तुत मुद्दा दानवकसको ५ नं. ले निश्चित गरेको हदम्यादभित्र दायर भएको मान्न सकिएन ।

८. हदम्यादविहीन फिरादको हैसियत के हुने भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, हदम्याद नाघेपछि ल्याएको फिराद लाग्दैन भन्ने स्पष्ट व्यवस्था अ.व. ३९ नं. ले गरेको छ । फिराद लाग्दैन भन्नुको अर्थ मुद्दा दर्ता हुनु अघि नै हदम्यादविहीन देखिई दर्ता नै नहुने भन्ने हुन्छ । तर मुद्दा दर्ता भैसकेपछि हदम्याद सम्बन्धमा लिइएको जिकीर तथा पेश भएका आधार प्रमाणहरूबाट फिराद हदम्यादभित्र नदेखिएमा भने त्यस्तो फिराद खारेज हुने ठहर्‍याई फैसला गरिन्छ । त्यसरी हदम्यादको अभावमा फिराद खारेज हुने अवस्थामा मुद्दाका अन्य तथ्यहरूको विवेचना गरिने वा मुद्दाको औचित्यभित्र प्रवेश गरी हेरिँदैन । प्रस्तुत मुद्दामा फिराद दर्ता भैसकेको र शुरु तथा पुनरावेदन अदालतबाट समेत

हदम्यादतर्फ प्रवेश नगरी वादी दावी नपुग्ने निष्कर्षमा पुगेको अवस्था छ ।

९. उल्लिखित परिप्रेक्ष्यमा फिराद खारेज हुनु र दावी नपुग्नुको परिणाममा तात्विक फरक नहुने भएपनि हदम्यादविहीन फिराद दायर भएको अवस्थामा फिराद खारेज हुनु र मुद्दाको औचित्यभिन्न प्रवेश गरी दावी पुग्न नसक्ने निष्कर्षमा पुग्नुलाई समान स्थितिको मान्न सकिन्छ वा सकिँदैन ? भन्ने प्रश्नको पनि निरूपण गरिनु पर्ने भएको छ । त्यसतर्फ विचार गर्दा वादी दावी नपुग्ने निष्कर्षमा पुग्नु भनेको मुद्दाको औचित्यभिन्न प्रवेश गरी न्याय निरूपण गरिनु भन्ने हुन्छ । तर हदम्यादविहीन फिरादमा मुद्दाको औचित्यभिन्न प्रवेश नै गरिँदैन, हदम्यादका आधारमा फिराद नै खारेज गरिन्छ । खारेज हुने फिरादका आधारमा औचित्यभिन्न प्रवेश गर्न मिल्ने पनि हुँदैन । फिराद खारेज हुनुको अर्थ त्यस्तो फिरादको अस्तित्वलाई नै अस्वीकार गरिनु हो, जुन फिरादको अस्तित्वलाई नै अस्वीकार गरिन्छ, त्यस्तो फिरादका आधारमा न्याय निरूपण हुन सक्ने अवस्था रहँदैन । प्रस्तुत मुद्दा हदम्यादविहीन रहेको भन्ने निष्कर्षमा यो इजलास पुगेको अवस्थामा शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतले वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको र सो फैसलालाई पुनरावेदन अदालत पाटनले समेत सदर गरेको स्थितितर्फ पनि विचार पुर्‍याउनु पर्ने भएको छ । फिराद खारेज हुनु र वादी दावी पुग्न नसक्ने निष्कर्षको अन्तिम परिणाम समान हुन्छ, अर्थात् वादीले लिएको दावी कायम रहन सक्दैन, विवादको विषय जे जुन अवस्थामा थियो, यथावत् रहन्छ, त्यसमा अर्काको हक सिर्जना हुने वा अन्य कुनै किसिमले त्यसको हैसियतमा परिवर्तन आउने हुँदैन । परिणाम समान स्थितिको भएपनि त्यसको प्रक्रिया फरक हुने देखिन्छ । न्यायिक कार्यमा कानूनको उचित प्रक्रियाको पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण स्थान रहन्छ । खारेज गर्नुपर्ने फिरादलाई हेरी औचित्यभिन्न प्रवेश गरी दावी पुग्न नसक्ने निष्कर्षमा पुग्दा त्यसबाट समान परिणाम प्राप्त

भएको टुंगोमा पुग्ने हो र त्यस प्रक्रियालाई स्वाभाविक रूपमा लिने हो भने कुनै अवस्थामा परिणाम फरक हुने गरी निष्कर्षमा पुग्न सक्ने संभावनालाई जन्म दिन सक्छ । न्यायिक प्रक्रियामा त्यस्तो संभावनालाई स्थान दिइनु हुँदैन, खारेज हुनुपर्ने मुद्दा खारेज नै गर्नु पर्छ । मुद्दा दायर भएपछि, प्रथमतः हदम्याद, हकदैया जस्ता कानूनी प्रश्नमा प्रवेश गरी त्यसबाट मुद्दाको औचित्यभिन्न प्रवेश गरी हेरिनु पर्ने अवस्था भएमात्र मुद्दाको अन्य प्रक्रिया प्रारम्भ हुन्छ । यो न्यायिक प्रक्रियाको आधारभूत मान्यता नै हो । दावी नपुग्ने निष्कर्षले समान परिणाम दिँदा दिँदै पनि त्यसले खारेज हुने निष्कर्षको स्थान लिन नसक्ने हुँदा हदम्यादविहीन फिरादपत्र ग्रहण गरी मुद्दाको औचित्यमा प्रवेश गरी इन्साफ गरेको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५७/४१२३ को फैसलालाई कानूनअनुरूपको मान्न मिल्ने ।

१०. त्यसरी हदम्यादविहीन फिराद खारेज गर्नु पर्नेमा मुद्दाको औचित्यभिन्न प्रवेश गरी वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको अवस्थामा त्यस्तो फैसला बदर गरी पुनः हदम्याद समेतका सन्दर्भमा जो जे बुझ्नु पर्ने हुन्छ, बुझी कानूनबमोजिम इन्साफ गर्नु भनी पुनरावेदन अदालतमा फिर्ता पठाउनु पर्ने हुन्छ वा यस अदालतले त्यस्ता प्रश्नहरूको निरूपण गरी अन्तिम निर्णय दिन सक्छ भन्ने सम्बन्धमा पनि यहाँ विवेचना हुनुपर्ने देखिन्छ । यस अधि अ.व. ३० नं. को प्रसंगमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १४ ले पुनरावेदन सुन्ने अदालतको अधिकारका सम्बन्धमा गरेको व्यवस्था समेतका सन्दर्भमा गरिएको विवेचनाबाट तल्लो अदालत, निकाय वा अधिकारीले गर्न पाउने फैसला वा अन्तिम आदेश गर्ने समेतको अधिकार सर्वोच्च अदालतले प्रयोग गर्न पाउने भन्ने निष्कर्षमा यो इजलास पुगेको हुँदा सोही आधारमा हदम्याद, हकदैया लगायतका प्रश्नमा यस अदालतबाटै

न्याय निरूपण गर्नसक्ने भएबाट पुनः निर्णयार्थ पुनरावेदन अदालतमा पठाई मुद्दालाई लम्ब्याईरहनु न्यायोचित र औचित्यपूर्ण मान्न सकिएन । फिराद नै हदम्यादविहीन भै खारेज हुने अवस्थामा अ.व. ३० नं. को सन्दर्भ वा अन्य कुराहरू विचारणीय नै हुँदैनन्, ती विषयहरू मुद्दाको औचित्यभित्र प्रवेश गरी न्याय निरूपण गर्ने सिलसिलामा विचार गरिने हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा ती प्रश्नहरूको सान्दर्भिकता समेत देखिँदैन ।

११. माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा प्रस्तुत मुद्दाको फिराद हदम्यादभित्रको नदेखिएको अवस्थामा फिराद खारेज गर्नुपर्नेमा दावी नपुग्ने ठहर्‍याएकोले शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला मनासिव देखिएन । तर प्रस्तुत मुद्दामा खारेजी वा दावी नपुग्ने निष्कर्षको परिणाम समान रहेको अवस्थालाई दृष्टिगत गरी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलालाई अन्यथा भनिरहनुको पनि कुनै औचित्य देखिएन । तसर्थ हदम्यादविहीन फिरादपत्र खारेज गर्नु पर्नेमा इन्साफ गरी दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको फैसलाको परिणाममा तात्विक भिन्नता नहुने भन्ने समेतका आधारमा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलालाई अन्यथा भनिरहनु नपर्ने भन्ने संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री पवनकुमार ओझाको राय सदर हुने ठहर्‍छ । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.मोहनप्रकाश सिटौला

न्या.गिरीशचन्द्र लाल

इति संवत् २०६६ साल माघ १४ गते रोज ५ शुभम्

इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

निर्णय नं. ८३२४

असार, २०६७

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौला
रि.पू.इ.नं. : ०६४-WF-००१६
आदेश मिति: २०६६।११।१३।
विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक ललितपुर उप-महानगरपालिका वडा नं.२
बस्ने अधिवक्ता चन्द्रकान्त ज्ञवाली
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
काठमाडौं समेत

- सरकारले आफूद्वारा नियन्त्रित संस्था सञ्चालन वा त्यसले गर्ने कार्य निजी क्षेत्रलाई कति दिने, कसरी दिने वा के गर्ने भन्ने कुरा सरकारको नीतिगत विषय हुँदा अदालतले निर्देशित गर्न नसक्ने भएकाले सुलभ र गुणस्तरयुक्त पेट्रोलियम पदार्थको उपभोगको सुनिश्चितताका लागि नेपाल आयल निगम बाधक रहेको मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

- उपभोक्ता अधिकारको विषयमा विभिन्न कानूनी प्रबन्ध गरिएको अवस्थामा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा नेपाल सरकार जिम्मेवार रूपमा प्रस्तुत हुनै पर्दछ । कानून बनाउने तर लागू गर्नेतर्फ अपेक्षित क्रियाशीलता नदेखाउने हो भने कानून प्रतिको सम्मानभावमा क्रमशः गिरावट आउन सक्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

- के कस्ता उद्योग, व्यापार वा सेवामा राज्यले आफ्नो भूमिका आवश्यक देख्दछ भन्ने कुरा राज्यले अवलम्बन गरेको राजनीतिक प्रणाली, आर्थिक नीति र राज्यको क्षमताका साथै

निजी क्षेत्रको क्षमता र विश्वसनीयता समेतमा निर्भर रहने ।

(प्रकरण नं. ७)

- आयल निगमको खारेजी गरी त्यसले गर्दै आएको कार्य निजी क्षेत्रबाट सञ्चालन गरिँदा पेट्रोलियम पदार्थको सहज र सुलभ आपूर्ति भै उपभोक्ताको हित संरक्षण हुने कुराको प्रत्याभूति न्यायिक निर्णयबाट हुन नसक्ने ।
- राज्य आफैँले जिम्मा लिँदा र निजी क्षेत्रलाई जिम्मा दिँदा पनि राज्यको भूमिका अपरिहार्य हुने प्रकृतिको कार्यमा न्यायिक हस्तक्षेप गरी राज्यलाई भूमिकाविहीन तुल्याउन नसकिने ।

(प्रकरण नं. ९)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री चन्द्रकान्त ज्ञवाली र रुद्र शर्मा
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री सुरेन्द्र महतो

अवलम्बित नजीर: २०५७ सालको रिट नं. ३१३६ सम्बद्ध कानून:

- उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४,
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३४(१)

आदेश

न्या.खिलराज रेग्मी: नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, ८८ को उपधारा (२) अन्तर्गत दायर भै संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरू बीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (क) अनुसार पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:

विपक्षीहरूले बिना कुनै आधार कारण मिति २०६२।१।२ को मध्यरातदेखि लागू हुने गरी पेट्रोलियम पदार्थको खुद्रा मूल्यमा प्रतिलीटर रु.५।-

ले बृद्धि गरी पेट्रोल, डिजेल, मट्टितेल र ए.टी.एफ.मा प्रतिलीटर क्रमशः रु.६७, रु.४६, रु.३९ र रु.५३ मूल्य कायम भएको कुरा गोरखापत्रमा प्रकाशित भएको छ । प्रकाशित समाचारअनुसार मूल्यवृद्धि गर्नुपर्ने प्रमुख कारणहरूमा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यमा बृद्धि भइरहेको, सोअनुरूप नेपालमा मूल्य समायोजन नभएको र यसबाट नेपाल आयल निगमले परल मूल्यभन्दा कम मूल्यमा पेट्रोलियम पदार्थ विक्री गर्नु परिरहेकाले निगमले इण्डियन आयल कर्पोरेशनलाई भुक्तानी गर्नुपर्ने रकम समेत जुटाउन कठिन भएको आदि उल्लेख गरिएको छ ।

यस अघि २०६१ पौष २६ गते पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यवृद्धि गर्दा डिजेल, पेट्रोल, मट्टितेल र कच्चा पदार्थको अन्तर्राष्ट्रिय बजार मूल्य क्रमशः ७३.७५, ७५.५६, ५१.६९ र ६५.५८ यु.एस.डलर प्रति ब्यारेल रहेकोमा हाल पुनः मूल्यवृद्धि हुँदाका बखत अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा अप्रशोधित तेलको मूल्य प्रति ब्यारेल ६५ यु.एस.डलरमा घटिरहेको छ । त्यस्तै २०६१।१।२६ मा १ यु.एस.डलरको मध्यम दर नेपाली रुपैयाँ ७१.४५ रहेकोमा २०६२।१।२ गते रातिसम्म सो दर रु.७०.५५ पैसामा झरेको देखिन्छ । यसरी यु.एस.डलरको तुलनामा नेपाली रुपैयाँको मुद्रास्फीति नदेखिएको र अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य घटिरहेको तथ्याङ्कबाट देखिइरहेको अवस्थामा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य अस्वाभाविक रूपमा बृद्धि भएको भन्ने विपक्षीको तर्क खण्डित भएको छ । नेपाल आयल निगमले सबै प्रकारको पेट्रोलियम पदार्थ विश्व बजारमा किन्दैन । केवल प्रशोधित मट्टितेल र डिजेल सिंगापुर र अरब खाडीको बजारमा यु.एस.डलरमा खरीद गरी जहाजबाट भारतीय बन्दरगाहमा ल्याएर इण्डियन आयल कर्पोरेशनलाई भारतीय रुपैयाँमा बेचिन्छ । त्यसपछि भारतीय आयल निगमलाई जिम्मा लगाइएको डिजेल मट्टितेलको कूल मूल्य बराबरको विभिन्न पेट्रोलियम पदार्थ

बस्तु साटासाट प्रणाली (Barter System) को आधारमा भारतीय डिपोबाट नेपालले प्राप्त गर्दछ । यसबाट परल मूल्यभन्दा कम मूल्यमा पेट्रोलियम पदार्थ बिक्री गर्नु परेको तथा इण्डियन आयल निगमलाई प्रत्येक महिना भुक्तानी गर्नुपर्ने रकम जुटाउन मूल्यवृद्धि गर्नु परेको भन्ने विपक्षीको भनाइ पनि तर्कसंगत छैन । पेट्रोलियम पदार्थमा मूल्यवृद्धि गर्नुपर्ने प्रमुख कारणहरूमा नेपालले पेट्रोलियम पदार्थ खरीद गर्नुपर्ने परिवर्त्य विदेशी मुद्रा खास गरी यु.एस.डलर महंगो भई नेपाली मुद्रा अबमूल्यन हुनु, नेपाली मुद्राको मुद्रास्फीति हुनु, तेल उत्पादक राष्ट्रमा तेलको उत्पादनमै कमी हुनु आदि पर्दछन् । तर हाल यी कुनै कारणहरूको विद्यमानता बिना नै मूल्यवृद्धि गरिएको छ ।

नेपाल आयल निगम नेपालमा पेट्रोलियम पदार्थको आपूर्ति तथा बिक्री वितरण गर्ने श्री ५ को सरकारको एकाधिकार प्राप्त संस्था हो । पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यवृद्धि हुनुमा निगमका आन्तरिक कमी कमजोरीहरू जिम्मेवार छन् । हुवानीकर्ताहरूलाई दिइएको अनावश्यक छुट, मिसावट, लेखा परीक्षण नै नभइकन वितरण गरिने बोनस र प्रोत्साहन, जथाभावी कर्मचारी भर्ना आदि निगम घाटामा जानुका प्रमुख कारणहरू हुन् । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २५(२) मा आर्थिक स्रोत र साधनलाई सीमित व्यक्तिहरूमा केन्द्रीत हुन नदिने र सामाजिक न्यायको आधारमा आर्थिक उपलब्धिको न्यायोचित वितरण गरिने कुरा उल्लेख छ । त्यस्तै उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ६(१)(ग), दफा ८(१)(ख) मा उपभोक्ताको हक हितको संरक्षणका लागि एकाधिकारलाई नियन्त्रण गरी अन्त्य गर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । तर ऐन लागू भएको ८ वर्ष भइसक्दा पनि विपक्षी निगमको एकाधिकार कायमै रहेको छ । उपभोक्ताहरूको स्वास्थ्य र आर्थिक हित कायम राखी मूल्यको अनियमितताबाट आम उपभोक्ताहरूलाई संरक्षण गरिने कुरा उक्त ऐनको

प्रस्तावनामा उल्लेख भए तापनि ऐनको सो उद्देश्य हासिल हुन सकेको छैन । ऐनको दफा ६(ख), (ग), (ङ) बमोजिम अनुचित व्यापारिक क्रियाकलापबाट उपभोक्तालाई सुरक्षित र सुसूचित गराउनु पर्नेमा सो नभएबाट ऐनको दफा ७ द्वारा प्रदत्त आम उपभोक्ताहरूको हक हनन् भएको छ । हालको अनियमित मूल्यवृद्धिबाट मध्यम र निम्नस्तरका जनतामा ठूलो भार पर्न जान्छ । विद्युत सेवा नपुगेको र मट्टितेल समेत किन्न नसक्ने ग्रामीण भेगका जनता प्रकाशको अधिकार (Right to Light) समेतबाट बञ्चित हुनेछन् । पेट्रोलियम पदार्थसँगै वृद्धि हुने हुवानी मूल्यका कारण दैनिक उपभोग्य एवं अत्यावश्यक वस्तुहरू उपभोग गर्न नसकी गरीब जनताहरू भोक भोकै मर्नु पर्ने सम्मको अवस्था हुने भै नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(१) द्वारा प्रदत्त जीवनको अधिकार (Right to Life) मा आघात परेको छ ।

अतः उल्लिखित मिति २०६२।५।२ को स्वेच्छाचारी मूल्यवृद्धिबाट सर्वसाधारण जनता एवं आम उपभोक्ताहरूको नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १२(१), २५(१)(२) तथा उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ६(१)(ख)(ग)(ङ) र दफा ८(१)(ख)(घ)(ङ) प्रदत्त हक हनन् भएकाले उक्त मूल्यवृद्धिको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ । सर्वसाधारण जनतालाई सरल एवं सुलभ ढंगबाट न्यूनतम मूल्यमा गुणस्तरयुक्त पेट्रोलियम पदार्थ उपभोग गर्ने अधिकार सुनिश्चित गर्न विपक्षी निगमलाई खारेज गरी एक विशेषज्ञ समिति गठन गर्ने आदेश गरी सोही समितिको प्रतिवेदनको आधारमा कानूनबमोजिम बिक्री वितरण गर्नु भनी परमादेश जारी गरिपाऊँ । विपक्षी निगमको एकाधिकार अन्त्य गरी पेट्रोलियम पदार्थको कारोवारलाई खुल्ला एवं प्रतिस्पर्धात्मक बनाउन सीमावर्ती क्षेत्रसम्म आयात गरी बिक्री वितरणको जिम्मा पूर्ण रुपमा निजी क्षेत्रलाई दिई हुवानीकर्ताहरूलाई दिइने क्षतिवापतको छुट नदिनु, पेट्रोलियम

पदार्थमा हुने अपचलन रोक्न सिलगुठी र रक्सौलदेखि अमलेखगञ्जसम्म पाइप लाइन बिछ्याउनु, बिना लेखापरीक्षण कर्मचारीहरूलाई प्रोत्साहन र बोनस रकम नदिनु र अनावश्यक कर्मचारीहरूको बोझ घटाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश लगायत उपयुक्त अन्य आदेश जारी गरिपाउँ । प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम टुङ्गे नलागेसम्म पेट्रोलियम पदार्थको पुरानै बिक्री दर कायम गर्नु भनी अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने ब्यहोराको निवेदनपत्र ।

निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुन नपर्ने आधार कारण भए १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६२।१।१३ को आदेश ।

यस कार्यालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट निवेदकको के कस्तो हक अधिकार हनन भएको हो, स्पष्ट जिकीर बिना दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत ब्यहोराको विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

यस अघि पनि रिट नं.३१३६ को निवेदनमा विपक्षी निवेदकले प्रस्तुत निवेदनमा उठाइएका कुराहरू नै उठाउनु भएको र सम्मानित अदालतबाट अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा कायम हुने मूल्यको आधारमा नेपाल आयल निगमले पनि पेट्रोलियम पदार्थको बिक्री मूल्य निर्धारण गर्नु भनी मिति २०६१।१।२९ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको र हालको मूल्यवृद्धि पनि सोही आधारमा भएकोले रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत ब्यहोराको विपक्षी उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

मिति २०६२।१।२ को मूल्यवृद्धि कार्यान्वयनमा आइसकेको हुँदा समेत अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलेन भन्ने ब्यहोराको यस अदालतको मिति २०६२।६।७ को आदेश ।

पेट्रोलियम पदार्थको आयातमा नेपाल आयल निगमको मात्र एकाधिकार भएको भन्ने

कुरा, पेट्रोलियम पदार्थ पाउन बेला बेलामा उपलब्ध नभई उपभोक्ता घन्टौं सडकमा लाइनमा कुर्नुपर्ने र पेट्रोलियम पदार्थको बेला-बेलामा मूल्यवृद्धि भएको कुरा यस अदालतले न्यायिक जानकारीमा लिन सक्ने कुरा हो । एकाधिकारले उपभोक्ताहरूको हित गर्दैन । एकाधिकारमा उपभोक्ताहरूले असल गुणको माल वा वस्तु कम मूल्यमा पाउन सक्तैनन् । एकाधिकारमा उपभोक्ताहरू आफूले खरीद गरेको माल वस्तुको मूल्य कति बढी तिर्नु परेको हो भन्ने कुरा पनि थाहा पाउनबाट बञ्चित हुन्छन् । एकाधिकारमा उपभोक्ता उपर आपूर्तिकर्ताको Domination हुन्छ । अर्थशास्त्रको सामान्य नियमअनुरूप कुनै मालको आपूर्तिकर्ता एक भन्दा बढी भएमा आपूर्तिकर्ता आफ्नो सामान बिकाउन आफ्नो सामानको Lowest Competitive Price तोक्न बाध्य हुन्छ । तर एकाधिकारमा त्यसको विपरीत हुन्छ । हामी कहाँ उपभोक्ता संरक्षण ऐन २०५४ को दफा ६, ७, ८ मा स्पष्ट शब्दमा कुनै पनि उपभोग्य वस्तुको आपूर्तिकर्ता एक ब्यक्ति मात्र हुन नसक्ने, राज्यले एकाधिकार प्रथा तोडी एकभन्दा बढी आयातकर्ताको व्यवस्था गर्नुपर्ने भन्ने स्पष्ट व्यवस्था हुँदाहुँदै पनि पेट्रोलियम पदार्थको आपूर्तिमा नेपाल आयल निगम मात्रको एकाधिकार हुनु कानूनविपरीत भएको देखियो । यहाँ एकाधिकार विरुद्ध प्रतिस्पर्धाको फाइदाको रुपमा नेपाल वायु सेवा निगमलाई लिन सकिन्छ । २०४६ साल अघि हवाई यातायात सेवामा नेपाल वायु सेवा निगमको मात्र एकाधिकार रहेको कारण हवाई यात्रुहरू हवाई यात्रा गर्न पीडित थिए तर २०४७ सालपछि सरकारले Open Sky Policy अपनाएपछि निजी विमान सेवाहरूले गर्दा हवाई यात्रुहरूलाई हवाई यात्रा गर्न सरल भयो । अतः विपक्षीले उपभोक्ता संरक्षण ऐन २०५४ को दफा ६, ७, ८ तथा तत्कालीन संविधानको धारा २५ र वर्तमान संविधानको धारा ३५ को उपधारा (२) र उपधारा (१२) तथा औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को व्यवस्थालाई समेत ध्यानमा राख्नुपर्छ ।

पेट्रोलियम पदार्थको सम्बन्धमा तमाम् नेपाली नागरिक उपभोक्ता संरक्षण ऐन २०५४ का उपभोक्ताहरू हुन् । कानूनले खास गरी उपभोक्ता संरक्षण ऐन २०५४ को दफा ६, ७ र ८ ले उनीहरूलाई दिएको हक संरक्षण र सुरक्षित गर्न देहायबमोजिम अध्यक्ष र सदस्य भएको एक तटस्थ र विशेषज्ञ समिति गठन गरी हालको नेपाल आयल निगमले मात्र पेट्रोलियम पदार्थ आयात गर्न पाएको एकाधिकार अन्त्य गरी नेपाल आयल निगमको वर्तमान अधिकार सुरक्षित नै राखी नेपाल आयल निगम लगायत इच्छुक अन्य व्यक्ति वा निकायहरूलाई समेत पेट्रोलियम पदार्थ आयात गर्न दिन किन नमिल्ने हो ? पेट्रोलियम पदार्थ आयात गर्न अन्य निजी क्षेत्रलाई दिन सकिन्छ, सकिदैन ? यदि सकिन्छ भने नेपाल आयल निगमको एकाधिपत्य किन अन्त्य नगर्ने सो कुरा र नेपाल आयल निगममा हाल Over Staffing भए नभएको र निगमका कर्मचारीले उपभोक्ता खर्चमा सहूलियत लिएको हो होइन ? सो र उपरोक्त कुराहरू समेत विस्तृत अध्ययन गरी यस अदालतलाई प्रतिवेदन बुझाउन एक समिति गठन गर्नु भनी विपक्षीका नाउँमा यो निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ ।

प्रस्तुत आदेशको जनाउ पाएको १ महिनाभित्र समितिको गठन गर्नु पर्नेछ र उक्त समितिले गठन भएको मितिले ३ महिनाभित्र आफ्नो प्रतिवेदन यस अदालतमा पेश गर्नेछ । समितिको प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि यस अदालतले रिट निवेदनमा अन्तिम निर्णय गर्नेछ । तबसम्मका लागि यो निवेदन मुलतवीमा राखी प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि प्रतिवेदन साथै राखी सुनुवाइका लागि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.को राय ।

सार्वजनिक सरोकारको विवादको नाममा न्यायिक निर्णय हुनै नसक्ने प्रकृतिका विषयवस्तुहरूलाई अनेक मनोगत आधारमा अदालतमा प्रवेश गराउनु उचित हुँदैन । साथै त्यस्ता गैरन्यायिक विषयहरू (non-justiceable

matters) मा अदालतले पनि समय खर्च गर्नु हुँदैन । प्रस्तुत रिट निवेदन जुन सन्दर्भ र परिस्थितिमा परेको थियो, त्यसको निरन्तरता अहिले बाँकी छैन । रिट निवेदन दायर भएपछि घटनाक्रममा भएको विकासबाट प्रस्तुत रिट निवेदन प्रयोजनहिन भइसकेको स्पष्ट छ । २०६२।५।२ को मूल्यवृद्धिबाट पेट्रोल प्रतिलीटरको रु.६७ पुगेको थियो भने २०६४।७।७ पछि पेट्रोल प्रतिलीटर रु.८०।- कायम भई अद्यापि बिक्री वितरण भई नै रहेको छ । प्रस्तुत निवेदनमा उल्लेख भए अनुसार २०६१ साल पुसतिर अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पेट्रोलियम ६५ देखि ७५ यु.एस.डलर प्रतिव्यारेल थियो भने अहिले प्रतिव्यारेल १०० यु.एस.डलर नाघिसकेको छ । यस्तो अवस्थामा निवेदकको माग अनुसार २०६२।५।२ को मूल्यवृद्धिसम्बन्धी निर्णय बदर गर्नुको कुनै अर्थ छैन । त्यसकारण विशेषज्ञ समितिको गठन लगायत यसमा अरु कुनै पनि काम कारवाही गरिरहनु परेन । औचित्य समाप्त भइसकेको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । विशेषज्ञ समिति बनाउने गरी निर्देशनात्मक आदेश जारी गर्ने माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.को रायसँग सहमत नभएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ३(१)(क) अनुसार पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारीको राय सहितको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६४।१०।६ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चठी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा मुख्य रूपमा मिति २०६२।५।२ देखि लागू हुने गरी पेट्रोलियम पदार्थमा गरिएको मूल्यवृद्धि अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा भएको मूल्यवृद्धिको कारणबाट भएको नभई नेपाल आयल निगमको आन्तरिक कमी कमजोरीहरूका कारणबाट भएको, उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ लागू भएको ८ वर्ष भइसक्दा पनि पेट्रोलियम पदार्थको आयात एवं बिक्री वितरणमा नेपाल आयल निगमको एकाधिकार

कायमै रहेकाले उपभोक्ताहरूको हक हितको संरक्षण गर्ने ऐनको उद्देश्य हासिल हुन नसकेको, ऐनद्वारा प्रदत्त उपभोक्ता एवं आम नागरिकहरूको कानूनी हकाधिकार एवं नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ द्वारा प्रदत्त जीवनको अधिकार समेतमा आघात पर्न गएको हुँदा मूल्यवृद्धिको उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी नेपाल आयल निगमलाई खारेज गरी अदालतबाटै विशेषज्ञ समिति गठन गरी समितिको प्रतिवेदनको आधारमा कानूनबमोजिम बिक्री वितरणको व्यवस्था मिलाउनु भन्ने परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेतको दावी लिइएको पाइन्छ । विपक्षीतर्फबाट परेको लिखित जवाफमा विगतमा भएको पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यवृद्धि विरुद्ध दायर भएको २०५७ सालको नं.३१३६ को रिट निवेदन यसै अदालतबाट खारेज भएको हुँदा उस्तै विषयवस्तु समावेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी जिकीर लिइएको छ । यस अदालतको संयुक्त इजलासमा रिट जारी गर्ने वा खारेज गर्ने भन्ने विषयमा माननीय न्यायाधीशहरू बीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (क) अनुसार यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको छ ।

इजलाससमक्ष सुनुवाइका सिलसिलामा निवेदक अधिवक्ता श्री चन्द्रकान्त ज्ञवाली र निवेदकतर्फकै विद्वान अधिवक्ता श्री रुद्र शर्मा र विपक्षीमध्ये नेपाल आयल निगमका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री सुरेन्द्रकुमार महतोले गर्नु भएको बहस जिकीर समेत सुनियो ।

उल्लिखित सन्दर्भमा निवेदन तथा लिखित जवाफ र दुवै पक्षको बहस जिकीरका साथै संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशबीचमा मतैक्य हुन नसकेका बुँदाहरू समेतलाई दृष्टिगत गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा मुख्य रूपमा देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

१. नेपाल आयल निगमबाट मिति २०६२।१।२ मा गरिएको मूल्य वृद्धिसम्बन्धी निर्णयको न्यायिक पुनरावलोकन गरी बदर गरिनु पर्ने हो वा होइन ?
२. सुलभ र गुणस्तरयुक्त पेट्रोलियम पदार्थको उपभोगको सुनिश्चितताका लागि नेपाल आयल निगम बाधक रहेको भन्ने मिल्छ वा मिल्दैन ?
३. उपभोक्ता अधिकारको सुनिश्चितताका लागि निगमको खारेजी गरी पेट्रोलियम पदार्थको कारोबारको सम्पूर्ण जिम्मा निजी क्षेत्रलाई दिनु भनी आदेश जारी गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ वा हुँदैन ?

२. उल्लिखित प्रश्नहरूमा प्रवेश गर्नु अघि यस अदालतबाट मिति २०६२।६।७ मा पेट्रोलियम पदार्थहरू जनतालाई अत्यावश्यक वस्तु भएकोले त्यस्तो वस्तुको मूल्य वृद्धि गर्ने Formula and Technique थाहा पाउने नागरिकको अधिकार नै भएकाले पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य वृद्धि गर्ने आधार र फर्मूला भए फर्मूलासहित सो आधार पेश गर्न लगाउने भनी आदेश भएको सन्दर्भमा नेपाल आयल निगमबाट मिति २०६२।१।२ मा गरिएको मूल्य वृद्धिसम्बन्धी निर्णय र सोका आधारहरूका सम्बन्धमा जानकारी ग्रहण गर्नु सान्दर्भिक नै देखिन्छ । नेपाल आयल निगमले पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य वृद्धि सम्बन्धी निर्णय गर्दा पेट्रोलियम पदार्थको अन्तर्राष्ट्रिय मूल्यमा अस्वाभाविक रूपमा वृद्धि भैरहेको भएतापनि तदनुसृत नेपालमा मूल्य समायोजन हुन नसकेको, समयानुकूल मूल्य समायोजन हुन नसक्दा निगमले परल मूल्य भन्दा कम मूल्यमा पेट्रोलियम पदार्थको बिक्री गर्नु परेको भन्ने समेतको आधार प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ । त्यसैगरी अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यमा निरन्तर वृद्धि भइरहेको कारणले नेपाल आयल निगमले इण्डियन आयल कर्पोरेशनबाट वृद्धि भएको दरमा पेट्रोलियम पदार्थ खरीद गर्नु परेको र सो अनुसार समय समयमा मूल्य समायोजन गर्न नसकेकोले

गर्दा निगमले केही वर्ष देखि निरन्तर घाटा वेहोरिरहेको, पेट्रोलियम पदार्थको परलमोल भन्दा कममा विक्री गर्नु परेको कारण निगम माथि ऋणको भार क्रमिक रूपले बढ्दै गएको, निगमको कमजोर आर्थिक अवस्थाले गर्दा बजारको माग अनुसार पेट्रोलियम पदार्थको आपूर्ति गर्न नसकी उपभोक्तालाई सर्वसुलभ तरिकाले पेट्रोलियम पदार्थ उपलब्ध गराउन नसक्ने अवस्था विद्यमान रहेको र नेपालको सीमासँग जोडिएको भारतीय बजार भन्दा नेपालमा पेट्रोलियम पदार्थ सस्तो भएकोले पनि पेट्रोलियम पदार्थको आपूर्तिमा विचलन आएको भन्ने समेतका समस्याहरूलाई पनि निगमबाट पटक पटक उठाइएको पाइन्छ। उल्लिखित आधारहरूमा मूल्य समायोजन गर्ने क्रममा मूल्य निर्धारणको निष्कर्षमा निगम पुगेको देखिन्छ। त्यसरी मूल्य बृद्धि गर्ने निर्णयगर्दा निगमको डिपो वा भन्सार बिन्दुमा कायम रहने पेट्रोलियम पदार्थको थोक विक्री मूल्य निर्धारण गरी पेट्रोलियम पदार्थ विक्रेताहरू (डलर) ले कायम गर्ने खुद्रा विक्री मूल्यका आधारहरू समेत तोकिएको पाइन्छ। खुद्रा विक्री मूल्य कायम गर्ने आधारका रूपमा श्रृंकेज, ढुवानी भाडा, कमिशन, ड्रम डिप्रिसिएशन, कार्य नोक्सानी र बीमा लगायतका विषयहरू समावेश गरिएको देखिन्छ।

३. त्यसैगरी प्रस्तुत विवादमा उपभोक्ता अधिकारका विषयहरूलाई समेत उठाइएको सन्दर्भमा त्यसका आधारभूत मान्यताहरूका बारेमा पनि संक्षेपमा चर्चा गर्नु सान्दर्भिक नै हुन आउँछ। उपभोक्ता अधिकारको प्रारम्भताका सुरक्षा सूचना, छनौट र सुनुवाइको अधिकारमा मात्र सीमित रहेको उपभोक्ता अधिकारको विषय पछिल्लो समय (UN Guidelines for Consumer Protection, 1985) सम्म आइपुग्दा सुरक्षाको अधिकार, आधारभूत आवश्यकताको अधिकार, छनौटको अधिकार, सूचनाको अधिकार, प्रतिनिधित्वको अधिकार, स्वच्छ वातावरणको अधिकार, उपभोक्ता शिक्षाको अधिकार र उपचारको अधिकार समेत समावेश

हुन पुगेको छ। संयुक्त राष्ट्रसंघको सदस्य राष्ट्रका हैसियतले उपभोक्ताका ती अधिकारहरू जनतालाई प्रत्याभूत गर्नु नेपालको पनि कर्तव्य बन्दछ। त्यसका साथै International Organization of Consumer Union र Consumers International जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले उपभोक्ताका अधिकारहरूको संरक्षणका लागि आवाज बुलन्द गर्दै आइरहेका छन्। उपभोक्ताका हक हित र चाहनाको रक्षा हुनुपर्ने मान्यताका साथ विकसित भएको उपभोक्तावादले क्रेता सजग हुनुपर्ने (Caveat Emptor), उत्पादक/विक्रेता जिम्मेवार हुनुपर्ने (Caveat Vanditor) उपभोक्ताको सार्वभौमिकता (Consumer Sovereignty) र सम्मानको सिद्धान्त (Principle of Respectfulness) जस्ता सिद्धान्तहरूलाई आत्मसात् गरेको छ। ती सिद्धान्तहरूले उपभोक्ता (क्रेता) र सेवा प्रदायक (विक्रेता) का अधिकारहरूका बीचमा सन्तुलन हुनुपर्ने कुरामा जोड दिएको पाइन्छ। अर्थात् न त उपभोक्ताका अधिकार निरपेक्ष छन् न त सेवा प्रदायकको स्वच्छन्दता ग्राह्य छ। उल्लिखित विधिशास्त्रीय मान्यताको परिप्रेक्ष्यमा नेपालमा पनि २०५४ सालमा उपभोक्ता संरक्षण ऐन र २०५५ सालमा उपभोक्ता संरक्षण नियमावली तर्जुमा भै लागू गरिएको पाइन्छ। उपभोक्ता संरक्षण ऐनले उपभोक्ताको अधिकारको संरक्षण तथा सम्बर्द्धन, माग, आपूर्ति वा मूल्यमा कसैले पनि प्रतिकूल प्रभाव पार्न नहुने, उपभोग्य वस्तु वा सेवाको आपूर्तिलाई व्यवस्थित तथा नियन्त्रित गर्ने नेपाल सरकारको अधिकार, उपभोग्य वस्तु वा सेवाको सम्बन्धमा गर्न नहुने काम समेतका विषयहरूलाई समेटेको हुँदा अन्तर्राष्ट्रिय उपभोक्ता आन्दोलनबाट स्थापित उपभोक्ताका सबैजसो अधिकारहरू त्यसमा परेको देखिन्छ। तर उक्त कानूनी प्रबन्धसँगसँगै पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य निर्धारण र त्यसको आपूर्ति एवं उपलब्धता जस्ता विषयहरूमा नेपालको सन्दर्भमा केही फरक कोणबाट हेर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ। किनभने

पेट्रोलियम पदार्थमा नेपाल पूर्ण रूपमा परनिर्भर रहनु पर्ने अवस्था छ भने अर्कोतर्फ भूपरिवेष्ठित राष्ट्र हुनुको कारणबाट अन्तर्राष्ट्रिय बजारसँग नेपालको सिधा पहुँचको सम्भावना समेत छैन । फलस्वरूप पेट्रोलियम पदार्थको आपूर्तिमा भारतसँगको निर्भरतालाई हामीले इन्कार गर्नसक्ने अवस्था छैन । विश्वव्यापीकरणका सन्दर्भमा हेर्ने हो भने अहिलेको बजार व्यवस्था भनेको प्रतिस्पर्धामा आधारित बजार व्यवस्था हो । तर हामी प्रतिस्पर्धाको सट्टा सामूहिक मूल्य निर्धारण, कार्टेलिङ, कृत्रिम अभावको सिर्जना, रिसेल मूल्य निर्धारण जस्ता मारहरूबाट आक्रान्त हुँदै आइरहेका छौं । पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य निर्धारण गर्दा अन्तर्राष्ट्रिय बजारसँग सापेक्ष हुने गरी निर्धारण हुनु पर्दछ, एकाधिकारको आधारमा कुनै वस्तुगत र बोधगम्य आधारबिना मूल्य निर्धारण गरिनु भनेको उपभोक्ता संरक्षण ऐन र उपभोक्तावादका सार्वभौम मान्यताहरूको प्रतिकूल हुन्छ भन्ने कुरामा सायद कसैको पनि विमती हुन सक्दैन । तर प्रस्तुत मुद्दामा मुख्य विवादित विषय भनेको मिति २०६२।१।२ को मूल्य वृद्धि निर्णय नै भएको हुँदा सो निर्णयसँग जोडिएका माथिका प्रश्नहरूमा सीमित रही निर्णय दिनुपर्ने भएको छ ।

४. पहिलो प्रश्न अर्थात् नेपाल आयल निगमबाट मिति २०६२।१।२ मा गरिएको मूल्य वृद्धि सम्बन्धी निर्णयको न्यायिक पुनरावलोकन गरी बदर गरिनु पर्ने हो वा होइन ? भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा, मूल्य वृद्धिको आधार सम्बन्धी निगमका तर्फबाट उपलब्ध गराइएका कागजातहरूका सम्बन्धमा माथि नै विवेचना गरिसकिएको छ । प्रस्तुत रिट निवेदन मिति २०६२।१।२ मा गरिएको मूल्यवृद्धि निर्णयलाई आधार बनाएर दायर गरिएको छ । त्यसअघि मिति २०५७।६।२७ मा भएको पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य वृद्धि सम्बन्धी निर्णय बदरको माग गरी परेको रिट निवेदन (अधिवक्ता चन्द्रकान्त ज्ञवाली वि. मन्त्रपरिषद् सचिवालय समेत भएको २०५७

सालको रिट नं. ३१३६) र मिति २०६४।७।७ मा भएको मूल्यवृद्धि सम्बन्धी निर्णय उपर परेको रिट निवेदन (निवेदक अधिवक्ता लक्ष्मण थपलिया विरुद्ध नेपाल आयल निगम समेत भएको २०६४ सालको रिट नं. ०४४९) यस अदालतबाट खारेज भएको देखिन्छ । त्यसरी विभिन्न समयमा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य वृद्धिका विषयमा यस अदालतमा परेका रिट निवेदनहरूमा उपभोक्ता अधिकारका विषयहरूको विवेचना गरी त्यसलाई सरकारको नीतिगत विषयभित्रको मानी निवेदन खारेज भएको अवस्था देखिन्छ । प्रस्तुत निवेदनमा जुन मूल्य वृद्धिलाई चुनौती दिइएको छ, सो मूल्य वृद्धि पछि पटक पटक मूल्यमा फेरबदल र समायोजन भैसकेको सन्दर्भमा मिति २०६२।१।२ मा गरिएको मूल्यवृद्धि निर्णयलाई बदर गर्नुको औचित्य देखिँदैन ।

५. अब, सुलभ र गुणस्तरयुक्त पेट्रोलियम पदार्थको उपभोगको सुनिश्चितताका लागि नेपाल आयल निगम बाधक रहेको भन्न मिल्छ वा मिल्दैन ? भन्ने दोस्रो प्रश्नमा प्रवेश गरौं । निगम नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व रहेको संस्थान हो भन्ने कुरामा विवाद छैन । कुनै सरकारी निकायले कुनै वस्तुको आपूर्ति वा सेवाप्रदायकको रूपमा काम गर्न सक्छ वा सक्दैन र सक्छ भने के कति हदसम्म गर्न सक्छ, त्यसरी आपूर्ति वा सेवा प्रदान गर्दा अनुदान वा सहूलियत दिनु पर्छ वा पर्दैन र यदि पर्छ भने के कतिसम्म सहूलियत प्रदान गर्नु पर्छ भन्ने जस्ता विषयहरूमा पनि विवेचना हुनुपर्ने देखिन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ ले स्वतन्त्रताको हक अन्तर्गत उपधारा (३) को खण्ड (च) मा प्रदान गरेको पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रतालाई निरपेक्ष स्वतन्त्रताका रूपमा राखेको पाइँदैन । त्यसको प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशका रूपमा कुनै खास उद्योग, व्यापार वा सेवा राज्यले मात्र सञ्चालन गर्ने वा कुनै उद्योग, व्यापार, पेसा वा रोजगार गर्नका लागि कुनै सर्त वा योग्यता तोक्ने गरी कानून बनाउन सकिने भन्ने प्रावधानले

पनि केही खास उद्योग, व्यापार वा सेवा राज्यले मात्र गर्न पाउने गरी विशेष अधिकार प्रदान गरेको पाइन्छ । त्यसका आधारमा राज्य अन्तर्गतको निकायका रूपमा नेपाल आयल निगमलाई पेट्रोलियम पदार्थको आयात, आपूर्ति र वितरणको अधिकार प्रदान गरिएको कुरालाई अन्यथा भन्न सकिने अवस्था देखिएन । जहाँसम्म निगमको एकाधिकारको सन्दर्भ छ, निगमले ढुवानी र वितरण समेतका कार्यमा निजी क्षेत्रलाई पनि सहभागी गराई यथासम्भव प्रतिस्पर्धात्मक वातावरणको निर्माण गर्दै गएको र त्यसलाई अरु प्रभावकारी बनाउँदै लैजाने कुरामा पनि जोड दिएको पाइन्छ । मूलतः सरकारले आफूद्वारा नियन्त्रित संस्था सञ्चालन वा त्यसले गर्ने कार्य निजी क्षेत्रलाई कति दिने, कसरी दिने वा के गर्ने भन्ने कुरा सरकारको नीतिगत विषय हुँदा अदालतले निर्देशित गर्ने कुरा भएन । त्यस आधारमा हेर्दा सुलभ र गुणस्तरयुक्त पेट्रोलियम पदार्थको उपभोगको सुनिश्चितताका लागि नेपाल आयल निगम बाधक रहेको मान्न मिल्ने अवस्था पनि देखिएन ।

६. अब, उपभोक्ता अधिकारको सुनिश्चितताका लागि निगमको खारेजी गरी पेट्रोलियम पदार्थको कारोबारको सम्पूर्ण जिम्मा निजी क्षेत्रलाई दिनु भनी आदेश जारी गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ वा हुँदैन भन्ने अर्को प्रश्न पनि यहाँ विचारणीय रहेको छ । उपभोक्ता अधिकारको विषयमा विभिन्न कानूनी प्रबन्ध गरिएको अवस्थामा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा नेपाल सरकार जिम्मेवार रूपमा प्रस्तुत हुनैपर्दछ । कानून बनाउने तर लागू गर्ने तर्फ अपेक्षित क्रियाशीलता नदेखाउने हो भने कानून प्रतिको सम्मानभावमा क्रमशः गिरावट आउँछ । त्यस्तो अवस्थाले कानूनी राज्यको स्थापनाको मार्गमा गम्भीर व्यवधान पैदा गर्दछ । उपभोक्ताको हक अधिकारलाई सम्बोधन गर्न बनेको उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ र उपभोक्ता संरक्षण नियमावली, २०५५ अघि नै आवश्यक वस्तु

संरक्षण ऐन, २०१२, आवश्यक सेवा सञ्चालन ऐन, २०१४, कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक (अपराध तथा सजाय) ऐन, २०३२ समेतका विशेष कानूनी प्रबन्ध गरिएको पाइन्छ । समयको मागअनुरूप गरिएका कानूनी प्रबन्धहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनको अपेक्षा गर्नुलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन । उल्लिखित कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट स्वाभाविक रूपमा उपभोक्ता अधिकारलाई स्थापित गर्दछ र उपभोक्ताको जिम्मेवारीलाई पनि त्यसले प्रबर्द्धन गर्दछ । निवेदकले प्रस्तुत निवेदनमार्फत् व्यक्त गरेका भावनाहरू पनि उपभोक्ताको जिम्मेवारीबोधका अभिव्यक्ति हुन् भन्न सकिन्छ । तर निवेदक स्वयंले नै सीमावर्ती क्षेत्रसम्म निगमले आयात गरी बिक्री वितरणको जिम्मा पूर्ण रूपमा निजी क्षेत्रलाई दिनुपर्ने भन्ने समेतको माग गरिएको देखिन्छ । निवेदन जिकीरअन्तर्गतको यो दावी निगमको खारेजीको मागसँग असंगत देखिन्छ । यसरी यस विषयमा निवेदक स्वयं नै अस्पष्टता र द्विविधामा रहेको भन्ने देखाउँछ ।

७. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३४ को उपधारा (१) मा उल्लेख भएअनुसार जनताको जीउ, धन, समानता र स्वतन्त्रताको संरक्षण गरी सामाजिक, आर्थिक एवं राजनैतिक क्षेत्र लगायत राष्ट्रिय जीवनका सबै क्षेत्रमा न्यायपूर्ण व्यवस्था कायम गरी खुला समाजमा आधारित लोककल्याणकारी व्यवस्थाको अभिवृद्धि गर्नु राज्यको प्रमुख उद्देश्य रहेको देखिन्छ । लोककल्याणकारी राज्यले जनताका हक अधिकारको सुनिश्चितताका साथै सामाजिक न्यायको प्रबर्द्धनलाई उच्च महत्व प्रदान गर्दछ । पेट्रोलियम पदार्थको उपलब्धताको सम्बन्ध देशको समग्र विकास प्रक्रियासँगै जनताको दैनिक जीवनयापनसँग समेत रहन्छ । अहिलेको समयमा पेट्रोलियम पदार्थ बिनाको विकास वा जीवन निर्वाह सम्भव नै हुँदैन । तर त्यति महत्वपूर्ण हुँदाहुँदै पनि पेट्रोलियम पदार्थमा नेपाल पूर्णतः

परनिर्भर रहनु पर्ने अवस्थामा छ । भू-परिवेष्टित राष्ट्र हुनुको कारणबाट त्यसको सहज आयात जति कठिन छ, विकट भौगोलिक बनावटका कारणले आन्तरिक व्यवस्थापन पनि उत्तिकै दुरुह बनेको छ । त्यस यथार्थप्रति निरपेक्ष रहेर त्यसको आयात, आपूर्ति र वितरण लगायतको व्यवस्थापनमा सहजताको अपेक्षा राख्नु न्यायोचित हुँदैन । राज्यको आफ्नो भौगोलिक अवस्थिति र त्यसको सामर्थ्य एवं क्षमताको सीमालाई अधिकारको निरपेक्ष आग्रहले बदल्न सकिँदैन । नेपालका सन्दर्भमा बाह्य मुलुकसँगको सम्बन्धबाट मात्रै व्यवस्थापन गर्न सकिने पेट्रोलियम पदार्थ जस्तो संवेदनशील र महत्वपूर्ण सामग्रीको सहज आपूर्तिको विषयमा राज्यको संलग्नता रहनुलाई अन्यथा भन्न सकिँदैन । कुनै खास उद्योग, व्यापार वा सेवा राज्यले मात्र सञ्चालन गर्ने गरी कानून बनाउन सकिने कुरालाई संविधानले नै अनुमति दिएको सन्दर्भमा पेट्रोलियम पदार्थलाई राज्यले आफैँ व्यवस्थापन गर्ने गरी गरेको प्रबन्धका सम्बन्धमा प्रश्न उठाउँदा केही विषयहरूमा विचार गर्ने पर्दछ । के कस्ता उद्योग, व्यापार वा सेवामा राज्यले आफ्नो भूमिका आवश्यक देख्दछ भन्ने कुरा पनि राज्यले अवलम्बन गरेको राजनीतिक प्रणाली, आर्थिक नीति र राज्यको क्षमताका साथै निजी क्षेत्रको क्षमता र विश्वसनीयता समेतमा निर्भर रहन्छ । नेपालको सन्दर्भमा विभिन्न किसिमका उद्योग, व्यापार र सेवा राज्यले मात्र सञ्चालन गर्ने विगतको परिपाटिमा क्रमशः परिवर्तन हुँदै गएका दृष्टान्तहरूले पनि त्यसलाई पुष्टि गरेकै छन् । त्यसैले त्यस्तो विषय भनेको राज्यको नीतिगत अधीनको विषय हो भन्ने देखिन्छ ।

८. नेपाल सरकारको (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६४ मा वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले सम्पादन गर्ने कार्यअन्तर्गत आन्तरिक तथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार विषयक

अध्ययन, अनुसन्धान तथा सर्वेक्षण, आपूर्तिसम्बन्धी नीति, योजना तथा कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने, अत्यावश्यक वस्तुको नियमन तथा आपूर्ति गर्ने, खाद्य तथा अन्य उपभोग्य र अत्यावश्यक वस्तुसम्बन्धी नीति, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने, पेट्रोलियम पदार्थको पैठारी, आपूर्ति र नियमन गर्ने, उपभोक्ताको हक, हित र अधिकारको संरक्षण गर्ने र बजार संरक्षण तथा प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन गर्ने लगायतका विषयहरूलाई समेत समावेश गरिएको पाइन्छ । त्यसबाट पनि उपभोक्ताको हक, हितको संरक्षण र व्यापारिक काम कारवाइमा प्रतिस्पर्धाको प्रवर्द्धन गर्ने विषयहरू सरकारको प्राथमिकताका विषय रहेको देखिन्छ । त्यस सम्बन्धमा आवश्यक नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरूको तर्जुमा गरी त्यसको कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने सरकारको उद्देश्य पनि कार्य विभाजन नियमावलीबाट प्रष्ट हुन्छ । उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ ले पनि उपभोग्य वस्तु वा सेवाको आपूर्तिलाई व्यवस्थित तथा नियन्त्रित गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई अधिकार प्रदान गरेको कुरालाई पनि यहाँ विचार गरिनु पर्दछ । सरकारले जनताको हक हित समेतलाई ध्यानमा राखी अध्ययन अनुसन्धान समेतका आधारमा समयानुकूल आवश्यक नीति बनाएर व्यवस्थापन गर्न सक्दछ । संविधान तथा कानूनले पनि नेपाल सरकारलाई त्यस किसिमको अधिकार प्रदान गरेको सन्दर्भमा त्यस्ता विषयमा न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारक्षेत्रबाट हस्तक्षेप गरिनु उचित देखिँदैन ।

९. आयल निगमको खारेजी गरी त्यसले गर्दै आएको कार्य निजी क्षेत्रबाट सञ्चालन गरिँदमा पेट्रोलियम पदार्थको सहज र सुलभ आपूर्ति भै उपभोक्ताको हित संरक्षण हुने कुराको प्रत्याभूति न्यायिक निर्णयबाट हुन सक्दैन । नेपालमा पेट्रोलियम पदार्थको आयातको विषय द्विपक्षीय मात्र नभएर बहुपक्षीय प्रकृतिको

देखिन्छ । त्यसरी पेट्रोलियम पदार्थको आपूर्तिको विषय पूर्णरूपेण बाह्य मुलुकहरूसँग गरिने सम्झौताको अधिनमा रही आपसी सम्बन्ध र सहकार्यबाट मात्रै सम्भव हुने विषय भएकाले निजी क्षेत्रलाई त्यस किसिमको कार्य गर्न सक्षम बनाउने कुरा अन्ततोगत्वा राज्यकै भूमिकामा निर्भर रहन्छ । त्यसरी राज्य आफैले जिम्मा लिँदा र निजी क्षेत्रलाई जिम्मा दिँदा पनि राज्यको भूमिका अपरिहार्य हुने प्रकृतिको कार्यमा न्यायिक हस्तक्षेप गरी राज्यलाई भूमिका विहीन तुल्याउन सकिने अवस्था हुँदैन । निवेदक स्वयंले पनि निगमले आयात गरी बिक्री वितरणको जिम्मा निजी क्षेत्रलाई दिनुपर्ने भनी जिकीर लिएको सन्दर्भमा नेपाल आयल निगमको खारेजीको माग व्यवहारिक र औचित्यपूर्ण देखिन आएन ।

१०. तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा नेपाल आयल निगमबाट मिति २०६२।१।२ मा गरिएको मूल्य बृद्धिसम्बन्धी निर्णय कार्यान्वयन भै त्यस पछि पनि विभिन्न मितिमा पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यमा पुनरावलोकन भै फेरबदल समेत भैसकेको, सुलभ र गुणस्तरयुक्त पेट्रोलियम पदार्थको उपभोगको सुनिश्चितताका लागि नेपाल आयल निगम बाधक रहेको अवस्था नदेखाएको र निगमको खारेजी गरी पेट्रोलियम पदार्थको कारोबारको सम्पूर्ण जिम्मा निजी क्षेत्रलाई दिनुपर्ने भन्ने जस्ता विषय राज्यको नीतिगत अधीनको विषय भएकाले त्यसमा न्यायपालिकाले हस्तक्षेप गर्न मिल्ने नहुँदा निवेदन खारेज गर्ने गरेको माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारीको राय सदर हुने ठहर्छ ।

११. प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.प्रेम शर्मा

न्या.मोहनप्रकाश सिटौला

इति संवत् २०६६ साल फागुन १३ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

निर्णय नं. ८३२५

असार, २०६७

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
फौ.पु.इ.नं. ०६५-CF-०००६
आदेश मिति: २०६६।१।२६।५
मुद्दा : कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक/वादी: रामलाल उरावको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी: जिल्ला सिरहा, आशोपुर बल्कवा
गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने शिवकुमार
यादव समेत

शुरु फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या.श्री दीपकराज कार्की

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री दिपककुमार जोशी

मा.न्या.श्री गौरीबहादुर कार्की

- फैसलामा भएका त्रुटिहरू सच्याउने प्रक्रिया कानूनले निर्धारण गरेको हुन्छ । फैसलामा चित्त बुझाई पुनरावेदन नगरी बसेको मुद्दाका पक्षका हकमा कानूनद्वारा निश्चित गरिएको प्रक्रियाभन्दा बाहिरबाट अदालत आफै सक्रिय भई तल्लो अदालतको फैसला उल्टाई न्याय निरूपण गर्दा त्यसले न्यायमा निश्चित मापदण्ड खलबलिई न्यायिक अराजकताको स्थिति समेत सिर्जना हुन सक्ने कुरामा पनि विचार पुऱ्याइनु पर्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

- समान अवस्थामा रहेका पक्षहरूमध्ये कसैको हकमा सजायबाट छुटकारा पाउने अवस्थामा अन्यलाई सजाय हुने अवस्था नबनोस् भन्ने नै हो । तर, त्यसका लागि समान अवस्थामा

व्यक्तिहरूमध्ये कुनै एकको उजूरी वा पुनरावेदन पर्नुपर्ने पूर्वशर्त कानूनले निश्चित गरेको र सोही उजूरी वा पुनरावेदनको रोहमा मात्र निजहरूको हकमा न्याय निरूपण गरिने कानूनको स्पष्ट आशय रहेको अवस्थामा वादी पक्षको पुनरावेदनबाट प्रतिवादीहरूको हकमा न्याय निरूपण गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

- कानूनमा उल्लेखै नभएको विषयलाई अन्यथा अर्थ लगाई सम्बोधन गर्न वा एक पक्षको मागबाट सो मागको ठीक उल्टो हुने गरी अर्को पक्षलाई उपचार दिन विद्यमान न्यायप्रणालीले अनुमति नदिने ।

(प्रकरण नं. ६)

- तह-तह न्याय निरूपण हुँदै आएको कुनै एक मुद्दामा अदालतको साधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गतबाट न्याय निरूपण गरिँदा विद्यमान कानूनी व्यवस्थालाई प्रयोजनहीन बनाउने, त्यसको दायरा अत्यन्त फराकिलो पार्ने वा त्यसमा संकुचन ल्याउने गरी व्याख्या गर्न नसकिने ।

- रिट अधिकारक्षेत्रबाट हेरे जस्तो गरी पूर्ण न्याय भन्दै पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र अन्तर्गतको न्यायिक परिपाटी र न्यायको निश्चित मान्यतालाई खल्बल्याउन मिल्दैन । एउटा निश्चित कानूनी संरचनाले दिएको वा दिन खोजेको विषयभन्दा फरक अर्थ र सन्दर्भमा सो कानून प्रयोग गर्नु न्यायपालिकाको उद्देश्य र कर्तव्य नहुने ।

(प्रकरण नं. ७)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता

श्री ठोकप्रसाद सिवाकोटी

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०५१, अङ्क ३, नि.नं.

४८७४, पृष्ठ १३८

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन अ.व. २०५ नं.

फैसला

न्या.खिलराज रेग्मी: पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ को उपदफा (१) अनुसार यस अदालतमा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन परी संयुक्त इजलासको आदेशअनुसार सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (घ) बमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

जिल्ला सिरहा आसोपुर वलकवा गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने शिवकुमार यादव समेतका ६ जना व्यक्तिहरूले मिति २०६०।२।२० गते राति अं. १२ बजेको समयमा बगैँचामा प्रवेश गरी कुटपीट गरेको हुँदा शरिरमा लागेको नीलडामको घाउ जाँच केश फाराम गरिपाऊँ भन्ने समेतको भारत वरानी फूलवरिया बस्ने वटोरन तत्मा र जिल्ला सिरहा आशोपुर वलकवा २ बस्ने रामलाल उरावको २०६०।२।२१ को निवेदन ।

मिति २०६०।२।२० गते राति वटोरन तत्मा र रामलाल उरावले कुटपीट गरी मेरो शरीरमा लागेको चोट पटकको घाउ जाँच केश फाराम गरिपाऊँ भन्ने जिल्ला सिरहा आसोपुर वलकवा-२ बस्ने शिवकुमार यादवको २०६०।२।२१ को निवेदन ।

जिल्ला सिरहा आशोपुर वलकवा गा.वि.स. वडा नं. २ स्थित रामलाल उरावको आँप बगैँचा स्थित विचोवीच छरपष्ट रहेको सो छाप्रोभन्दा पश्चिम २ फीटमा बाँसको लाठी र सिसा फुटेको टर्च लाईट समेत रहेको, उक्त टर्च तथा लाठी प्रहरीले बरामद गरी लगेको, २०६०।२।२० गते राति जिल्ला सिरहा आसोपुर वलकवा गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने शिवकुमार यादव समेतका व्यक्तिहले ऐ.ऐ. बस्ने रामलाल उराउ र भारत वरौनी बस्ने वटोरन तत्मालाई

कुटपीट गरेको २०६०।२।२१ को घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

भारत वरौनी फूलवरिया बस्ने वटोरन तत्मा, जिल्ला सिरहा आसोपुर वलकवा बस्ने रामलाल उराव र शिवकुमार यादवको शरीरमा लागेको चोट पटकहरूको घाउ जाँच केश फाराम मिसिल सामेल रहेको ।

आँप बगैँचा रुड्ने कार्यमा मिति २०६०।२।२० गते राति जिल्ला सिरहा आसोपुर वलकवा गा.वि.स. वडा नं. २ स्थित आँप बगैँचामा म, वटोरन तत्मा र रोस्तम मिया समेत एउटा गाछी मुनी सुतिरहेको अवस्थामा प्रतिवादी शिवकुमार यादव रातको १२:०० बजेको समयमा सो बगैँचामा प्रवेश गरी वटोरन तत्मालाई कुटपीट गरी पुनः अन्य प्रतिवादीहरू असर्फी यादव, वच्चु यादव, रामदेव यादव, सिल्डु यादव, रामअसिष यादवलाई लिई आई म जाहेरवाला समेतलाई कुटपीट गरी सख्त घाइते बनाएकोमा सोही चोटका कारण वटोरन तत्माको मिति २०६०।२।२१ गते राति मृत्यु भएको भन्ने समेतको रामलाल उरावको २०६०।२।२२ गतेको जाहेरी दरखास्त ।

जिल्ला सिरहा आसोपुर वलकवा गा.वि.स. वडा नं. २ मा रहेको अबधलाल उरावको आँप बगैँचा स्थित पश्चिम टाउको पूर्वपट्टि खुट्टा भई उत्तानो अवस्थामा मृतक वटोरन तत्माको लाश रहेको, बायाँ आँखा वरिपरि कालो निलडाम देखिएको भन्ने समेतको घटनास्थल लाश प्रकृति मुचुल्का ।

मिति २०६०।२।२० गते राति गोलवजार स्थित सन्ध्या होटलमा नास्ता र रक्सी समेत खाई अं. १०:०० बजे राति आफ्नो घर वलकवातिर म रामवृक्ष साह र रामदेव यादव एउटै मोटरसाइकलमा चढी निज रामवृक्ष साहको घरमा वसी गफ गाफ हुँदाहुँदै म त्यहाँबाट आफ्नो घरतर्फ जाने क्रममा अबधलाल यादवको आँप बगैँचामा पुगी आँप बगैँचा रुड्ने वटोरन तत्मालाई बोलाउँदा निज एक्कासी व्यूति मेरो

शरीर समेतमा हातापात गरेपछि मलाई रिसउठी मैले पनि मेरो हातमा भएको टर्च लाईट तथा मुडुकी समेतले कुटपीट गरी आफ्नो घर तर्फ जाने क्रममा गाउँकै असर्फी यादव, वेचु यादव, रामदेव यादव, राम आशिष यादव र सिल्डु यादव समेत हल्ला सुनी सो बगैँचातर्फ आउँदा रहेछन् । मैले आफ्नो व्यहोरा बताए, त्यसपछि सो बगैँचामा आइन्, निजहरू आएका थिए के के गरे भन्ने समेत व्यहोराको पक्राउ परेका प्रतिवादी शिवकुमार यादवको अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष भएको बयान कागज ।

बाँया किड्नी फुटी पेटमा जम्मा भई वटोरन तत्माको मृत्यु भएको भन्ने व्यहोराको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

आँप बगैँचा रुड्ने क्रममा वटोरन तत्मा, रोस्तम मिया र रामलाल उराव एउटा आँपको गाछी मुनी र म सो भन्दा पर अर्को बगैँचामा सुतेको थिएँ । रातको अं. १२:०० बजेको समयमा निज शिवकुमार यादव आँप बगैँचा भित्र प्रवेश गरी वटोरन तत्मालाई बोलाउँदा वटोरन तत्माको एक्कासी निन्द्रा खुली निज शिवकुमार यादवको शरीरमा हात पुग्दा निज शिवकुमार रिसाई वटोरन तत्मालाई कुटपीट गरेका र गाउँलेहरूलाई लिएर आउँदा रोस्तम मियाले मलाई जानकारी गराएका हुन् । निजहरू सुतेको बगैँचामा आउँदा वटोरन तत्मालाई शिवकुमार यादवले उचाल पछार गर्दै थिए । अन्य प्रतिवादी भने पूर्वतर्फ जाँदै थिए । हामी पुग्नासाथ शिवकुमार पनि पूर्वतर्फ लागे । त्यसपछि अन्य गाउँलेहरूको सहयोगमा घाइतेहरूलाई उपचार गराउन लागे । भोलिपल्ट २१ गते राति सोही चोटको कारण निज वटोरन तत्माको मृत्यु भएको हो भन्ने समेतको भारत वरौनी बस्ने मो. इस्माफिलको कागज ।

मिति २०६०।२।२० गते राति आसोपुर वलकवा-२ बस्ने शिवकुमार यादव समेतका व्यक्तिहरूले कुटपीट गरी सोही चोटका कारण मिति २०६०।२।२१ गते राति मेरो छोरा वटोरन तत्माको मृत्यु भएको भन्ने कुरा सुनी थाहा पाई

आई हेर्दा मेरो छोराको मृतक लाश देखो चिनो । निज छोरालाई कुटपीट गर्ने व्यक्तिहरूलाई कारवाही गरिपाऊँ भन्ने समेत बाबु विजल तातीको कागज ।

शिवकुमार यादव, असर्फी यादव, वेचु यादव, रामदेव यादव, रामआशिष यादव, सिल्टु यादव समेतका ६ जना व्यक्तिहरूले निज वटोरन तत्मा र रामलाल उरावलाई समेत सख्त घाइते हुने गरी कुटपीट गरी भागी गए भन्ने कुरा सुनी सो घटनास्थलमा आई घाइतेहरूलाई उपचार गराई आएका हौं । २०६०।२।२९ गते राति म समेत निज वटोरन तत्मालाई रुड्न बसेका कारण सोही कुटपीटका कारण रातको अं. २ बजे निजको मृत्यु भएको हो भन्ने समेतको अवधलाल उरावको कागज ।

२०६०।२।२० गते साँझ जिल्ला सिरहा चन्द्रलालपुर ६ बस्ने राजकुमार यादव, ऐ. आसोपुर वलकवा २ बस्ने रामवृक्ष साह समेतका ५ जना व्यक्तिहरू मेरो होटलमा नास्ता रक्सी समेत खाई अन्दाजी ९:३० बजेतिर होटल बाहिर निस्केंका हुन् । त्यसपछि को कता गए मैले हेरिन । हाल यस कार्यालयमा रहेका व्यक्ति पनि थिए भन्ने समेतको विजयकुमार लामाको कागज ।

२०६०।२।२० गते राति हामी ४ जना जिल्ला सिरहा आसोपुर गोलवजार चोक स्थित सन्ध्या होटलमा केही नास्ता गरी सो होटलबाट बाहिर निस्कियौं । निज शिवकुमार यादवलाई देखेको हो । निजसँग हाम्रो वोलचाल भएन । हामी आफ्नो घर तर्फ गयौं । निज कता गए थाहा भएन भन्ने समेत व्यहोराको रामदेव यादव, रामवृक्ष साह, रामचन्द्र यादव र राजकुमार यादवको कागज ।

मिति २०६०।२।२० गते राति आँप बगैँचा रुड्ने क्रममा म वटोरन तत्मा र रामलाल उराव जिल्ला सिरहा आसोपुर वलकवा गा.वि.स. २ स्थित अवधलाल उरावको आँप बगैँचामा वरपर सुतेका थियौं । रातको अन्दाजी १२.०० बजेको समयमा निज शिवकुमार यादव सो आँप बगैँचामा

आई वटोरन तत्मा र म सुती रहेको बेला सोही ठाउँमा पुगी वटोरनलाई ३/४ पटक बोलाउँदा निजको निन्द्रा खुलेन, मेरो निन्द्रा खुली म उठे । त्यसपछि पनि वटोरनलाई निजले बोलाउँदा वटोरन नउठे पछि छेउमा रहेको आँपको पोको वटोरन माथि निज शिवकुमार यादवले फ्याँके । त्यसपछि वटोरन तत्मा अतालित्तै निन्द्रा मै हात चलाउँदा निज शिवकुमारको जीउमा हातले लागेछ । त्यसपछि निज शिवकुमार यादव रिसाई कुटपीट गरी पूर्वतर्फ लागे । केही बेर पछि अन्य व्यक्तिहरूलाई लिई आउँदा म त्यहाँबाट भागी गएँ । मो. इस्राफिललाई बोलाई आउँदा निजहरूले वटोरन तत्मालाई र रामलाल उरावलाई सख्त कुटपीट गरी पूर्वतर्फ लाग्दै थिए । त्यसपछि हामी पुग्दासाथ शिवकुमार पनि भागी गए । सोही कुटपीटका कारणबाट मिति २०६०।२।२९ गते राति मृत्यु भएको हो भन्ने समेतको रोस्तम मियाको कागज ।

निज वटोरन तत्मा समेतलाई कामको सिलसिलामा भारतबाट ल्याई आँप बगैँचा रुड्न राखेकोमा २०६०।२।२० गते जिल्ला सिरहा आसोपुर वलकवा गा.वि.स.२ बस्ने शिवकुमार यादव समेतका व्यक्तिहरूले कुटपीट गरी सोही चोटका कारण मिति २०६०।२।२९ गते राति मृत्यु भएको भन्ने सुनी थाहा पाएको हुँ भन्ने समेतको ठेकेदार मोहमद नसिमको कागज ।

मिति २०६०।२।२० गते रातको अन्दाजी १२:०० बजेको समयमा बगैँचामा हो हल्ला हुँदा सुनी सो स्थानमा आउँदा रामलाल उराव सख्त घाइते र वटोरन तत्मा वेहोस अवस्थामा थिए, के भो भनी बुझ्दा शिवकुमार यादव समेतले कुटपीट गरी यस्तो बनाई दिए भन्ने कुरा निज जाहेरवालाबाट थाहा पायौं । त्यसपछि अन्य गाउँलेहरू समेत भई उपचार गराउन लागेको हो । उपचारपश्चात् सोही बगैँचामा आई बसेको अवस्थामा सोही चोटको कारण निज वटोरन तत्माको मृत्यु भएको हो । जाहेरीमा उल्लिखित प्रतिवादीहरूले नै कुटपीट गरी मृत्यु भएकोमा

विश्वास लाग्छ भन्ने रामचन्द्र उराव समेतले गरिदिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

मृतक वटोरन तत्माको मृत्यु प्रतिवादीहरू शिवकुमार यादव समेतले कुटपीट गरेको कारणबाट भएको हुँदा प्रतिवादीहरू शिवकुमार यादव असर्फी यादव, वेचू यादव, सिल्दु यादव र राम आशिष यादवले मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. को विपरीतको कसूर गरेको हुँदा ऐ. महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग पत्र ।

२०६०।२।२० गते राति आफ्नै घरमा थिएँ । मैले वटोरनलाई कुटपीट गरेको छैन । कसले कुटपीट गरे मलाई थाहा भएन । जाहेरवाला फरक विचारधाराको मान्छे भएकोले र मेरो विरोधी भएकोले मलाई फसाउन भूठा जाहेरी दिएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शिवकुमार यादवले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६०।२।२० गते राति जाहेरवाला र मृतकसँग मेरो भेटघाट भएन । उक्त मिति समयमा म सिरहा जिल्लाको सीतापुरमा भैँसी किन्न गएको थिएँ । म सीतापुरमा भैँसी किन्न मिति २०६०।२।२० गते विहान गई ऐ. २२ गते राति मात्र घर फर्केको हुँ । घटना भएको रात म आफ्नो घरमा नभएकोले मैले मृतक वटोरन तत्मालाई कुटपीट गरेको होइन । म सीतापुरबाट घर आउँदा मृतक वटोरन तत्मा हार्ट र किडनीको विरामी भएकोले रातमा मरे भनी गाउँलेले भने पछि थाहा पाएको हुँ । गाउँ घरको रिसइवीले मउपर भूठा व्यहोरा लेखाएका हुन् । मैले अभियोग माग दावीबमोजिम कुनै कसूर नगरेकोले सजाय हुनुपर्ने होइन । सफाइ पाउँ भन्ने प्रतिवादी रामदेव यादवले २०६०।५।२३ गते अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६०।२।२० गते राति म आफ्नै घरमा थिएँ । जाहेरीअनुसार मैले मृतक वटोरन तत्मालाई कुटपीट गरेको होइन । मृतकलाई कसले कुटपीट गरे मलाई थाहा छैन । मृतक वटोरन तत्मा मरेको कुरा मिति २०६०।२।२६ गते

म ससुरालीमा आउँदा गाउँका मानिसले भने पछि थाहा पाएको हुँ । अनुसन्धानको क्रममा कागज गर्ने मानिसहरू जाहेरवालाको भनाईमा लागि मउपर भूठा व्यहोरा लेखाएका हुन् । मृतक वटोरन तत्मा र प्रतिवादी शिवकुमार यादव बीच आँपको वगैचामा भगडा भयो भएन, म घरमा भएकोले थाहा भएन । मैले अभियोग माग दावीबमोजिम कुनै कसूर नगरेको हुनाले सजाय हुनुपर्ने होइन । सफाइ पाउँ भन्ने प्रतिवादी रामआशिष यादवले २०६०।५।२४ गते अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६०।२।२० गते राति म सिरहा जिल्लाको असनपुरमा थिएँ । म असनपुरमा २०६०।२।१५ गते गई ऐ. २३ गते घरमा आएको हुँ । जाहेरीअनुसार म ससुराली घरमा भएकोले मैले मृतक वटोरन तत्मालाई कुटपीट गरेको छैन, होइन । ससुरालीबाट २०६०।२।२३ मा घर आउँदा गाउँलेबाट वटोरन तत्मा हर्ट र किडनीको विरामीले मरे भन्ने सुनेको हुँ । मैले मृतकलाई कुटपीट गरेको छैन । जाहेरवालाले गाउँ घरको रिसइवीले ज्यान मुद्दामा मलाई फसाउन भूठा जाहेरी दिएका हुन् । म उपरको कागज व्यहोरा भूठा हुन् । अभियोग दावीबमोजिम मैले कुनै कसूर नगरेकोले मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने प्रतिवादी असर्फी यादवले २०६०।५।२४ गते अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६०।२।१९ गते म ससुराली घर कल्याणपुरमा सालोको छोराको मुण्डन भएकोले गएको थिएँ । मिति २०६०।२।२० गते मुण्डनको काम सकी २०६०।२।२२ गते ससुरालीबाट घर फर्किए पछि मृतक वटोरन तत्मा मरेको कुरा थाहा पाएको हुँ । म गाउँ घरमा नभएकोले वटोरनलाई कुटपीट गरेको होइन । कसले कुटपीट गरे थाहा छैन । किडनीको विरामी भएकोले मरेको भनी गाउँलेहरूले भनेको सुनेको सम्म हुँ । गाउँको राजनीतिक गुटबन्दीको कारणले मलाई फसाउन जाहेरी दिएका हुन् । अभियोग दावीबमोजिम मैले कुनै कसूर नगरेकोले सजाय

पाउनु पर्ने होइन । सफाइ पाउँ भन्ने प्रतिवादी वेचू यादवले अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी सिल्तु यादवको म्याद वेपते व्यहोराबाट तामेल भै निजको अर्को वतन खुलन नआएको ।

प्रतिवादी शिवकुमार यादवको साक्षी भुला यादव र प्रदीपकुमार साह समेतले निजको बयान व्यहोरालाई समर्थन गरी बक्केको वकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादी रामआशिष यादवको साक्षी प्रदीप यादवले निजको बयान समर्थन गरी गरेको वकपत्र । साथै असर्फी यादवको साक्षी फूलवा यादव र प्रतिवादी वेचू यादवको साक्षी जयराम यादवले निजको बयान समर्थन गरी गरेको वकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

पूर्व रिसइवी नभएको, लुकी चोरीकन नहानेको, जोखिमी हतियारले पनि नहानी उसै मौकामा उठेको रिस थाम्न नसकी टर्च र मुड्कीले हान्दा सोही कारणबाट मृत्यु भएको देखिदा प्रतिवादी शिवकुमार यादवलाई ज्यानसम्बन्धीको १४ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद हुन्छ । अन्य प्रतिवादीहरू असर्फी यादव, वेचू यादव, रामदेव यादव र रामआशिष यादवले बटरोनलाई कूटपीट गरी निजहरूको कूटपीटको चोटबाट बटरोन तत्माको मृत्यु भएको भन्ने नदेखिँदा ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. को अभियोग माग दावी प्रमाणित नभएकोले निज प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउने ठहर्छ । अर्का फरार प्रतिवादी सिल्तु यादवको हकमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १९(क)(४) बमोजिम मुद्दा तामेलीमा राखी दिने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको सिरहा जिल्ला अदालतको २०६१।३।१ को फैसला ।

कूटपीट हुँदा लागेको घाउ खत साधारण हो भन्ने कुरा बटोरन तत्मा आफैले गराएको घाउ जाँच केश फाराममा चिकित्सकले खुलाएको छ । मृतकको मृत्यु आफ्नै आन्तरिक रोगको कारणबाट भएको हो भन्ने कुरा प्रमाणित भएको

र जाहेरी व्यहोरा कही कतैबाट पुष्टि नभएको स्थितिमा १० वर्ष कैद गर्ने गरेको सिरहा जिल्ला अदालतको कानूनी त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शिवकुमार यादवको पुनरावेदन अदालत राजविराजमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मृतक बटोरन तत्माको घाउ जाँच केश फाराममा एकभन्दा वढी चोट लागेको भन्ने देखिन्छ । कूटपीटको कारणबाट किङ्नी फेल भै मृतकको मृत्यु भएको पोष्टमार्टम रिपोर्टमा उल्लेख भएको छ । प्रतिवादीहरूको प्रहारबाट मृतकको मृत्यु भएको कुरा मिसिल प्रमाणबाट पुष्टि भई रहेको स्थितिमा प्रतिवादी शिवकुमार यादवलाई ज्यानसम्बन्धीको १४ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद हुने र अन्य प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने ठहराई भएको सिरहा जिल्ला अदालतको कानूनी त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत राजविराजमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

रामलाल उरावको २०६०।२।२२, प्रतिवादी शिवकुमारको २०६०।२।२१ र रामलाल उराव तथा मृतक बटोरन तत्माले संयुक्त रूपमा दिएको २०६०।२।२१ को निवेदन व्यहोरा र प्रतिवादीले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान समेतका मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट घटना वारदातको प्रकृति, समय र मृतकको शरीरमा देखिएको घा चोटलाई हेर्दा प्रतिवादी शिवकुमार यादवलाई मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको १४ नं. को कसूरमा सजाय गर्ने र अन्य प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउने ठहर गरी शुरूले गरेको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिदा छलफलको लागि अन्य प्रतिवादीहरू समेत भिकर्काई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत राजविराजको २०६१।१।२।२ को आदेश ।

मृतकलाई लागेको चोट नै मृत्युको कारण बन्न सक्ने भन्ने घा जाँचमा उल्लेख भएको

देखिएन । प्रतिवादी शिवकुमार र अन्य प्रतिवादीहरूले मृतक र जाहेरवालासँग दोहोरो कुटपीटको वारदात गरे भएकोले यस्तोमा कसैको मृत्युको कारण अन्य अर्थात् मृगौला फुटी भएको देखिँदा भवितव्य ठहर गर्नु पर्ने हुन्छ । सिरहा जिल्ला अदालतको २०६१।३।१९ को फैसला उल्टी भै प्रतिवादी शिवकुमारलाई ज्यानसम्बन्धी महलको ५ नं. को कसूर कायम भै सोही ऐनको ६(४) नं. बमोजिम दुई वर्ष कैद सजाय हुने र अन्य प्रतिवादीहरू असर्फी यादव, वेचु यादव, रामदेव यादव र रामआशिष यादवलाई जनही रु. ५००।- जरीवाना हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत राजविराजको २०६२।३।१२ को फैसला ।

जाहेरवाला र मृतकले घा जाँच केश फाराम गराई पाऊँ भनी दिएको निवेदनमा शिवकुमार समेतका ६ जनाले कुटेको भनी किटानी नाम उल्लेख भएको, जाहेरी व्यहोरामा घटनाक्रम उल्लेख भएको र मौकाको शिवकुमारको बयानले समर्थन गरी र मृतकको मृत्यु प्रतिवादीहरूकै कर्तव्यबाट भएको कुरा पुष्टि हुँदाहुँदै ज्यानसम्बन्धीको ५ नं. को कसूर कायम गरी ऐ. को ६(४) नं. बमोजिम प्रतिवादी शिवकुमार यादवलाई २ वर्ष कैद र अन्य प्रतिवादीहरूलाई रु. ५००।- जरीवाना गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत राजविराजको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

समग्र मिसिलको तथ्यबाट मृतकको मृत्यु प्रतिवादीहरूको कर्तव्यबाट भएको भन्ने तथ्य स्थापित नभै मृतकको मृत्यु आफ्नै आन्तरिक रोगको कारण भएको भन्ने देखिँदा प्रतिवादी शिवकुमारलाई ज्यानसम्बन्धीको १४ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद हुने र अन्य प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउने ठहर गरेको सिरहा जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी प्रस्तुत वारदातलाई भवितव्य

ठहर गरी प्रतिवादी शिवकुमारलाई ज्यानसम्बन्धीको ५ नं. को कसूरमा ऐ. को ६(४) नं. बमोजिम २ वर्ष कैद हुने र अन्य प्रतिवादीहरूलाई जनही रु. ५००।- जरीवाना हुने ठहराई भएको पुनरावेदन अदालत राजविराजको २०६२।३।१२ को फैसला मिलेको देखिन्न । अभियोग दावीबमोजिम पूरा सजाय हुनुपर्छ भन्ने पुनरावेदन जिकीर पुन सक्ने अवस्था पनि देखिन्न । मुद्दाको समग्र मिसिल अध्ययनबाट पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादीहरूको क्रियाबाट कसूर वारदात स्थापित हुन नसक्ने स्थितिमा निजहरूलाई भएको सजायमा उन्मुक्ति दिन अ.ब. २०५ नं. को कानूनी व्यवस्थामा समेत स्पष्ट रूपमा उल्लेख नभएको र प्रतिवादीहरू मध्ये कसैको पुनरावेदन परेको अवस्थामा मात्र विचार गर्न सकिने, नभए पुनरावेदन नपरेको कारणले त्यस्तो प्रतिवादीको हकमा विचार गर्नु नपर्ने कुराले न्यायिक सिद्धान्त र प्रचलनकै स्थान ग्रहण गरी रहेकोले प्रस्तुत मुद्दामा अपनाइएको कार्यविधि र व्यक्त गरिएको राय उपरोक्त प्रतिपादित न्यायिक सिद्धान्त एवं प्रचलनसँग विरोध पर्न जाने भै निश्चित सिद्धान्तसहित एकरूपता कायम गर्नु उचित देखिन आएकोले यस पृष्ठभूमिमा प्रतिवादीमध्ये कसैको पुनरावेदन नपरेको आधारमा नपाउनु पर्ने सजाय भै त्यस्तो सजाय नै अन्तिम रूपमा कायम हुन दिँदा न्याय नै मर्न जाने अवस्था हुँदा त्यस्तो कुराको सम्बोधन गर्न भै रहेको सिद्धान्त वा प्रचलन बाधक देखिँदै जटिल कानूनी प्रश्न उपस्थित भएको देखिन आएबाट यस्तो जटिल कानूनी प्रश्नको निर्णय पूर्ण इजलासबाट हुन उपयुक्त देखिँदा प्रस्तुत मुद्दाको संयुक्त इजलासको लगत कट्टा गरी सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (घ) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६४।१०।२० मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक/वादी

नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद सिवाकोटीले प्रस्तुत मुद्दामा संयुक्त इजलासबाट असाधारण अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी न्याय निरुपण गरेजस्तो गरी निष्कर्षमा पुगेको अवस्था छ। अदालतबाट विद्यमान कानूनी व्यवस्था भन्दा बाहिर गएर न्याय निरुपण गर्न मिल्ने हुँदैन। पूर्ण इजलासबाट अ.व. २०५ नं. को व्याख्या भै सिद्धान्त कायम भैसकेको अवस्थामा संयुक्त इजलासबाट सो भन्दा अलग व्याख्या गर्न मिल्ने पनि हुँदैन। वादी पक्षले गरेको पुनरावेदनबाट प्रतिवादीले पुनरावेदन गरे सरह न्याय निरुपण गर्न मिल्ने अवस्था रहँदैन भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो।

२. मुद्दाको तथ्यतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीहरूले कुटपीट गरेको कारण मृतक वटोरन तत्माको मृत्यु भएको कुरा पोष्ट मार्टम रिपोर्ट, प्रतिवादी शिवकुमार यादवको वयान एवं वस्तुस्थितिका मानिसहरूको भनाइ समेतबाट पुष्टि भएको हुँदा प्रतिवादीहरू शिवकुमार यादव, असर्फी यादव, वेचु यादव, रामदेव यादव, सिल्टु यादव र रामआशिष यादवलाई ज्यानसम्बन्धीको १ नं. को कसूरमा ऐ. को १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग माग दावी रहेको देखिन्छ। मृतक वटोरन तत्मा, जाहेरवाला रामलाल उराव र प्रतिवादी शिवकुमार यादव समेतका मानिसहरू बीच २०६०।२।२० गते आँपको बगैँचा भित्र कुटपीट भएको वारदातका सम्बन्धमा मृतक, प्रतिवादी र जाहेरवालाले छुट्टाछुट्टै निवेदन दिई घा जाँच गराएको भन्ने कुरा मिति २०६०।२।२९ को प्रतिवेदनबाट देखिएको छ। मृतक र जाहेरवालाले २०६०।२।२० गते रातको समयमा आँपको बगैँचा कुरी बसेको समयमा विपक्षी शिवकुमार यादव समेतले शरीरको विभिन्न भागमा कुटपीट गरी चोट पटक नीलडाम बनाई दिएको भनी घा जाँचको लागि निवेदन दिएकोमा मृतक वटोरन तत्माको घा जाँच प्रतिवेदनमा Left eye upper and lower side nilldom भनी चोट उल्लेख भएको पाइन्छ।

कुटपीटको घटनाबाट सामान्य उपचार गराई आए पश्चात सोही बगैँचामा बसेको अवस्था निज वटोरनको मृत्यु भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी जाहेरी परेको र मिसिल संलग्न शव परीक्षण प्रतिवेदन हेर्दा मृतकको मृत्युको कारण Death due to Ch. Lung disease ruptured, left kidney e Haemopen fonium उल्लेख भएको देखिन्छ।

३. प्रतिवादीमध्येका शिवकुमार यादवले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा मृतकसँग कुटपीट हुँदा टर्च (लाईट) ले कुटपीट गरेको भनी बयान गरेका छन् भने अन्य प्रतिवादीहरू कसूर गरेको कुरामा इन्कार रहेका छन्। अदालतसमक्षको वयानमा सबै प्रतिवादीहरूले इन्कारी वयान गरेको देखिन्छ। शुरु अदालतबाट शिवकुमार यादवलाई ज्यानसम्बन्धीको १४ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद हुने र अन्य प्रतिवादीहरूले सफाई पाउने ठहर्‍याएउपर परेको पुनरावेदनको रोहमा पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट भवितव्यमा सजाय गरेको पाइन्छ। सो फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारकातर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदनमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट “मृतकको मृत्यु प्रतिवादीहरूको कर्तव्यबाट भएको भन्ने तथ्य स्थापित नभै मृतकको मृत्यु आफ्नै आन्तरिक रोगको कारण भएको भन्ने देखिँदा प्रस्तुत वारदातलाई भवितव्य ठहर गरी प्रतिवादी शिवकुमारलाई ज्यानसम्बन्धीको ५ नं. को कसूरमा ऐ. को ६(४) नं. बमोजिम २ वर्ष कैद हुने र अन्य प्रतिवादीहरूलाई जनही रु. ५००।- जरीवाना हुने ठहराई भएको पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०६२।३।१२ को फैसला मिलेको देखिन्न” भन्ने निष्कर्षमा पुगी प्रतिवादीमध्ये कसैको पुनरावेदन नपरेको आधारमा नपाउनु पर्ने सजाय भै त्यस्तो सजाय नै अन्तिम रूपमा कायम हुन दिँदा न्याय नै मर्न जाने अवस्था हुँदा त्यस्तो कुराको सम्बोधन गर्न भै रहेको सिद्धान्त वा प्रचलन बाधक देखिई जटिल कानूनी

प्रश्न उपस्थित भएको भन्ने आधारमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (घ) बमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको देखिन्छ। वस्तुतः प्रस्तुत मुद्दामा यस इजलासबाट मुख्य रूपमा कसूरदार ठहरिएका प्रतिवादीहरूमध्ये कसैको पनि पुनरावेदन नपरेको अवस्थामा वादीकातर्फबाट परेको पुनरावेदनलाई नै प्रतिवादीहरूका तर्फबाट समेत पुनरावेदन परेको सरह मानी न्याय निरूपण गर्न मिल्ने हुन्छ वा हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा अ.वं. २०५ नं. को सन्दर्भ र त्यसको दायराका बारेमा विश्लेषण गरिनु पर्ने देखिन्छ।

४. उल्लिखित सन्दर्भमा प्रथमतः मुलुकी ऐन, अदालती वन्दोवस्तको २०५ नं. मा रहेको कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा “एकै मुद्दामा हार्ने भगडियामध्ये कसैको पुनरावेदन उजूर परेकोबाट जाँचिदा इन्साफ वा सजाय उल्टिने भई सो इन्साफ सजाय उल्टाई फैसला गर्दा पुनरावेदन उजूर नदिने भगडियाका हकमा समेत इन्साफ सजाय उल्टिन जाने भयो भने त्यस्तोमा पुनरावेदन उजूर परेको छैन भनी सदर गरी दिन हुँदैन। पुनरावेदन उजूर नदिनेका हकमा समेत पुनरावेदन उजूर दिने सरह उल्टाई छिनिदिनु पर्छ” भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाको सोभो अर्थ हार्ने भगडियामध्ये कसैको पुनरावेदन उजूर परेको अवस्थामा पुनरावेदन उजूर नदिने भगडियाका हकमा समेत पुनरावेदन उजूर दिने सरह व्यवहार गरी न्याय निरूपण गर्नुपर्ने भन्ने हुन्छ। हार्ने पक्षमध्ये कसैको पनि पुनरावेदन नपरेको अवस्थालाई स्वाभाविक रूपमा फैसलामा चित्त बुझाई बसेको भन्ने अर्थमा लिइन्छ। फैसलामा भएका त्रुटिहरू सच्याउने प्रक्रिया कानूनले निर्धारण गरेको हुन्छ। फैसलामा चित्त बुझाई पुनरावेदन नगरी बसेको मुद्दाका पक्षका हकमा कानूनद्वारा निश्चित गरिएको प्रक्रिया भन्दा बाहिरबाट अदालत आफै सक्रिय भई तल्लो अदालतको फैसला उल्टाई न्याय निरूपण गर्दा त्यसले न्यायमा निश्चित मापदण्ड

खलबलिई न्यायिक अराजकताको स्थिति समेत सिर्जना हुन सक्छ भन्ने कुरामा पनि विचार पुऱ्याइनु पर्छ।

५. अ.वं. २०५ नं. ले मुद्दामा हार्ने भगडियामध्ये कुनै एकको पुनरावेदन परेको अवस्थामा सो पुनरावेदनको रोहबाट न्याय निरूपण हुँदा फैसला उल्टी हुने अवस्थामा पुनरावेदन नगर्ने भगडियाको हकमा समेत उल्टी गरी न्याय निरूपण गर्नुपर्ने गरी गरेको व्यवस्थाले समान अवस्थाका मुद्दाका एक पक्षमध्ये कुनै एकको उजुरीका आधारमा हुने न्याय निरूपणबाट अरु पनि विमूख हुन नपरोस्, समान अवस्थाका भगडिया मध्ये सबैलाई समान व्यवहार होस्, समान अवस्थामा रहेका पक्षहरूमध्ये कसैको हकमा सजायबाट छुटकारा पाउने अवस्थामा अन्यलाई सजाय हुने अवस्था नबनोस् भन्ने नै हो। तर त्यसका लागि समान अवस्थाका व्यक्तिहरूमध्ये कुनै एकको उजुरी वा पुनरावेदन पर्नु पर्ने पूर्व शर्त कानूनले निश्चित गरेको र सोही उजुरी वा पुनरावेदनको रोहमा मात्र निजहरूको हकमा न्याय निरूपण गरिने कानूनको स्पष्ट आशय रहेको अवस्थामा वादी पक्षको पुनरावेदनबाट प्रतिवादीहरूको हकमा न्याय निरूपण गर्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन।

६. प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत राजविराजले प्रतिवादी शिवकुमारलाई ज्यानसम्बन्धीको १४ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद हुने र अन्य प्रतिवादीहरूले सफाई पाउने ठहर गरेको सिराहा जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी वारदातलाई नै भवितव्य ठहर्‍याई प्रतिवादी शिवकुमारलाई ज्यानसम्बन्धीको ५ नं. को कसूरमा ऐ. को ६(४) नं. बमोजिम २ वर्ष कैद हुने र अन्य प्रतिवादीहरूलाई जनही रु. ५००- जरीवाना हुने ठहराई फैसला गरेको र सोउपर प्रतिवादीहरूले यस अदालतमा पुनरावेदन गरेको अवस्था छैन। सो फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भन्दै अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट यस

अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको भएतापनि प्रतिवादीमध्ये कसैको पुनरावेदन नपरेको आधारमा नपाउनु पर्ने सजाय भै त्यस्तो सजाय नै अन्तिम रूपमा कायम हुन दिँदा न्याय नै मर्न जाने भन्ने समेतको तर्कका आधारमा वादी पक्षको सोही पुनरावेदनको रोहमा पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादीहरूका हकमा समेत बोल्नु पर्ने भन्ने निष्कर्षमा संयुक्त इजलास पुगेको देखिन्छ। तर संयुक्त इजलासबाट भएको फैसलामा नै पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादीहरूलाई भएको सजायमा उन्मुक्ति दिन अ.वं. २०५ नं. को कानूनी व्यवस्थामा स्पष्टरूपमा उल्लेख नभएको भनी स्वीकार गरिएको सन्दर्भलाई पनि यहाँ विचार गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसरी कानूनमा उल्लेख नभएको विषयलाई अन्यथा अर्थ लगाई सम्बोधन गर्न वा एक पक्षको मागबाट सो मागको ठीक उल्टो हुने गरी अर्को पक्षलाई उपचार दिन विद्यमान न्यायप्रणालीले अनुमति दिँदैन।

७. अ.वं. २०५ नं. को कानूनी व्यवस्था र त्यसको दायरा सम्बन्धमा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट यस अधि पनि व्याख्या भैसकेको देखिन्छ। चुनगुन जोलाहा वि. श्री ५ को सरकार भएको डाँका मुद्दामा “अ.वं. २०५ नं. मा एउटा मुद्दामा सजाय पाउने एक भन्दा बढी कसूरदारहरू मध्ये कसैको पुनरावेदन परेको र कसैको पुनरावेदन नपरेकोमा पुनरावेदन गर्ने व्यक्तिको हकमा पुनरावेदन सुन्ने अदालतले गरेको फैसलाबाट सो व्यक्तिको सम्बन्धमा तलको अदालतले गरेको फैसला उल्टिने भयो र त्यसबाट पुनरावेदन नगर्ने व्यक्तिको हकमा तलको अदालतले गरेको फैसला असंगत हुन जाने भयो भने त्यस अवस्थामा पुनरावेदन नगर्ने व्यक्तिको हकमा समेत पुनरावेदन सुन्ने अदालतले निर्णय गरी तलको अदालतको फैसला उल्टाई फैसला गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था भएको” (नेकाप २०५१, अङ्क ३, नि.नं. ४८७४, पृष्ठ १३८) भनी स्पष्ट रूपमा व्याख्या भैरहेको अवस्थामा त्यसको प्रतिकूल हुने गरी प्रतिवादीहरूमध्ये कसैको पनि

पुनरावेदन नपरेको र वादी पक्षको मात्र पुनरावेदन परेको स्थितिमा वादी पक्षको पुनरावेदनबाट प्रतिवादी पक्षलाई अभियोग दावीबाटै सफाइ दिई उन्मुक्ति प्रदान गर्ने हदसम्मको व्याख्या गर्दा अ.वं. २०५ नं. को सोभै गलत अर्थ हुन गई उक्त कानूनी व्यवस्थाको अपव्याख्या हुन जान्छ। त्यसरी तह तह न्याय निरूपण हुँदै आएको कुनै एक मुद्दामा अदालतको साधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गतबाट न्याय निरूपण गरिँदा विद्यमान कानूनी व्यवस्थालाई प्रयोजनहीन बनाउने, त्यसको दायरा अत्यन्त फराकिलो पार्ने वा त्यसमा संकुचन ल्याउने गरी व्याख्या गर्न सकिने हुँदैन। रिट अधिकारक्षेत्रबाट हेरे जस्तो गरी पूर्ण न्याय भन्दै पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र अन्तर्गतको न्यायिक परिपाटी र न्यायको निश्चित मान्यतालाई खल्बल्याउन मिल्दैन। एउटा निश्चित कानूनी संरचनाले दिएको वा दिन खोजेको विषय भन्दा फरक अर्थ र सन्दर्भमा सो कानून प्रयोग गर्नु न्यायपालिकाको उद्देश्य र कर्तव्य पनि होइन।

८. जहाँसम्म संयुक्त इजलासबाट यस अदालतबाट श्री ५ को सरकार वि. लाक्पा शेर्पा समेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दा (ने.का.प २०५६ अङ्क ६ नि.नं. ६७४२, पृष्ठ ४५३) र दुर्गा धिमाल वि. श्री ५ को सरकार भएको जीउ मान्ने बेच्ने मुद्दा (नेकाप २०५४ अङ्क ६, नि.नं. ६३९५, पृष्ठ ३३२) मा भएका फरक फरक रुलिङको सन्दर्भ उठाइएको छ, ती फैसलाहरूको तथ्यसँग प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यको सादृश्यता देखिँदैन। ती दुवै मुद्दामा कसूरदार ठहरी सजाय पाएका प्रतिवादीहरू मध्ये कसैको पुनरावेदन परेको र कसैका पुनरावेदन नपरेको अवस्था रही पहिलो मुद्दामा पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादीको हकमा समेत पुनरावेदन गर्ने प्रतिवादीसरह नै निजको हकमा समेत इन्साफ गरिएको छ भने दोस्रो मुद्दामा पुनरावेदन गर्ने प्रतिवादीको हकमा मात्र विवेचना गरी फैसला भएको देखिन्छ। तर प्रस्तुत मुद्दामा त्यस्तो अवस्था नभै कसूरदार ठहरी सजाय पाएका प्रतिवादीहरूले पुनरावेदन अदालत राजविराजको

निर्णय नं. ८३२६

असार, २०६७

फैसलाउपर यस अदालतमा पुनरावेदन नै गरेको छैनन् । वादी पक्षबाट परेको पुनरावेदनको रोहमा मात्र प्रस्तुत मुद्दाको सुनुवाइ गरी किनारा गर्नुपर्ने अवस्था हुँदा फरक अवस्था र स्थितिका फरक फरक मुद्दामा यस अदालतबाट भएको फैसला प्रस्तुत मुद्दाका लागि आधार बन्न सक्ने अवस्था देखिदैन ।

९. माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा प्रस्तुत मुद्दामा कसूरदार ठहरिएका प्रतिवादीहरूमध्ये कसैको पनि पुनरावेदन नपरेको र वादी पक्षबाट परेको पुनरावेदनको रोहमा इजलाससमक्ष पेश हुन आएको अवस्था छ । त्यसरी प्रतिवादीहरूमध्ये कसैको पनि पुनरावेदन नपरेको हुँदा एकै मुद्दामा हार्ने भगडियामध्ये कसैको पुनरावेदन उजूर परेको अवस्थामा मात्र आकर्षित हुने अ.वं. २०५ नं. को कानूनी व्यवस्थालाई वादीतर्फबाट मात्र परेको पुनरावेदनमा इन्साफ गर्दा समेत पुनरावेदन उजूर नदिने प्रतिवादीहरूका हकमा समेत न्याय निरूपण गर्नुपर्ने किसिमबाट अर्थ लगाउन नमिल्ने भन्ने निष्कर्षमा यो इजलास पुगेको छ । तसर्थ संयुक्त इजलासबाट उठाइएको अ.वं. २०५ नं. को कानूनी व्यवस्थाको सन्दर्भ र दायरा सम्बन्धी कानूनी प्रश्नको निरूपण भैसकेको परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत मुद्दाको सम्पूर्ण तथ्यगत प्रश्नमा प्रवेश गरी पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट मिति २०६४।१०।२० मा भएको फैसला मिले नमिलेको भन्ने सम्बन्धमा संयुक्त इजलासबाटै न्याय निरूपण हुनुपर्ने देखिएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दाको पूर्ण इजलासको लगत कट्टा गरी नियमानुसार संयुक्त इजलाससमक्ष पेश गर्नु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.गिरीशचन्द्र लाल

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६६ साल चैत २६ गते रोज ५ शुभम्

इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

सर्वोच्च अदालत विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

रि.वि.इ.नं. २०६५-WS-००२०

आदेश मिति: २०६६।१।१।५

विषय :- उत्प्रेषण परमादेश समेत ।

निवेदक: ब्रोडकास्टिङ एशोसिएशन अफ नेपालको तर्फबाट अधिकार प्राप्त ऐ.को महासचिव र रेन्वो एफ. एम. (प्रा.) लि. को तर्फबाट अधिकार प्राप्त प्रबन्ध-निर्देशक तथा आफ्नो हकमा समेत काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १४ वस्ने विष्णुहरि ढकाल

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, समेत

- विद्यायिकाले नै सरकारले नियम बनाई नियमन गर्न पाउने गरी छाड्नेको शुल्क वा दस्तूरसम्बन्धी नीतिगत विषयमा यो यसलाई यो यति दरमा शुल्क वा दस्तूर लिनु उपयुक्त हुन्छ वा हुँदैन भनी निर्देश गर्न वा औल्याउन न्यायोचित नहुने ।

(प्रकरण नं.१२)

- मुनाफा आर्जन गर्ने प्रसारण संस्थाको मुख्य उद्देश्य नै नाफा आर्जन गर्ने हुँदा आफूले प्रसारण र वितरण गरेको नाफामूलक कार्यक्रमबाट आर्जन भएको कूल वार्षिक आम्दानीको केही निश्चित हिस्सा शुल्क वा दस्तूरका रूपमा राज्यलाई तिर्नुपर्ने कुरा अपेक्षित नै हुने ।
- जुन प्रसारण संस्था नाफाको उद्देश्य नराखी सामाजिक सेवाभाव र सहकारितामा आधारित भई खडा भएका हुन्छन्, स्थानीय स्तरमा सानो क्षमतामा सञ्चालित भएका

हुन्छन् तिनले प्रसारण गर्ने कार्यक्रमहरूबाट सामाजिक हित प्रवर्द्धनमा योगदान पुग्ने अपेक्षा लिनु अस्वाभाविक नहुने।

(प्रकरण नं.१३)

- राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १० ले नै प्रसारण संस्थाले कुनै कार्यक्रम सञ्चालन गरेबापत तोकिएबमोजिम शुल्क वा दस्तूर लगाउन सकिने व्यवस्था गरेको तर त्यस्तो शुल्क वा दस्तूर तोक्ने कुरामा सरकारउपर कुनै शर्तवन्देज वा नियन्त्रण नराखेको अवस्थामा कार्यक्रमको प्रसारण र वितरण गरेबापत के कति शुल्क वा दस्तूर तोक्ने वा के कस्ता प्रसारण संस्थालाई बढी शुल्क लिने र के कुन प्रकृतिका संस्थालाई त्यस्तो दस्तूर वा शुल्क छूट दिने वा शुल्क दस्तूर नै नलिने भन्ने विषयहरू नियम बनाउने अख्तियार भएको नेपाल सरकारको जिम्मामा छाडेको मान्नुपर्ने।

(प्रकरण नं.१६)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री माधवकुमार वस्नेत र श्री सुदीप पौडेल
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०४९, नि.नं. ४५९७, पृष्ठ ७१०
- नेकाप २०५९, नि.नं. ७१५२, पृष्ठ ७४१
- नेकाप २०६१, पृष्ठ ९४९

सम्बद्ध कानून:

- राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १०, २१
- राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ११ र १६
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २१५(२)
- स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २०७(१)(ड)
- कारागार नियमावली (दर्शन संशोधन), २०२० को नियम २९(१)(क)

आदेश

न्या.खिलराज रेग्मी: राष्ट्रिय प्रसारण नियमावलीको तेस्रो संशोधन, २०६५ लाई प्रारम्भदेखि नै अमान्य घोषणा गरी परमादेशलगायतको अन्य उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भनी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र धारा १०७(१), (२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ:-

निवेदकमध्येको ब्रोडकास्टिङ एशोसिएशन अफ नेपाल, नेपालभरका ५२ वटा स्वतन्त्र (गैरसरकारी) रेडियोहरूको सामूहिक/ प्रतिनिधिमूलक संस्था हो। यसले नेपाल कानूनबमोजिम जिल्ला प्रशासन कार्यालय, कास्कीमा मिति २०६०।१०।२ मा द. नं. १२५४ बाट रीतपूर्वक दर्ता भई आफ्नो उद्देश्यबमोजिमको कार्य गरिरहेको छ। निवेदकमध्येकै रेन्वो एफ.एम.(प्रा.) लि.कम्पनी ऐनअन्तर्गत दर्ता भई विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट राष्ट्रिय प्रसारण ऐन तथा नियमावलीबमोजिम इजाजत प्राप्त गरी नेपाल एफ.एम.नामक लोकप्रिय रेडियो स्टेशन सञ्चालन गरी नेपालका विभिन्न रेडियो स्टेशनसँग एकता गरी नेपालभर र इन्टरनेटको माध्यमबाट विश्वभरिका नेपाली तथा नेपालको विषयमा रुची राख्ने स्रोताहरूलाई सेवा पुऱ्याई राखेको संस्था हो। त्यस्तै निवेदकमध्येकै म विष्णुहरि ढकाल व्यानको महासचिव र रेन्वो एफ.एम.प्रा.लि.को लगानीकर्ता तथा प्रवन्ध निर्देशक हुनुको अतिरिक्त सञ्चारको क्षेत्रमा लामो समयसम्म संलग्न रहेको नेपाली नागरिक र स्रोता (उपभोक्ता) समेत हुँ।

प्रस्तुत रिट निवेदन निवेदकको वैयक्तिक सरोकारको विषयमात्र नभई सम्पूर्ण नेपाली जनताको अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सूचनाको हकसमेतसँग सम्बन्धित भई सार्वजनिक सरोकारको विषयसमेत भएको व्यहोरा सादर अनुरोध छ।

राष्ट्रिय प्रसारण ऐन २०४९ को दफा २१ ले दिएको अधिकार प्रयोग भई राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ लागू भएको छ । सो ऐनबमोजिम एफ.एम.रेडियो स्टेशन सञ्चालन गर्न जुनसुकै व्यक्ति वा संस्थाले पनि निवेदन गर्नसक्ने व्यवस्था रहेको छ, जसअनुसार अहिलेसम्म ३१५ वटा संस्थाहरूले रेडियो सञ्चालनका लागि इजाजतपत्र पाइसकेका छन् ।

यी रेडियो स्टेशनहरूको बीचमा संविधान तथा जन्मदात्री ऐनको रूपमा रहेको राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ ले पनि कुनै पनि किसिमको विभेद गरेको छैन । सबै रेडियोहरूले कार्यक्रम उत्पादन तथा प्रसारण गर्दा प्राथमिकता दिनु पर्ने विषयहरू, प्रसारण गर्न नपाइने कार्यक्रम, प्रसारकको काम, कर्तव्य र अधिकार आदि जस्ता सम्पूर्ण अधिकारहरू समान नै छन् ।

यसैबीच विपक्षी नेपाल सरकारले मिति २०६५।१०।१ बाट लागू हुने गरी राष्ट्रिय प्रसारण (तेस्रो संशोधन) नियमावली, २०६५ बाट मूल राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ११ र नियम १६ लाई संशोधन गरेको रहेछ । सो नियमावलीको साविकको नियम ११ मा रहेको प्रसारण तथा वितरण शुल्कसम्बन्धी व्यवस्थाको साटो हाल नयाँ व्यवस्था गरिएको रहेछ । संशोधित व्यवस्थाअनुसार विपक्षीलाई बुझाउनु पर्ने रोयल्टी मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य लिई कार्यक्रम प्रसारण गर्ने संस्था वा व्यक्तिले आफूले आर्जन गरेको वार्षिक कूल आमदानीको चार प्रतिशत र केवलद्वारा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्ति, बढीमा पाँच सय वाटसम्म क्षमता भएको मुनाफा आर्जन नगर्ने उद्देश्यले खडा भएका प्रसारण संस्था वा सहकारीसम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भएको संस्थाले भने केवल दुई प्रतिशतमात्र बुझाए हुने व्यवस्था गरिएको रहेछ । त्यसका अतिरिक्त सोही खण्डमा स्पष्टीकरण राखी मुनाफा आर्जन नगर्ने प्रसारण संस्था भन्नाले संस्था दर्तासम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भै

प्रसारण संस्थाको रूपमा इजाजत प्राप्त प्रसारण संस्थालाई जनाउने भन्ने परिभाषासमेत गरिएको रहेछ ।

सो संशोधनले नियम १६ मा पनि संशोधन गरी नियम १६ (३) मा मुनाफा आर्जन गर्ने प्रसारण संस्था र मुनाफा आर्जन नगर्ने प्रसारण संस्था भनी नियमावलीले विभेद खडा गरी निवेदक जस्ता प्रसारण संस्थाहरूलाई भन्दा विपक्षीले गैरकानूनी रूपमा मनोगत ढंगले वर्गीकरण गरेको मुनाफा नकमाउने प्रसारण संस्था वा सहकारी ऐनबमोजिम स्थापित संस्थाको लागि नवीकरण शुल्क इजाजत वा अनुमति प्राप्त गर्दा लागेको शुल्कको १० प्रतिशतमात्र लिने व्यवस्था गरी प्रचलित संविधान तथा राष्ट्रिय प्रसारण ऐनबमोजिम समान अवस्था र उद्देश्य रहेका संस्थाहरूका बीचमा भेदभावयुक्त व्यवस्था गरिएको रहेछ ।

ऐनले नै परिकल्पना नगरेको मुनाफा कमाउने र नकमाउने भनी वर्गीकरण गरेको नियमावलीको उक्त व्यवस्था प्रत्यायोजित विधायनको सिद्धान्तविपरीत भएको र जननी ऐनसमेतसँग बाभिर्ई निवेदकहरूलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) को खण्ड (क) र (च), धारा १३(१), धारा १५, धारा १९(१) तथा धारा २७ द्वारा प्रदत्त हकमा अनुचित रूपमा बन्देज लगाइएको छ ।

संशोधित नियमावलीका व्यवस्था एकापसमा आश्रित भएको हुनाले (Doctrine of Severability) बमोजिम छुट्याउन पनि नसकिने हुँदा सम्पूर्ण नियमावलीलाई प्रारम्भदेखि नै धारा ३२ तथा १०७ (१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषणा गरिपाऊँ र सोही उपधारा (२) बमोजिम राष्ट्रिय प्रसारण ऐनबमोजिम इजाजत प्राप्त सबै प्रसारण संस्थाहरूलाई नै तोकेको दरको रोयल्टी दुई प्रतिशत तथा नवीकरण शुल्क इजाजत प्राप्त गर्दा लागेको शुल्कको १० प्रतिशतका दरले कायम हुने गरी कानूनी व्यवस्था गर्नु भनी परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाऊँ । साथै यो निवेदनको

टुङ्गो नलागुञ्जेलसम्म सो नियमलाई लागू नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरी अग्राधिकारसमेत दिलाई पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदनपत्र ।

यसमा के, कसो भएको हो ? विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई आएपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको आदेश ।

राष्ट्रिय प्रसारण (तेस्रो संशोधन) नियमावली, २०६५ ले नियमावलीको साविक नियम ११ मा संशोधन गरी मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य लिई कार्यक्रम प्रसारण गर्ने संस्था वा व्यक्ति ले गरेको वार्षिक कूल आमदानीको चार प्रतिशत र मुनाफा आर्जन नगर्ने स-साना वा सहकारी संस्था भए कूल आमदानीको दुई प्रतिशत रकम शुल्कका रूपमा बुझाउनु पर्ने व्यवस्था सामाजिक न्यायको बृहत्तर दृष्टिकोणलाई आत्मसात् गरी गरिएको हो । मुनाफा कमाउने र मुनाफा आर्जन नगर्ने सेवा प्रदायकहरूलाई समान स्तरमा राख्नु न्यायोचित नहुने भएकोले मुनाफा आर्जन गर्नेले राजश्वमा बढी योगदान पुऱ्याउनु पर्छ भन्ने मान्यताबमोजिम गरिएको व्यवस्था हो । यसरी सामान्यरूपमा नै फरक छुट्याउन सकिने आधारमा गरिएको वर्गीकरण (intelligible differentia) भएकोले यो व्यवस्था राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ सँग बाभिएको छैन ।

सोही ऐनको दफा १० ले नेपाल सरकारलाई प्रसारण तथा वितरण शुल्क तोक्न सक्ने गरी अधिकार प्रदान गरेबमोजिम नै प्रस्तुत नियमावलीमा संशोधन गरी नयां व्यवस्था गरिएको हुँदा सो व्यवस्था ऐनको व्यवस्था विपरीत छ भनी लिइएको दावी तथ्यहीन हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको कानून, न्याय तथा संविधानसभा व्यवस्था मन्त्रालयको तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

मुनाफा आर्जन गर्ने मूल उद्देश्य लिई स्थापना भएका प्रसारण संस्था र मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य नराखी निश्चित समुदाय र वर्गको

लागि लक्षित गरी स्थापना भएका सामुदायिक प्रकृतिका स-साना प्रसारण संस्थाहरूलाई राज्यले सकारात्मक विभेदको नीति अवलम्बन गरी सामाजिक न्यायको अनुभूति दिलाई नागरिकप्रतिको उत्तरदायित्वबमोजिम आफ्ना क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नु अनिवार्य आवश्यकता छ । अतः राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा २१ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले निश्चित वर्ग र समुदायको हितलाई ध्यानमा राखी पिछडिएका वर्ग एवं समुदायलाई आमसूचनामा सरल र सहज पहुँच पुऱ्याउने मूल उद्देश्य राखी राष्ट्रिय प्रसारण नियमावलीमा गरेको संशोधनबाट रिट निवेदकको कुनै पनि मौलिक हक हनन् नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री माधवकुमार बस्नेत र श्री सुदीप पौडेलले ऐनको दायरा नघाई नियमबाट वर्गीकरण गर्न मिल्दैन । राष्ट्रिय प्रसारण ऐनले रेडियो स्टेशनहरू बीच नाफा कमाउने र नकमाउने भन्ने जस्तो कुनै वर्गीकरण गरेको छैन । सहकारी ऐनले रेडियो चलाउने इजाजत दिँदैन । कम्पनी ऐन वा सहकारी ऐन जुनसुकै ऐनद्वारा दर्ता भएको संस्था भए पनि रेडियो चलाउने अनुमति राष्ट्रिय प्रसारण ऐनअन्तर्गत नै हुने हो । प्रत्यायोजित अधिकार प्रयोग गर्नेलाई स्वविवेकीय अधिकार हुँदैन भनी रघु मैनालीको मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । संविधानको भाग तीन मा प्रयुक्त “कानून” भन्ने पदावलीले नियम बनाउन पाउने कुरा जनाउँदैन । ऐनको दफा १० ले नियमबमोजिम शुल्क तोक्न पाउने गरी गरेको व्यवस्थालाई अन्यथा भन्न खोजिएको होइन । विभेद गरी शुल्क तोक्न मिल्दैन भन्नेसम्म हो । अतः निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले ऐनको दफा १० ले प्रसारण संस्थाले कार्यक्रम प्रसारण गरेबापत लाग्ने शुल्क तोक्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई दिइएको छ । सोबमोजिम राष्ट्रिय प्रसारण नियमावलीले साविकमा सबै प्रसारण संस्थाहरूलाई चार प्रतिशत वार्षिक शुल्क तोकेको अवस्था थियो । नियमले सो चार प्रतिशत शुल्क तोक्न पाउने होइन भन्ने निवेदकहरूको माग छैन । चार प्रतिशत शुल्क तोक्न मिल्छ भन्ने सोभन्दा घटी वा बढी तोक्न नमिल्ने भन्ने कुनै तर्कसम्मत आधार छैन । नाफाको उद्देश्यवाट स्थापना भएका र गैरनाफामूलक उद्देश्यवाट सहकारी ऐनबमोजिम दर्ता भएका रेडियो स्टेशनहरूको काम, कर्तव्य र भूमिका फरक-फरक हुन्छ भन्ने कुरा स्पष्ट नै छ । यस्तो स्थितिमा नाफाको उद्देश्य नराखी समाजिक सेवाभावले स्थापित रेडियोहरूलाई अन्य रेडियोहरूलाई लिने गरिएको शुल्कमा केही छूट दिनु संविधान र कानूनप्रतिकूल हुँदैन । आधारहिन रिट निवेदन खारेज गरिनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

पक्ष विपक्षका तर्फबाट पेश भएको उपरोक्त बहस जिकीर मननु गरी रिट निवेदन, लिखित जवाफ र सम्बन्धित संवैधानिक एवं कानूनी प्रावधानहरू समेतका समग्र पक्ष दृष्टिगत गरी हेर्दा प्रस्तुत निवेदनमा मूलतः देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गर्नुपर्ने हुन आएको छ :-

१. राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मा मिति २०६५ मा गरिएको तेस्रो संशोधनवाट नियम ११ र १६ मा भएको संशोधित व्यवस्था संविधान र मातृ ऐन विपरीत छ वा छैन ?
२. निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मा मिति २०६५।१०।१ मा गरिएको तेस्रो संशोधनद्वारा संशोधित नियम ११(१)(ख) र नियम १६(३) मा एउटै उद्देश्य र कार्यक्षेत्र भएका प्रसारण

संस्थाहरूलाई मुनाफा आर्जन गर्ने र नगर्ने भन्ने ऐनले गर्दै नगरेको वर्गीकरण गरी वार्षिक शुल्क र अनुमतिपत्र नवीकरण दस्तूर फरक-फरक लिने गरी तोकिएको व्यवस्था राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १० र २१ एवं नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) (क), (च), धारा १३(१), १५, १९(१) र २७ विपरीत भएकोले तेस्रो संशोधनवाट संशोधित सो सम्पूर्ण नियमावलीलाई प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी सबै प्रसारण संस्थाहरूलाई वार्षिक दुई प्रतिशत शुल्क र इजाजत प्राप्त गर्दा लागेको शुल्कको दश प्रतिशतको दरले नवीकरण दस्तूर कायम हुने गरी कानूनी व्यवस्था गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने नै निवेदकहरूको मुख्य निवेदन माग दावी रहेको देखिन्छ । विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा २१ ले ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारलाई नियम बनाउन पाउने अधिकार दिएको तथा दफा १० ले तोकिएबमोजिम शुल्क तोक्न पाउने अधिकार समेत प्रदान गरेको छ । मुनाफा आर्जन गर्ने प्रसारण संस्था र सहकारिताको भावनावाट स्थापना भएका प्रसारण संस्थाहरू बीच उद्देश्य र कार्य प्रकृतिमा नै भिन्नता रहेको हुँदा समान शुल्क लगाउनु सामाजिक न्यायको दृष्टिकोणवाट समेत उचित नहुने भएकोले त्यस प्रकारको व्यवस्था गरिएको हो । ऐनको प्रष्ट अख्तियारीअनुरूप बनेको सो नियम संविधान र कानूनसम्मत हुँदा अमान्य र बदर हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत जिकीर लिइएको पाइन्छ ।

३. निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले संशोधित नियमावलीले मातृ ऐनले दिएको अधिकारक्षेत्र नाघी रेडियो प्रसारण संस्थालाई मुनाफा आर्जन गर्ने र नगर्नेमा वर्गीकरण गरी फरक-फरक शुल्क निर्धारण गरेको प्रत्यायोजित विधायनको सिद्धान्तविपरीत रहेको भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नु भएको छ । त्यसैगरी प्रत्यर्थी नेपाल

सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ताले ऐनको दफा १० ले शुल्क तोक्न पाउने अधिकार दिएअनुरूप नियमले अधिवाट तोकेको शुल्कमा सहकारी उद्देश्यबाट सञ्चालित प्रसारण संस्थाहरूका हकमा केही छूट दिएको संशोधित व्यवस्था मातृ ऐन र संविधान प्रतिकूल नरहेको भन्ने समेत बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नु भएको अवस्था छ ।

४. उल्लिखित निवेदन दावी, लिखित जवाफ र बहस जिकीर समेतको प्ररिप्रक्ष्यमा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मा तेस्रो संशोधनबाट संशोधन गरिएको कानूनी व्यवस्थाको संवैधानिकता परीक्षण हुनु वाञ्छनीय देखिन आएको छ ।

५. निवेदकले उठाउन खोजेका विषयहरू प्रसारण संस्थाहरूबाट सरकारले लिने वार्षिक शुल्क एवं इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरण दस्तूरसंग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । नियमद्वारा वार्षिक शुल्क वा नवीकरण दस्तूर तोक्न मिल्ने होइन भन्ने निवेदकहरूको दावी रहेको नदेखिई ऐनको दफा १० र २१ बमोजिम प्रत्यायोजन भएको सो अधिकारलाई स्वीकारै गरेको देखिन आउँछ । राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मा तेस्रो संशोधन हुनुभन्दा अधि पनि प्रसारण संस्थाहरूबाट त्यस्ता संस्थाहरूले वर्षभरिमा कार्यक्रम प्रसारण र वितरणबाट गरेको कूल आम्दानीको चार प्रतिशत रोयल्टी र इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र दिँदा लाग्ने दस्तूरमा दश प्रतिशत रकम थप गरी नवीकरण दस्तूर लिने व्यवस्थाहरू कायम रहेकै देखिन आएको छ । वार्षिक रोयल्टी र नवीकरण दस्तूर लिने गरी साविकमा रहेको कानूनी प्रावधानका सम्बन्धमा निवेदकहरूले अन्यथा भन्न नसकी तेस्रो संशोधन, २०६५ बाट संशोधित व्यवस्थाबाट मात्र विभेद सिर्जना गरेको भन्ने दावी प्रस्तुत गरेको हुँदा संशोधनअधि र संशोधनपछि कायम गरिएका रोयल्टी वा वार्षिक शुल्क र नवीकरण दस्तूरसम्बन्धी व्यवस्थाहरू तुलनात्मक रुपबाट

हेरी विचार गर्नु आवश्यक देखियो । राष्ट्रिय प्रसारण नियमावलीमा साविकमा रहेका तथा संशोधनबाट हाल कायम गरिएका निवेदकले चुनौती दिएका नियमका सम्बन्धित अंशहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :-

तेस्रो संशोधन हुनु अघिको व्यवस्था	तेस्रो संशोधनबाट संशोधित व्यवस्था
नियम ११. प्रसारण तथा वितरण शुल्क: (१) कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले आफूले गरेको वार्षिक कूल आम्दानीको चार प्रतिशतले हुने रकम रोयल्टीको रुपमा श्री ५ को सरकारलाई बुझाउनु पर्नेछ ।	नियम ११. प्रसारण तथा वितरण शुल्क: (१) कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले प्रसारण शुल्कवापत देहायबमोजिमको रकम प्रत्येक आर्थिक वर्ष समाप्त भएको मितिले छ महिनाभित्र नेपाल सरकारलाई बुझाउनु पर्नेछ :- (क) मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य लिई कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले आफूले आर्जन गरेको वार्षिक कूल आम्दानीको चार प्रतिशतले हुने रकम, (ख) खण्ड (क) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि केवलद्वारा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसाण संस्था वा व्यक्ति, बढीमा पाँचसय वाटसम्म क्षमता भएका मुनाफा आर्जन नगर्ने उद्देश्यले खडा भएका प्रसारण संस्था वा सहकारी सम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भएको संस्थाले आफूले आर्जन गरेको वार्षिक कूल आम्दानीको दुई प्रतिशतले हुने रकम । स्पष्टीकरण:- यस खण्डको प्रयोजनका लागि “मुनाफा आर्जन नगर्ने संस्था” भन्नाले संस्था दर्तासम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भई प्रसारण संस्थाको रुपमा इजाजत प्राप्त

	प्रसारण संस्थालाई जनाउँछ ।
नियम १६. इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्रको अवधि र नवीकरण दस्तूर:- (३) उपनियम (२) बमोजिम इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरणको लागि निवेदन प्राप्त भएमा मन्त्रालयले मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य लिई कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्ति भए इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र दिँदा लाग्ने दस्तूरको आधा दस्तूर लिई र केबुलद्वारा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने संस्था वा व्यक्ति, बढीमा पाँचसय वाटसम्म क्षमता भएको मुनाफा आर्जन नगर्ने उद्देश्यले खडा भएका प्रसारण संस्था वा सहकारीसम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भएको प्रसारण संस्था भए इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र दिँदा लाग्ने दस्तूरको दश प्रतिशतले हुने रकम थप गरी त्यस्तो इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरण गरिदिन सक्नेछ ।	नियम १६. इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्रको अवधि र नवीकरण दस्तूर:- (३) उपनियम (२) बमोजिम इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरणको लागि निवेदन प्राप्त भएमा मन्त्रालयले मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य लिई कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्ति भए इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र दिँदा लाग्ने दस्तूरको आधा दस्तूर लिई र केबुलद्वारा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने संस्था वा व्यक्ति, बढीमा पाँचसय वाटसम्म क्षमता भएको मुनाफा आर्जन नगर्ने उद्देश्यले खडा भएका प्रसारण संस्था वा सहकारीसम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भएको प्रसारण संस्था भए इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र दिँदा लाग्ने दस्तूरको दश प्रतिशतले हुने रकम लिई त्यस्तो इजाजतपत्र वा अनुमति पत्र नवीकरण गरी दिन सक्नेछ ।

२०६५।१०।१ मा गरिएको तेस्रो संशोधनले साविकको रोयल्टी तथा नवीकरण दस्तूरको अधिकतम सीमा नघाएको भन्ने देखिन आएको छैन । उक्त संशोधनले प्रसारण संस्थाहरूलाई स्थापना, कार्यक्रम प्रसारणको उद्देश्य र प्रसारणको दायरा समेतका आधारमा मुनाफा आर्जन गर्ने र केबुलद्वारा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने, बढीमा पाँचसय वाट क्षमता भएको मुनाफा आर्जन नगर्ने, सहकारी ऐनबमोजिम स्थापित प्रसारण संस्थाहरूका रूपमा वर्गीकरण गरी सोही आधारमा वार्षिक शुल्क र नवीकरण दस्तूर अलग-अलग असूल गर्ने व्यवस्थाहरू गरेकोसम्म देखिन आएको छ ।

७. खासगरी मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्यले कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्तिलाई नियमावलीको साविक व्यवस्थाबमोजिम नै वार्षिक कूल आम्दानीको चार प्रतिशतले हुन आउने रकम प्रसारण शुल्कवापत लिइने व्यवस्था संशोधित नियमावलीले गरेको देखिएवाट साविकबमोजिम लिइँदै आएको रोयल्टी रकममा वृद्धि गरी थप व्ययभार बोकाइएको भन्ने पनि देखिँदैन । अर्कोतर्फ साविक नियमावलीमा इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरणका लागि त्यस्तो इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र लिँदा लाग्ने दस्तूरमा दश प्रतिशत रकम थप गरी नवीकरण हुने व्यवस्था भएकोमा हाल इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र दिँदा लाग्ने दस्तूरको आधामात्र दस्तूर लिई नवीकरण गर्ने व्यवस्था भएको देखिएवाट नवीकरणको सम्बन्धमा लाग्ने दस्तूर साविकमा भन्दा बढाइएको भन्ने देखिँदैन । सो शुल्क बढाइयो भन्ने निवेदन जिकीर पनि छैन । यस प्रकार साविक नियमावलीद्वारा सबै प्रसारण संस्थाहरूका लागि तोकिएको वार्षिक शुल्क र नवीकरण दस्तूरमा हाल संशोधित नियमावलीको व्यवस्थाले मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्यले कार्यक्रम प्रसारण गर्ने भनिएका प्रसारण संस्था वा व्यक्तिमा वृद्धि गरी व्ययभार थपेको भन्ने देखिन आउँदैन । प्रसारण संस्था वा व्यक्तिउपर कार्यक्रम प्रसारण

६. प्रसारण संस्थाहरूलाई तोकिएको वार्षिक प्रसारण शुल्क र नवीकरण दस्तूरका सम्बन्धमा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ ले साविकमा गरेको व्यवस्था र तेस्रो संशोधनपछि भएको संशोधित व्यवस्थाको तुलनात्मक अध्ययनवाट वार्षिक प्रसारण शुल्क (रोयल्टी) र नवीकरण दस्तूरको साविकको व्यवस्थामा केही भिन्न रूपले परिमार्जन गरिएको देखिन्छ । साविकमा सबै प्रसारण संस्थाहरूलाई त्यस्ता संस्थाहरूले वर्षभरिमा गर्ने कूल आम्दानीको चार प्रतिशत रोयल्टी र इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्र प्रदान गर्दा लाग्ने दस्तूरमा दश प्रतिशत थप गरी नवीकरण दस्तूर लिने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । उक्त नियमावलीमा मिति

गरेबापत लाग्ने वार्षिक शुल्क वा त्यस्तो संस्था नवीकरण गरेबापत लाग्ने नवीकरण दस्तूरको भार संशोधनपछि बृद्धि भएको अवस्था नदेखिँदा निवेदक संस्थामाथि पर्नजाने वार्षिक शुल्क वा नवीकरण दस्तूरको व्ययभारका दृष्टिकोणबाट संशोधित व्यवस्थालाई असंवैधानिक भनी चुनौती दिनुको औचित्यता सिद्ध हुन सकेको अवस्था देखिएन ।

८. जहाँसम्म साविकको नियमावलीले प्रसारण संस्थाहरूलाई एउटै वर्गमा राखी समान व्यवहार गरेकोमा संशोधित नियमले प्रसारण संस्थाहरूलाई मुनाफा आर्जन गर्ने र मुनाफा आर्जन नगर्ने समेतका विभिन्न वर्गहरूमा वर्गीकरण गरी वार्षिक शुल्क र नवीकरण दस्तूर अलग-अलग तोक्यो विभेद गरेको भन्ने निवेदन दावी रहेको छ, त्यस सम्बन्धमा विश्लेषण गर्नु वाञ्छनीय देखिन आयो ।

९. राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को प्रस्तावना हेर्दा, राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा २१ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी तत्कालीन श्री ५ को सरकारले सो नियम बनाएको भन्ने देखिन्छ । राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न तत्कालीन सरकारले ऐनको दफा २१ द्वारा प्रदत्त अधिकारको प्रयोग गरी बनाएको नियम तथा सोही अधिकारअन्तर्गत नियम संशोधन गरेको काम कारवाहीमा नियम बनाउन पाउने क्षेत्राधिकारसम्बन्धी त्रुटि विद्यमान रहेको भन्ने नदेखिँदा र त्यस सम्बन्धमा निवेदकहरूको अन्यथा बनाई नहुँदा थप विवेचना गरिरहनु पर्ने देखिएन ।

१०. ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न सरकारलाई नियम बनाउन पाउने र कार्यक्रम प्रसारण गरेबापत शुल्क तोक्न पाउने अधिकार छ, भन्दैमा प्रसारण संस्थाहरूलाई नै विभिन्न वर्गमा वर्गीकरण गरी घटीबढी शुल्क वा दस्तूर तोक्ने वा असूल गर्ने अधिकार समेत निहीत रहेको मान्न मिल्छ वा मिल्दैन भन्ने कुरा विचारणीय हुन आएको छ । निवेदकको मुख्य चासो पनि सोही

विषयमा केन्द्रित रहेको देखिन्छ । यस सम्बन्धमा स्पष्ट हुन ऐनमा रहेका व्यवस्थाहरू दृष्टिगत गर्नुपर्ने हुन आउँछ । राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १० मा प्रसारण तथा वितरण शुल्कः भन्ने शीर्षकअन्तर्गत प्रसारण संस्थाले कुनै कार्यक्रम वितरण गरी सञ्चालन गर्न चाहेमा नेपाल सरकार वा तोकिएको संस्थालाई तिर्नुपर्ने शुल्क र त्यस्तो कार्यक्रम उपयोग गर्ने व्यक्ति वा संस्थाबाट लिनु पर्ने शुल्क तोकिएबमोजिम हुनेछ, भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । यसबाट प्रसारण संस्थाले प्रसारण वा वितरण गरेको कुनै कार्यक्रमबापत नेपाल सरकार वा अन्य कुनै संस्थालाई तिर्नु पर्ने शुल्क तोकिएबमोजिम हुने कानूनी व्यवस्था रहेको देखियो । ऐनको दफा २ को खण्ड (ज) मा “तोकिएको” वा “तोकिएबमोजिम” भन्नाले यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियममा तोकिएको वा तोकिएबमोजिम सम्भन्नु पर्छ भन्ने उल्लेख भैरहेको देखिँदा ऐनको दफा १० बमोजिमको प्रसारण वा वितरण शुल्क नेपाल सरकारले नियममा व्यवस्था गरी तोक्नसक्ने नै देखियो ।

११. त्यस्तै ऐनको दफा ५ मा इजाजतपत्र र अनुमतिपत्र लिँदा वा नवीकरण गर्दा दस्तूर लाग्ने भन्ने उल्लेख नभएकोमा नियम ७(२) ले इजाजत वा अनुमति लिँदा दस्तूर लिने व्यवस्था गरेको, ऐनको दफा १० ले कुनै प्रसारण कार्यक्रम वितरण गरेबापत मात्र तोकिएबमोजिम शुल्क लगाउन पाउने व्यवस्था गरेकोमा नियम ११ (१) ले कार्यक्रम प्रसारण गरेबापत समेत चार प्रतिशत रोयल्टी तिर्नुपर्ने गरी गरेको कानूनी व्यवस्था मातृ ऐनको दायरा नघाई गरिएको संविधान र कानूनप्रतिकूल व्यवस्था भएकोले वदर गरिपाउँ भनी परेको निवेदक रघु मैनाली विरुद्ध मन्त्रिपरिषद् सचिवालय समेत विपक्षी भएको संवत् २०५७ सालको रिट नं. ४३९५ को उत्प्रेषण विषयको निवेदनमा यस अदालतको विशेष इजलासबाट मिति २०५९।२।२ मा रिट निवेदन खारेज गर्दै सरकारमा अन्तरनिहीत रेडियो

कार्यक्रम प्रसारण गर्ने अधिकारको उपभोग गरी रेडियो कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले सरकारद्वारा उपलब्ध गराइएको सेवा वा सुविधा उपभोग गरेवापत दस्तूर वा शुल्क (Fees for the service rendered) लिइने भएकोले त्यस्तो शुल्क, दस्तूर वा रोयल्टीलाई करको संज्ञा दिन नमिल्ने भएकोले विवादित नियम ७(२) र ११ मा गरिएको इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र दस्तूर तथा रोयल्टीसँग सम्बन्धित व्यवस्थाहरू ऐनको परिधिबाहिर गई निर्माण गरिएको संविधान प्रतिकूलको व्यवस्था भन्न नमिल्ने भन्ने समेत सिद्धान्त (ने.का.प.२०५९, नि.नं.७१५२, पृष्ठ ७४१) प्रतिपादन भै रहेको देखिँदा सो विषयमा यस अदालतबाट यसअघि नै निर्णय निरूपण भै सकेको देखिन्छ । राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मार्फत प्रसारण संस्थाको सञ्चालन गर्न इजाजत वा अनुमति दिँदा वा त्यस्तो संस्थाले प्रसारण वा वितरण गरेको कुनै कार्यक्रमवापत शुल्क वा दस्तूर लिन पाउने विषय मातृ ऐनको दायराबाहिर नपर्ने भनी यस अदालतको विशेष इजलासबाट एक पटक निरोपण भई सिद्धान्त कायम भएको विषयमा असहमत हुनुपर्ने कुनै कारण देखिन आएको छैन ।

१२. जहाँसम्म प्रसारण संस्थाहरूलाई मुनाफा आर्जन गर्ने र नगर्ने समेत बर्गमा बर्गीकरण गरी घटी र बढी प्रसारण शुल्क र नवीकरण दस्तूर लिन नियमबाट मिल्दैन भन्ने निवेदन जिकीर छ, माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा गरिएको विश्लेषणबाट त्यस्तो प्रसारण शुल्क वा नवीकरण दस्तूर कुनै कर नभई सरकारले प्रवाह गराउने सेवा र सुविधावापत असूल गरिने शुल्क वा दस्तूर हो भन्ने तथ्यमा विवाद हुनुपर्ने अवस्था छैन । त्यसरी प्रसारण संस्था वा व्यक्तिसँग कार्यक्रम प्रसारण वा वितरण गरेवापत वार्षिक शुल्क लिने वा नवीकरण दस्तूर असूल गर्न पाउने विषयमा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ ले नेपाल सरकारलाई कुनै पूर्व शर्तबन्देज वा सीमा निर्धारण गरेको देखिँदैन । विद्यायिकाले नै सरकारले नियम

बनाई नियमन गर्न पाउने गरी छाडेको शुल्क वा दस्तूरसम्बन्धी नीतिगत विषयमा यो यसलाई यो यति दरमा शुल्क वा दस्तूर लिनु उपयुक्त हुन्छ वा हुँदैन भनी निर्देश गर्न वा औल्याउन न्यायोचित हुँदैन र उपयुक्त पनि देखिँदैन ।

१३. त्यसमा पनि राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मा २०६५ सालमा भएको तेस्रो संशोधनबाट प्रसारण संस्थाहरूको कार्य प्रकृति र उद्देश्यको आधारमा वार्षिक शुल्क तथा नवीकरण दस्तूर लिन सम्बन्धमा भएको अलग-अलग व्यवस्थाले प्रसारण संस्थाहरू बीच अनुचित वर्गीकरण गरिएको भनी मान्न मिल्दैन । मुनाफा आर्जन गर्ने प्रसारण संस्थाको मुख्य उद्देश्य नै नाफा आर्जन गर्ने हुँदा आफूले प्रसारण र वितरण गरेको नाफामूलक कार्यक्रमबाट आर्जन भएको कूल वार्षिक आमदानीको केही निश्चित हिस्सा शुल्क वा दस्तूरका रूपमा राज्यलाई तिर्नुपर्ने कुरा अपेक्षित नै हुन्छ । यसैगरी जुन प्रसारण संस्था नाफाको उद्देश्य नराखी सामाजिक सेवाभाव र सहकारितामा आधारित भई खडा भएका हुन्छन्, स्थानीय स्तरमा सानो क्षमतामा सञ्चालित भएका हुन्छन् तिनले प्रसारण गर्ने कार्यक्रमहरूबाट सामाजिक हित प्रवर्द्धनमा योगदान पुग्ने अपेक्षा लिनु अस्वाभाविक हुँदैन । प्रसारण संस्थाहरूले समाज वा राष्ट्रलाई पुर्‍याउने योगदान वा संस्था स्वयंलाई पुर्‍याउने योगदानको विश्लेषणको आधारमा त्यस्ता संस्थाबाट वार्षिक शुल्क वा नवीकरण दस्तूर फरक-फरक असूल गर्ने नियमको व्यवस्था र त्यसको उद्देश्यबीच रहेको सम्बन्ध स्पष्ट र बोधगम्य नै देखिन्छ ।

१४. मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य लिई कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्थाहरू बीचमा नै विवादित नियमले भेदभाव गरेको भन्ने निवेदन दावी छैन । विवादित नियमावलीको व्यवस्था निवेदकहरूका हकमा मात्रै आर्कषित हुने गरी ल्याइएको भन्ने नभई मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्यले कार्यक्रम प्रसारण गर्ने सम्पूर्ण प्रसारण संस्थाहरूलाई समानरूपमा लागू हुने व्यवस्था हो

भन्ने कुरालाई निवेदकले अन्यथा भन्न सकेको अवस्था देखिदैन । त्यसै गरी वार्षिक शुल्क र नवीकरण दस्तूरमा केही छूट दिइएका प्रसारण संस्थाहरूमा केबुलद्वारा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने, बढीमा पाँचसय वाटसम्म क्षमता भएको मुनाफा आर्जन नगर्ने उद्देश्यले खडा भएको संस्था र सहकारीसम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापित संस्थाहरूलाई समेटिएको देखिन्छ । वार्षिक शुल्क वा नवीकरण दस्तूरमा केही छूट दिइने भनिएका त्यस प्रकृतिका प्रसारण संस्थाहरू बीचमा पनि छुट्टा छुट्टै शुल्क र नवीकरण दस्तूर तोक्यो विभेद गरेको भन्ने नभई सो वर्गीकरणमा पर्न आउने सबै प्रकृतिका प्रसारण संस्थाहरूलाई समान वार्षिक शुल्क र नवीकरण दस्तूर तोकिएको भन्ने देखिएको छ ।

१५. वस्तुतः संविधानप्रदत्त समानताको हक निरपेक्ष होइन । यो समान अवस्था र हैसियतमा रहेकाहरू बीच भेदभाव गर्न हुँदैन भन्ने मूल मान्यताको जगमा अडिएको सिद्धान्त हो । वर्गीकरण गर्ने कानूनको उद्देश्य र वर्गीकरण गर्न खोजिएको विषयका बीचमा सार्थक सम्बन्ध स्थापित भएको छ, त्यस्तो वर्गीकरण बोधगम्य छ र सामान्य सुभबुझ वा दृष्टिकोणबाट हेर्दा समेत त्यसको औचित्य पुष्टि हुन्छ भने वर्गीकरण गरिएको भन्ने एकमात्र आधारमा त्यस्तो कानूनलाई असंवैधानिक मान्न मिल्दैन भन्ने सम्बन्धमा निवेदक इमानसिंह गुरुङ्गको हकमा धनकुमारी गुरुङ्ग विरुद्ध मन्त्रिपरिषद् सचिवालय समेत विपक्षी भएको संवत् २०४७ सालको रि.पू.इ.नं.५१ को बन्दीप्रत्यक्षीकरण निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०४९।१।१५मा निर्णय भई सिद्धान्त (ने.का.प.२०४९, नि.नं.४५९७, पृष्ठ ७१०) प्रतिपादन भएको देखिन्छ । उक्त सिद्धान्तलाई यस अदालतले हालसम्म पनि निरन्तरता दिई स्थापित सिद्धान्तका रूपमा ग्रहण गर्दै आएको अवस्था हुँदा त्यस सम्बन्धमा पुनरोक्ति गरी थप विश्लेषण गरिरहनु आवश्यक देखिएन ।

१६. निवेदकहरूले विवादित नियमले प्रत्योजित विधायनको मान्यतालाई अनुशरण नगरेको वा त्यसको दायरा नाघेको भन्ने पनि दावी लिएको देखिन्छ । प्रत्यायोजित विधायनअन्तर्गत बन्ने नियमले विधायिकाद्वारा निर्मित ऐनले प्रत्यायोजन गरेको अधिकारको सीमा वा दायरा नाघ्न हुँदैन भन्ने नै यससम्बन्धी आधारभूत मान्यता रहिआएको छ । अर्थात् प्रत्यायोजनवाट नियम बनाउने भन्नुको अर्थ आफूलाई सम्बन्धित मातृ ऐनले प्रदान गरेको अख्तियारीको सीमा बाहिर नगर्ने दिइएको अधिकारभित्र बस्नु भन्ने नै हो । ऐनद्वारा स्पष्टरूपमा नियन्त्रण गरेको वा रोक लगाएको कुनै विषयमा विवादित नियमावलीले थप व्यवस्था गरी अतिरिक्त दायित्व बोकाएको वा संविधान प्रदत्त समानताको हक कृण्ठित भएको भन्ने निवेदन दावी स्थापित हुन सकेको छैन । राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १० ले नै प्रसारण संस्थाले कुनै कार्यक्रम सञ्चालन गरेबापत तोकिएबमोजिम शुल्क वा दस्तूर लगाउन सकिने व्यवस्था गरेको तर त्यस्तो शुल्क वा दस्तूर तोकने कुरामा सरकारउपर कुनै शर्तवन्देज वा नियन्त्रण नराखेको अवस्थामा कार्यक्रमको प्रसारण र वितरण गरेबापत के कति शुल्क वा दस्तूर तोकने वा के कस्ता प्रसारण संस्थालाई बढी शुल्क लिने र के कुन प्रकृतिका संस्थालाई त्यस्तो दस्तूर वा शुल्क छूट दिने वा शुल्क दस्तूर नै नलिने भन्ने विषयहरू नियम बनाउने अख्तियार भएको नेपाल सरकारको जिम्मामा छाडेको मान्नुपर्ने हुन्छ ।

१७. स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २१५ (२) मा अन्य कुराका अतिरिक्त “मृत” जीवजन्तुको हाड, सिंग, प्वाँख, छाला आदिमा तोकिएबमोजिम कर लगाउन सक्ने व्यवस्था उल्लेख भएकोमा स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २०७ (१)(ड) ले मरेका वा मारिएका पशुको हाड, सिंग, खुर, छालामा अनुसूचि २३ को खण्ड (६) बमोजिम तोकिएको कर लाग्ने व्यवस्था गरेबाट ऐनको

दायरा नघाई विधायिकी अधिकारको अधिक प्रयोग (Excessive Legislation) गरी नियम बनाएको भनी परेको निवेदक जाकिर हुसेन समेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेत विपक्षी भएको संवत् २०६२ सालको रिट नं. ७४ को उत्प्रेषणको निवेदनमा यस अदालत विशेष इजलासबाट मिति २०६३।६।२६ मा रिट निवेदन खारेज गर्दै, जुन विषय र जति कुरामा नियम बनाउन पाउने अधिकार ऐनले प्रदान गरेको छ, ती विषय र त्यति कुरामा मात्र सम्बन्धित निकायले नियम बनाउन सक्दछ। ऐनले निर्धारित गरेको विधायिकी सीमा नाघेर नियम बनाउन सकिँदैन। नियमावलीमा उल्लिखित मरेका वा मारिएका भन्ने शब्दावलीले ऐनमा उल्लिखित “मृत” शब्दको भन्दा विस्तारित र फरक अर्थ नदिने भएकोले सरकारबाट सो नियम बनाउँदा प्रत्यायोजित अधिकारको अधिक प्रयोग (Excessive Legislation) भएको नदेखिने भन्ने समेत सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ। विधायिकी ऐनद्वारा प्रत्यायोजित अधिकारको सीमाभित्र रही बनाएको नियम संविधानसम्मत हुने भनी यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसँग असहमत हुनुपर्ने कुनै कारण देखिँदैन।

१८. त्यसैगरी विभिन्न प्रकृतिका मुद्दाहरूमा सजाय पाएको आधारमा कैदीहरूको वर्गीकरण गरी कैद सजायमा केही छुट दिने र नदिने गरी कारागार नियमावली, २०२० को दशौं संशोधनबाट नियम २९(१)(क) थपि भएको व्यवस्था कारागार ऐन, २०१९ र संविधान प्रदत्त समानताको हक प्रतिकूल भएकोले बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने दावी लिई परेको निवेदक अधिवक्ता भोजेन्द्रवहादुर खत्री विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेत विपक्षी भएको संवत् २०६२ सालको रिट नं. ७३ को उत्प्रेषणको निवेदनमा यस अदालतको विशेष इजलासबाट मिति २०६३।७।१० मा निवेदन खारेज हुने ठहर गर्दै, “अधिकार प्राप्त निकायले बनाएको नियमावली र त्यसको संशोधनलाई फरक गरेर

हेर्न मिल्दैन समग्रमा हेर्नुपर्ने हुन्छ। कानूनद्वारा मनासिब वर्गीकरण गरी छुट्टाछुट्टै व्यवहार गर्न सकिने कुरालाई यस अदालतले पनि मान्यता दिँदै आएको छ (नेकाप २०४९, पृष्ठ ७१०, नेकाप २०५९, पृष्ठ ५६३, नेकाप २०६१, पृष्ठ ९४९, स.अ. वुलेटिन, २०६१ पूर्णाङ्क ३०५, पृष्ठ १, स.अ.वुलेटिन २०६१ पूर्णाङ्क ३०६, पृष्ठ ११ समेतका रिट निवेदनमा)। यस अदालतको विशेष इजलासबाट राज्यले कानून बनाई नागरिकहरू बीच न्यायोचित वर्गीकरण गर्न सक्छ। त्यसरी गरिएको न्यायोचित वर्गीकरणलाई असमान र भेदभावपूर्ण मान्न मिल्दैन भन्ने समेत सिद्धान्त स्थापित भइरहेको देखिन्छ। उक्त स्थापित मान्यताको कसीमा विवादित नियम २९(१)(क) को व्यवस्थालाई हेर्नुपर्छ। यसरी हेर्दा मुद्दाहरूको वर्गीकरण गरी मुद्दाका कैदीहरूलाई कैद छोट्याउने सम्बन्धमा छुट्टाछुट्टै व्यवस्था लागू गर्न नसकिने भन्न मिल्दैन भन्ने समेत व्याख्या भई सिद्धान्त कायम भएको देखिन्छ। यस सिद्धान्तबाट नियम बमोजिम समेत न्यायोचित वर्गीकरण हुन सक्ने भन्ने नै यस अदालतको धारणा रहिआएको देखिन आउँछ।

१९. पशुपति क्षेत्र विकास कोष (कार्य व्यवस्था) नियमावली, २०५४ को नियम ३(१) ले पशुपतिनाथको पूजारी हुन ब्राम्हण र पुरुष हुनुपर्ने भनी अन्य जातजाति र महिलालाई बाहेक गरेको व्यवस्था पशुपतिक्षेत्र विकास कोष ऐन, २०४४ र संविधान प्रदत्त समानताको हक विपरीत भएकोले अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भनी परेको निवेदक दलित गैरसरकारी संस्था महासंघ विरुद्ध नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेत विपक्षी भएको संवत् २०६३ सालको रिट नं. ०६३-WS-००२२ को उत्प्रेषणको निवेदनमा यस अदालतको विशेष इजलासबाट मिति २०६४।१२।१४ मा रिट निवेदन खारेज गर्दै, एउटा बर्ग, वा समुदायको रीत, परम्परा र व्यवहार अर्कोको भन्दा फरक हुने हुँदा ती विविधतालाई समान कानून र समान

व्यवहारको निरपेक्ष दृष्टिकोणले सम्बोधन गर्न सकिँदैन । त्यसका लागि छुट्टै कानूनी प्रबन्ध, कानूनी संरक्षण र व्यवहार अपरिहार्य हुन्छ भन्ने समेत सिद्धान्त प्रतिपादन (नेकाप २०६५, नि.नं.७९६१, पृष्ठ ५४५) भएको देखिएबाट न्यायोचित आधारमा वर्गीकरण हुन सक्ने भन्ने कुराले हाम्रो न्यायिक अभ्यासमा मान्यता पाएकै देखिन्छ ।

२०. प्रस्तुत निवेदनमा विवाद गरिएको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मा तेस्रो संशोधनद्वारा संशोधित नियम ११ र १६(३) को कानूनी व्यवस्थाहरू प्रसारण संस्थाको उद्देश्य, कार्यक्षेत्र र प्रकृतिसमेतको आधारमा निर्धारण भएको देखिएको, नियमद्वारा गरिएको सो वर्गीकरण युक्तियुक्त, बोधगम्य र न्यायोचित नै भएको र कुनै एक व्यक्ति वा संस्थालाई लक्षित गरी सो व्यवस्था ल्याइएको भन्ने नदेखिई निश्चित वर्गमा समेटिने सबै प्रसारण संस्था वा व्यक्तिलाई समान व्यवहारको प्रत्याभूति गरेको र राष्ट्रिय प्रसारण ऐनले कुनै पूर्व शर्त वा बन्देजबिना नियमबमोजिम शुल्क वा दस्तूर तोक्न पाउने गरी अधिकार प्रत्यायोजन गरिरहेको परिप्रेक्ष्यमा नियमको सो व्यवस्थालाई मातृ ऐन र संविधान प्रदत्त समानताको हक विपरीत मान्न मिल्ने आधार देखिएन ।

२१. निवेदनमा नियमावलीको सो व्यवस्थाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(क) र (च), धारा १५, १९ र २७ द्वारा प्रदत्त हकमा अनुचित बन्देज लगाएको भन्ने सम्म व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिए पनि के कुन आधार कारणबाट र के कसरी नियमको संशोधित प्रावधानले निवेदकले उल्लेख गरेका संविधान प्रदत्त मौलिक हकमा बन्देज लगाएको हो भन्ने कुराको वस्तुगत आधारमा दावी लिन सकेको पाइँदैन । कुनै पनि कानून संविधानसँग बाभिएको भनी संविधानको धारा उल्लेख गरी दावी लिन मात्र पर्याप्त हुन सक्दैन । के कति आधार, कारण र परिवन्धबाट त्यस्तो विवादित कानून

संविधानसँग बाभिएको हो भन्ने कुराको स्पष्ट दावी लिई त्यसलाई पुष्टि गर्ने दायित्व समेत निवेदकउपर नै निहित रहेको हुन्छ । कुनै पनि कानूनको संवैधानिकता परीक्षण गरिपाऊँ भनी यस अदालतसमक्ष ल्याइने विवादका सन्दर्भमा अदालतले त्यस्तो कानून संविधान वा कानूनसम्मत रहेको छ भन्ने प्रारम्भिक अनुमान गर्ने गर्दछ । अदालतको त्यस्तो अनुमानलाई खण्डित गर्ने दायित्व समेत रिट निवेदकउपर नै रहन्छ । निवेदनपत्र तथा निवेदकका तर्फबाट बहस गर्नु हुने विद्वान कानून व्यवसायीको बहस जिकीर समेतबाट सो कुरा पुष्टि हुन सकेको पाइएन ।

२२. अब निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन भन्ने प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गरौं । पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा माथि प्रकरण-प्रकरणमा गरिएको विश्लेषणबाट निवेदकहरूले चुनौती दिएको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मा तेस्रो संशोधनबाट संशोधित नियम ११ र १६ को वार्षिक शुल्क र नवीकरण दस्तूरसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १० र २१ को दायराअन्तर्गतकै भएको र नियमको सो प्रावधानले संविधान प्रदत्त समानता लगायतका मौलिक हकमा अनुचित बन्देज नलगाएको भन्ने स्पष्ट भएकै छ ।

२३. यस प्रकार संविधान र कानून अनुकूल देखिएको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को संशोधित व्यवस्था निवेदन मागबमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिरहनु पर्ने अवस्था विद्यमान नदेखिएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या.सुशीला कार्की

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६६ साल पुस ९ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत:-नारायण सुवेदी

निर्णय नं. ८३२७

असार, २०६७

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
संवत् २०६५ सालको ws - ००२५
आदेश मिति: २०६६।१।१६।५
विषय:- उत्प्रेषण ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला थानकोट गा.वि.स.वडा
नं.१ थानकोट पानीघाट बस्ने कृष्ण
मानन्धर

विरुद्ध

विपक्षी: संविधानसभा व्यवस्थापिका संसद,
सिंहदरवार, काठमाडौं समेत

- करार Public Law domain भित्र पर्दैन ।
करार Private Law domain भित्र पर्ने
विषय हो । करार दुइ पक्षले वरावरीको
हैसियतले सम्पन्न हुन्छ । राज्यले नागरिकसँग
करार गर्दा पनि Sovereign Authority को
हैसियतले Executive Power अन्तर्गत
नभई Statutory Power अन्तर्गत Equal
Footing को आधारमा करार गर्दछ ।
करार उल्लंघनको Remedy कैद हुँदैन ।
करार उल्लंघनको Remedy करारका
पक्षहरूले मञ्जूर गरेअनुरूप Restitution
वा Compensation हो । करार कानून पूरा
नगर्दा कैद सजाय नहुने ।

(प्रकरण नं.८)

- बैंक तथा वित्तीय संस्था ऋण असूलीसम्बन्धी
ऐन, २०५८ को दफा २५(२)(ग) को व्यवस्था
करार उल्लंघन गरेबापत करार ऐन अन्तर्गत
सजाय हुने व्यवस्था नभई सक्षम अदालतको
फैसलाअनुसार भराउन वा तिर्नुपर्ने रकम
नतिरेबापत सजाय हुने कानूनी व्यवस्था
भएको हुँदा उक्त ऐनको दफा २५(२)(ग)

ICCPR को धारा ११ सँग बाभिएको भन्न
नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

- वित्तीय संस्थाले लगानी गरेको ऋणको
भुक्तानी सम्बन्धमा बैङ्किङ पद्धति (Banking
system) अनुसार ऋण असूल गर्ने
प्रक्रियाको रूपमा रहेको उक्त ऐनको दफा २५
को उपदफा (२) को देहाय खण्ड (ग) को
व्यवस्था संवैधानिक प्रावधानसँग बाभिएको
नदेखिने ।

(प्रकरण नं.११)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री
विजयराज शाक्य र रामजी विष्ट
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री
प्रेमप्रसाद पाण्डे र हरिकुमार नेपाल
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा
१०७(१)
- ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा २५(२)(ग)

आदेश

न्या.बलराम के.सी.: नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(१) र (२)
अन्तर्गत दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको
संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :-

निवेदकले ऋण असूली पुनरावेदन
न्यायाधिकरणको फैसलाउपर संविधानको धारा
१०७ (२) बमोजिम आजै निवेदन दायर गरेको
हुँदा तथ्य कुरा सो निवेदनबाटै अवगत हुने नै
छ । प्रस्तुत रिट निवेदनमा बैंक तथा वित्तीय
संस्था ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा २५ को
उपदफा (२) को खण्ड (ग) अनुसार “कुनै व्यक्ति
विशेष ऋणी वा जमानत दिने व्यक्ति भएकोमा
त्यस्तो व्यक्तिलाई पक्राउ गरी प्रचलित
कानूनबमोजिम थुनामा राख्ने” को पूरै वाक्यांश
नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा

१२(२) बमोजिमको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण (Deprive of Personal liberty) हुने गरी ऐनको उक्त खण्ड (ग) को व्यवस्था संविधानको धारा १ बमोजिम बाभिएकोले ऐनको दफा २५(२) को खण्ड (ग) Ultra vires गरी प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी पाउन प्रस्तुत निवेदन गरेको छु।

निवेदकले का.म.न.पा. वडा नं. १४ कलंकी सुनारगाउँ स्थित तारकेश्वर आवासीय मा.वि. (हालको रिचमण्ड एकेडमी) को प्रिन्सिपलको हैसियतले व्यवस्थापन समितिको निर्णयबमोजिम का.म.न.पा वडा नं. ११ त्रिपुरेश्वर स्थित पिपल्स फाइनान्स लि.सँग २०५४।१।१० र २०५४।४।३ मा अलग अलग किस्ताबन्दी वस्तु खरीद करार (Hire purchase contract) मा कम्प्युटर तथा फर्निचर कर्जा करार लिखत भए गरेकोमा केही किस्ता रकम भुक्तान भएको र केही भुक्तान नभएकोमा फाइनान्सले विद्यालय र रिट निवेदक उपर (Neither I am favoured debtor nor borrower) ऋण असूली न्यायाधिकरणमा मुद्दा दायर गरी सो न्यायाधिकरणबाट फाइनान्सको माग दावीअनुसार विद्यालयबाट भराई दिने ठहर गरी निवेदकको हकमा केही गर्नु परेन भनी निर्णय भएउपर ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणमा फाइनान्सको पुनरावेदन परेकोमा विद्यालयको जेथाबाट साँवा व्याज असूलउपर हुन नसकेमा निवेदकको अन्य चल अचल जायजेथाबाट समेत बाँकी साँवा व्याज दिलाई भराई दिनुपर्ने ठहराई अन्तिम निर्णय भएकोले वैकल्पिक उपचारको अभावमा रिट क्षेत्राधिकारअन्तर्गत प्रवेश गरेको छु।

न्यायाधिकरणको अन्तिम निर्णय फैसलाले कम्पनी, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली नियमावली, २०५९ को परिच्छेद -६ तथा ऐनको परिच्छेद-४ बमोजिम ऋण असूलीको प्रक्रियामा ऐनको दफा २५(२)(ग) ले मलाई समेत पक्राउ गरी थुनामा राख्नेमा विवाद छैन। संगठित संस्थाको सिद्धान्तले विद्यालयलाई पक्राउ गरी थुन्न नमिल्ने तर राजीनामा दिइसकेको प्रिन्सिपललाई करारीय दायित्वको परिपालन

नगरेको आधारमा निवेदकलाई थुन्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्थाले निवेदकको धारा १२(२) द्वारा प्रदत्त वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हनन हुने स्पष्ट देखिएको छ। कसैलाई पनि कुनै करारीय दायित्व परिपालन गर्न नसकेको आधारमा मात्र थुनामा राख्न पाइने छैन भन्ने नेपालले अनुमोदन गरिसकेको International Covenant on Civil and Political Rights, 1966 को धारा ११ को प्रावधान अनुसार समेत उक्त ऐनको दफा २५(२) (ग) को पूरै वाक्यांश प्रारम्भ देखिनै अमान्य र बदर घोषित हुने अवस्था छ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ऋण प्रवाह गर्दा वाणिज्य कानूनअन्तर्गत करार ऐन बमोजिम विभिन्न सम्झौता गरिएको हुन्छ। करारका पक्षहरूले करारीय दायित्वको परिपालना गर्नुपर्ने हुन्छ। ऋणीले असल नियतले समयमा कर्जा तिर्न नसकेमा जरीवाना समेत तिर्नुपर्ने र तिर्न नसकेकोमा सुरक्षण राखेको अचल सम्पत्ति लिलाम गर्नसक्ने बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐन, २०६३ को दफा ५७ ले अधिकार दिएको छ। ऋणी जानाजान ऋण नतिर्ने व्यक्ति नभै बाध्यताबस ऋण तिर्न नसक्ने ऋणी हुनु, तर हाम्रो देशमा कर्जाको शर्तको पालना ऋणी ग्राहकले मात्र पालना गर्ने गरेको पाइन्छ। निवेदकले विद्यालयको हितको निमित्त धितो सुरक्षणसम्म दिएकोमा फाइनान्सले विद्यालयलाई करारको शर्त पालना गराएको भए निवेदकको जग्गा फाइनान्सले लिलाम गर्नुपर्ने अवस्था थिएन। यस्तो व्यवहारमा नियमन गर्ने निकाय नेपाल राष्ट्र बैंकले नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ७९(२), ८६ अनुसार सम्झौतापत्रमा उल्लिखित शर्तहरू पालना गराउन निर्देशन दिएको छैन। समयमै ऋण नतिर्ने ऋणीलाई करारका शर्तअनुसार कारवाही नगरी पत्राचार मात्र गर्नाले ऋण साँवाको तेब्वर हुन गई धितो सुरक्षणको अचल सम्पत्तिले खाम्न नसक्ने स्थिति उत्पन्न भै जमानत दिने व्यक्तिलाई समेत थप व्ययभार पर्न जाने हुन्छ। करारका शर्तहरू कडाइका साथ परिपालन गराएमा निवेदक जस्ता

व्यक्ति पीडित हुने अवस्था आउंदैन । ऋण लिंदा सम्भौतामा उल्लिखित शर्त तथा बन्देजहरू दुवै पक्षले पालना गर्नु गराउनु पर्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन ।

उपर्युक्त पृष्ठभूमिमा पुनरावेदन न्यायाधिकरणले गरेको अन्तिम निर्णयानुसार फाइनान्सले फैसला कार्यान्वयनको निवेदन दिइसकेको र निवेदकलाई ऐनको दफा २५(२)(ग) बमोजिम पक्राउ गरी थुन्ने निश्चित भएकोले मुद्दाको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म पक्राउ नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी गरी प्रस्तुत निवेदनलाई अग्राधिकार दिई सुनुवाई गरी ICCPR को धारा ११ तथा संविधानको धारा १ सँग बाभिएको ऐनको दफा २५ (२) को खण्ड (ग) को पूरै वाक्यांश प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी विपक्षीको नाममा उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए १५ दिन भित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी १ प्रति नक्कल साथै राखी संविधान सभा व्यवस्थापिका संसद समेतलाई सूचना पठाई दिनु । आदेश प्राप्त भएका मितिले १५ दिन भित्र लिखित जवाफ लिई आफै वा प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी एकप्रति नक्कल साथै राखी नेपाल राष्ट्र बैंक बालुवाटारलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालत मार्फत् सूचना पठाई दिनु ।

साथै कसैलाई पनि करारीय दायित्वको परिपालन गर्न नसकेको आधारमा मात्र थुनामा राख्न पाइने छैन । (No One shall be imprisoned merely on the ground of inability to fulfill a contractual obligation) भनी ICCPR - 1966 मा गरिएको व्यवस्था र उक्त अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र नेपालद्वारा अनुमोदन भएको हुँदा यसै परिप्रेक्ष्यमा सम्बन्धित विषयको गहनता समेतलाई विचार गरी अग्राधिकार प्रदान गरिदिएको छ,

नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६५।१२।१२ को आदेश ।

यस न्यायाधिकरणबाट २०६५।६।६।२ मा भएको निर्णयमा विद्यालयको अन्य जेथाबाट असूलउपर गराई दिने र सोबाट असूलउपर नभएमा मात्र यी निवेदकबाट भराई दिने गरी भएको निर्णय कार्यान्वयन गर्दा सर्वप्रथम विगो भरी भराउ गर्दा भएको निर्णयानुसार र बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा २५ ले गरेको व्यवस्थाअनुसार कारवाही गरिने हुँदा सो कारवाही हुनु अगावै दफा २५(२) को खण्ड (ग) को कानूनी व्यवस्था बाभिएको भनी दायर रिट निवेदन आधारहीन छ । विगो भराउने कारवाही अधि बढाउन नपाउँदै संविधानविपरीत भयो भनी शंका गर्नु आफैमा अमिल्दो देखिँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणको तर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ ।

निवेदक कृष्ण मानन्धर तत्कालीन का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. १४ कलंकी स्थित तारकेश्वर आवसीय मा.वि.को प्रिन्सिपल हुनु हुन्थ्यो । निजले उक्त विद्यालयको नामको काठमाडौं इन्द्रायणी गा.वि.स. १ स्थित कि.नं. २७९, २८० को जग्गा, आफ्नो नामको टंकेश्वर ताहाचल गा.वि.स. ९(ख) कि.नं. २५६, श्रीमती पुष्पा मानन्धरको नामको ऐ.कि.नं. २५५ र उषा मानन्धरको नामको ऐ. कि.नं. २५४ का जग्गा दृष्टि धितो पारित गरी पिपुल्स फाइनान्स लि.सँग हायर पर्चेज शीर्षकअन्तर्गत दुई वर्षको भाखा राखी रु ५,९९,०००/- कर्जा लिनु भएकोमा समयमा भुक्तानी नगरेको भनी विद्यालयलाई समेत विपक्षी बनाई यस न्यायाधिकरणमा मुद्दा दायर भएको । सो मुद्दामा प्रतिवादी तारकेश्वर आवसीय मा.वि.को अन्य जेथाबाट कूल रु. १४,७७,८०५।७८ वादी पिपुल्स फाइनान्स लि.ले भराई लिन पाउने र प्रतिवादी कृष्ण मानन्धर व्यक्तिगत रूपमा उक्त कर्जा कारोबारमा संलग्न भएको देखिन नआएकोले निजको हकमा केही गर्नु

परेन भनी यस न्यायाधिकरणबाट २०६३।२।३० मा निर्णय भएको पाइन्छ । उक्त निर्णय उपर वादी पिपुल्स फाइनान्सको पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन न्यायाधिकरणबाट शुरु न्यायाधिकरणको निर्णय कृष्ण मानन्धरलाई बाँकी कर्जा चुक्ता गर्न पर्ने दायित्वबाट उन्मुक्ति दिलाएको हदसम्म नमिलेको भनी सो हदसम्म केही उल्टी गरी २०६५।६।६ मा फैसला भएको देखिन्छ । उक्त फैसलामा विद्यालयको जेथाबाट साँवा व्याज असूलउपर हुन नसके प्रतिवादी कृष्ण मानन्धरको अन्य जायजेथा समेतबाट दिलाई भराई दिनुपर्ने भनी अन्तिम निर्णय भएको छ । उक्त निर्णय कार्यान्वयनको चरणमा रहेको अवस्था प्रस्तुत निवेदन दर्ता गरेको पाइन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा २५ ले न्यायाधिकरणलाई ऋणीको धितो राखिएको वा नराखिएको अन्य चल अचल सम्पत्ति कब्जा वा लिलाम बिक्री गर्ने, जमानत दिने व्यक्तिको चल वा अचल सम्पत्ति कब्जा वा लिलाम बिक्री गर्ने कुनै व्यक्ति विशेष ऋणी वा जमानत दिने व्यक्ति भएकोमा त्यस्तो व्यक्तिलाई पक्राउ गरी प्रचलित कानूनबमोजिम थुनामा राख्नेसम्मको अधिकार दिएको छ । क्षेत्राधिकार भित्र रही कानूनी व्यवस्थाबमोजिम भएको फैसलाको विषयमा दायर निवेदन खारेज हुने स्थिति छ । ऐनको दफा २५ ले दिएको अधिकार करारीय प्रकृतिको मान्न नमिल्ने तथा ICCPR को व्यवस्था प्रस्तुत विवादमा आकर्षित नहुने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको ऋण असूली न्यायाधिकरण काठमाडौँका तर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ ।

यस कार्यालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट निवेदकको के कस्तो हक अधिकारको हनन भएको हो भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट दावी लिएको स्थिति छैन । निवेदकले उठाएको सन्धिको विषयलाई अधिकार स्वरूप व्यक्तिले Invok गर्न नसक्ने र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिको व्यवस्थाबाट नै अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गत

व्यक्तिको हकद्वैया स्वतः सिर्जना नहुने हुनाले अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिको सन्दर्भ प्रस्तुत विषयमा आकर्षित हुन सक्दैन । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन २०५८ को दफा २५ को व्यवस्था संविधानसँग के कसरी बाभिएको हो भन्ने तथ्यगत जिकीर लिएको अवस्था नदेखिनुका अतिरिक्त उक्त कानूनी व्यवस्थाको कार्यान्वयनबाट वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हनन हुन गएको भन्ने निवेदन दावी पुष्टि नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयतर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्था ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा २५ को उपदफा (२) को खण्ड (ग) को व्यवस्था ऋणी वा जमानत दिने व्यक्तिलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण दायित्वलाई गम्भीरतापूर्वक लिन र समयमै त्यस्तो दायित्व बहन गराउने उद्देश्यले गरिएको व्यवस्था हो । संविधानको धारा १२(२) को वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक निरपेक्ष हक नभएर कानूनबमोजिम नियमित र नियन्त्रित गर्न सकिने हक भएको कुरा सो उपधारामा प्रयुक्त कानूनबमोजिम बाहेक भन्ने शब्दावलीबाट स्पष्ट हुन्छ । No one shall be imprisoned merely on the ground of inability to fulfil a contractual obligation भन्ने ICCPR को व्यवस्थाको सन्दर्भमा हेर्दा, संविधानसँग नबाभिने गरी बनाइएका कानूनी व्यवस्थालाई महासन्धिको आधारमा चुनौती दिन मिल्दैन । त्यसै गरी थुनामा राख्न सक्ने अनुमानका आधारमा जिकीर लिएको देखिँदा अनुमान गरी आदेश जारी गर्न मिल्दैन । कुनै पनि व्यक्तिले अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिलाई प्रयोग Invoke गरी सन्धि बमोजिमको अधिकार प्रचलन गराउन अदालतमा रिट निवेदन दिन सक्ने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले नगरेको हुँदा ICCPR को सन्दर्भ उल्लेख गरिदिएको रिट निवेदन बदरभागी छ । निवेदकको सरोकार करारीय दायित्वको परिपालना नगरेको

कारण उत्पन्न हुन गएको देखिन्छ । ऋणसम्बन्धी करारका शर्तहरू बमोजिम तिर्नु व्यहोर्नु पर्ने आर्थिक दायित्वलाई रिट क्षेत्राधिकार भित्र प्रवेश गरी अन्यथा गर्न मिल्दैन । करारीय दायित्वको परिपालनाको प्रश्नमा रिट क्षेत्राधिकार आकर्षित नहुने सम्बन्धमा सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भैरहेको अवस्थामा दिएको निरर्थक निवेदन दावी खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कानून, न्याय तथा संविधान सभा व्यवस्था मन्त्रालयतर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ ।

संविधान सभालाई प्रत्यर्थी बनाउनु पर्ने स्पष्ट आधार र कारण निवेदनमा खुलाउन सकेको स्थिति छैन । निवेदकले चुनौती दिएको बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा २५(२) को खण्ड (ग) ले ऋणी वा जमानत दिने व्यक्तिलाई पक्राउ गर्ने स्वतन्त्र र अनियन्त्रित अधिकार ऋण असूली अधिकृतलाई दिएको देखिदैन । उक्त उपदफा (२) मा यस्तो ऋण रकम असूलउपर गर्दा प्रचलित कानूनको अधिनमा रही कुनै विधि अपनाउन सक्ने र उपदफा (२) को खण्ड (ग) ले ऋणी वा जमानत दिने व्यक्तिलाई पक्राउ गरी प्रचलित कानूनबमोजिम थुनामा राख्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यो व्यवस्था स्वयम्ले ऋण असूली अधिकृतलाई पक्राउ गरी थुनामा राख्नेसम्मको कार्य गर्ने अधिकार प्रदान गरेको देखिदैन । निजले यो विधिको अवलम्बन गर्नु पर्दा प्रचलित कानूनको अख्तियारी हेर्नुपर्ने हुन्छ । नेपाल पक्ष रहेका अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धीको वेवास्ता गरी ऋण असूली अधिकृतले उक्त विधिको प्रयोग गर्नसक्ने हुँदैन । पक्राउ गरेको दृष्टान्त समेत निवेदकले उल्लेख गरेको अवस्था छैन । यो कानूनी व्यवस्थाको तर्जुमा गर्दा विधायिकाले करारीय दायित्वको परिपालन गर्न नसकेको आधारमा कसैलाई थुनामा राख्न सक्ने मनसाय राखेको नभै अन्य कानूनले अनुमति दिने भएमात्र त्यस्तो कारवाही हुन सक्ने व्यवस्था उल्लेख गरेको हुँदा विवादमा ल्याइएको कानूनी व्यवस्था कुनै संवैधानिक व्यवस्थासँग बाभिएको

नदेखिँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको संविधान सभा सचिवालयको तर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ ।

निवेदक प्रिन्सिपल भएको विद्यालयले पिपल्स फाइनान्सबाट ऋण सम्भौता गरी ऋण लिएको र ऋणको किस्ता समयमा नतिरी डिफल्ट गरेको कुरामा विवाद छैन । ऋण सम्भौताबमोजिम ऋण नतिर्नेउपर कानूनी कारवाही चलाउने अधिकार बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ ले सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई प्रदत्त हुँदा प्रचलित कानूनबमोजिम ऋण असूलीको सम्बन्धमा ऋण असूली न्यायाधिकरण र पुनरावेदन न्यायाधिकरणको निर्णयबाट निवेदक समेतले लिएको ऋण चुक्ता गर्नुपर्ने दायित्व रहेको स्पष्ट छ । आफूले पूरा गर्नुपर्ने दायित्व पूरा नगरी सोबाट पन्छिन बाहानाबाजी गरी निराधार कुरा उल्लेख गरी निवेदन दिएको अवस्था छ । जहाँसम्म ऐनको दफा २५(२) को खण्ड (ग) को व्यवस्था ICCPR को धारा ११, सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(१), संविधानको धारा १ तथा १२(२) को व्यवस्थासँग बाभिएको भन्ने कुरा निराधार छ । ऋण असूली ऐनको यो व्यवस्था कुनै करारीय दायित्व पूरा गर्न नसकेको कारणले थुनामा राख्ने व्यवस्था नभई अदालत वा न्यायिक निकायको आदेश कार्यान्वयनको क्रममा पक्राउ गरी थुनामा राख्न सक्ने व्यवस्था हो । ऋण तिर्न असक्षम भएको कारणले नभै नियतबस ऋण नतिर्नेसँग रकम असूलउपर गर्न कानूनबमोजिम थुनामा राख्न सक्ने व्यवस्था संविधानको व्यवस्थासँग बाभिएको अवस्था छैन । ऋण तिर्ने दायित्वबाट बच्ने बदनियत राखी कानूनी व्यवस्थाको गलत अर्थ गरी दायर रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल राष्ट्र बैंक तर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक तर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ताहरू श्री

विजयराज शाक्य र श्री रामजी विष्टले निवेदक कृष्ण मानन्धर तत्काल तारकेश्वर आवासीय मा.वि. हालको रिचमण्ड एकेडेमिको प्रिन्सिपलको हैसियतले विद्यालय व्यवस्थापन समितिको निर्णयअनुसार विद्यालयको प्रयोगको लागि पिपल्स फाइनान्स लि.बाट किस्तावन्दी वस्तु खरीद करार गरी कम्प्यूटर लगायतका सामान खरीद गर्न लिखत गरी ऋण लिएकोमा केही ऋण रकम भुक्तान भैसकेको अवस्था छ । विद्यालयतर्फबाट केही बाँकी रकम तिर्नु बुझाउनु पर्ने सम्बन्धमा केही ढिलाई भएको अवस्था विपक्षी पिपल्स फाइनान्स कम्पनीले ऋण असूली न्यायाधिकरणमा मुद्दा दायर गरेकोमा सो न्यायाधिकरणबाट मागदावी अनुसारको बाँकी रकम विद्यालयको जायजथाबाट भराउने ठहराई निवेदक कृष्ण मानन्धरको हकमा व्यक्तिगतरूपमा कर्जाको कारोवारमा संलग्न नभएको भन्ने आधारमा दायित्व व्यहोर्नु नपर्ने गरी निर्णय भएको स्थिति छ । सो निर्णयउपर फाइनान्स कम्पनीले पुनरावेदन गरेकोमा ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणबाट विद्यालयको जेथाबाट असूल हुन नसके निवेदकको अन्य चल अचल जेथाबाट बाँकी साँवा व्याज भराई पाउने ठहराई भएको निर्णय कानूनविपरीत रहेको छ । यसरी ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणको निर्णयले विद्यालयको नाउंमा लिएको ऋण कर्जामा निवेदकलाई समेत दायित्व व्यहोर्नु पर्ने गरी सो ऋणको असूलीसम्बन्धमा बैंक तथा वित्तीय संस्था ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा २५(२) को खण्ड (ग) को कानूनी व्यवस्थाअनुसार निवेदकलाई पक्राउ गरी थुन्न सक्ने देखिन्छ । निवेदकले विद्यालय सञ्चालनको लागि किस्तावन्दी वस्तु खरीद करारअन्तर्गत लिखत गरी गरेको व्यवहार करार कानून अन्तर्गत भएको मान्नुपर्ने हुन्छ । निवेदकले आफू प्रिन्सिपलको हैसियतले गरेको करारीय दायित्वको परिपालन नगरेको भन्ने आधारमा सो कानूनी व्यवस्थाले पक्राउ गरी थुन्न सक्ने स्थिति देखिएको छ । संविधानको धारा १२

मा व्यवस्थित वैयक्तिक स्वतन्त्रता, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी प्रतिज्ञापत्र ICCPR - 1966 को धारा ११ ले कसैलाई पनि कुनै करारीय दायित्व परिपालन गर्न नसकेको आधारमा मात्र थुनामा राख्न पाइने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको र सो महासन्धिको व्यवस्था नेपालले अनुमोदन समेत गरी नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(१) बमोजिम स्वतः लागू हुने हुन्छ । खरीद करार अन्तर्गत लिएको कर्जा व्यवहारमा ऋण असूली न्यायाधिकरणबाट भएको निर्णय कार्यान्वयनको चरणमा निवेदकलाई पक्राउ गरी थुन्न सक्ने सम्मको व्यवस्था संविधानको धारा १, ICCPR को धारा ११ विपरीत हुँदा सो बैंक तथा वित्तीय संस्था ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा २५(२) को खण्ड (ग) को व्यवस्था संविधानसँग बाभिएकोले प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसैगरी विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री प्रेमप्रसाद पाण्डे, श्री हरिकुमार नेपालले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूलीसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था करारीय दायित्व अन्तर्गतको ऋण असूली गर्ने व्यवस्था होइन । नियतबस ऋण नतिरी बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई धरासायी बनाउने नियतले बसेका ऋणीहरू उपर ऋण असूली न्यायाधिकरणमा मुद्दा दायर गरी असूलउपर गर्ने कानूनी व्यवस्थाले करारीय दायित्वको स्थान लिन सक्दैन । निवेदकले आफूले तिर्नुपर्ने ऋणको दायित्वबाट उम्कन पाइन्छ कि भन्ने वदनियतले रिट निवेदन दायर गरेको अवस्था देखिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सर्वसाधारण जनताको निक्षेप रकम संकलन गरी लगानी गर्ने र सो लगानीबाट प्राप्त लाभांश समेतमा निक्षेपकर्तालाई सहभागी बनाउने उद्देश्य लिएको हुन्छ । यस्तो लगानी गरिएको रकम नियतबश नतिर्ने ऋणीहरू उपर कानूनबमोजिमको कारवाही गरिने ऐनको व्यवस्था संविधान तथा ICCPR को प्रावधानसँग बाभिएको भन्न मिल्दैन । नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक

तथा वित्तीय संस्थालाई नियमन, निर्देशन तथा नियन्त्रण गर्ने विषयअन्तर्गत ऋण नतिर्ने ऋणीहरूलाई कारवाही गर्न नमिल्ने भनी निर्देशन दिन मिल्दैन । आफूले लिएको ऋण समयमै चुक्ता गर्नुपर्नेमा सोतर्फ नलागी आफ्नो दायित्वबाट उम्कन सकिन्छ कि भन्ने बदनियतले निवेदन दायर भएको हुँदा मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छैन, निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत ब्यहोराको बहस गर्नुभयो ।

आज निर्णय सुनाउन तारिख तोकिएको प्रस्तुत निवेदनमा उपर्युक्त विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी पेश भएको बहसनोट, निवेदनपत्र विपक्षीहरूबाट प्रेषित लिखित जवाफ सहितको मिसिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निम्नलिखित प्रश्नहरूको निरूपण हुनुपर्ने देखिन आयो ।

- १- विद्यालयको तत्कालीन प्रिन्सिपल निवेदकले पिपल्स फाइनान्ससँग वस्तु खरीद कर्जाअन्तर्गत लिएको ऋणको दायित्व निवेदकले व्यहोर्नु पर्ने प्रकृतिको हो वा होइन?
- २- बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा २५(२) को खण्ड (ग) को कानूनी व्यवस्था संवैधानिक व्यवस्था एवं ICCPR को व्यवस्थासँग बाभिएको छ वा छैन ?
- ३- निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छ वा छैन ?

२. माथि उल्लिखित प्रश्नहरूतर्फ प्रवेश गर्नु पूर्व निवेदन जिकीरतर्फ हेर्दा, निवेदकले तत्कालीन तारकेश्वर आवासीय मा.वि.को प्रिन्सिपलको हैसियतले व्यवस्थापन समितिको निर्णयअनुसार पिपल्स फाइनान्स लि.सँग २०५४।१।१० र २०५४।४।१३ मा किस्ताबन्दी वस्तु खरीद करार (Hire - purchase contract) मा कम्प्यूटर तथा फर्निचर बापत कर्जा लिएकोमा लिखित बमोजिमको केही किस्ता रकम भुक्तान भएको र केही किस्ता रकम बुझाउन नसकेको कारण फाइनान्स कम्पनीले विद्यालय र

निवेदकउपर ऋण असूली न्यायाधिकरणमा मुद्दा दायर गरी सो न्यायाधिकरणबाट २०६३।३।३० मा निर्णय हुँदा माग दावीअनुसारको रकम विद्यालयबाट भराई पाउने ठहरी निवेदक व्यक्तिगत रूपमा कर्जा कारोबारमा संलग्न नभएको आधारमा निजको हकमा केही गर्नु नपर्ने भनी फैसला भएको रहेछ । सो निर्णयउपर पिपल्स फाइनान्सको पुनरावेदन परेकोमा ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणबाट २०६५।६।६ मा निर्णय हुँदा विद्यालयको जेथाबाट असूलउपर हुन नसकेको साँवा व्याज रकम निवेदकको चल अचल जायजेथाबाट भराई दिनुपर्ने ठहर भएको रहेछ । ऋण असूली पुनरोवेदन न्यायाधीकरणबाट निवेदकको जेथाबाट पनि भराउने ठहर भएकोले आफ्नो सम्पत्ति सम्बन्धी संवैधानिक हकमा आघात पुगेकोले अन्य वैकल्पिक उपचारको मार्ग नभएको भनी प्रस्तुत निवेदन परेको रहेछ ।

३. फैसला कार्यान्वयन गर्ने क्रममा तिर्नुपर्ने रकम नतिरेमा उक्त ऐनको दफा २५(२) को खण्ड (ग) अनुसार पक्राउ गरी थुनामा राख्न सक्ने हुँदा दफा २५(२) (ग) अमान्य र बदर गरी पाउन देहायबमोजिम जिकीर लिएको देखिन्छ ।

४. नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी प्रतिज्ञापत्र (ICCPR) 1966 sf] wf/f !! df "No one shall be imprisoned merely on the ground of inability to fulfil a contractual obligation" भन्ने उल्लेख भएको र उक्त प्रतिज्ञापत्रलाई नेपालले अनुमोदन गरिसकेको छ । ICCPR को सो व्यवस्था सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(१) बमोजिम कानून सरह लागू हुनेमा विवाद नरहेको र विपक्षी फाइनान्स कम्पनीसँग निवेदकले गरेको वस्तु खरीद करारको विषयमा न्यायाधिकरणको निर्णय कार्यान्वयनको चरणमा पक्राउ गरी थुन्न सक्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा २५ (२) को खण्ड (ग) को व्यवस्था वैयक्तिक स्वतन्त्रता सम्बन्धी संविधानको धारा १ तथा उपरोक्त ICCPR को धारा ११ को व्यवस्था विपरीत रहेको

हुँदा सो कानूनी व्यवस्था संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ । साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सम्भौताअनुसारका करारका शर्त पालना नगर्ने परिपाटी रहेको हुँदा त्यसतर्फ नियमन र निर्देशन गर्नु भनी नेपाल राष्ट्र बैंक समेतका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको मुख्य रिट निवेदन जिकीर लिएको पाइयो ।

५. पिपल्स फाइनेन्स लि.सँग वस्तु खरीद कर्जाअन्तर्गत लिएको ऋणको दायित्व निवेदकले व्यहोर्नु पर्ने नपर्नेसम्बन्धी प्रथम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, निवेदक कृष्ण मानन्धरले आफू प्रिन्सिपल रहेको तत्कालको तारकेश्वर आवासीय मा.वि.(हाल रिचमण्ड एकेडमी) को तर्फबाट विपक्षी पिपल्स फाइनेन्स लि.बाट फर्निचर सामानहरू तथा कम्प्यूटर खरीद गर्ने भनी अलग-अलग हायर पर्चेज कर्जाको तमसुक गरी क्रमशः तीनलाख र दुईलाख एकानब्बे हजार गरी जम्मा पाँचलाख एकानब्बे हजार ऋण लिएको र सोबापत निवेदकले आफ्नो तथा विद्यालय समेतको नाममा रहेको जग्गा धितो सुरक्षण राखेको, केही किस्ता रकम बुझाए पनि बाँकी रकम नबुझाएको कारण पिपल्स फाइनेन्स लि.ले ऋण असूली न्यायाधिकरणमा ऋण असूली मुद्दा दायर गरेको र असूल हुन बाँकी कर्जा रकम निवेदक समेतले दिएको धितोबाट असूल हुन नसके बाँकी दायित्व निवेदकले व्यहोर्नु पर्ने भनी ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणबाट अन्तिम निर्णय भएको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिएन सो कुरा निवेदकले निवेदनमा स्वीकार गरेको छ । निवेदकले निवेदन व्यहोरामा जे सुकै कथन उल्लेख गरे पनि आफू आवासीय (Boarding) विद्यालयको प्रिन्सिपल रहेको अवस्था लिएको ऋणको थप दायित्व व्यहोर्न नपरोस् भन्ने उद्देश्य लिई प्रस्तुत ऐनको व्यवस्था संविधानको धारा १ तथा ICCPR को धारा ११ सँग बाझिएको भनी असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत यस अदालतमा

प्रवेश गरेको देखिन्छ । मिसिल संलग्न हायर पर्चेज कर्जाको लागि तमसुक भनी उल्लेख गरिएको प्रतिलिपि कागज हेर्दा, “ लिखितम धनीको नाम पिपल्स फाइनेन्स लिमिटेड तस्य धन व्यहोरिणीका नाम तारकेश्वर माध्यमिक विद्यालय तर्फबाट कृष्ण मानन्धरले कम्प्यूटर एवं फर्निचर खरीद गर्न कर्जाबापत लिएको रकमको साँवा व्याज समेत आजको दुई वर्ष भित्रमा तोकिएको किस्ताबन्दीमा चुक्ता गरी बुझाउने छु । किस्ताबन्दी बमोजिमको रूपैया नबुझाएमा वा तपसीलमा लेखिएको कुनै शर्त पालना नगरेमा कम्पनीले उक्त फर्निचर, कम्प्यूटर बिक्री गरी वा बिक्री गर्दा पनि कम्पनीको कर्जा रकम असूल हुन नसकेमा वा बिक्री गर्न नसकिने भएमा कृष्ण मानन्धरले दिनु भएको जमानत लिलाम बिक्री गरी असूल गरी लिनु होला । सोबाट पनि उपर नभै बाँकी रहेमा वा लिलाम बिक्री नै हुन वा गर्न नसकेमा मेरो चल अचल अरु जायजेथाबाट असूलउपर गरी लिनु” भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी लिखत भएको र उक्त लिखत दृष्टिबन्धक पारित समेत भएको भन्ने देखिन्छ । उक्त लिखत कागजमा तपसीलमा उल्लिखित कर्जा भुक्तानी सम्बन्धमा लेखिएका शर्तहरू जस्तै लाग्ने व्याज, प्रत्येक महिनामा बुझाउनु पर्ने किस्ताको रकम समयमा नबुझाए थप विलम्ब शुल्क तिर्नुपर्ने, किस्ता बाँकी रहन गएमा कम्पनीले जुनसुकै बखत फर्निचर तथा कम्प्यूटर कब्जामा लिनसक्ने, खरीद भएका वस्तुको बीमा गराउनु पर्ने, कर्जा पूरा भुक्तान नभएसम्म खरीद गरिएका वस्तुहरू कम्पनीको स्वीकृत नलिई बिक्री वा हस्तान्तरण गर्न नहुने, किस्ता रकम चुक्ता नहुन्जेल वस्तुको स्वामित्व कम्पनीमा रहने जस्ता शर्तहरू उल्लेख भएको र उल्लिखित ती सबै शर्तहरूको दायित्व ऋणीले बहन गर्नुपर्ने शर्तको देखिन्छ । निवेदक कृष्ण मानन्धरले आफू प्रिन्सिपल रहेको प्राइवेट आवासीय विद्यालयको तर्फबाट वस्तु खरीद शीर्षकमा ऋण लिएको र धितो समेत आफू तथा आफ्ना नातेदार श्रीमती समेतको जग्गा सुरक्षण

राखेको देखिनका अतिरिक्त सो सुरक्षणले कर्जा रकम असूल हुन नसके आफ्नो अन्य चल अचल जायजथाबाट व्यहोर्ने शर्त उल्लेख गरी लिखत कागज गरेको देखिन्छ । यी निवेदक कृष्ण मानन्धरले पिपल्स फाइनान्स लि.द्वारा ऋण असूली न्यायाधिकरणमा दायर गरेको ऋण असूली मुद्दामा प्रतिउत्तर दिई सो न्यायाधिकरणबाट आफूलाई ऋणको दायित्वबाट उन्मुक्ति दिएको हदसम्म चित्त बुझाएको र सोउपरको पुनरावेदनमा ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणबाट निवेदकलाई ऋण कर्जाको दायित्व व्यहोर्नु पर्ने ठहर गरेपश्चात् सो पुनरावेदन न्यायाधिकरणको निर्णयसम्म चित्त नबुझाई अन्तिम भएको निर्णय कार्यान्वयन गर्ने क्रममा आफू निवेदक र पिपल्स फाइनान्सबीच भएको हायर पर्चेज कर्जाको तमसुक दुइ पक्षबीचको करार सम्भौता लिखत भनी करार कानूनको हदम्याद नघाई दायर भएको साथै ऋण असूली न्यायाधिकरणले अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि गरी निर्णय गरेको भन्ने समेत जिकीर लिई असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत यस अदालतमा प्रवेश गरेको देखिन्छ । निवकेदकले विद्यालय तर्फबाट आफूले कर्जाको माग गरी निवेदन दिई कर्जाको तमसुक गरी फाइनान्स कम्पनीबाट हायर पर्चेज शीर्षकअन्तर्गत ऋण लिंदा आफ्नो नाममा रहेको जग्गा समेत जेथाजमानी दिएको स्पष्ट छ । सो कुरामा मुख मिलेको छ । यसरी कर्जा लिएको र कर्जाको सुरक्षणमा आफ्नो समेत जग्गा सुरक्षण राखेपछि ऋणी एवं ग्यारेण्टर दुवैको हैसियतबाट निवेदकले उन्मुक्ति पाउन सक्तैन ।

६. बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा २५(२) को खण्ड (ग) को कानूनी व्यवस्था संविधानको धारा १ तथा ICCPR को धारा ११ सँग बाभिएको छ वा छैन भन्ने दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ को प्रस्तावनामा “बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूलीसम्बन्धी मुद्दाहरू छिटो छरितो ढङ्गबाट कारवाही र किनारा गरी ऋणीबाट लिनुपर्ने

ऋणको साँवा तथा व्याज रकम असूलउपर गर्ने व्यवस्था गर्न” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । उक्त ऐनको ऋण असूली विधिअन्तर्गत दफा २५ को उपदफा (१) मा, ऋण असूली अधिकृतले न्यायाधिकरणको आदेश प्राप्त भएपछि सो आदेशमा तोकिएको म्यादाभित्र ऋणीबाट ऋण रकम असूलउपर गरी सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई दिलाई दिनुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको, उपदफा (२) मा, ऋण असूली अधिकृतले ऋणको साँवा तथा व्याज रकम असूलउपर गर्दा प्रचलित कानूनको अधिनमा रही देहायका विधि अपनाउन सक्नेछ भन्दै देहाय (क) मा, ऋणीको धितो राखिएको वा नराखिएको अन्य चल वा अचल सम्पत्ति कब्जा वा लिलाम बिक्री गर्ने, देहाय (१) मा, जमानत दिने व्यक्तिको चल वा अचल सम्पत्ति कब्जा वा लिलाम बिक्री गर्ने, देहाय (ग) मा, कुनै व्यक्ति विशेष ऋणी वा जमानत दिने व्यक्ति भएकोमा त्यस्तो व्यक्तिलाई पक्राउ गरी प्रचलित कानूनबमोजिम थुनामा राख्ने, भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । ऐनको दफा ३ मा, ऐनको व्यवस्था लागू हुने बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू भन्दै देहायका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूलीसम्बन्धी मुद्दाको लागि यस ऐनको व्यवस्था लागू हुनेछ :-

- (क) कृषि विकास बैंक ऐन, २०२४ बमोजिम स्थापना भएका कृषि विकास बैंक,
- (ख) वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ बमोजिम स्थापना भएका वाणिज्य बैंक,
- (ग) नेपाल औद्योगिक विकास निगम ऐन, २०४६ बमोजिम स्थापना भएको नेपाल औद्योगिक विकास निगम,
- (घ) नेपाल राष्ट्र बैंकले समय समयमा तोकेका अन्य वित्तीय संस्थाहरू । तर पाँचलाख रुपैया भन्दा कम साँवा रकम भएको ऋण असूल गर्दा यो ऐनको व्यवस्था लागू हुने छैन भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

७. उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसारको पृष्ठभूमिमा पिपल्स फाइनान्स लि.ले यी निवेदक समेत उपर ऋण असूली मुद्दा दायर गरी

विद्यालयको जेथाबाट असूलउपर हुन नसकेको बाँकी साँवा व्याज निवेदकको जायजेथासमेतबाट भराई दिनुपर्ने ठहर गरेको देखिन्छ । ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणको अन्तिम निर्णयबमोजिम सो निर्णय कार्यान्वयन गर्ने क्रममा ऋण असूली विधिअन्तर्गतको ऐनको दफा २५(२) को देहाय (ग) मा, ऋणको साँवा तथा व्याज रकम असूलउपर गर्दा कुनै व्यक्ति विशेष ऋणी वा जमानत दिने व्यक्तिलाई पक्राउ गरी थुनामा राख्न सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । उक्त “थुनामा राख्न सक्ने” कानूनी व्यवस्थालाई निवेदकले आफूले वित्तीय संस्थासँग गरेको कारोबार करार कानून अन्तर्गतको हो भनी संविधानको धारा १ तथा ICCPR को धारा ११ सँग बाभिएको भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १ मा यो संविधान मूल कानून भन्दै उपधारा (१) मा, यो संविधान नेपालको मूल कानून हो । यस संविधानसँग बाभिने कानून बाभिएको हदसम्म अमान्य हुनेछ, भन्ने प्रावधान रहेको पाइन्छ । त्यस्तै International Covenant on Civil and Political Rights को Art. 11 मा "No one shall be imprisoned merely on the ground of inability to fulfil a contractual obligation" अर्थात् कसैलाई पनि कुनै करारीय दायित्व परिपालना गर्न नसकेको आधारमा मात्र थुनामा राख्न पाइने छैन भन्ने व्यवस्था उल्लेख गरेको पाइन्छ । उपर्युक्त ऋणको लाई नेपाल सरकारले अनुमोदन गरी आफूलाई सो सन्धिको पक्ष राष्ट्र कायम गरेको कुरामा विवाद भएन । निवेदकले आफूले वित्तीय संस्थासँग गरेको कर्जा कारोबारको व्यवहार करार ऐन अन्तर्गतको लिखत भनी कर्जा असूली विधिअन्तर्गतको उपर्युक्त ऐनको दफा २५ (२) को देहाय (ग) को व्यवस्था बाभिएको भनी जिकीर लिएको देखिन्छ । आफूलाई प्रतिकूल देखिएको वाक्यांश वा शब्दको आफू खुशी परिभाषा गरी सो व्यवस्था संविधानसँग वा नेपाल पक्ष राष्ट्र भएका सन्धिसँग बाभिएको भनी दावी

लिनु मात्र पर्याप्त हुँदैन, कानूनी व्यवस्था के कसरी संविधान वा सन्धिप्रतिकूल भएको छ भन्ने कुराको आधार देखाई पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ । सामान्य अवस्थामा संसदद्वारा निर्मित कानून बाभिएको भनी अदालत स्वयंले परिकल्पना गर्नु हुँदैन भन्ने कानूनी मान्यता रही आएको पृष्ठभूमिमा निवेदकले दावी गरेको कानूनी व्यवस्था संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाइएको वा अन्य कारणले बाभिएको भन्ने सन्तोषप्रद आधार देखाउन सकेको पाइएन । वित्तीय संस्थासँग हायर पर्चेज कर्जाको लागि गरेको तमसुक आफूखुशी अर्थबोध गरी उक्त तमसुक लिखत कागजलाई करारको लिखत कागज भन्ने दावी लिई करारीय दायित्व परिपालना नगरेको आधारमा थुनामा राख्न नपाइने उक्त ICCPR-१९९६ को व्यवस्था उल्लेख गरेकै आधारमा उक्त कानूनी व्यवस्था संविधानको धारा १ को व्यवस्था एवं उक्त ICCPR को धारा ११ को व्यवस्थासँग बाभिएको भन्ने निवेदन जिकीरसँग सहमत हुने अवस्था देखिएन ।

ICCPR-1966, UDHR अर्थात् Universal Declaration of Human Rights 1948 को Derivatives हो । ICCPR पक्ष राष्ट्रलाई बन्धनकारी हुने गरी Core Human Rights Treaties को रूपमा लागू हुनु अगाडि १० डिसेम्बर, १९४८ मा संयुक्त राष्ट्र संघको साधारण सभाले Resolution 296 A (III) द्वारा UDHR घोषणा भयो । पछि गएर धारा ४९ अनुसारको कार्यविधि पूरा भएपछि २३ मार्च, १९७६ मा ICCPR १९६६ लागू भयो ।

ICCPR को प्रस्तावनाको प्रकरण ३ मा यस प्रकार उल्लेख छ । The States Parties to the present covenant undertake to ensure the equal right of men and women to the enjoyment of all civil and political rights set forth in the present covenant. प्रस्तावनामा प्रत्येक मानव स्वतन्त्र हो । प्रत्येक स्वतन्त्र व्यक्तिले स्तन्त्रतापूर्वक आर्थिक अधिकार, सामाजिक अधिकार, सांस्कृतिक अधिकार, राजनीतिक अधिकार लगायत अन्य सम्पूर्ण अधिकार उपभोग गर्न पाउने सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छ । ICCPR को अधिकारहरू Indivisible र Inseparable

अधिकारहरू हुन् । यी अधिकारहरू भनेको राष्ट्रियस्तरमा संविधानले प्रदान गर्ने मौलिक हक सरहका मानव अधिकारहरू हुन् । यी अधिकारहरू Public Law Domain मा पर्ने राज्यका विरुद्ध प्राप्त हुने न्यायिक निकायबाट enforce गरिने स्वतन्त्रताको हक र अधिकारहरू हुन् ।

८. निवेदनमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा २५ (२) को खण्ड (ग) ICCPR को धारा ११ सँग बाभियो भन्ने मुख्य जिकीर छ । ICCPR को धारा ११ माथि उल्लेख गरियो । ICCPR को धारा ११ ले करारीय दायित्व पूरा गर्न नसकेमा थुनामा राख्न प्रतिवन्ध लगाउँछ । करार Public Law domain भित्र पर्दैन । करार Private Law domain भित्र पर्ने विषय हो । करार दुइ पक्षले वरावरीको हैसियतले सम्पन्न हुन्छ । राज्यले नागरिकसँग करार गर्दा पनि Sovereign Authority को हैसियतले Executive Power अन्तर्गत नभई Statutory Power अन्तर्गत Equal Footing को आधारमा करार गर्दछ । करार उल्लंघनको Remedy कैद हुँदैन । करार उल्लंघनको Remedy करारका पक्षहरूले मञ्जूर गरे अनुरूप Restitution वा Compensation हो । करार कानूनमा पुरा नगर्दा कैद सजाय राखिदैन । निवेदकलाई कैद सजाय भएको देखिदैन । कैद सजायको Hypothetical कुरा उठाएको देखिन्छ । निवेदनमा जिकीर गरे सरह निवेदकलाई नेपालको तत्कालको करार ऐन, २०२३ वा वर्तमान करार ऐन, २०५६ अनुसार वा निवेदक र विपक्ष फाइनान्स कम्पनीबीच भएको तमसुकमा कैदको व्यवस्था भएको भनी निवेदकलाई कैद गर्ने गरी सजाय भएको होइन । निवेदक र फाइनान्स कम्पनीबीच उत्पन्न विवादमा सक्षम अदालतले मुद्दा फैसला गरी निवेदकबाट विगो रकम भराउने ठहर गरेकोमा निवेदकले सक्षम अदालतको फैसला नमानी आफूले तिर्नु पर्ने रकम नतिर्ने हो भने कानूनबमोजिम सजाय हुन सक्ने व्यवस्था दफा

२५(२)(ग) को व्यवस्था निवेदक सजायभागी हुने हो । ICCPR को धारा ११ ले करार ऐनमा कैद सजायको व्यवस्था समावेश गर्न प्रतिवन्ध लगाएको हो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली सम्बन्धी ऐनमा दफा २५(२)(ग) समावेश गर्न प्रतिवन्ध लगाएको होइन । यदि निवेदकले कैद सजाय भोग्नु पर्ने हो भने दफा २५(२)(ग) अनुसार भोग्ने हो, करार ऐनअनुरूप होइन ।

९. प्रस्तुत निवेदन संविधानको धारा १०७(१) अन्तर्गत परेको देखिन्छ । धारा १०७(१) यस प्रकार छ :-

यस संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हक उपर अनुचित बन्देज लगाइएकोले वा अन्य कुनै कानून यो संविधानसँग बाभिएको हुँदा सो कानून वा त्यसको कुनै भाग बदर घोषित गरिपाऊँ भनी कुनै पनि नेपाली नागरिकले सर्वोच्च अदालतमा निवेदन दिन सक्नेछ र सोअनुसार कुनै कानून संविधानसँग बाभिएको देखिएमा सो कानूनलाई प्रारम्भदेखि नै वा निर्णय भएको मितिदेखि अमान्य र बदर घोषित गर्ने असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई हुनेछ ।

१०. संविधानको धारा १०७(१) को व्यवस्था संविधानसँग बाभिने गरी बनेको नेपाल कानून अमान्य गर्ने व्यवस्था हो । धारा १०७(१) को व्यवस्थाअनुरूप यस अदालतले नेपालको विधायिकी कानून वा नियम संविधानसँग बाभेमा असाधारण अधिकार प्रयोग गरी संविधानसँग बाभिने कानून अमान्य गर्दछ । तर प्रस्तुत निवेदन बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा २५(२) (ग) ICCPR को धारा ११ सँग बाभिएकोले बदर गरिपाऊँ भनी परेको छ । धारा १०७(१) अनुरूप यस विषेश इजलासले संविधानसँग बाभिएको कानून मात्र अमान्य गर्नसक्ने तर सन्धिसँग बाभिएको कानून अमान्य भन्न सक्तैन । यसको अतिरिक्त माथि उल्लिखित कारणले गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्था ऋण असूलीसम्बन्धी ऐन, २०५८ को दफा २५(२) (ग) को व्यवस्था करार उल्लंघन गरेबापत करार ऐन अन्तर्गत सजाय हुने व्यवस्था नभई सक्षम

निर्णय नं. ८३२८

असार, २०६७

अदालतको फैसला अनुसार भराउन वा तिर्नुपर्ने रकम नतिरेबापत सजाय हुने कानूनी व्यवस्था भएको हुंदा उक्त ऐनको दफा २५(२)(ग) ICCPR को धारा ११ सँग पनि बाभिएको भन्न मिलेन ।

११. निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छ वा छैन भन्ने अन्तिम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा माथि विवेचित प्रश्नहरूबाट यी निवेदक कृष्ण मानन्धरले आफू निजी आवासीय विद्यालयको प्रिन्सिपलको हैसियतले आफ्नो समेत जग्गा जेथा जमानत राखी हायर पर्चेज शीर्षकअन्तर्गत पिपल्स फाइनान्स लि.बाट ऋण कर्जा लिएकोमा विवाद नभएको र बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूलीसम्बन्धी प्रक्रियाअन्तर्गत ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणबाट भएको अन्तिम निर्णयअनुसार ऋण असूली विधिअन्तर्गत रहेको बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा २५ को उपदफा (२) को खण्ड (ग) को व्यवस्था संवैधानिक प्रावधान एवं नेपाल पक्ष राष्ट्र भएको ICCPR -1966 को Art. 11 सँग बाभिएको देखिएन । वित्तीय संस्थाले लगानी गरेको ऋणको भुक्तानी सम्बन्धमा बैङ्किङ पद्धति (Banking system) अनुसार ऋण असूल गर्ने प्रक्रियाको रूपमा रहेको ऐनको दफा २५ को उपदफा (२) को देहाय खण्ड (ग) को व्यवस्था संवैधानिक प्रावधानसँग बाभिएको नदेखिंदा सो व्यवस्था अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने निवेदन माग दावीअनुसारको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन । प्रस्तुत निवेदन खारेज हुन्छ । मिसिल नियमबमोजिम बुझाइ दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या.गिरीशचन्द्र लाल

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६६ साल पुस १६ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत :- पुनाराम खनाल

सर्वोच्च अदालत पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री रणबहादुर वम
मुद्दा नं. ०६३ -DF- ०००६
फैसला मिति: २०६६।१।१६।५
मुद्दा :- हक सफा ।

पुनरावेदक वादी: चितवन जिल्ला नारायणगढ
गा.वि.स.वडा नं. ३ को हाल भरतपुर
नगरपालिका वडा नं. २ बस्ने भोला
श्रेष्ठ

विरुद्ध

प्रत्यर्था प्रतिवादी: चितवन जिल्ला भरतपुर
नगरपालिका वडा नं.२ बस्ने चीजकुमार
श्रेष्ठ समेत

शुरु फैसला गर्ने :-

मा.जि.न्या श्री यज्ञमूर्ति कोइराला

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री प्रमोद विजयी

मा.न्या. श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइराला

सर्वोच्च अदालतमा:-

मा.न्या. श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ

मा.न्या. श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारी

- फिरादपत्रमा दावी गरिएको राजीनामाको लिखत देख्न नपाएको भन्ने समेतको जिकीर गर्दै फिरादपत्रमा उल्लेख गरेको कित्ता नं. लिखतभन्दा फरक परे पनि लिखतमा लेखिएको कित्ता नम्बरकै जग्गाको हकमा दावी गरिएको अवस्थामा फिरादपत्रमा लेखिएको र लिखतमा लेखिएको जग्गाको कित्ता नम्बर फरक-फरक देखिएको अवस्थामा अड्डाको आदेशले कागज गरी दावी गरिएको कित्ता नम्बरसम्मलाई प्रष्ट पारेको

अवस्थालाई दावी परिवर्तन गरेको भन्न नमिले ।

(प्रकरण नं.३)

- थैली थाहा हुँदाहुँदै जालसाजी मुद्दाबाट थैलीमा विवाद उठाई थैली धरौट राख्न नपर्ने छूट कानूनले प्रदान गरेको भनी अर्थ गर्न नमिले ।

(प्रकरण नं.८)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री बालमुकुन्द श्रेष्ठ

प्रत्यर्था प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री शम्भु थापा, श्री विजयकान्त मैनाली र श्री श्यामप्रसाद पाण्डे

अवलम्बित नजीर:नेकाप २०३८, नि.नं. ४४३३, पृष्ठ ८४०

सम्बद्ध कानून:

- लेनदेन व्यवहारको १६ नं.

फैसला

न्या.तपबहादुर मगर: यस अदालत संयुक्त इजलासमा मा.न्या.ज्यूहरू बीच २०६२।१२।२१।२ मा रायबाफी भै मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१) (क) बमोजिम यस इजलासमा पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर निम्नबमोजिम छ :-

विपक्षी चीजकुमार र मेरो पिता रामकुमार जीवनमित्र सहोदर दाजुभाई हुनुहुन्छ । वहाँहरूको आजसम्म अंशबण्डा भएको छैन । म पढ्न विदेश भारततर्फ गएकोले घर व्यवहार सम्बन्धी मलाई त्यतिसारो चासो पनि थिएन । विपक्षी जेठा बाबु चीजकुमारका नाउँमा रहेको चितवन नारायणगढ गा.पं.वडा नं. २ को कि.नं. ३० को ज.वि. ०-१-५^१/२ र सोही कित्तामा बनेको पक्की घरसमेत विपक्षी विष्णुलाललाई २०३३/११/२५ मा राजीनामा गरिदिनु भएको खबर २०३४/५/२४ मा प्राप्त हुँदा विपक्षी

जेठाबाबु चीजकुमार र विष्णुलालसँग उक्त जग्गाको म हक सफा गर्छु राजीनामा देखाउनुस, मलाई थैली जम्मा गर्नुपर्‍यो भन्ने समेतका कुरा गर्दा हक निखनी दिन इन्कार गरी राजीनामा देखाउन र लेनदेन गरेको थैली र रजिष्ट्रेशन गरेको अड्डाको जानकारी दिन समेत इन्कार गरेकोले रजिष्ट्रेशन भएको २०३३/११/२५ ले ६ महिनाभित्र २०३४/५/२४ मा थाहा पाएको मितिबाट ३५ दिन भित्र फिराद गरेको छु । मु.ऐन लेनदेन व्यवहारको १६ नं. मा व्यवस्था गरिएअनुसार प्रतिउत्तर परी मुख मिलेमा प्रतिउत्तर परेको मितिले र मुख नमिलेमा बुझाउन पाउने ठहरी फैसला भै पुनरावेदन नलाग्ने अवस्था पुगेको ३५ दिनभित्र बुझाउनु पर्ने ठहरेको थैली धरौट राखे हुनाले पूर्व केदारकुमार पिया, पश्चिम सडक, उत्तर सडक, दक्षिण सडक/ यो ४ किल्ला भित्रपर्ने अन्दाजी रु.२,०००/- मोलिन ०-१-५^१/२ जग्गा र त्यसभित्र बनेको अं. रु. ५,०००/- मोलिन राजीनामामा लोखिएबमोजिमको पक्की घर १ समेत उक्त लेखिएबमोजिम ठहरेको थैली बुझाई माथि लेखिएको मितिमा रजिष्ट्रेशन भएको राजीनामा बमोजिमको घर घडेरी जग्गा मलाई हक सफा गरिपाऊँ भन्ने फिरादपत्र ।

मैले पास गराई लिएको घर जग्गा चीजकुमारको हुँदा मलाई रु.५०,०००/- मा मिति २०३३/११/२५ मा रजिष्ट्रेशन पारित गरी लिनुदिनु गरेको कुरा यी वादीका सगोलका पिता रामकुमार जीवनमित्रलाई जग्गा विक्री हुनासाथै थाहा भएको भन्ने कुरा चिठी पत्र भएको बुझिएको, रजिष्ट्रेशनको ३९ नं. बमोजिम लिखत हेर्न नक्कल लिन जो सुकैलाई पनि सुविधा प्राप्त छ । यसरी थाहा पाएपछि रजिष्ट्रेशनको ३५ नं. मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार कानूनको म्यादभित्र थैलीसमेत धरौट राखी कानूनबमोजिम कारवाही चलाउनुपर्ने, सो गरिएको छैन । राजीनामा रजिष्ट्रेशन भएको कुरा बाबुले थाहा पाएपछि लेनदेन व्यवहारको ११ नं. बमोजिम एकाघरका छोरा वादीले पनि थाहा पाएको ठहर्ने हुँदा लेनदेन

व्यवहारको १६ नं. अँगाली गरेको फिराद सारा भूठा हो भन्ने प्र. विष्णुलाल प्रधानको प्रतिउत्तर पत्र ।

विष्णुलाल प्रधानलाई मिति २०३३/११/२५ मा रु. ५०,०००/- मा रजिष्ट्रेशन पारित गरी घर जग्गा बेचेको कुरा विपक्षीको बाबुलाई मौकैमा थाहा भएको मलाई लेखेका चिट्ठीहरूबाटै प्रस्ट छ । एकासगोलका घरका मुख्य बाबुले थाहा पाएपछि लेनदेन व्यवहारको ११ नं. ले विपक्षीले थाहा पाएको हुनेहुँदा विपक्षीको दावी कानूनविपरीत छ । मु.ऐन रजिष्ट्रेशनको ३५ नं. बमोजिम लिखत रजिष्ट्रेशन पारित भएको भूमि प्रशासन कार्यालय चितवनमा थैलीसमेत धरौट राखी कारवाही गराउनु पर्नेमा सो नगरी कानूनविपरीत गरिएको फिराद खारेज गरिपाऊँ भन्ने प्र. चीजकुमार श्रेष्ठको प्रतिउत्तरपत्र ।

मिति २०३६/१/२५ को आदेशानुसार वादी दावीमा कि.नं. ३० भन्ने उल्लेख भएको प्रतिवादीबाट पेश भएको कागजबाट कि.नं. ३७ देखिएकोले किन फरक परेको हो अ.वं. १३३ नं. बमोजिम वादीको कागज गराउने आदेशबमोजिम वादीले कागज गर्दा फिरादपत्र दिँदा मलाई कित्ता नम्बर थाहा नभएको, घरको जो भएको कागज जेठा बुवा चीजकुमारसँग रहेको, ति कागज मैले देख्न सुन्न नपाएको घर छिमेकीसँग सोधी पत्ता लगाउन खोज्दा ३० नं. हो भनी सुनेकाले कि.नं. ३० भनी उल्लेख गरी चार किल्लासमेत उल्लेख गरेको छु । पछि कि.नं. ३७ रहेको भन्ने थाहा भयो भनी मिति २०३६/१/२५ मा कागज गरेको ।

यीनै वादी प्रतिवादी भएको थैली जालसाजी मुद्दामा शुरुले वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर गरेको फैसलाउपर म.क्षे.अ.मा वादीको पुनरावेदन परी मिति २०३८/५/१५ मा शुरु फैसला सदर भएपछि मिति २०३८/६/१५ मा वादीले रु.५०,०००/- नगद धरौट राखेको छु भनी निवेदनसहित धरौट दाखिला गरेको निवेदनपत्र ।

प्रस्तुत मुद्दा यिनै वादी प्रतिवादी भएको थैली विषयमा जालसाजी गरे भन्ने मुद्दा यस अदालतको २०३६/२/२४ को निर्णयउपर म.क्षे.अ.मा पुनरावेदन परेकोले उक्त मुद्दाको निर्णय भै आएपछि जगाउने गरी मिति २०३६/३/३२ मा मुलतवी रही २०३९/१२/१६ मा उक्त मुद्दा निर्णय भै प्राप्त भएकोले जगाई कारवाही गर्नु भनी मिति २०३९/१२/१६ मा मुलतवीबाट जगाइएको । यसै सम्बन्धको अंश मुद्दा म.क्षे.अ.को फैसलाउपर स.अ.मा पुनरावेदन गर्ने अनुमति पाएको देखिँदा उक्त मुद्दा टुङ्गो लागेपछि जगाउने गरी मिति २०४३/१२/१२ मा मुलतवी रहेकोमा उक्त मुद्दा स.अ.बाट फैसला भै प्राप्त भएकाले मुलतवीबाट जगाई कारवाही गर्ने भन्ने चितवन जिल्ला अदालतको मिति २०४७/२/२९ को आदेश ।

कि.नं. ३० को घर जग्गा खरीद विक्री गरेको मिसिलबाट नदेखिनुका साथै यिनै वादीका एकासगोलका बाबु रामकुमार जीवनमित्रले यिनै प्रतिवादीउपर यसै लिखत राजीनामालाई जालसाजी र लिखत बदर गरिपाऊँ भनी दिएको मुद्दामा प्रतिउत्तर फिराउँदा साविक चितवन नारायणगढ गा.पं.वडा नं. २ को कि.नं. ३७ को ज.वि. ०-१-५^१/२ र सो मा बनेको घर मेरो निजी आर्जनको हुँदा विक्री गरिदिएको हुँ भन्ने उल्लिखित मुद्दाका प्रतिउत्तरबाट समेत देखियो । उक्त दावीबमोजिमको कि.नं. ३० को घर जग्गा लिनुदिनु भएको हो भन्ने सबूद प्रमाण कतैबाट पनि देखिन नआएको, यसरी जुन कि.नं. ३० को घर जग्गा विक्री गरेकोमा हक सफा गरिपाऊँ भन्ने वादी दावी छ, प्र. विष्णुलालले कि.नं. ३० को घर जग्गा खरीद गरेको र चीजकुमारले विक्री गरेको समेत नदेखिँदा यस्तो स्थितिमा मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी इन्साफ ठहर निर्णय गर्न नमिल्ने देखिँदा वादी दावी खारेज हुने ठहर्छ भन्ने शुरु चितवन जिल्ला अदालतको मिति २०४८।३।३२ को फैसला ।

कित्ता नम्बर फरक परे सम्बन्धमा मैले आधार र कारण प्रस्ट खुलाई अ.व. १३३ नं. बमोजिम कागज गरेको छु। थैली रु. ५०,०००/- कायम गरी २०३८/५/१५ मा म.क्षे.अ.बाट फैसला भएकोबाट कि.नं. ३० र कि.नं. ३७ को विवादको टुङ्गो लागिसकेको छ। अड्डा अदालतको भुल गल्तीले पक्षको हक समाप्त हुन सक्दैन भनी स.अ.बाट कतिपय सिद्धान्त प्रतिपादित भएका छन्। कि.नं ३० लेखिनु मेरो भूल गल्ती होइन। राजीनामामा उल्लिखित ४ किल्ला, क्षेत्रफल, गाउँ वडा नं. आदि सबै हुबहु छन्। लिखतमा लेखिएको जग्गाको वडा नं. फरक पर्दैन अदालतको फैसला कार्यान्वयन नहुने भन्ने नमिले भनी नेकाप २०३४ नि.नं. १०६१ पृ.१७४ मा स.अ.बाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ। फिरादमा कि.नं. ३० लेखिएको भन्दै सो लेखिनुका कारण र औचित्यतर्फ विचारै नगरी खारेजी फैसला गर्न मिल्दैन। लिखतमा उल्लिखित घर जग्गा हकसाफी गरी लिन पाउने नपाउने के हो? त्यसतर्फ इन्साफ हुनुपर्छ। यसर्थ खारेज गर्ने गरेको फैसला उल्टाई बदर गरी न्याय पाऊँ भन्ने वादीको तत्कालीन नारायणी अञ्चल अदालतमा २०४८।५।३० मा परेको पुनरावेदनपत्र।

विवादास्पद लिखत सम्बन्धमा जालसाजी मुद्दा परी मिति ०३८/५/१५ मा श्री म.क्षे.अ.बाट अन्तिम फैसला समेत भै सकेको अवस्थामा कित्ता नम्बर फरक परेको भनी शुरुले खारेज हुने ठहराएको फैसला फरक पर्ने देखिँदा अ.व. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी भिकाई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौडाको मिति २०४९।३।१६ को आदेश।

हक सफा गर्न फिराद गर्दा सन्धि सर्पन परेको तथ्य प्रमाण पनि देखाउन गुजार्न पर्नेमा वादीबाट त्यस्तो गुजारेको देखिन आएन। लेनदेन व्यवहारको ११ र १६ नं. अन्तरगत हक सफा गर्न रजिष्ट्रेशनको ३५ नं. बमोजिम प्रक्रिया अपनाई रजिष्ट्रेशन गर्ने अड्डामा गै थैली धरौट राख्नुपर्नेमा रजिष्ट्रेशन गर्ने अड्डा आफूलाई थाहै नभएको भन्ने

व्यहोरा जनाई सीधै अदालतमा फिराद दावी गरेको पनि उक्त रजिष्ट्रेशनको ३५ नं. को प्रक्रिया उल्लंघन भएको पाइयो। यस दृष्टिबाट समेत फिराद खारेज योग्य नै देखिएको समेत कारण शुरु जिल्ला अदालतले वादी दावी खारेज हुने ठहर्‍याएको इन्साफ मनासिवै हुँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौडाको मिति २०५१।९।५।३ को फैसला।

यसै मुद्दाको लगाउ लिखत बदर मुद्दाबाट पनि विवादित घरजग्गा सन्धि सर्पन पर्ने स्थिति छ। मूल्य यकीन गरी निखनाई पाउन फिराद गर्ने क्षेत्राधिकार जिल्ला अदालत हो भन्ने कुरामा विवाद गर्ने ठाउँ छैन। यकीन भएको मूल्य विपक्षीलाई चुक्ता गर्न म सदा तत्पर रहेको व्यहोरा फिरादबाट यकिन छ। थैलीका सम्बन्धमा दुई थरीका बीचमा मुख नमिलेको कुरामा उजूरी लिई यकीन गर्ने क्षेत्राधिकार रजिष्ट्रेशन गर्ने अड्डालाई छैन। निखन्न पाउने म होइन भन्ने प्रतिवाद छैन। जग्गा रहेको क्षेत्र, चार किल्ला, घर जग्गाको विवरणमा दुवै पक्षको मुख मिलेको छ। यस्तो अवस्थामा कि.नं. फरक पर्दैन दावी खारेज हुने स्थिति आउँदैन। अ.व. १३३ नं. बमोजिम भएको कागजमा कि.नं. फरक पर्नुको आधार कारण उल्लेख छ। यस्तो कागजलाई मान्यता नदिने हो भने अ.व. १३३ नं. को कुनै प्रयोजन नै रहँदैन। तसर्थ, न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१) (क) अनुरूप मुद्दा दोहोर्‍याई हेरी इन्साफ पाऊँ भन्ने वादीको यस अदालतमा २०५२।३।१९ मा परेको निवेदन।

वादीले आफ्नो फिरादपत्रको प्रकरण ५ मा थैली यकीन गर्नुपर्ने अवस्था भएकोले थैली यकीन भएपछि धरौट राख्ने गरी फिराद परेको, थैली जालसाजी नठहरी अन्तिम भएपछि २०३८/६/१५ मा धरौट राख्न निवेदन दिएकोले लेनदेन व्यवहारको १६ नं. अनुसार सोभै अदालतमा प्रवेश गरेको लिखतको र.नं. समेत उल्लेख भएको प्रतिलिपि संलग्न गरी सोही लिखतबाट हक छोडेको जग्गा हकसाफी गरिपाऊँ

भन्ने दावी परेको, अदालतले अ.वं. १३३ नं. अनुसार कागज गराउँदा कि.नं.३७ भन्ने देखिन आएको । मुल दावीमा हेरफेर भएको नदेखिएको, २०३३/११/२४ मा लिखत भएको र हक सफामा २०३४/६/२७ मा थाहा पाएको भनी प्रस्तुत फिराद परेको हुँदा २०३४/९/२६ मा मात्र सन्धि सर्पन पनि पर्नुपर्ने शर्त संशोधनले थपेको हुँदा सन्धि सर्पन पर्ने नपर्ने सान्दर्भिक नहुने । एउटै घरको आधा एक भाईको र आधा अर्को भाईको भन्ने हुँदा समेत पु.वे.अ. हेटौँडाको फैसलामा लेनदेन व्यवहारको ११, १६ नं. समेतको त्रुटि विद्यमान देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) अन्तर्गत मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने यस अदालतको २०५६।८।१ को आदेश ।

वादी दावी पुन नसक्ने ठहर गरी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसला उल्टी भै लगाउको दे.पु.नं. ५८३४ को लिखत बदर मुद्दामा वादीको हक जति आधि घर जग्गाको लिखत बदर हुने ठहरी आज यसै इजलासबाट फैसला भएको हुँदा सो बाहेकको आधि घर जग्गासम्म हकसाफी गर्न पाउने ठहर्छ भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासमा मा.न्या. श्री रामप्रसाद श्रेष्ठको राय ।

अ.वं. १३३ नं. को व्याख्याको आधारमा दावीको कित्ता कि.नं. ३० को सट्टा कि.नं. ३७ परिवर्तन गरेको प्रश्न सन्निहित रही मूल दावीमा नै नरहे नभएको कि.नं. ३७ को पारित लिखतको हकसफा हुने अवस्था नहुनाले शुरूको दावी खारेज गर्ने ठहर गरेको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला मुनासिव देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने मा.न्या. श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारीको राय ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन जिकीर सहितका सम्पूर्ण मिसल कागजातहरू अध्ययन गरी पक्ष विपक्षका तर्फबाट

प्रस्तुत भएको बहस जिकीर सुनी सोही अनुरूप पेश भएको बहसनोटसमेत अध्ययन गरियो ।

पुनरावेदक तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान अधिवक्ता बालमुकुन्द श्रेष्ठले वादीका प्रतिवादी चीजकुमार वडाबाबु नाताको व्यक्ति हुन् । कि.नं. ३७ को जग्गा र त्यसमा बनेको घर प्रतिवादी चीजकुमारले २०३३।१।२५ मा प्रतिवादी विष्णुलाल प्रधानलाई राजीनामा पारित गरी विक्री गरेको हुँदा लेनदेन व्यवहारको ११ नं.ले नजिकको हकवालाले लिन पाउने हुँदा उक्त घर जग्गा हकसफा गरिपाऊँ भनी नालिस परेको हो । फिरादमा कि.नं. ३० को जग्गा भन्ने उल्लेख भए पनि अदालतको आदेशबाट कागज गर्दा वादीले कि.नं. ३७ भनी प्रष्ट पारेको र सो कुरा अदालतको जानकारीमा आइसकेको हुँदा कि.नं. ३० वा ३७ भनी अलमलिनु पर्ने अवस्था छैन । किनभने जग्गाको क्षेत्रफल र चारकिल्ला एउटै छ, सो बाहेक अन्य घरजग्गा विक्री भएको पनि छैन । अदालतको आदेशले कागज गरी दावी सम्बन्धमा प्रष्ट पारिएको हुँदा दावी परिवर्तन गरेको भन्न मिल्दैन, शुरुमा थैली थाहा नभएको हुँदा २०३८।६।१५ मा नपुग थैली दाखिल गरिएको हुँदा दावीबमोजिम हकसाफी हुने ठहराएको मा.न्या. श्री रामप्रसाद श्रेष्ठको राय सदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नु भयो ।

त्यसैगरी प्रत्यर्थी तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान अधिवक्ताहरू शम्भु थापा, विजयकान्त मैनाली र श्यामप्रसाद पाण्डेले शुरुमा दावी गर्दा कि.नं. ३० भनी दावी गरेपछि कि.नं. ३७ भनी दावी संशोधन गर्न मिल्दैन । दावी गर्दा भूल गरेको भए त्यसको सजाय भूल गर्नेले नै पाउँछ । बाबुले लिखत बदरमा नालिस दिएपछि सगोलमै भएको छोराले लिखत भएको थाहा नपाएको भन्न मिल्दैन । सगोलको मुख्यले थाहा पाएपछि अरुले थाहा पाएको मान्नु पर्ने लेनदेन व्यवहारको ११ नं.मा व्यवस्था छ । निखन्न पाऊँ भन्नेले रजिष्ट्रेशनको ३५ नं.ले पुरै थैली धरौट राख्नुपर्नेमा पुरै थैली धरौट राखी निखन्न गएको

अवस्था छैन, तत्काल थैली थाहा पाउने प्रयास गरेको नदेखिएको र यो थाहा पाउन नसक्ने विश्वासिलो आधार छैन। प्रतिउत्तरबाट थैली थाहा भएको अवस्था भए पनि थैली राखिएको छैन। सगोलका बाबु र छोरा हकवाला हुन सक्दैनन्। अंशियार हुन्छन्, अंशियारले निखन्न पाउने अवस्था नै नआउने हुँदा पुनरावेदन अदालतले दावी खारेज गर्ने ठहर्‍याएको फैसलालाई सदर ठहराएको मा.न्या. श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारीको राय सदर हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो।

मिसिलसंलग्न तथ्य, दुवै तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर एवं पेश भएको बहसनोट समेतलाई मध्यनजर गरी आज निर्णय सुनाउन पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा मुख्य रूपमा निम्न प्रश्नहरूको निरूपण हुनुपर्ने देखिन्छ -

- (१) हकसफा गरिपाऊँ भनी दावी गरिएको जग्गा कि.नं. ३० को हो वा कि.नं. ३७ को हो ? अ.व. १३३ नं. बमोजिम कागज गरी कित्ता नम्बर खुलाउँदा फरक देखिन गएमा दावी परिवर्तन गरेको भन्न मिल्छ वा मिल्दैन ?
- (२) थैलीमा विवाद परे पनि लिखतमा उल्लिखित थैली धरौट राख्नु पर्ने हो, होइन र यी वादीले सो कानूनबमोजिम थैली धरौट राखेको छ, छैन ?
- (३) वादी दावीबमोजिम विवादित जग्गा वादीले निखनी लिन सक्ने हो, होइन ?

२. पहिलो प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा, पुनरावेदक वादीले २०३४।६।२६।४ मा फिराद गर्दा आफ्नो बाबु र चीजकुमार सहोदर दाजुभाई भएका, निजहरू बीच अंशवण्डा नभएकोमा विपक्षी चीजकुमारले कि.नं. ३० को ज.वि. ०-१-५^१/_२ जग्गा र त्यसमा निर्मित पक्की घरसमेत २०३३।१।२५ मा विपक्षी विष्णुलाल प्रधानलाई राजीनामा पारित गरिदिएको २०३४।५।२४ मा थाहा पाएको, थैलीका सम्बन्धमा प्र. विष्णुलालसँग तथा रजिष्ट्रेशन गर्ने अड्डामा गै. बुभुदा समेत जानकारी नभएकाले अन्दाजी रु. २,०००।-

मोलिने जग्गा र त्यसमा बनेको अन्दाजी रु. ५,०००।- मोलिने घर समेत हकसफा गरी निखनाई पाऊँ भनी फिराद दावी लिएकोमा घर जग्गा बिक्री गरेको कुरा वादीका बाबुलाई मौकैमा थाहा भएको भनी आफूलाई लेखेको पत्रबाट प्रष्ट भएको हुँदा जग्गा निखन्न पाउने कानूनी म्याद समाप्त भैसकेको र रजिष्ट्रेशनको ३५ नं. बमोजिम लिखत रजिष्ट्रेशन पारित भएको कार्यालयमा थैली धरौट नराखेको हुँदा फिराद कानूनविपरीत छ भन्ने समेत प्रतिवादी चीजकुमारको प्रतिउत्तर जिकीर देखिन्छ। प्रतिवादीहरू बीच मिति २०३३।१।२५ मा राजीनामा पारित गरी लिनुदिनु गरेको जग्गाको कि.नं.सम्म फिराद गर्दा फरक परेको भएपनि त्यसको दर्तावाला, जग्गाको क्षेत्रफल, जग्गाको अवस्थिति, चारकिल्ला तथा लिखतमा उल्लिखित रजिष्ट्रेशन नम्बर र पारित भएको मितिसमेत उल्लेख गरेको पाइन्छ। दावी गर्दा पारित राजीनामा लिखतको आधारमा सोही लिखतबाट पारित कित्ता नम्बरको जग्गा निखन्न पाउने गरी दावी लिएकोमा अदालतले पनि लिखतमा उल्लिखित जग्गा वादीले निखन्न पाउने हो, होइन भनी निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ।

३. वादीले फिरादपत्रमा दावी गरिएको राजीनामाको लिखत देख्न नपाएको भन्ने समेतको जिकीर गर्दै फिरादपत्रमा उल्लेख गरेको कित्ता नं. लिखतभन्दा फरक परे पनि लिखतमा लेखिएको कित्ता नम्बरकै जग्गाको हकमा दावी गरिएको मान्नु पर्ने हुन्छ। यस्तो अवस्थामा फिरादपत्रमा लेखिएको र लिखतमा लेखिएको जग्गाको कित्ता नम्बर फरक-फरक देखिएको अवस्थामा अड्डाको आदेशले कागज गरी दावी गरिएको कित्ता नम्बरसम्मलाई प्रष्ट पारेको अवस्थालाई दावी परिवर्तन गरेको भन्न मिल्ने हुँदैन। यसका साथै आज यसै इजलासबाट यसै विवादित जग्गा र घरको सम्बन्धमा मुद्दा नं. ०६३-DF-०००५ को लिखत बदर मुद्दामा यसै प्रश्नको सम्बन्धमा विस्तृत विवेचना भई फैसला

भैसकेको अवस्था हुँदा विवादित जग्गाको कित्ता नम्बर सम्बन्धमा अन्यथा भन्नु पर्ने देखिएन । जग्गाको चार किल्ला, क्षेत्रफल, रजिष्ट्रेशन नम्बर र लिखत पारित मिति मिलेभित्तेको अवस्थामा दावी गरेको जग्गा कि.नं. ३७ को जग्गा नै प्रतिवादीहरू बीच एक आपसमा खरीद बिक्री भएको देखिएकोले सोही कित्ता नम्बरको हकमा प्रस्तुत फिराद दावी परेको भन्ने देखिन्छ ।

४. दोस्रो प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा वादीले आफूलाई विवादित घर जग्गा राजीनामा गरी लिने प्रतिवादी विष्णुलालले राजीनामा देखाउन तथा लेनदेन गरेको थैली समेतको जानकारी नदिएको र रजिष्ट्रेशन गर्ने अड्डाबाट समेत थैली जानकारी नभएको भनी तत्काल थैली थाहा नहुने आधार प्रस्तुत गरेको र घर जग्गाको अनुमानित मूल्य रु.७,०००/- उल्लेख गरेको अवस्था भएपनि फिरादसाथ सो थैली धरौट राख्न ल्याएको देखिँदैन । वादीले लिखतको थैली पत्ता लगाउन के कस्तो प्रयास गरेको र त्यसरी भरमग्दुर प्रयासको बावजुद पनि थैली थाहा पाउन नसकेको भन्ने सम्बन्धमा वादीको फिराद लेख बाहेक त्यसलाई समर्थन गर्ने अन्य प्रमाण पेश गरेको मिसिलबाट देखिएको छैन । मुलुकी ऐन, रजिष्ट्रेशनको महलको ३९ नं. बमोजिम यी वादी लिखत रजिष्ट्रेशन भएको अड्डामा नक्कल सार्न गएको भन्ने पनि देखिँदैन । उक्त नम्बरमा - “कसैले अड्डामा रहेको रजिष्ट्रेशन भएको लिखतको नक्कल लिन वा हेर्न आएमा दिनुपर्छ । सो बमोजिम नक्कल लिएकोमा फी थान दुई रुपैयां र हेरेकोमा फी थान एक रुपैया दस्तूर लाग्छ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाले विवादित लिखतको नक्कल लिन वादीलाई बन्देज लगाएको नभई सजिलो बनाएकोछ । यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट पहिला पनि यस्तै प्रश्न समावेश भएको छुतहरू यादव विरुद्ध सुनयना भा भएको निखनाई पाऊँ भन्ने मुद्दामा “वादीले थैली थाहा पाउन उचित र पर्याप्त प्रयास गरेको कुरा

फिरादमा लेखी देखाउन नसकेकोले लेनदेन व्यवहारको १६ नं. अन्तर्गत प्रस्तुत फिराद परेको भन्न नमिल्ने” (नेकाप २०४८, निर्णय नं. ४४३३, पृष्ठ ८४०) भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ । उक्त प्रतिपादित सिद्धान्त अनुसार पनि लिखत र लिखतको थैली थाहा पाउन प्रयास गर्दा पनि सो थाहा पाउन नसकेको भन्ने वादीको अपुष्ट बनाइले महत्व राख्ने देखिएन ।

५. प्रतिवादीले प्रतिउत्तर पत्र फिराउँदा थैली रु. ५०,०००/- उल्लेख गरेको र शुरु अदालतले २०३४।११।१८ मा उक्त प्रतिउत्तरपत्र वादीलाई सुनाई लेनदेन व्यवहारको १६ नं. बमोजिम म्यादभित्र थैली दाखिल गरे धरौटीमा राखी पेश गर्नु भनी आदेश दिएकोमा समेत थैली धरौट राखेको देखिँदैन । वरु राजीनामा लिखतमा रु. ४२,०००/- पर्ने घर जग्गालाई रु. ८,०००/- बढी मूल्य देखाई जालसाजी गरी रु. ५०,०००/- उल्लेख गरी जालसाजी गरेको भनी जालसाजीतर्फ छुट्टै नालिस गरेको देखिन्छ । उक्त जालसाजी मुद्दामा शुरु चितवन जिल्ला अदालतबाट दावी नपुग्ने ठहराई गरेको फैसला तत्कालीन मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतबाट २०३८।१।१५ मा सदर ठहर भएपछि मात्र वादीले २०३८ साल असोज महिनामा रु. ५०,०००/- थैली धरौट राख्न ल्याएको देखियो । वादीको यो क्रिया कानूनसम्मत छ छैन भन्नेतर्फ सम्बन्धित कानूनी व्यवस्थालाई हेर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

६. तत्काल प्रचलित लेनदेन व्यवहारको १६ नं.को कानूनी व्यवस्थामा -“थैली तिरी निखनी लिन पाउने गैह्र कुरामा निखनाई पाऊँ भनी अड्डामा उजूर गर्न आउँदा थैली थाहा भएकोमा थैलीसमेत ल्याई धरौट राख्नुपर्छ । थैली थाहा नभएकोमा प्रतिउत्तर परी मुख मिलेकोमा सो प्रतिउत्तर परेको पैतीस दिनभित्र र मुख नमिलेकोमा बुझाउन पाउने ठहरी फैसला भई पुनरावेदनको तहसम्मबाट फैसला भएपछि वा ऐनले पुनरावेदन नलाग्ने अवस्था पुगेको पैतीस

दिनभित्र सो तिर्नुपर्ने थैली अड्डामा ल्याई धरौट राख्नुपर्छ। सो म्यादभित्र थैली धरौट राख्न ल्याएन भने असामीले नै बन्धक निखनी लिने बाहेक अरुले अरु निखनी लिने कुरा निखनी लिन पाउँदैन। लिए दिएको पक्का हुन्छ। असामीले नै बन्धकी निखनी लिने कुरामा पनि सो नालिस फौसलाबाट निखनाई दिनु पर्दैन। साहूले नबुझे थैली धरौट राखी उजूर गरेमा निखनाई दिनुपर्छ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ।

७. उक्त कानूनी व्यवस्था अनुरूप निखनाई पाऊँ भनी थैली धरौट राख्ने सम्बन्धी समयवधि सम्बन्धमा प्रश्न उठेको *कृष्णराज उपाध्याय विरुद्ध पिताम्बर भूषाल र युवराज भूषाल* भएको हकसफा मुद्दामा भाउजू समेत मिली आफ्नो हकसफा गर्ने हक मार्न जालसाजी गरी बढी मोल देखाई जग्गा बेचेको भनी जालसाजी मुद्दाबाट अन्तिम निर्णय भएको थैली मोल विपक्षीलाई बुझाई जग्गा हक सफा गरिपाऊँ भन्ने फिराद दावी भएकोमा उक्त मुद्दा २०३८।८।५ मा यस अदालतमा ९ जना मा.न्या.ज्यूहरूको बृहद पूर्ण इजलासमा पेश हुँदा बहुमतबाट - “लेनदेन व्यवहारको १६ नं. मा प्रयोग भएको थैली कस्तोलाई सम्झने भन्नको लागि निखनी लिने सम्बन्धमा थैलीको प्रयोग भएको लेनदेन व्यवहारको १६ र १७ नं. र रजिष्ट्रेशनको महलको ३५ नं लाई समेत दृष्टिगत गर्दा थैलीको प्रयोग विभिन्न रूपमा भएको नदेखिई थैलीको तात्पर्य बेचे किनेको लिखतमा उल्लेख भएको थैलीलाई मानेको र खण्डे थैलीको व्यवस्था समेत नगरेको कानूनको बनावट देखिँदा थैली भन्नाले लेनदेन व्यवहारको १६ नं. मा उल्लेख भएको “थैली” नै किने बेचेको लिखतमा लेखिएको थैली सम्झनु पर्ने स्थिति छ” (नेकाप २०३८, नि.नं. १४९०, अङ्क ८) भनी व्याख्या भएको छ।

८. यसरी लेनदेन व्यवहारको १६ नं. को प्रथम वाक्यांशले थैली थाहा भएकोमा थैलीसमेत ल्याई धरौट राख्नु पर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ। थैली थाहा हुँदाहुँदै

जालसाजी मुद्दाबाट थैलीमा विवाद उठाई थैली धरौट राख्न नपर्ने छूट वादीलाई उक्त कानूनले प्रदान गरेको भनी अर्थ गर्न मिल्दैन।

९. ऐनको व्याख्या गर्दा भाषा प्रष्ट (Letter of Law clear) छ भने त्यसको सरल र स्वभाविक अर्थ जे निस्कन्छ सोही अर्थ गर्नुपर्ने हुन आउँछ। द्विविधा नपर्ने किसिमसँग शब्दको प्रयोग भएको छ भने ती शब्दहरूले विधायिकाको मनशाय सबभन्दा राम्ररी व्यक्त गरेको सम्झनु पर्दछ। लेनदेन व्यवहारको १६ नं. मा थैली थाहा भएको र थैली थाहा नभएको दुई (२) अवस्थालाई अलग-अलग रूपमा विभाजन गरेको पाइन्छ। थैली थाहा भएको अवस्थामा लेनदेन व्यवहारको १६ नं. को दोस्रो वाक्यांश अर्थात् थैली थाहा नभएको अवस्थामा भएको व्यवस्था आकृष्ट हुनसक्ने स्थिति छैन। थैली थाहा भएकोमा थैली धरौट राख्नुपर्ने बाहेक अन्य विकल्प लेनदेन व्यवहारको १६ नं. ले गरेको पाइन्छ।

१०. ऐनको व्यवस्था र प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त समेतको विवेचना गरी हेर्दा दुई पक्ष बीच बेचे किनेको थैली बढी देखाई वास्तवमा कम रुपैया लिन दिनु गरी जालसाजी क्रिया हुन नसक्ने होइन। तर जालसाजी क्रिया बेग्लै फौजदारी अपराध हो र त्यसको परिणाम पनि बेग्लै हुने अवस्था हुन्छ। त्यस्तो जालसाजी क्रिया भए गरेको अवस्थामा थैली थाहा पाएकोमा पनि लिखतको थैली धरौट राख्नु पर्दैन भनी लेनदेन व्यवहारको १६ नं. ले व्यवस्था गरेको पाइँदैन। उक्त ऐनको आशय पनि त्यो होइन। त्यसैले जालसाजी मुद्दालाई लेनदेन व्यवहारको १६ नं. अनुरूप निखनाई पाऊँ भन्ने मुद्दासँग गाँस्ने अवस्था छैन भनी माथि उल्लिखित पूर्ण इजलासको फौसलामा समेत बोलिएको छ।

११. उपरोक्त मुद्दामा उपस्थित भएको प्रश्न र प्रस्तुत मुद्दामा उपस्थित भएको प्रश्न समान रूपमा रहेको देखिन्छ। उक्त मुद्दामा वादीले बढी थैली राखेको भनी हकसफा र जालसाजी मुद्दा छुट्टाछुट्टै दायर गरी जालसाजी

मुद्दाबाट अन्तिम निर्णय भए पछि थैली बुझाई जग्गा हक सफा गरी चलन चलाई पाउँ भन्ने उल्लेख गरेको अवस्था रहेको र प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिउत्तर परेपछि थैली बढी देखाई जालसाजी गरेको भनी छुट्टै फिरोद दिएको अवस्था रहेको हुँदा उल्लिखित मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तसँग यस इजलास असहमत हुनुपर्ने र फरक धारणा राख्नु पर्ने अवस्था र परिस्थितिको विद्यमानता छैन । वादीले हक सफा गरिपाउँ भनी दावी गरेको भएपछि प्रतिवादीले किने बेचेको थैली उल्लेख गरी प्रतिउत्तरपत्र फिरोदको अवस्था हुँदा उक्त प्रतिउत्तरपत्र वादीलाई सुनाई लेनदेन व्यवहारको १६ नं. बमोजिम म्यादभिन्न थैली दाखिल गरे धरौटीमा राखी पेश गर्नु भनी शुरु जिल्ला अदालतले आदेश दिएकोमा समेत सो आदेशलाई पालना नगरी वादीले मौकामा थैली धरौट राखेको देखिँदैन । लेनदेन व्यवहारको १६ नं. बमोजिम थैली थाहा भएपछि अदालतको आदेशानुसार वादीले थैली धरौट राख्न ल्याएको नदेखिँई थैली बढी राखेको भनी निजले दिएको जालसाजी मुद्दामा तत्कालीन मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतबाट जालसाजीतर्फ वादीको दावी नपुग्ने ठहरी फैसला भएपछि मात्र थैली धरौट राखेको अवस्था हुँदा वादीले कानूनले तोकेको अवधिमा हक सफा गरिपाउँ भनी दावी गरेको जग्गाको लिखतमा उल्लिखित थैली धरौट राखेको भन्ने देखिन आएन । यसबाट यी वादीले बाध्यात्मक कानूनी प्रक्रिया पूरा नगरी प्रस्तुत फिरोदपत्र दायर गरेको देखिन आयो ।

१२. अब तेश्रो प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा, वादीले हकसफा गरिपाउँ भनी दावी गरेको घरजग्गाको थैली थाहा पाउन भरमग्दुर प्रयास गरेको भन्ने देखिन आएको छैन । यसको अलावा शुरु अदालतले प्रतिउत्तरबाट विवादित लिखतको थैली थाहा भएपछि सो वादीलाई सुनाई थैली धरौट राख्न आदेश दिँदासमेत थैली धरौट राखेको नदेखिँदा वादीले कानूनले तोकेको

प्रक्रियालाई पूर्ण रूपले पालना गरेको भन्न मिल्ने देखिन आएन । कानूनले तोकेको प्रक्रियालाई पालना नगरेको खण्डमा सो पालना नगर्ने व्यक्तिलाई कानूनले मद्दत गर्न सक्दैन । यसको अलावा माथि उल्लिखित यस अदालत बृहद पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तबाट पनि वादीको दावीलाई मद्दत गर्नसक्ने अवस्था देखिन आएन । यस अवस्थामा विवादित जग्गाको हक सफा गरिपाउँ भनी पुनरावेदक वादीले दावी लिएको जग्गाको दिने चीजकुमार श्रेष्ठ र लिने विष्णुलाल प्रधान भएको मिति २०३३१११२५ मा पारित राजीनामा लिखतमा उल्लिखित मूल्यको थैली कानूनले तोकेको अवधिमा धरौट राखेको नदेखिएकोले हक सफा गरिपाउँ भन्ने वादी दावी खारेज हुने अवस्था देखिँदा शुरुले दावी खारेज गरेको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०५११९।५।३ को फैसला सदर हुने ठहराउने संयुक्त इजलासका मा.न्या. श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारीको रायमा खारेज गर्ने गरेको हदसम्म सो राय कायम हुने भै हक सफातर्फ आधि घरजग्गाको हकमा वादी दावी पुग्ने ठहराएको मा.न्या. श्री रामप्रसाद श्रेष्ठको रायसँग सहमत हुन सकिएन । माथि विवेचित आधारमा विवादित घर जग्गाको हकसफा गरिपाउँ भन्ने वादी दावी खारेज हुने ठहर्छ । वादीले चितवन जिल्ला अदालतमा २०३८।६।१५ मा धरौट राखेको रकम वादीले फिर्ता माँग गरेमा नियमानुसार फिर्ता दिनु भनी चितवन जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौँ ।

न्या.ताहिर अली अन्सारी

न्या.रणबहादुर बम

इति संवत् २०६६ साल पुस १६ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत:- दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं. ८३२९

असार, २०६७

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती

रि.पु.इ.नं. : ०६६-WF-००११

आदेश मिति: २०६६।१२।२६।५

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक: जिल्ला धनुषा बल्लाकठाल गा.वि.स.वडा
नं. ६ बस्ने बाजुरा जिल्ला अदालतको
जिल्ला न्यायाधीशबाट गैरकानूनी रूपमा
पदमुक्त गरिएका गणेश पञ्जियार

विरुद्ध

विपक्षी: न्याय परिषद, न्याय परिषदको सचिवालय
समेत

■ न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकार मुख्य
रूपमा देहायको प्रयोजनका लागि अपरिहार्य
मानिन्छ :

- नागरिकको हक अधिकार तथा स्वतन्त्रताको रक्षा एवं त्यसको उपभोगको सुनिश्चितताका लागि,
- कानूनी राज्य वा विधिको शासनको अवधारणालाई व्यवहारिक रूपमा सार्थक तुल्याउनका लागि,
- सीमित सरकारको अवधारणालाई क्रियान्वित गर्नका लागि,
- शक्ति पृथकीकरण तथा नियन्त्रण र सन्तुलनको सिद्धान्तको प्रभावकारी प्रयोग र पालनाका लागि,
- सरकारको काम कारवाहीहरू तथा निर्णयहरूलाई वैधानिक दायराभित्र सीमित गर्नका लागि,
- न्यायिक स्वतन्त्रता र सक्षमता सुनिश्चित गर्नका लागि,

○ राज्यको कार्यकारी निकायको स्वेच्छाचारी एवं निरंकुश कार्यमा नियन्त्रण गर्नका लागि,

○ संवैधानिक सर्वोच्चता कायम गरी संविधानको संरक्षण गर्नका लागि ।

(प्रकरण नं.५)

■ न्यायिक पुनरावलोकन हुन नसक्ने भनी संविधानले निर्धारण गरेका सीमा रेखाहरू संविधानले अंगीकार गरेका आधारभूत सिद्धान्त, मूल्य तथा मान्यताहरूसँग मेल नखाने भएमा वा संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हक हनन् गर्ने खालका काम कारवाही वा निर्णयहरू समेत न्यायिक पुनरावलोकनको दायरा बाहिर राख्ने संवैधानिक व्यवस्था आफैमा पनि सर्वोच्च अदालतको न्यायिक पुनरावलोकनको विषय हुनसक्ने ।

(प्रकरण नं.७)

■ कुनै व्यक्तिको पेशा, रोजगारी तथा मौलिक हकको रूपमा संवैधानिक संरक्षण प्राप्त अन्य हक अधिकारसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित विषयमा भएका निर्णयहरूलाई न्यायिक आत्मसंयमको सिद्धान्तको नाममा न्यायिक पुनरावलोकनको दायराबाट हटाउन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.८)

■ कुनै पनि संवैधानिक निकायमा नेपालको प्रधान न्यायाधीश वा सर्वोच्च अदालतका वरिष्ठ न्यायाधीशहरूको बहुमत वा अल्पमत संलग्नता भएको भन्ने आधारमा यस्ता संवैधानिक निकायहरूले गरेका निर्णय तथा काम कारवाहीको न्यायिक पुनरावलोकनबाट उन्मुक्ति पाउन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.९)

■ संविधानमा गरिएको व्यवस्थालाई संकुचन गर्ने वा पूर्व शर्त थप्ने वा उक्त संवैधानिक व्यवस्थाको प्रयोगलाई कठिन तथा बोझिलो बनाउने किसिमबाट उक्त संवैधानिक

व्यवस्थाको प्रयोगको विषयमा बनाइएको ऐनको व्यवस्थाको व्याख्या गरिन नहुने ।

- सचेत गराउन सक्ने भन्ने स्वविवेकीय अधिकारले स्वाभाविक रूपमा विषयवस्तुको गम्भीरता र तथ्यगत विश्लेषणलाई विचार पुऱ्याउने अनुमति दिन्छ । यदि त्यसबाट सचेत नगराइकनै पदमुक्त गर्नुपर्ने निष्कर्षमा निर्णय गर्ने अधिकारी वा निकाय पुगेमा त्यसलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१३)

निवेदकतर्फबाट: वरिष्ठ अधिवक्ताहरू महादेवप्रसाद यादव, श्री कमलनारायण दास र श्री बन्नीबहादुर कार्की एवं विद्वान अधिवक्ताहरू श्री हरिप्रसाद उप्रेती, श्री शम्भु थापा, श्री बालकृष्ण नेउपाने, श्री खगेन्द्रप्रसाद अधिकारी श्री कोपिलप्रसाद अधिकारी र श्री गणेश पञ्जियार

विपक्षीतर्फबाट: उपन्यायाधिवक्ता श्रीकृष्ण भट्टराई अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०१६, नि.नं.२४, पृष्ठ १२४
  - नेकाप २०६२, नि.नं. ७६१८, पृष्ठ १३०७
- सम्बद्ध कानून:
- न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा २ को खण्ड घ

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ तथा धारा ८८ को उपधारा (२) अनुसार यस अदालतमा दायर भै सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (ख) र खण्ड (घ) अनुसार यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :

म निवेदक २०५२ सालदेखि जिल्ला न्यायाधीश पदमा नियुक्ति भई विभिन्न जिल्ला

अदालतमा सेवारत रहेको थिएँ । यहीबीच नवलपरासी जिल्ला अदालतको जिल्ला न्यायाधीश पदमा कार्यरत रहेको समयमा सो अदालतमा दायर रहेको वादी सावित्रीदेवी क्षेत्रिनी प्रतिवादी ऋषिकेश विश्वास बंगाली समेत भएको अपुताली जग्गा हटक खिचोला मुद्दामा मैले मिति २०५८।८।१८ मा गरेको फैसलाको विरुद्धमा आरोप लगाई न्यायपरिषद्बाट जाँचबुझ गरिएको थियो । सो क्रममा मैले उक्त फैसलामा प्रमाणको मूल्याङ्कनको कुनै त्रुटि भए पुनरावेदन तहले सच्याउन सक्ने आम प्रचलन रहेको छ । कुनै पनि फैसला उल्टी भएको कारणले न्यायाधीशउपर कारवाही गर्ने हो भने न्यायिक स्वतन्त्रताको विपरीत हुन जान्छ भन्ने समेत व्यहोराको स्पष्टीकरण पेश गरेको थिएँ । त्यस पछि सर्वोच्च अदालतको मिति २०६२।१२।२६ को पत्र निवेदकलाई प्राप्त भयो । उक्त पत्र म नवलपरासी जिल्ला अदालतमा कार्यरत रहँदा वादी सावित्रीदेवी प्रतिवादी रमौतीदेवी भएको अपुताली जग्गा हटक मुद्दामा प्रमाणको उचित मूल्याङ्कन र विवेकसम्मत विवेचना नगरी तथ्यको विश्लेषण गर्दा प्रयोग गर्नुपर्ने कानून, न्यायिक परम्परा समेतको बेवास्ता गरी पेश भएको प्रमाण मिसिल समेतको मूल्याङ्कन एवं विश्लेषण केही नगरी किटानी नभएको भ्रमपूर्ण लेखाइलाई आधार प्रमाण लिई दावी पुग्ने ठहर निर्णय गरेको देखिएकोले निज न्यायाधीशले न्यायिक ज्ञान, सीप सद्विवेक प्रयोग गरेको अवस्था देखिन नआई निजको कार्य सम्पादनमा कार्य क्षमताको अभाव देखिएको भन्ने न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ६ बमोजिम गठित जाँचबुझ समितिको प्रतिवेदन र सम्बन्धित मिसिल कागजातबाट समेत निजमा कार्य क्षमताको अभाव देखिन आएकोले न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) बमोजिम कार्यक्षमताको अभावमा पदमुक्त गर्न नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) बमोजिम न्याय परिषदको सिफारिशमा श्री ५ बाट स्वीकृत भएको

हुँदा आवश्यक कारवाहीका लागि भनी न्याय परिषदबाट पत्र प्राप्त हुन आएकोले उल्लिखितअनुसार मिति २०६२।१२।३ गतेदेखि लागू हुने गरी पदमुक्त गरिएको व्यहोरा निर्णयानुसार जानकारी गराउँदछु भन्ने उल्लेख भएको रहेछ। उल्लिखित आधार लिई मलाई पदमुक्त गर्ने निर्णयले मेरो कानूनी र संवैधानिक हक हनन भएको छ।

म निवेदकलाई पद मुक्त गर्न लिएको कानूनी आधारमा न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) लाई लिइएको भए तापनि त्यसमा उल्लेख भएको मुद्दाको कारवाही वा निर्णय गर्दा प्रयोग हुनै नसक्ने कानूनको प्रयोग गरी वा कानूनको स्पष्ट र असंदिग्ध व्याख्या वा अर्थलाई छोडेर बलपूर्वक अर्को व्याख्या वा अर्थ गरी सो कारवाही र निर्णयमा अनुचित असर पुऱ्याएको भन्ने आधारविपरीत न्यायिक ज्ञान, सीप, सद्विवेक प्रयोग नगरेको र कार्य सम्पादनमा कार्य क्षमताको अभाव देखिएको भन्ने आरोपमा लाग्दै नलाग्ने कानून लगाई पदमुक्त गरिएको छ। न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) बमोजिम कानूनको गलत व्याख्या गरेकोलाई कसूर मानेकोमा मलाई आरोप लगाउँदा प्रमाणको मूल्याङ्कन ठीक नगरेको भनी लाग्दै नलाग्ने कानून लगाई पदबाट मुक्त गरिएको छ। कानूनको तथ्य स्थापित भए पछि मात्र उक्त दफा आकर्षित हुने हुन्छ। मलाई सजाय गर्ने पत्रमा दिइएको तथ्य र न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) एक अर्कामा मेल खाँदैनन्। त्यसै गरी न्यायपरिषद् ऐनको दफा ४क को उपदफा (५) मा उपदफा (२), (३) र (४) मा उल्लिखित अवस्थामा न्यायपरिषदले सम्बन्धित न्यायाधीशलाई अवस्थाअनुसार सचेत गराउन र निजले सोअनुरूप आफ्नो काम, कारवाही वा आचरणमा सुधार नगरेमा संविधान र यस ऐन अनुसार निजउपर कारवाही चलाउन सक्ने छ भन्ने

उल्लेख छ। म निवेदकलाई यो भन्दा अगाडि सचेत गराउने कुनै सजाय नभएको अवस्थामा पदमुक्त गर्ने न्यायपरिषदको निर्णय सो कानूनी व्यवस्था समेत विपरीत रहेको छ। मलाई पदमुक्त गर्ने निर्णय गर्दा जे जस्तो आरोप लगाइएको छ त्यो भन्दा गम्भीर प्रकृतिका आरोपहरूमा विपक्षी न्यायपरिषदले धेरै न्यायाधीशलाई पहिलो पटक सचेत गराउने सजाय गरेका धेरै उदाहरण रहेका छन्। कार्य क्षमताको अभावमा पहिलो पटक सचेत गराउने र कार्य क्षमतामा सुधार नभएमा मात्र पदमुक्त हुने सजाय हुनेमा एकै पटक पदमुक्त गर्ने कार्य माथि उल्लिखित कानूनविपरीत रहेको छ।

म निवेदकलाई मिति २०६२।१२।६ को निर्णयअनुसार मिति २०६२।१२।३ गते देखि लागू हुने गरी पदमुक्त गरिएको छ। निर्णय गरेको मितिभन्दा अगाडिको मिति देखि पदमुक्त गर्न मिल्दैन भनी सर्वोच्च अदालतबाट सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भएको छ। म निवेदकलाई पदमुक्त गर्ने निर्णय उक्त सिद्धान्त र न्यायिक परम्परा समेतको विपरीत रहेको छ।

मैले गरेको उक्त फैसलाउपर पुनरावेदन सुनी पुनरावेदन अदालत, बुटवलले उक्त फैसलालाई मिति २०६०।०८।२४ मा उल्टी गरेको छ। सो फैसला उल्टी हुँदा मेरा विरुद्धमा त्यसलाई कारवाहीको विषय बनाउन मिल्दैन। पुनरावेदन अदालतको फैसलामा मेरा फैसलामा कार्य क्षमताको अभाव भएको व्यहोरा राखी न्यायिक टिप्पणी गरेको अवस्था समेत छैन। कुनै पनि फैसला ठीक छैन भने पुनरावेदन तहबाट बदर हुन सक्छ तर पुनरावेदन तहबाट फैसला बदर भएकोमा कारवाहीको विषयबस्तु हुन सक्दैन। २०५२ सालदेखि जिल्ला न्यायाधीश पदमा रहेर सेवारत रहँदा म निवेदकले गरेको हजारौं फैसलालाई एकातिर पन्छाएर करिब १० वर्षको अवधिमा मबाट भएको एउटा फैसलाको विषयबस्तुलाई मात्र आधार बनाई पदमुक्त गर्ने

जस्तो अन्तिम सजाय गरेको निर्णय पूर्णतः अन्यायपूर्ण र भेदभावयुक्त भई बदरभागी छ।

विपक्षी निकायको सिफारिश निर्णय लगायतका काम कारवाहीहरूबाट संविधानप्रदत्त मौलिक हक एवं न्यायपरिषद् ऐन तथा न्याय प्रशासन ऐनद्वारा प्रदत्त कानूनी हक समेतको हनन भएको र ती हक प्रचलन गराउने अन्य कुनै वैकल्पिक एवं प्रभावकारी उपचारको बाटो समेत नभएको हुनाले संविधानको धारा २३, धारा ८८ को उपधारा (२) बमोजिम प्रस्तुत रिट निवेदन लिई उपस्थित भएको छु। अतः मेरो हकहितको प्रतिकूल हुने गरी गरे भएका पदमुक्त सम्बन्धी यावत काम कारवाही निर्णय पत्र प्रतिवेदन, न्यायपरिषद्को सिफारिश मिति २०६२।१२।३ देखि लागू हुने गरी पदमुक्त गरिएको मिति २०६२।१२।६ को निर्णय आदि सम्पूर्ण कारवाही प्रारम्भतः गैरकानूनी र कानूनी प्रभावशून्य भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकलाई जिल्ला न्यायाधीश पदमा पूर्ववत् रूपमा पुनर्वहाली गरी निवेदकलाई पदमुक्त गरेको मितिदेखि पुनर्वहाली गरेको मितिको बीचको अवधिको कानूनअनुसार पाउने तलव भत्ता लगायतको सबै सुविधा समेत दिलाउनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन।

यसमा विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई आएपछि प्रस्तुत रिट निवेदन अग्राधिकार दिई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६३।१।२२ को आदेश।

प्रस्तुत निवेदनको सम्बन्धमा न्यायपरिषद् सचिवालयबाट मिति २०६२।१२।३ गतेदेखि लागू हुने गरी पदमुक्त गर्न पत्र प्राप्त भै सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशज्यूको निर्णयबमोजिम पदमुक्त गरिएको पत्रमा कानूनबमोजिम हस्ताक्षर गरी प्रेषितसम्म गरेको कार्यबाट निवेदकको मौलिक हकमा असर नपरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको सर्वोच्च

अदालत आन्तरिक तथा जिल्ला प्रशासन शाखाको लिखित जवाफ।

न्यायपरिषद् सचिवालयबाट मिति २०६२।१२।३ गतेदेखि लागू हुने गरी पदमुक्त गर्ने पत्र प्राप्त भै उक्त पत्र सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशज्यूसमक्ष पेश गर्दा न्यायपरिषद् सचिवालयको पत्रबमोजिम पदबाट मुक्त भएको पत्र सम्बन्धित व्यक्तिलाई बुझाउने भनी मिति २०६२।१२।६ मा निर्णय भएबमोजिम निवेदकलाई पदमुक्तिको पत्र पठाइएको हुँदा सो कार्यबाट निवेदकको मौलिक हकमा कुनै असर नपरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको सर्वोच्च अदालतका रजिष्ट्रारको लिखित जवाफ।

न्याय परिषदबाट गठित एक सदस्यीय जाँचबुझ समितिको प्रतिवेदनमा निवेदकले नवलपरासी जिल्ला अदालतमा कार्यरत रहँदा वादी सावित्रीदेवी प्रतिवादी रमौतिदेवी भएको अपुताली हक कायम मुद्दामा प्रमाणको यथोचित मूल्याङ्कन र विवेकसम्मत विवेचना नगरी तथ्यको विश्लेषण गर्दा प्रयोग गर्नुपर्ने कानून, न्यायिक परम्परा र मर्यादा समेतको बेवास्ता गरी पेश भएको प्रमाण मिसल समेतको मूल्याङ्कन एवं विश्लेषण केही नगरी किटानी नभएको भ्रमपूर्ण लेखाइलाई आधार प्रमाण लिई दावी पुग्ने ठहर निर्णय गरेको देखिएकोले न्यायिक ज्ञान, सीप, सदविवेक प्रयोग गरेको अवस्था देखिन नआई कार्य सम्पादनमा कार्य क्षमताको अभाव देखिएको भन्ने प्रतिवेदनमा उल्लिखित तथ्यहरू न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) बमोजिमको मुद्दाको कारवाही र निर्णय गर्दा प्रयोग हुनै नसक्ने कानूनको प्रयोग गरी वा कानूनको स्पष्ट र असंदिग्ध व्याख्या वा अर्थलाई छाडेर बलपूर्वक अर्को व्याख्या वा अर्थ गरी सो कारवाही वा निर्णयको अनुचित असर पुऱ्याएको भन्ने व्यवस्थसँग मेल खाने नै भएकोले संविधानबाट कानूनबमोजिम न्याय परिषदबाट कार्यक्षमताको अभावमा पदमुक्त गर्न गरेको

सिफारिश संविधान एवं कानूनबमोजिम भए गरेको हुँदा बदर हुनुपर्ने होइन । संवत् २०५८ सालको रिट नं. ३२७६ को गोपाल गुरागाई विरुद्ध न्यायपरिषद् सचिवालय समेत भएको रिट निवेदनमा न्याय परिषदले पदमुक्त गरेको कारवाही र निर्णयहरू बदर गरिपाऊँ भनी परेको रिट निवेदन सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट खारेज भएकोले उक्त रिट खारेज हुनाका आधार र कारणबाट समेत प्रस्तुत रिट निवेदनमा मेल खाने हुँदा उक्त खारेज भएको निवेदनको निर्णयलाई समेत आधार मानी प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको न्याय परिषदको लिखित जवाफ ।

गोपालप्रसाद गुरागाईको रिट निवेदनमा भारतीय सर्वोच्च अदालतबाट Supreme court advocates on record vs. Union of India को 1994 को मुद्दामा न्यायाधीशको नियुक्ति र सरुवामा न्यायाधीशको बहुमत हुने र न्यायाधीशको पेशा नै न्यायिक मन लगाई निष्पक्ष र स्वतन्त्र भई काम गर्ने कारणले Judicial review को आवश्यकता नपर्ने भनी प्रतिपादन भएको सिद्धान्तलाई आधार लिई न्यायपरिषदका पाँच सदस्यमध्ये तीन सदस्य बहालवाला न्यायाधीश, एक सदस्य कानूनविद् र एक सदस्य मात्र कार्यपालिकाको प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्था गरेकोले बहुमतको निर्णय न्यायाधीशहरूको हुने अर्थात् नियुक्ति बर्खास्तगी आदिमा primacy न्यायाधीश कै हुने हुँदा apparent error on the face of record देखिने त्रुटि नभएको अवस्थामा Judicial review गर्न आवश्यक पर्दैन भन्ने समेतको कारण देखाई रिट निवेदन खारेज हुने ठहर भएको पाइन्छ भने उस्तै विषय समावेश भएको यसअघि दायर भई किनारा भएको अन्य रिट निवेदनहरू अर्थात् २०४८ सालको रिट नं. १७७९ निवेदक रामप्रसाद अधिकारी विरुद्ध न्यायपरिषद् समेत भएको रिट निवेदनमा र २०५२ सालको रिट नं. २३६२ निवेदक ध्रुवलाल राज, २०५२ सालको रिट नं. २३६८ निवेदक

रामेश्वरमान सिं अधिकारीको रिट निवेदनमा यस अदालतका अलग अलग संयुक्त इजलासबाट अलग-अलग मितिमा उल्लिखित रिट नं. ३२७६ को रिट निवेदनमा उल्लिखित आधार कारण वाहेक निवेदकले माग गरेका प्रत्येक विषयको न्यायको रोहमा विश्लेषण र पूर्ण मूल्याङ्कन गरी मुद्दा खारेज हुने निर्णय आदेश भै रहेको पाइन्छ ।

न्यायाधीशहरूको नियुक्ति, सरुवा, अनुशासनसम्बन्धी कारवाही र बर्खासी समेतको सिफारिश गर्ने संवैधानिक जिम्मेवारी पाएको न्यायपरिषद् हाम्रो संविधानको मौलिक र विशिष्ट व्यवस्था हो । सो परिषदमा प्रधान न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालतका वरिष्ठ न्यायाधीश तथा कानूनविद्हरूसमेत रहने र जाँचबुझ समितिको अध्यक्ष समेत सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश हुने भएकाले त्यस्तो निकायबाट हुने निर्णयमा त्रुटि हुने सम्भावना कम हुने भन्ने न्यायाधीशले आफू विरुद्ध भएको कार्यको विरुद्ध संविधानमा भएको व्यवस्थाअनुसार उजूर गर्न पाउने हक र त्यसलाई हेर्न सर्वोच्च अदालतले प्रयोग गर्ने गरेको असाधारण अधिकारक्षेत्रको दायरा सीमित हुन्छ भन्नु न्यायको रोह, संवैधानिक व्यवस्था र हालसम्म अवलम्बन गरी आएको सिद्धान्तबाट मिल्ने देखिँदैन, साथै पुनरावेदन गर्न पाउने कानूनी उपचारको व्यवस्था नभएको सन्दर्भमा त अर्भै मिल्ने देखिँदैन ।

यसरी न्याय परिषदले न्यायाधीशहरूको हकमा गरेका काम कारवाही र निर्णयउपर परेका रिट निवेदनमा रिटको अधिकारक्षेत्रको प्रयोगको दायराका सम्बन्धमा अलग अलग निर्णयहरू भैरहेको पाइएको र त्यसमा पनि भारतीय सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतका आधारमा रिट नं. ३२७६ को गोपाल गुरागाईको निवेदनमा व्यक्त राय तत्कालीन संविधानको धारा ८८ को उपधारा (२) र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (२) अनुसार सर्वोच्च अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोगका सम्बन्धमा ज्यादै नै महत्वपूर्ण र गम्भीर

संवैधानिक प्रश्न उपस्थित भएको पाइएकोले सर्वप्रथम यो विषयको निराकरण हुनु अति नै आवश्यक देखिन आयो । तसर्थ न्यायपरिषद्बाट न्यायाधीशको सम्बन्धमा भएको कारवाही निर्णय विरुद्ध परेका रिट निवेदनहरूमा भएको भिन्न भिन्न निर्णय र यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोगमा समावेश भएको जटिल कानूनी प्रश्नको निर्णय हुनुपर्ने देखिएकोले प्रस्तुत निवेदन सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (ख) र (घ) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६५।१।१३ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा मिति २०६६।१०।२९, २०६६।११।२७ र २०६६।१२।१९ मा सुनुवाई गरिएको थियो । सुनुवाईका क्रममा निवेदक तथा विपक्षीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहसको संक्षिप्त टिपोट यस प्रकार रहेको छ :

निवेदकतर्फ

वरिष्ठ अधिवक्ता महादेवप्रसाद यादव: कार्यक्षमताको अभावको आधारमा हटाइएको छ । कार्यक्षमताको अभाव भन्ने विषयको मापन गर्न सहज हुँदैन, त्यसैले त्यस्तो विषयमा सचेत गराउने समेतको व्यवस्था गरिएको हो । निवेदकलाई पदमुक्त गर्दा न्यायपरिषदले Rule of Law लाई पालना गरेको छ छैन हेरिनु पर्दछ । कार्यक्षमता बढाउन सकिने विषय हो, त्यसैले एउटा मुद्दा विशेषमा त्यस्तो अवस्था देखिँदैनमा सेवाबाटै हटाउनु न्यायोचित हुँदैन । फैसलामा भएका त्रुटि पुनरावेदनको रोहमा सच्याउन सकिन्छ, तर एउटा फैसलालाई आधार बनाएर अवकाश दिनु न्यायोचित हुँदैन ।

वरिष्ठ अधिवक्ता कमलनारायण दास: सर्वोच्च अदालतबाट आफ्नो Judicial Review को दायरालाई साँघुरो पार्ने गरी व्याख्या गरिनु हुँदैन । पुनरावेदन तहबाट correction भैसकेको

फैसलालाई आधार बनाएर तल्लो अदालतका न्यायाधीशलाई कारवाही गरिनु हुँदैन ।

वरिष्ठ अधिवक्ता बन्नीबहादुर कार्की: स्पष्टीकरणमा संविधानको धारा र ऐनको दफा उल्लेख हुनु मात्र पर्याप्त हुँदैन, के कुन आधारमा ती प्रावधान आकर्षित भएका हुन् भन्ने कुरा समेत उल्लेख गरिनु पर्दछ । निवेदकलाई लगाइएको आरोप judicial error अन्तर्गत पर्ने देखिन्छ, त्यस्तो विषयलाई कारवाहीको विषय बनाइनु हुँदैन । न्यायपरिषदले हेर्ने error भनेको administrative error हो, फैसलाको पुनरावेदन सुने जस्तो गरेर त्यसले परीक्षण गर्नसक्ने हुँदैन । परिषदले Judicial test गर्न सक्दैन । परिषदले निवेदकलाई कारवाही गर्दा न्यायिक प्रक्रियाको अवलम्बन गरेको नभै प्रशासनिक प्रक्रिया अवलम्बन गरेको हुँदा त्यसमा न्यायिक पुनरावलोकन हुन सक्छ ।

अधिवक्ता हरिप्रसाद उप्रेती: निवेदकउपरको प्रारम्भिक प्रतिवेदन र जाँचबुझ समितिको प्रतिवेदनमा समेत न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) को आरोप लगाइएको छैन । कार्यक्षमताको अभावमा कारवाही गर्नका लागि दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (क) देखि खण्ड (झ) सम्मका आधारहरू विद्यमान हुनु पर्दछ । तर निवेदकलाई कारवाही गर्दा ती आधारहरूको विद्यमानता देखाउन सकेको पाइँदैन ।

अधिवक्ता शम्भु थापा: मिति २०५८।८।१८ मा तत्कालीन जिल्ला न्यायाधीश गणेश पञ्जियारबाट भएको विवादमा रहेको फैसला इजलासबाट अवलोकन गरिनु पर्दछ । मिसिलमा भएको प्रमाणको आधारमा फैसला भएको र न्यायाधीश प्रमाणको मूल्याङ्कन गर्न स्वतन्त्र समेत भएकाले कुनै एक फैसलालाई आधार बनाएर कार्यक्षमताको अभाव मान्न सकिँदैन । फैसला उल्टी हुनु भनेको न्यायाधीशको कार्यक्षमताको अभाव भन्ने पनि हुँदैन ।

अधिवक्ता बालकृष्ण नेउपाने: निवेदकउपर छानबिन गर्ने सिलसिलामा प्रारम्भिक छानबिनका लागि तोकिनु भएका पुनरावेदन अदालतका न्यायाधीशले विवेकसम्मत फैसला नभएको भनी प्रतिवेदन पेश गरेको र सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशबाट पेश भएको प्रतिवेदनमा पनि न्यायिक ज्ञान, शीप र सद्विवेकलाई आधार बनाएको देखिन्छ । स्पष्टीकरणमा पनि अन्य कुराको उल्लेख नै नगरी ज्ञान, शीप र सद्विवेकलाई नै आधार बनाइएको छ । ज्ञान, शीप र सद्विवेकको अभावलाई अवकाश दिने आधार बनाउन मिल्दैन । कानूनले त्यस्तो परिकल्पना नै गरेको छैन । कार्यक्षमताको अभाव भएको अवस्थामा सचेत गराउनु पर्ने कानूनी व्यवस्थाको विपरीत सचेत नै नगराई एकैचोटी पदमुक्त गर्ने गरी भएको कारवाही त्रुटिपूर्ण रहेको छ । कार्यक्षमतामा सुधार हुन सक्दछ, कार्यक्षमताको अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ । निवेदकसरह नै छानबिनको दायरामा परेका अन्य न्यायाधीशहरूलाई सचेत गराइएबाट निवेदकप्रति असमान व्यवहार भएको देखिएको छ । कुनै न्यायाधीशले गरेको फैसला उल्टी हुँदा न्यायाधीशमा कार्यक्षमताको अभाव रहेको भन्ने हुँदैन । यदि त्यस्तो मान्ने हो भने न्यायिक स्वतन्त्रता कायम रहन सक्दैन । फैसलामा पुनरावेदनको रोहबाट न्यायिक टिप्पणी भएको अवस्थामा मात्र फैसलालाई आधार बनाएर कारवाही प्रक्रिया प्रारम्भ हुन सक्छ । तर प्रशासकीय निर्णयबाट त्यसलाई आधार बनाउन मिल्दैन । निवेदकलाई निर्णय भएको मितिभन्दा अघिबाट लागू हुने गरी अवकाश दिइएको हुँदा मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्दछ ।

अधिवक्ता खगेन्द्रप्रसाद अधिकारी: न्यायपरिषदबाट भएको निर्णयमा न्यायिक मनको प्रयोग भएको छैन, त्यस्तो निर्णयमा पुनरावलोकन हुन नसक्ने भन्नु न्यायिक पुनरावलोकनको सिद्धान्तप्रतिकूल हुन्छ । अदालतले स्वेच्छाचारितालाई नियन्त्रण गर्नुपर्छ । निवेदकमा

खराब आचरण रहेको वा निजले लिए खाएको भन्ने कहीं कतैबाट नदेखिएको अवस्थामा पदमुक्त गर्ने गरी भएको कारवाही न्यायोचित छैन । कार्यक्षमताको अभाव हुँदा पदमुक्त गर्नुपर्ने अवस्था हुँदैन । कुनै एउटा मात्र फैसलालाई आधार बनाएर न्यायाधीशको मूल्याङ्कन गरिँदा त्यो सही मूल्याङ्कन हुन सक्दैन ।

अधिवक्ता कोपिलप्रसाद अधिकारी: न्यायपरिषदबाट निवेदकका विरुद्धमा असी वर्षकी स्वास्नी मानिसले अर्को विवाह गर्ने सक्दैन भन्ने पूर्वधारणा बनाएर भावनात्मक निर्णय गरिएको छ । निवेदकलाई गरिएको कारवाही प्रक्रिया समेत पारदर्शी छैन, के आधारमा कार्यक्षमताको अभाव भयो भन्ने कुरा कहीं कतैबाट खुल्दैन । निवेदकउपरको कारवाही कानूनसम्मत छैन, बदर हुनु पर्दछ ।

निवेदक अधिवक्ता गणेश पञ्जियार: निवेदकमा के आधारमा कार्यक्षमताको अभाव रहेको भन्ने स्पष्ट गरिएको छैन । प्रारम्भिक प्रतिवेदनमा विवेकसम्मत फैसला नभएको भन्ने उल्लेख छ । यसरी छानबिन भएका अन्य न्यायाधीशहरू उपर कारवाही गरिएको छैन, त्यसैले निवेदकउपरको कारवाही पूर्वाग्रहप्रेरित छ । छानबिनको प्रतिवेदनले कसूर स्थापित गर्दैन, त्यसैले त्यस्तो प्रतिवेदनलाई आधार बनाएर कारवाही गर्न मिल्दैन ।

विपक्षीतर्फबाट

उपन्यायाधिवक्ता श्रीकृष्ण भट्टराई: यदि कुनै निर्णय illegal, irrational, unreasonable छ र त्यसमा procedural error छ भने न्यायिक पुनरावलोकनबाट त्यसलाई बदर गर्न सकिन्छ । न्यायपरिषदमा ३ जना न्यायाधीश र २ जना विशिष्ट कानूनविद् रहने हुँदा त्यस्तो निकायबाट भएको निर्णय Administrative नभै Judicial भएकाले त्यसमा judicial review हुन सक्दैन । न्यायपरिषद् ऐनले निर्धारित गरेको प्रक्रियाअन्तर्गत नै स्पष्टीकरण सोधी जाँचबुझ समेत गरी

कारवाही गरिएको हुँदा कार्यविधिगत त्रुटि भएको भन्ने देखिएको छैन । कार्यक्षमताको अभावमा कारवाही गर्दा सचेत गराउनै पर्ने भन्ने अनिवार्य व्यवस्था कानूनले गरेको छैन, त्यसलाई निर्णय गर्ने निकायको स्वविवेकमा छाडिएको छ । राजदरवारबाट पत्र प्राप्त भएको मितिदेखि लागू हुने गरी पदमुक्त गरिएको पत्र जारी गरिएको हुँदा त्यसलाई Restrospective भन्न मिल्ने अवस्था छैन ।

आज निर्णय सुनाउन तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले आफूलाई २०५८ सालमा भएको फैसलाको विरुद्धमा परेको उजूरीको आधारमा छानबिन समितिमाफत अनुसन्धान गराई सो मुद्दामा अनुचित कार्य गरेको आरोप लगाई अन्ततः सोही जरियाबाट आफूलाई जिल्ला न्यायाधीश पदबाट अवकाश दिइएको न्यायपरिषद्को निर्णय र काम कारवाही असंवैधानिक र कानूनविपरीत भएको तथा समान अवस्थाका अन्य न्यायाधीशहरू र आफूबीच असमान व्यवहार भएकोले यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत रिट जारी गरी पुनर्वहाली गरिपाउनु भन्ने दावी लिएको देखियो । विपक्षी न्यायपरिषद् सचिवालयका तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफमा न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ६ बमोजिम गठित जाँचबुझ समितिको प्रतिवेदनसमेतका आधारमा निवेदकमा कार्यक्षमताको अभाव देखिन आएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशअनुसार सफाइको मौका समेत प्रदान गरी न्यायपरिषद् ऐनको ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) बमोजिम कार्यक्षमताको अभावमा पदमुक्त गर्न न्याय परिषद्को मिति २०६२।१०।२३ को निर्णयानुसार जाहेर गरिएकोमा महाराजाधिराजबाट मिति २०६२।१।२३ मा पदमुक्त गरिएको हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भनी निवेदन व्यहोराको प्रतिवाद गरिएको देखिन्छ ।

उल्लिखित तथ्यगत अवस्था, बहस जिकीर, निवेदकतर्फका कानून व्यवसायीहरूले प्रस्तुत गर्नु भएको बहसनोट तथा संयुक्त इजलासको आदेश समेतलाई आधार बनाएर हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा मुख्य रूपमा देहायका प्रश्नहरूको निरुपण गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन्छ ।

१. न्यायपरिषद्बाट भएको निर्णयको न्यायिक पुनरावलोकन हुन सक्छ वा सक्दैन ?
२. न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (५) अनुसार कार्यक्षमताको अभावमा पदमुक्त गर्नुअघि सचेत गराउनु पर्ने व्यवस्था पूर्वशर्त हो वा सचेत नगराई एकैचोटी अवकाश दिन पनि सकिन्छ ?
३. निर्णयको मितिभन्दा पहिलेको मितिबाट लागू हुने गरी निवेदकलाई अवकाश दिइएको अवस्था विद्यमान छ वा छैन ?

२. माथि निर्धारण गरिएका प्रश्नहरूमध्ये प्रथमतः न्यायपरिषद्बाट भएको निर्णयको न्यायिक पुनरावलोकन हुन सक्छ वा सक्दैन भन्ने पहिलो प्रश्नमा विचार गर्नु अघि संयुक्त इजलासबाट भएको आदेशलाई समेत मनन गरिनु पर्ने देखिन्छ । प्रस्तुत निवेदन संयुक्त इजलासबाट सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (ख) र (घ) बमोजिम पूर्ण इजलाससमक्ष पेश गर्ने आदेश गर्दा मुख्य रूपमा गोपालप्रसाद गुरागाई वि. न्यायपरिषद्समेत भएको रिट निवेदनमा यस अदालतको संयुक्त इजलासले न्याय परिषद्का पाँच सदस्य मध्ये बहुमत न्यायाधीशहरूको हुने हुँदा apparent error on the face of record देखिने त्रुटि नभएको अवस्थामा Judicial review गर्न आवश्यक पर्दैन भन्ने समेतको कारण देखाई रिट निवेदन खारेज हुने ठहर गरेको र उस्तै विषय समावेश भएको २०४८ सालको रिट नं. १७७९, निवेदक रामप्रसाद अधिकारी वि. न्यायपरिषद् समेत, २०५२ सालको रिट नं. २३६२, निवेदक

ध्रुवलाल राज वि. न्यायपरिषद् समेत र २०५२ सालको रिट नं. २३६८, निवेदक रामेश्वरमान सिंह अधिकारीको रिट निवेदनहरूमा यस अदालतका अलग अलग संयुक्त इजलासबाट अलग अलग मितिमा रिट निवेदनको विषयवस्तुभिन्न प्रवेश गरी न्यायको रोहमा विश्लेषण र पूर्ण मूल्याङ्कन गरी निवेदन खारेज हुने निष्कर्षमा पुगेको अवस्था देखाई त्यसरी समान स्तरका इजलासबाट फरक फरक रुलिङ कायम भएको हुँदा त्यसमा पूर्ण इजलासबाटै एकरूपता कायम हुनुपर्ने भनिएको पाइन्छ । त्यसैगरी गोपाल गुरागाईको रिट निवेदनमा संयुक्त इजलासबाट भएको व्याख्याबाट सर्वोच्च अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोगमा जटिल प्रश्न उपस्थित भएकाले त्यसमा समेत पूर्ण इजलासबाटै न्याय निरूपण हुनु पर्ने भन्ने निष्कर्षमा संयुक्त इजलास पुगेको देखिन्छ । उल्लिखित सन्दर्भमा प्रथमतः न्यायिक पुनरावलोकनको सैद्धान्तिक आधारको उल्लेखन गर्दै न्यायपरिषद्बाट यी निवेदकलाई पदमुक्त गर्ने गरी गरिएको निर्णयको न्यायिक पुनरावलोकन हुन सक्छ वा सक्दैन भन्ने विषयमा निष्कर्षमा पुग्न पर्ने भएको छ ।

३. न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारको प्रयोगबाट न्यायपालिकाले राज्यका अन्य निकायहरूलाई उनीहरूको अधिकारक्षेत्रभन्दा बाहिर जानबाट रोक्दछ र व्यक्तिका हक अधिकारहरूको संरक्षण तथा कानूनी राज्यको प्रत्याभूति प्रदान गर्दछ । न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारलाई न्यायपालिकाको अन्तरनिहित अधिकारका रूपमा लिइन्छ । न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकार नै संवैधानिक सर्वोच्चता र स्वतन्त्र न्यायपालिकाको मुख्य आधार हो ।

४. वास्तवमा न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकार कुनै संवैधानिक वा कानूनी व्यवस्थाबाट विकसित भएको नभै विधिको शासनको मान्यतालाई सार्थक रूप दिनको लागि न्यायपालिकाले आफै विकसित गरेको अवधारणा

पनि हो । यसलाई स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अन्तरनिहित अधिकार तथा सारतत्वका रूपमा मान्यता दिँदै त्यसै आधारमा यसको विस्तार र विकास गरिएको देखिन्छ । त्यस आधारमा न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारलाई न्यायिक सक्रियताको उपज पनि मानिन्छ । यसको दृष्टान्तका रूपमा सन् १९९० मा नै वेलायती प्रधान न्यायाधीश एडवर्ड कोकले डा. बोन्ट्यामको मुद्दामा प्राकृतिक न्याय र कमन ल को व्यवहारसँग असंगत हुने गरी संसदले निर्माण गरेको कानून बदरभागी हुने भनी न्यायिक पुनरावलोकनको सिद्धान्तको जग वसालेका थिए । त्यसैगरी सन् १८०३ मा अमेरिकी संघीय सर्वोच्च अदालतले मार्वरी वि. मेडिसनको मुद्दामा काँग्रेस निर्मित कानूनले सर्वोच्च कानूनका रूपमा रहेको संविधानको उल्लंघन गर्दछ भन्ने अदालतले संविधानसँग असंगत कानूनलाई अमान्य घोषित गर्न सक्दछ भन्ने सिद्धान्त स्थापित गरिदियो । यस्तै व्याख्या हाम्रो न्यायपालिकाले पनि धेरै अधिदेखि गर्दै आएको देखिन्छ । न्यायपालिकालाई स्पष्ट रूपमा न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकार प्रदान नगरिँदा नगरिँदै पनि विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला वि. नेपाल सरकार, काठमाडौं मजिस्ट्रेट भएको मुद्दा (नेकाप २०१६, नि.नं.२४, पृष्ठ १२३) मा वि.सं. २०१० सालमा गरिएको व्याख्याले यो अधिकार न्यायपालिकाको अन्तरनिहित अधिकार हो भन्ने मान्यतालाई हाम्रो सन्दर्भमा समेत स्थापित गरेको र त्यस्ता अरु पनि अनेकन दृष्टान्तहरू रहेका छन् ।

५. सभ्य र कानूनको शासनप्रति प्रतिबद्ध मुलुकले न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारले सुसज्जित न्यायपालिकाको स्थापनामा जोड दिँदै आएका छन् । त्यसैले न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारलाई संवैधानिक सर्वोच्चता (Constitutional Supremacy) र कानूनी संविधानवाद (Legal Constitutionalism) को प्रमुख अवयवका रूपमा तथा एउटा मूल्य र मान्यताका रूपमा स्थापित गरिएको देखिन्छ ।

न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकार मुख्य रूपमा देहायको प्रयोजनका लागि अपरिहार्य मानिन्छ :

- नागरिकको हक अधिकार तथा स्वतन्त्रताको रक्षा एवं त्यसको उपभोगको सुनिश्चितताका लागि,
- कानूनी राज्य वा विधिको शासनको अवधारणालाई व्यवहारिक रूपमा सार्थक तुल्याउनका लागि,
- सीमित सरकारको अवधारणालाई क्रियान्वित गर्नका लागि,
- शक्ति पृथकीकरण तथा नियन्त्रण र सन्तुलनको सिद्धान्तको प्रभावकारी प्रयोग र पालनाका लागि,
- सरकारको काम कारवाहीहरू तथा निर्णयहरूलाई वैधानिक दायराभित्र सीमित गर्नका लागि,
- न्यायिक स्वतन्त्रता र सक्षमता सुनिश्चित गर्नका लागि,
- राज्यको कार्यकारी निकायको स्वेच्छाचारी एवं निरंकुश कार्यमा नियन्त्रण गर्नका लागि,
- संवैधानिक सर्वोच्चता कायम गरी संविधानको संरक्षण गर्नका लागि ।

६. उल्लिखित सन्दर्भमा हेर्दा न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारलाई जनताको मौलिक हकको रक्षा र संवैधानिक सर्वोच्चताको सुनिश्चितताका लागि स्वतन्त्र न्यायपालिकासँग नभै नहुने असाधारण अधिकारका रूपमा लिन सकिन्छ । यही अधिकारको प्रयोगबाट नै न्यायपालिकाले राज्यका अन्य अंगहरूको काम कारवाहीको संवैधानिकताको परीक्षण गर्दछ । कुनै पनि कार्यको संवैधानिकता परीक्षणको अधिकार न्यायपालिकाको सर्वोच्च निकायलाई रहेन भने कानूनको शासनको मान्यता नरहनुका साथै संविधानको रक्षा संभव हुँदैन र संविधानलाई जीवन्तता प्रदान गर्न पनि सकिँदैन । यही मान्यताद्वारा अभिप्रेरित भै तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८ को

उपधारा (१) र (२) मा सर्वोच्च अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रका बारेमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख थियो र यसैको निरन्तरता वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (१) र (२) मा रहेको पाइन्छ । तर, संविधानको धारा १०७ को उपधारा (१) र (२) मा रहेका ती व्यवस्थाहरू नै वर्तमान सन्दर्भमा न्यायिक पुनरावलोकनका मुख्य आधारहरू हुन् । न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारक्षेत्रको दायरा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने भएको निर्णय वा काम कारवाहीको विषयवस्तु तथा प्रकृतिका साथै देशको शासन व्यवस्था र संवैधानिक व्यवस्थामा आधारित हुन्छ । वेलायतको जस्तो संसदीय सर्वोच्चता रहेको देशमा विधायिकी कार्यको न्यायिक पुनरावलोकन संभव नहुन सक्छ । त्यसैगरी कतिपय राजतन्त्रात्मक मुलुकको संविधानले नै राज्य प्रमुखका रूपमा रहेका राजाले गर्ने कार्यको न्यायिक पुनरावलोकन हुन नसक्ने गरी न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारलाई सीमित गराइएको हुन सक्दछ । यसैगरी कतिपय तानाशाही वा एकदलीय शासन व्यवस्था भएका मुलुकहरूमा पनि न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारक्षेत्रमा केही अङ्कुश लगाइएको पनि हुन सक्दछ । तर न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकार असीमित छ भन्ने होइन । कानूनको शासनको मूल्य र मान्यतामा आधारित प्रजातान्त्रिक बहुदलीय व्यवस्था र प्रतिस्पर्धात्मक राजनीतिक व्यवस्थालाई पूर्ण मान्यता दिने संविधानमा नै न्यायिक पुनरावलोकन हुन नसक्ने कुनै विषय वा काम कारवाही वा निर्णयहरू तोकिएका हुन सक्दछन् । संविधानमा न्यायिक पुनरावलोकन हुन नसक्ने गरी केही सीमारेखा कोरिएको पनि हुन सक्दछ । शक्ति सन्तुलनको सिद्धान्तानुरूप यस्ता सीमारेखा तोक्ने कार्य उपयुक्त र व्यवहारिक पनि ठानिन्छ । उदाहरणका लागि नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार देहायका विषयहरू न्यायिक पुनरावलोकनको विषय हुन सक्दैनन्:

- क. राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू अन्तर्गत लेखिएका विषयहरू कार्यान्वयन भए नभएको सम्बन्धमा कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन नसकिने गरी धारा ३६ को उपधारा (१) मा व्यवस्था गरिएको छ ।
- ख. नेपाल सरकारको कार्य विभाजन र कार्य सम्पादन नियमावली पालना भयो भएन भन्ने प्रश्न कुनै अदालतमा उठाउन नसकिने भन्ने व्यवस्था धारा ४३ को उपधारा (३) मा गरिएको छ ।
- ग. व्यवस्थापिका संसद र संविधानसभाको विशेषाधिकारसम्बन्धी विषयहरूमा कुनै पनि अदालतमा प्रश्न उठाउन नसकिने गरी क्रमशः धारा ५६ र धारा ७७ मा बन्देज लगाइएको छ ।
- घ. संविधानसभा अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको विषयमा अन्य अदालतले अधिकारक्षेत्र ग्रहण गर्न नसक्ने गरी धारा १०२ को उपधारा (२) मा व्यवस्था गरिएको छ ।

७. उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्था बाहेक सर्वोच्च अदालत आफैले पनि न्यायिक आत्मसंयमको अवधारणाअन्तर्गत न्यायिक पुनरावलोकनका केही सीमाहरू कोरेको पाइन्छ । राजनीतिक प्रश्न, कार्यकारीको नीतिगत निर्णयको विषय, विदेशी राष्ट्रसँगको द्विपक्षीय र बहुपक्षीय सम्बन्धका विषयहरू, स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोगको विषय, करारीय दायित्व परिपालना वा करारबाट सिर्जना भएको कुनै हक वा दायित्वको परिपालनाको विषयसँग सम्बन्धित विवादको विषयमा सर्वोच्च अदालतको विशेष अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत न्यायिक पुनरावलोकन नगरिने भनी यस अदालतले विभिन्न मुद्दाहरूमा बोलेको छ । यसरी संविधानले कोरिदिएका सीमारेखा र न्यायपालिका आफैले कोरेका सीमारेखाहरू बाहेकका कुनै पनि विषयमा न्यायिक पुनरावलोकन हुन सक्छ । न्यायिक पुनरावलोकन हुन नसक्ने भनी संविधानले

निर्धारण गरेका सीमा रेखाहरू पनि आफैमा निरपेक्ष र अभेद्य नहुन सक्दछन् । यी सीमा रेखाहरू संविधानले अंगीकार गरेका आधारभूत सिद्धान्त, मूल्य तथा मान्यताहरूसँग मेल नखाने भएमा वा संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हक हनन गर्ने खालका काम कारवाही वा निर्णयहरू समेत न्यायिक पुनरावलोकनको दायरा बाहिर राख्ने संवैधानिक व्यवस्था आफैमा पनि सर्वोच्च अदालतको न्यायिक पुनरावलोकनको विषय हुन सक्दछन् । यस्ता बेमनासिव सीमालाई सर्वोच्च अदालतले न्यायिक पुनरावलोकन गर्न सक्दछ र पूर्ण न्याय प्रदान गर्ने कार्यमा कुनै पनि कुरा बाधक नबनोस् भन्ने मान्यताबाट विकसित भएको न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारक्षेत्रमा अड्डुश लगाउने कुरामा अत्यन्त सावधानी अपनाउनु पर्दछ ।

८. न्यायिक पुनरावलोकनको यही विशिष्ट चरित्रलाई आधार बनाएर प्रस्तुत विवादलाई हेर्दा यस अदालतले आत्मसंयमको मान्यता अन्तर्गत कोरेका सीमारेखाहरू र मूल कानूनका रूपमा रहेको संविधानले तोकिदिएका सीमाहरू भित्र न्यायपरिषद्को निर्णयहरू परेको देखिँदैन । न्यायपरिषद्को संवैधानिक हैसियत अन्य संवैधानिक निकायहरूभन्दा फरक र विशिष्ट भन्ने पनि संविधानको प्रावधानबाट देखिँदैन । न्यायपरिषद्को संरचनालाई आधार बनाएर गोपालप्रसाद गुरागाईंको रिट निवेदनमा संयुक्त इजलासले न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारक्षेत्रलाई सीमित पार्न खोजेको हो कि भन्ने आशय देखिन्छ, तापनि संविधानले सीमित नगरेको विषयलाई अदालतले व्याख्याबाट सीमित गराउँदै जाने हो भने न्यायिक सक्रियताबाट जन्मेर विकास हुँदै आएको न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकार न्यायिक आत्मसंयमको नाममा कमजोर र संकुचित हुन पुग्ने विडम्बनापूर्ण अवस्थाको सिर्जना हुन जान्छ । यसमा पनि कुनै व्यक्तिको पेशा, रोजगारी तथा मौलिक हकको रूपमा संवैधानिक संरक्षण प्राप्त अन्य हक अधिकारसँग

प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित विषयमा भएको निर्णयहरूलाई न्यायिक आत्मसंयमको सिद्धान्तको नाममा न्यायिक पुनरावलोकनको दायराबाट हटाउन मिल्दैन। यदि त्यसो गरियो भने न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारक्षेत्रमा क्रमिक रूपमा हुँदै गएको विकास र विस्तारको गति अबरुद्ध हुने र न्यायपालिकाले आफ्नो वैधानिक शक्ति गुमाउँदै जाने खतरा उत्पन्न हुन सक्छ।

९. न्यायपरिषद्को तत्कालीन संरचनाका सम्बन्धमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९३ मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार पाँच सदस्यीय न्यायपरिषद्मा प्रधान न्यायाधीश र सर्वोच्च अदालतका दुई जना न्यायाधीश समेत गरी संख्यात्मक दृष्टिले न्यायाधीशको बहुमत रहने देखिन्छ। तर न्यायपरिषदले इजलास गठन गरी, विवादको विषयमा बहस पैरवी समेत गराई न्यायिक प्रक्रियाबाट निर्णय गर्ने नभै आवश्यक जाँचबुझ गराई सम्बन्धित व्यक्तिबाट स्पष्टीकरण लिई त्यसैका आधारमा निष्कर्षमा पुग्ने र सोउपर पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार ग्रहण गरी त्यसमा पुनरावलोकन गर्ने संयन्त्र र प्रक्रियाको बारेमा कुनै व्यवस्था नगरिएको परिप्रेक्ष्यमा संविधानले व्यवस्था गरेका अन्य धेरै निकायहरू मध्ये एक निकायको रूपमा रहेको न्यायपरिषद्का पाँच जना सदस्यमध्ये प्रधान न्यायाधीश र सर्वोच्च अदालतका अन्य दुईजना न्यायाधीश समेतको संलग्नता रहने भन्ने आधारमा मात्र न्यायपरिषद्का निर्णय तथा काम कारवाहीको न्यायिक पुनरावलोकन हुन नसक्ने भन्ने कुरालाई मान्यता दिन सकिँदैन। कुनै पनि संवैधानिक निकायमा नेपालको प्रधान न्यायाधीश वा सर्वोच्च अदालतका वरिष्ठ न्यायाधीशहरूको बहुमत वा अल्पमत संलग्नता भएको भन्ने आधारमा यस्ता संवैधानिक निकायहरूले गरेका निर्णय तथा काम कारवाहीको न्यायिक पुनरावलोकनबाट उन्मुक्ति दिने हो भने न्यायिक पुनरावलोकनको दायरा संकुचित हुने मात्र नभई कुनै दिन शून्य

अवस्थामा पनि पुग्न सक्दछ। यस सन्दर्भमा तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८ को उपधारा (४) र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (४) मा गरिएको व्यवस्था पनि सान्दर्भिक हुन्छन्। उक्त दुवै संविधानका उल्लिखित प्रावधानबमोजिम सर्वोच्च अदालतले कानूनद्वारा तोकिएको अवस्था र शर्तमा आफ्नो फैसला वा अन्तिम आदेशको पुनरावलोकन गर्नसक्ने देखिन्छ। यसरी सर्वोच्च अदालतको फैसला वा अन्तिम आदेशको समेत न्यायिक पुनरावलोकन हुन सक्ने अवस्थामा सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरूको बहुमत सदस्यता रहेको भन्ने आधारमा न्यायपरिषद्को निर्णय तथा काम कारवाहीको न्यायिक पुनरावलोकन हुन सक्दैन भन्न सकिँदैन। यी सबै तथ्यहरूलाई आधार बनाउँदा समेत न्यायपरिषद्बाट भएको निर्णयमा न्यायाधीशहरूको बहुमत रहने भन्ने आधारमा त्यसलाई न्यायिक पुनरावलोकन गर्न नमिल्ने भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट गोपालप्रसाद गुरागाई वि. न्यायपरिषद् समेत भएको रिट निवेदनमा भएको आदेशसँग सहमत हुन सकिएन। तसर्थ न्यायपरिषद्बाट निवेदकउपर भएको कारवाहीको निर्णयमा सर्वोच्च अदालतले असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गतबाट न्यायिक पुनरावलोकन गर्नसक्ने देखिन्छ।

१०. न्यायपरिषद्को निर्णयउपर न्यायिक पुनरावलोकन हुन सक्ने निष्कर्षमा पुगे पछि अब प्रस्तुत विवादको विषयभित्र प्रवेश गरी न्याय निरूपण हुनुपर्ने देखिन्छ। त्यसक्रममा न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (५) अनुसार कार्यक्षमताको अभावमा पदमुक्त गर्नु अधि सचेत गराउनु पर्ने व्यवस्था पूर्वशर्त हो वा सचेत नगराई एकैचोटी अवकाश दिन पनि सकिन्छ ? भन्ने दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नु आवश्यक हुन्छ।

११. यस सन्दर्भमा तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को

उपधारा (३) मा रहेको व्यवस्था र न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क का केही प्रावधानहरूको सिंहावलोकन हुनुपर्ने देखिन्छ । नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ९१ को उपधारा (३) ले कार्यक्षमताको अभाव वा खराब आचरण भएकोले वा आफ्नो पदीय कर्तव्यको पालन इमानदारीपूर्वक नगरेकोले पुनरावेदन अदालतको मुख्य न्यायाधीश वा अन्य कुनै न्यायाधीश वा जिल्ला अदालतको कुनै न्यायाधीशलाई निजको पदबाट मुक्त गर्न वा खराब आचरणको आधारमा निजउपर कानूनबमोजिम मुद्दा चलाउन आवश्यक वा वाञ्छनीय छ भनी न्यायपरिषदले गरेको सिफारिश श्री ५ बाट स्वीकृत गरिबक्समा त्यस्तो मुख्य न्यायाधीश वा न्यायाधीशलाई निजको पदबाट मुक्त गरिने वा निजउपर कानूनबमोजिम मुद्दा चलाइनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरी न्यायपरिषद् ऐनको दफा ४क ले न्यायाधीशको कार्यक्षमता वा आचरणको मूल्याङ्कन गर्ने आधार प्रस्तुत गरेको छ । दफा ४क को उपदफा (१) ले संविधानको धारा ९१ को उपधारा (३) को प्रयोजनका लागि नै त्यस्ता आधारहरू तोकिएको भन्ने स्पष्ट गरेको छ भने उपदफा (२) मा कार्यक्षमताको अभाव रहेको मानिने अवस्था, उपदफा (३) मा पदीय कर्तव्यको इमानदारीपूर्वक पालन नगरेको मानिने अवस्था र उपदफा (४) ले न्यायाधीशको आचरण खराब भएको मानिने अवस्थाहरू तोकिएको छ । त्यस्ता आधारहरूमध्ये प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा उक्त दफा ४क को उपदफा (२) मात्र सान्दर्भिक रहेको र यी निवेदकलाई पदमुक्त गर्ने निर्णयमा पुग्दा उपदफा (२) को खण्ड (घ) लाई आधार बनाइएको हुँदा सो व्यवस्थालाई यहाँ उद्धृत गर्नु सान्दर्भिक नै हुन्छ । उक्त खण्ड (घ) मा भनिएको छ- “मुद्दाको कारवाही वा निर्णय गर्दा प्रयोग हुने नसक्ने कानूनको प्रयोग गरी वा कानूनको स्पष्ट र असंदिग्ध व्याख्या वा अर्थलाई छोडेर बलपूर्वक अर्को व्याख्या वा अर्थ गरी सो कारवाही वा

निर्णयमा अनुचित असर पुऱ्याएको ।” उल्लिखित अवस्थामा न्यायाधीशमा कार्यक्षमताको अभाव रहेको मानिने सम्बन्धमा न्यायपरिषद् ऐनको दफा ४क को उपदफा (२) मा व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । त्यस्तो अवस्थामा परिषद्ले सम्बन्धित न्यायाधीशलाई अवस्थाअनुसार सचेत गराउन र निजले सो अनुरूप आफ्नो काम, कारवाही वा आचरणमा सुधार नगरेमा संविधान र यस ऐनअनुसार निजउपर कारवाही चलाउन सक्नेछ भन्ने उपदफा (५) को व्यवस्थाको रोहमा प्रस्तुत विवादलाई हेर्नु पर्ने देखियो ।

१२. न्यायपरिषद् ऐनको दफा ४क को उपदफा (२) मा न्यायाधीशमा कार्य क्षमताको अभाव रहेको मानिने विभिन्न आधारहरूमध्ये खण्ड (घ) मा उल्लेख गरिएको आधारमा यी रिट निवेदकलाई पदमुक्त गरिएको भन्ने देखिन्छ । निजलाई पदमुक्त गर्नु अघि निजउपरका आरोपहरूका सम्बन्धमा जाँचबुझ समिति गठन भै जाँचबुझका सिलसिलामा निजसँग वयान समेत लिइएको देखिन्छ । त्यसरी जाँचबुझ भै जाँचबुझ समितिबाट पेश भएको प्रतिवेदन तथा सम्बद्ध मिसिल कागजातहरूको अध्ययन समेतका आधारमा तत्कालीन जिल्ला न्यायाधीश यी निवेदकलाई कार्यक्षमताको अभाव देखिन आएकोले किन पदमुक्त नगर्ने भनी स्पष्टीकरण समेत सोधिएको देखिन्छ । त्यसरी सोधिएको स्पष्टीकरणको जवाफ सन्तोषजनक नभएको भन्ने आधारमा न्यायपरिषद् ऐनको दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) बमोजिम कार्यक्षमताको अभावमा पदमुक्त गर्न नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) बमोजिम तत्कालीन श्री ५ समक्ष पेश भै श्री ५ बाट मिति २०६२।१।२३ मा स्वीकृत भएकोले न्यायपरिषदबाट आवश्यक कारवाहीका लागि भनी सर्वोच्च अदालतलाई लेखी आबमोजिम पदमुक्त गरिएको भनी सर्वोच्च अदालतको मिति २०६२।१।२६ को पत्रबाट निवेदकलाई जानकारी गराइएको देखिन्छ । त्यसरी

पदमुक्त गर्ने निर्णयमा पुग्नुअघि सफाइको मुनासिव मौका दिइएको र सो प्रयोजनका लागि नै निजको बयान लिन, प्रमाण संकलन गर्न र राय सहितको प्रतिवेदन पेश गर्न न्यायपरिषद्बाट सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीशको अध्यक्षतामा जाँचबुझ समिति गठन भएको भन्ने पनि मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट देखिएको छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशमा उल्लेख भएका प्रक्रियाहरूको अवलम्बन गरी तत्कालीन जिल्ला न्यायाधीश यी निवेदकलाई पदमुक्त गर्ने निर्णयमा पुगी सो निर्णयको कार्यान्वयनको सिलसिलामा तत्कालीन संवैधानिक प्रावधानअनुरूप तत्कालीन श्री ५ को स्वीकृति लिने र स्वीकृत प्राप्त भएपछि आवश्यक कारवाहीका लागि सर्वोच्च अदालतमा प्रेषित गर्ने कार्य न्यायपरिषद्बाट सम्पन्न भएको र तत्कालीन श्री ५ बाट संविधानमा गरिएको व्यवस्थाअनुरूप स्वीकृति प्राप्त भएको भनी न्यायपरिषद्बाट लेखी आएका आधारमा सर्वोच्च अदालतबाट पदमुक्त गरिएको व्यहोरा जानकारी गराइएको देखिएबाट सो प्रक्रियामा संविधानद्वारा निश्चित गरिएका प्रक्रियाको पूर्ण पालना गरेको देखियो।

१३. न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (५) अनुसार कार्यक्षमताको अभावमा पदमुक्त गर्नु अघि सचेत गराउनु पर्ने व्यवस्था पूर्वशर्त हो वा होइन भन्ने प्रश्न को सम्बन्धमा विचार गर्दा उक्त उपदफा (५) को व्यवस्था भनेको उक्त दफा ४क को उपदफा (२), (३) र (४) को कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित देखिन्छ। सो उपदफाले कार्यक्षमताको अभावमा कुनै न्यायाधीशलाई पदमुक्त गर्नु अघि अवस्थाअनुसार सचेत गराउन र निजले सो अनुरूप आफ्नो काम, कारवाही वा आचरण सुधार नगरेमा संविधान र यस ऐन अनुसार निजउपर कारवाही चलाउन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको भन्ने आधारमा नै यो प्रश्न उठाइएको हुँदा उक्त कानूनी व्यवस्थाले के अर्थ दिन्छ भन्ने पनि

हेर्नु पर्छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत “अवस्थाअनुसार सचेत गराउन सक्ने” भन्ने बाक्यांशले सचेत गराउनै पर्ने भन्ने अर्थ दिँदैन। यदि सचेत गराउनै पर्ने भन्ने अनिवार्य व्यवस्था विधायिकाले राख्न खोजेको भए “सक्नेछ” भन्ने शब्दको प्रयोग अवश्य पनि गरिने थिएन। कुनै पनि कानूनको व्याख्यामा सोभो अर्थलाई पन्छाएर घुमाउरो अर्थको खोजी गरिँदैन। जब कानूनको व्याख्यामा अस्पष्टता, संदिग्धता वा द्विविधाको अवस्था उत्पन्न हुन्छ, तबमात्र कानून व्याख्याका विभिन्न नियमहरूको अनुशरण गर्नुपर्ने अवस्था आउँछ। यहाँ शाब्दिक व्याख्याबाटै स्पष्ट अर्थबोध भएको हुँदा विधायिकी मनसाय पत्ता लगाउन व्याख्याका अन्य नियमहरूको अनुसरण गर्नु आवश्यक नै देखिँदैन। त्यसका अलावा न्यायपरिषद् ऐनको दफा ४क को समग्र व्यवस्था संविधानको धारा ९१ को उपधारा (३) को प्रयोजनका लागि गरिएको भन्ने उक्त दफाले स्पष्ट रूपमा व्यक्त गरेको हुँदा धारा ९१ को उपधारा (३) को परिधिभन्दा बाहिर गएर त्यसको अर्थ खोज्नु आफैँमा संवैधानिक सर्वोच्चताको मूल्य मान्यतासँग असंगत हुन जान्छ। संविधानको धारा ९१ को उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशमा न्यायाधीशलाई पदमुक्त गर्न सिफारिश गर्नुभन्दा पहिले सफाइ पेश गर्ने मुनासिव मौका प्रदान गर्नुपर्ने र सो प्रयोजनका लागि जाँचबुझ समिति गठन गरी आरोपको जाँचबुझ गराउनु पर्ने बाहेकको अन्य पूर्व शर्त वा आधारहरू तोकेको छैन। संविधानमा गरिएको व्यवस्थालाई संकुचन गर्ने वा पूर्व शर्त थप्ने वा उक्त संवैधानिक व्यवस्थाको प्रयोगलाई कठिन तथा बोझिलो बनाउने किसिमबाट उक्त संवैधानिक व्यवस्थाको प्रयोगको विषयमा बनाइएको ऐनको उक्त व्यवस्थाको व्याख्या गरिनु हुँदैन। संविधानले निश्चित गरेको प्रक्रियामध्येका कुनै पनि प्रक्रियालाई बेवास्ता गरिएको अवस्था मिसिलबाट देखिँदैन र निवेदक तथा निजका कानून व्यवसायीहरूले पनि त्यस्तो जिकीर लिन सकेको

पाइँदैन । निवेदकउपर लगाइएको आरोपहरू र सो सन्दर्भमा उल्लेख गरिएका विषयहरूको गम्भीरतालाई दृष्टिगत गर्दा निवेदकलाई सचेत नगराईकनै पदमुक्त गर्न सकिने अवस्थाको विद्यमानता देखिएको छ । सचेत गराउन सक्ने भन्ने स्वविवेकीय अधिकारले स्वाभाविक रूपमा विषयवस्तुको गम्भीरता र तथ्यगत विश्लेषणलाई विचार पुऱ्याउने अनुमति दिन्छ । यदि त्यसबाट सचेत नगराईकनै पदमुक्त गर्नुपर्ने निष्कर्षमा निर्णय गर्ने अधिकारी वा निकाय पुगेमा त्यसलाई अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन । त्यस स्थितिमा अवस्थाअनुसार सचेत गराउन सक्ने भन्ने निर्णयकर्ताले स्वविवेकमा प्रयोग गर्न मिल्ने प्रकृतिको अधिकार दिने कानूनी प्रबन्धलाई पहिलो पटक सचेत गराउनै पर्ने भन्ने अनिवार्य वा पूर्वशर्तका रूपमा मान्न र व्याख्या गर्न उपयुक्त देखिँदैन । यस्तो व्याख्या स्वयंमा संविधानविपरीत हुने भएकाले त्यसतर्फको निवेदक तथा निजका कानून व्यवसायीहरूको जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

१४. अब, निर्णयको मितिभन्दा पहिलेको मितिबाट लागू हुने गरी निवेदकलाई अवकाश दिइएको अवस्था विद्यमान छ वा छैन ? भन्ने तेस्रो प्रश्नमा प्रवेश गरौं । सो सम्बन्धमा हेर्दा निवेदकलाई पदमुक्त गर्नुअघि निजउपरका आरोपहरूका सम्बन्धमा जाँचबुझ गर्न सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीशको अध्यक्षतामा एक सदस्यीय जाँचबुझ समिति गठन गरिएको भन्ने कुरा मिति २०६१।१।१५ को नेपाल राजपत्र (खण्ड ५४, संख्या ३५) बाट देखिन्छ । त्यसरी गठित जाँचबुझ समितिबाट जाँचबुझका सिलसिलामा तत्कालीन जिल्ला न्यायाधीश यी निवेदकसँग वयान समेत लिइएको देखिन्छ । जाँचबुझ समितिबाट पेश भएको प्रतिवेदन तथा सम्बद्ध मिसिल कागजातहरूको अध्ययन समेतका आधारमा यी निवेदकलाई कार्यक्षमताको अभाव देखिन आएकोले किन पदमुक्त नगर्ने भनी स्पष्टीकरण समेत सोधिएको देखिन्छ । त्यसरी

सोधिएको स्पष्टीकरणको जवाफ सन्तोषजनक नभएको भन्ने आधारमा न्यायपरिषद् ऐनको दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) बमोजिम कार्यक्षमताको अभावमा पदमुक्त गर्न न्यायपरिषद्को मिति २०६२।१०।२३ को निर्णयअनुसार नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) बमोजिम तत्कालीन श्री ५समक्ष पेश भै श्री ५ बाट मिति २०६२।१२।३ मा स्वीकृत भएकोले न्यायपरिषद्बाट आवश्यक कारवाहीका लागि भनी सर्वोच्च अदालतलाई लेखी आएबमोजिम पदमुक्त गरिएको भनी सर्वोच्च अदालतको मिति २०६२।१२।६ को पत्रबाट निवेदकलाई जानकारी गराइएको भन्ने कुरा निवेदक स्वयंले पेश गरेका पत्रहरूको छायाँप्रतिबाट देखिएको छ । उल्लिखित तथ्यहरूको विश्लेषण गर्दा निवेदकलाई पदमुक्त गर्न न्यायपरिषद्बाट मिति २०६२।१०।२३ मा नै निर्णय भएको र सो निर्णयका आधारमा संवैधानिक प्रावधानबमोजिम तत्कालीन श्री ५ समक्ष पेश भै श्री ५ बाट मिति २०६२।१२।३ मा नै स्वीकृत भएको देखिएको छ । सो स्वीकृतिपछि निवेदकउपरको कारवाहीले पूर्णता पाएको र सर्वोच्च अदालतको मिति २०६२।१२।६ को पत्रले त केवल उक्त निर्णयको जानकारी प्रवाहको कार्यमात्र गरेको हुँदा सोही पत्रलाई आधार बनाएर निर्णय गर्नु भन्दा पहिलेको मितिबाट पदमुक्त गरिएको भन्ने अर्थ गर्नु व्यावहारिक र औचित्यपूर्ण हुँदैन ।

१५. अब, अन्त्यमा निवेदकको हकमा न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) को अवस्था विद्यमान छ वा छैन ? भन्ने प्रश्नमा पनि विचार गर्नु सान्दर्भिक हुन आउँछ । निवेदकउपर प्रमाणको यथोचित मूल्याङ्कन र विवेकसम्मत विवेचना नगरी तथ्यको विश्लेषण गर्दा प्रयोग गर्नुपर्ने कानून, न्यायिक परम्परा समेतको वेवास्ता गरी पेश भएको प्रमाण मिसिल समेतको मूल्याङ्कन एवं विश्लेषण केही नगरी किटानी नभएको भ्रमपूर्ण लेखाईलाई आधार प्रमाण लिई दावी पुग्ने ठहर

निर्णय गरेको देखिएकोले निज न्यायाधीशले न्यायिक ज्ञान, सीप, सद्बिवेक प्रयोग गरेको अवस्था देखिन नआई निजको कार्य सम्पादनमा कार्य क्षमताको अभाव देखिएको भन्ने समेतका आरोपहरू लगाइएको देखिन्छ। सो सम्बन्धमा जाँचबुझ समितिबाट जाँचबुझ भएको र समितिले तत्कालीन जिल्ला न्यायाधीश यी निवेदकमा कार्यक्षमताको अभाव रहेको निष्कर्ष निकालेको पाइन्छ। सोही निष्कर्ष समेतका आधारमा निवेदकसँग स्पष्टीकरण सोधिएको र सो स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नदेखिएपछि मात्र निजलाई पदमुक्त गर्ने निर्णय भएको देखियो। निवेदकउपर जे जस्ता आरोपहरू लगाइएको छ र ती आरोपहरूलाई समर्थन गर्ने विभिन्न कागजातहरू संकलन गरी त्यसको विवेचना र विश्लेषण समेत गरिएको छ, त्यस आधारमा निवेदकउपरको आरोप निराधार रहेको भन्ने देखिदैन। निवेदक स्वयंले पनि ती आधारहरूलाई खण्डन गर्न सकेको पाइँदैन। निवेदकउपर लगाइएका आरोपहरू पदमुक्त गर्ने पर्ने खालका गम्भीर नरहेका र सचेत गराई निवेदकलाई सुधने वा कार्यक्षमता हासिल गर्ने मौका प्रदान गरिनु पर्ने भन्ने नै निवेदकतर्फको मुख्य जिकीर रहेको देखिन्छ। तर यस अदालतको आदेशबमोजिम प्राप्त भएका जाँचबुझ समितिको प्रतिवेदन र प्रतिवेदन संलग्न प्रमाण कागजातहरूको अध्ययन गर्दा निवेदकले मुद्दाको कारवाही वा निर्णय गर्दा प्रयोग हुने नसक्ने कानूनको प्रयोग गरी वा कानूनको स्पष्ट र असंदिग्ध व्याख्या वा अर्थलाई छोडेर बलपूर्वक अर्को व्याख्या वा अर्थ गरी मुद्दाको कारवाही वा निर्णयमा अनुचित असर पुऱ्याएको भन्ने अवस्थाको विद्यमानता देखिँदा निवेदकका हकमा न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) आकर्षित हुने नै देखियो।

१६. तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा न्यायपरिषद्बाट निवेदकलाई पदमुक्त गर्ने गरी गरिएको मिति २०६२।१०।२३ को

निर्णय र सोको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा भए गरेका निर्णय तथा कारवाहीहरूलाई अन्यथा भन्नु मिल्ने देखिएन। रिट जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.सुशीला कार्की

मा.न्या.श्री गिरीशचन्द्र लालको राय

प्रस्तुत मुद्दामा मुख्य रूपमा निवेदन मागबमोजिम न्याय परिषदको मिति २०६२/१०/२३ को निर्णय एवं निवेदकलाई पदबाट मुक्त गर्ने भएको सिफारिश र तदनुरूप पदमुक्त गर्ने सम्बन्धमा भएका काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बढेर हुन सक्ने नसक्ने एवं निवेदन दावीअनुसार परमादेशको आदेश जारी भै पुनर्बहाली हुन सक्ने नसक्ने सम्बन्धमा निर्णयमा पुग्नु पर्ने हुँदा सो सन्दर्भमा सर्वप्रथम निम्न प्रश्नहरूतर्फ विचार गर्नु पर्ने जरूरी छ।

१. न्याय परिषदबाट भएको उक्त निर्णयको पुनरावलोकन (judicial review) प्रस्तुत रिट निवेदनद्वारा हुन सक्ने नसक्ने ?
२. पुनरावलोकन हुन सक्ने अवस्थामा कार्यक्षमताको अभावमा निवेदकलाई पद मुक्त गर्नु अघि न्याय परिषद ऐन, २०४७-४क को उपदफा (५) अनुसार सचेत गराउन अनिवार्य छ छैन ?

उपर्युक्त प्रश्नहरू सम्बन्धमा हेर्दा तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) एवं न्याय परिषद ऐन, २०४७ को दफा (६) बमोजिम

सर्वोच्च अदालतको माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठको अध्यक्षतामा गठित एक सदस्यीय जाँचबूझ समितिले मिति २०६१/११/३ मा न्याय परिषद समक्ष प्रस्तुत गरेको प्रतिवेदन अनुसार रिट निवेदकको कार्य सम्पादनमा कार्य क्षमताको अभाव देखिएकोले निजको सम्बन्धमा न्याय परिषद ऐन २०४७ को दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) को अवस्था विद्यमान रहेको देखिन आएको भनी राय प्रतिवेदन प्रस्तुत भए पछि, सो प्रतिवेदनअनुसार तत्कालीन संविधानको धारा ९१ को उपधारा (३) एवं न्याय परिषद ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) बमोजिम निवेदक माथि कारवाई भै न्याय परिषदको मिति २०६२/१०/२३ को सिफारिशको आधारमा तत्कालीन संविधानमा भएको व्यवस्थाअनुसार श्री ५ बाट मिति २०६२/१२/३ मा स्वीकृति भै आएबमोजिम निवेदकलाई सोही मितिबाट लागु हुने गरी पद मुक्त गरिएको पत्र मिति २०६२/१२/६ मा दिइएको हुनाले निवेदक तर्फबाट तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ तथा धारा ८८ को उपधारा (२) अनुसार प्रस्तुत रिट निवेदन मिति २०६३/१/११ मा दायर भएको देखिन्छ।

तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ अनुसार उक्त संविधानको भाग ३ अर्थात मौलिक हकको रूपमा प्रदत्त हकको प्रचलनको लागि धारा ८८ मा लेखिएको तरिकाअनुसार कारवाई चलाउन पाउने हक सुरक्षित गरिएको थियो भने धारा ८८ को उपधारा (२) मा संविधानद्वारा प्रदत्त

मौलिक हकको प्रचलनको लागि वा अर्को उपचारको व्यवस्था नभएको वा अर्को उपचारको व्यवस्था भए पनि सो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहीन देखिएको अन्य कुनै कानूनी हकको प्रचलनको लागि वा सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपणको लागि आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गरी त्यस्तो हकको प्रचलन गराउने वा विवाद टुङ्गो लगाउने असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई हुनेछ। सो प्रयोजनको लागि पूर्ण रूपमा न्याय गरी उचित उपचार प्रदान गर्न सर्वोच्च अदालतले बन्दीप्रत्यक्षीकरण, परमादेश, उत्प्रेषण, प्रतिषेध, अधिकारपृच्छा लगायत जुनसुकै उपयुक्त आदेश जारी गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको थियो। वर्तमानमा प्रचलित रहेको नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (२) ले पनि सोहीअनुसारको व्यवस्थालाई निरन्तरता दिएको समेत देखिन्छ।

उक्त संवैधानिक व्यवस्थाको स्पष्ट तात्पर्य, मौलिक हकको रूपमा प्रदत्त हकको प्रचलनको लागि अर्को उपचारको व्यवस्था नभएको वा अर्को उपचारको व्यवस्था भए पनि सो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहीन देखिएको खण्डमा र अन्य कुनै कानूनी हकको प्रचलनको लागि समेत सर्वोच्च अदालतलाई उत्प्रेषण, परमादेश लगायतका आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गर्ने असाधारण अधिकार रहेको छ, भन्ने कुरामा विवाद हुने ठाउँ देखिदैन।

न्यायिक पुनरावलोकन (judicial review) न्यायिक विवेचनाहरू द्वारा निर्धारित नियमनकारी मापदण्डहरू सहित, लोकतान्त्रिक पद्धतिमा महत्वपूर्ण मान्य सिद्धान्तको (accepted principle) रूपमा स्थापित रहेको छ। यस पद्धतिको विकास ई. सन् १८०३ मा William Marbury vs. James Madison 5 U.S.(1crunch) 137(1803) को मुद्दामा संयुक्त राज्य अमेरिकाको तत्कालीन Chief Justice John Marshall ले प्रतिपादित गरेदेखि संसारभरीका लोकतान्त्रिक पद्धतिमा विश्वास गर्ने देशहरूद्वारा आ-आफ्नो संवैधानिक एवं स्वतन्त्र न्यायिक पद्धतिमा विस्तारै-विस्तारै अंगालिएको देखा परी रहेछ। उदाहरणार्थ हाम्रो छिमेकी मुलुक भारतको सर्वोच्च अदालतबाट भएका फैसलाहरूले समेत यस क्षेत्रमा धेरै सकारात्मक योगदान गरेको सहजै हेर्न सकिन्छ। भारतीय सर्वोच्च अदालतबाट भएका सबै फैसलाहरूको समीक्षा यहाँ सम्भव हुन सक्ने नभए पनि A.K. Gopalan vs. State of Madras A.I.R. 1950 SC 27 देखि प्रारम्भ भएको उसको यात्रा, समयसापेक्ष रूपमा निरन्तर चलिरहेकै छ।

न्यायिक पुनरावलोकनको क्षेत्र (ambit) एवं अधिकार प्रत्येक देशमा आ-आफ्ना संवैधानिक व्यवस्था, न्यायिक परिपाटी, निष्पक्षता एवं न्यायपालिकालाई प्राप्त हुन सकेको स्वतन्त्रतामा भर पर्ने देखिए पनि, यसबाट राज्य व्यवस्थामा शक्तिपृथकीकरण (separation of power) एवं नियन्त्रण तथा संतुलनको (check & balance) को पद्धति

विकसित भै राज्यको सम्पूर्ण शक्ति (absolute power) एकै ठाउँमा केन्द्रित हुन सक्ने खतराबाट लोकतान्त्रिक व्यवस्थाहरूलाई जोगिन मदद पुगेको छ भन्ने कुरामा कुनै विवाद देखा पर्दैन। संसद एवं कार्यपालिका लगायत प्रशासनिक तथा अर्धन्यायिक निकायका निर्णयहरूको समेत संवैधानिक व्यवस्था एवं न्यायिक विवेक प्रयोग भै, स्थापित न्यायिक परम्परा एवं सिद्धान्तहरू अनुसार निष्पक्षतापूर्वक पुनरावलोकन हुन सक्नेबाट लोकतान्त्रिक पद्धतिमा (democratic system) जनताको विश्वास निरन्तर बढी रहेको, सामाजिक न्यायमा (social justice) अनवरत योगदान पुगी रहेको र सो कारणले समेत शनैः शनैः संसार भरीबाट एकतन्त्री सर्वसत्तावादको (dictatorship) अन्त भै, कानूनको शासन (rule of law) एवं असल शासनको (good governance) विकास सम्भव भै देश र जनताको निरन्तर आर्थिक उन्नति समेत भै रहेको कुरामा शंका गर्ने ठाउँ छैन।

हाम्रो देशको सन्दर्भमा हेर्दा यहाँ न्यायिक पुनरावलोकनको परिपाटीबाट बीच-बीचमा पछि हट्ने कुराको उदाहरण नभएको भन्न सकिने अवस्था नभए पनि, संवैधानिक कानूनको विकाससंगै पंचायत व्यवस्थाको समयमा पनि भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ जुनमा सो ऐन लागु हुँदाका बखत भूमिसुधार अधिकारीको निर्णय माथि पुनरावेदन लाग्न नसक्ने भन्ने व्यवस्था गरिएको थियो, त्यसैसँगै समेत असाधारण अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी उत्प्रेषण एवं परमादेश लगायतका रिट

जारी हुने परिपाटी सर्वोच्च अदालतबाट बसाइएको कुरालाई एवं कानूनको रित नपुर्याई सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०१८ अन्तर्गत थुनामा रहेकाहरूका सम्बन्धमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणका रिटहरू तथा कानूनको न्यायोचित प्रयोग नभएका अवस्थाहरूमा उपचार पाउन सक्ने अन्य उपायको अभावमा, उत्प्रेषण लगायतका रिटहरू जारी भएका उदाहरणहरूलाई, देशको तत्कालीन राजनैतिक अवस्थालाई विचार गरेर हेर्दा कम गरेर आँकन सकिदैन। उदाहरणको रूपमा न्यायपालिकालाई पुनरावलोकनको संवैधानिक अधिकार नभएको अवस्थामा समेत वि. स. २०१० सालमा विशेश्वरप्रसाद कोइराला विरुद्ध मजिस्ट्रेट, काठमाण्डौं (नि.नं. २४, ने. का. प. २०१६, पृ. १२३) को मुद्दामा तत्कालीन प्रधान न्यायालयबाट भएको फैसलालाई हामी पुनरावलोकन तर्फको पहिलो पाइलाको रूपमा लिन सक्छौं। त्यस पछि मूल चन्द आजाद विरुद्ध निर्वाचन अधिकृत मदन मोहन जोशी समेत (नि. नं. ४५०, ने.का.प. २०२५, अंक १२, पाना ३२३) भएको उत्प्रेषण समेतको रिट निवेदनमा न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारलाई सर्वोच्च अदालतले प्रयोग गरेको उल्लिखित गर्न सकिन्छ। अर्का उदाहरणहरूका रूपमा डा. के आर्इ सिंहको (नि. नं. २५०, ने. का. प. २०२१, अंक ८, पाना १४२) र ऋषिकेश शाहको (नि.नं. ५१४, ने. का. प. २०२६, अंक ७, पाना ३५२) बन्दीप्रत्यक्षीकरणका रिटहरूमा जारी भएका आदेशहरू समेतलाई लिन सकिन्छ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ लागु भए पछिका उदाहरणहरूमा समेत तत्कालीन सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश विश्वनाथ उपाध्याय समेतको विशेष इजलासबाट अधिवक्ता रविराज भण्डारी समेत विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारी समेतको मुद्दामा संविधानको गलत व्याख्या गरी प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न नमिल्ने भन्ने विषयमा परमादेश समेतको रिट जारी भएको (ने.का.प.स्वर्ण शुभजन्मोत्सव विशेषांक २०५२, पृष्ठ १) त्यस्तै सर्वोच्च अदालतबाट राजीव पराजुलीको हकमा संजीव पराजुली विरुद्ध भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगको मुद्दामा (नि.नं ७६१८, ने.का.प.२०६२, अंक ११, पृष्ठ १३०७) तत्कालीन राजाद्वारा गठित भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोग खारेज हुने भनी अधिकारपृच्छा समेतको रिट जारी भएको र वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ लागु भए पछि पनि सर्वोच्च अदालतबाट न्यायिक पुनरावलोकन सम्बन्धी अन्य महत्वपूर्ण फैसलाहरू भै नै रहेका देखिन्छन्।

तत्कालीन संविधानको धारा ९३ अनुसार न्याय परिषदको गठन सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश, माननीय न्याय मन्त्री, सर्वोच्च अदालतका दुई जना वरिष्ठतम् माननीय न्यायाधीशहरू एवं कानूनविद् सदस्यबाट भएको देखिए पनि सो परिषदको काम कारवाई न्यायाधीशहरूको नियुक्ति, सरुवा एवं बरखास्तगी समेत संग मुख्य रूपले सरोकार राख्ने देखिएकोले र त्यस्तो प्रकारको काम कारवाही, न्यायिक सुनवाई जस्ता

माध्यम नअपनाई गोप्य रहने प्रतिवेदन र मूल्याङ्कन जस्ता प्रशासनिक पद्धतिबाट हुने गरिएकोले, न्याय परिषदका निर्णयहरू कदापि प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त (principle of natural justice) विपरीत हुँदैन वा सो परिषदका निर्णयहरू सदा सर्वदा अधिकारक्षेत्रको अतिक्रमण (excess of jurisdiction), अधिकारक्षेत्रको दुरुपयोग (abuse of jurisdiction), कानूनको प्रत्यक्ष त्रुटिको अवस्था (apparent error of law) इत्यादिबाट रहित नै हुन्छ वा भै नै रहन्छ भन्न पूर्ण रूपमा प्रत्याभूति गर्न नसकिनुको साथै, त्यसता निर्णयहरू गर्दा सर्वथा न्यायिक मनको (judicial mind) समुचित प्रयोग गरी नै भएको हुन्छ भन्ने कुरा पनि निश्चयात्मक तवरले भन्न सकिदैन।

सामान्यतया त्यस्तो परिषदबाट जानी-जानी त्रुटि नहोला भन्ने आशा तथा विश्वास गर्न सकिने पनि मानवीय भूल, स्वभाव, एवं आ-आफ्ना गुण-दोषको कारणले सर्वथा न्याय नै हुन्छ भन्ने अवस्था हुन सक्दैन। यस्तो अवस्थामा सर्वोच्च अदालतद्वारा न्यायिक पुनरावलोकनको निमित्त संविधानप्रदत्त असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोग हुन नसक्ने भन्नुको तात्पर्य सर्वोच्च अदालतमा अन्तर्निहित रहेको र सो अदालतलाई संविधानले जनतामा न्यायिक प्रत्याभूति दिन पत्याएको कर्तव्यबाट पछि हट्नु शिवाय अरु केही हो भन्न सकिने कुरा हुन सक्दैन।

अतएव निवेदन दावीको सैद्धान्तिक एवं व्यवहारिक पक्ष समेतलाई मध्यनजर राखी

विचार गर्दा, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) एवं न्याय परिषद ऐन, २०४७ का माथि उल्लिखित व्यवस्थाहरू अनुसार, कारवाई भै निवेदकलाई पदमुक्त गर्ने सम्मको कारवाई भएको अवस्थामा, पुनरावेदन गर्न पाउने जस्ता कानूनी उपचारको व्यवस्था सो ऐनद्वारा गरिएको नदेखिएकोले, न्याय परिषदको उक्त निर्णय कानूनसंगत हो होइन भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतसमक्ष पर्ने आएको रिट निवेदनमा उठाइएका प्रश्नहरू तर्फ समन्यायिक दृष्टिकोणले समेत विचार गर्नुपर्ने उपयुक्त नै देखिन आउँछ।

यस सम्बन्धमा जहाँ सम्म न्याय परिषदको निर्णयअनुसार बरखास्तगीमा परी यस अदालतको रिटसम्बन्धी अधिकारक्षेत्र गुहार्न आएका केही पूर्व न्यायाधीशहरूको कुरा छ सो परिपेक्ष्यमा हेर्दा गोपालप्रसाद गुरागाई विरुद्ध न्याय परिषद समेतको (नि नं ७८५०, ने.का.प २०६४, अंक ५, पृ.६४२) मुद्दामा निवेदकको माँग अनुसार रिट जारी हुन नसक्ने भनी खारेज भएको पाइन्छ। त्यसतर्फ विचार गर्दा तत्कालीन जिल्ला न्यायाधीश गोपाल प्रसाद गुरागाई माथि न्याय परिषद ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (२) अन्तर्गतको अर्थात् कार्यक्षमताको अभावको अभियोगमा मात्र कारवाई नचली उक्त ऐनको उपदफा (४) अर्थात् खराब आचरण सम्बन्धमा समेत जाँच बूझ भएको कुरा सो रिट निवेदन सम्बन्धी फैसलाको प्रकरण (२) समेतमा उल्लिखित गरी सो आधारमा समेत उक्त रिट निवेदन खारेज भएको देखिन आउँछ। यस्तै धुवलाल राज

विरुद्ध न्याय परिषद समेत र रामेश्वरमान सिंह अधिकारी विरुद्ध न्याय परिषद समेतको मुद्दाहरूमा पनि खराब आचरण समेत सम्बन्धमा कारवाई चली न्याय परिषदबाट निजहरूलाई बरखास्त गर्ने प्रक्रिया चलेको कारणले, सो निवेदन दावीहरू खारेज भएको हुनाले, प्रस्तुत रिट निवेदक माथि कार्यक्षमताको अभावमा मात्र शुरुदेखि अन्तसम्म कारवाई भएको अवस्थामा, सो रिट निवेदनहरू सम्बन्धमा यस अदालतबाट भएका निर्णयहरूका आधारमा प्रस्तुत रिट निवेदन पनि खारेज हुनु पर्ने निष्कर्षमा पुग्न न्यायोचित हुन सक्दैन ।

जहाँसम्म गोपालप्रसाद गुरागाईको उक्त मुद्दामा उद्धृत गरिएको भारतीय सर्वोच्च अदालतद्वारा निर्णित Supreme Court Advocate On Record को मुद्दाको प्रश्न छ, सो फैसला कुनै न्यायाधीशको बरखास्तगी सम्बन्धमा नभै न्यायाधीशहरूको नियुक्ति र सरुवासंग सम्बन्धित रहेकोले नियुक्ति र सरुवाको प्रक्रियालाई न्यायाधीशको पद मुक्तिसंग मिलाई हेर्न उपयुक्त नहुनाले, प्रस्तुत रिट निवेदनको तात्पर्यको लागि सो मुद्दाको निर्णयलाई वैचारिक पृष्ठभूमिमा राख्न न्यायोचित हुन सक्दैन। यसको अतिरिक्त गोपालप्रसाद गुरागाईको फैसलाको पूर्ण पाठबाट, खास गरेर उक्त फैसलाको प्रकरण ९ र १० मा वर्णित आधारहरूबाट त अझ के स्पष्ट हुन्छ भने अधिकारको बढी प्रयोग (excess of power) एवं कानूनको त्रुटि (errors of law) देखिने

आधारमा रिट जारी हुन सक्ने अवस्था हुन सक्छ।

प्रस्तुत रिट निवेदन दावी सम्बन्धमा हेर्दा, निवेदकमाथि जाँच-बूझ प्रारम्भ हुँदा देखिनै नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) र न्याय परिषद ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (२) को खण्ड (घ) अनुसार कार्यक्षमताको अभाव सम्बन्धमा मात्र जाँच-बूझ भएको छ र सोही सम्बन्धमा कारवाई चली निवेदकलाई बरखास्त गर्ने सिफारिश न्याय परिषदबाट भएबमोजिम तत्कालीन श्री ५ बाट स्वीकृति भै आए पछि निवेदकलाई पदबाट मुक्त गरिएको पाइन्छ। निवेदकमाथि खराब आचरण सम्बन्धमा जाँचबूझ भएको वा कारवाई भएको देखिदैन।

अब, निज माथि प्रयोग भएको ऐन अर्थात न्याय परिषद ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (२) अन्तर्गत हुने कारवाईमा सोही ऐनको उपदफा (५) अनुसार सजाय हुन सक्ने देखिनाले त्यसको बनौट र व्यवस्था तर्फ विचार गर्नुपर्ने देखिन आयो। उक्त उपदफा (५) लाई हेर्दा उपदफा (२), (३) र (४) मा उल्लिखित अवस्थामा परिषदले सम्बन्धित न्यायाधीशलाई अवस्थाअनुसार सचेत गराउन र निजले सोअनुरूप आफ्नो काम, कारवाई वा आचरणमा सुधार नगरेमा संविधान र यस ऐनअनुसार निज उपर कारवाई चलाउन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। उक्त व्यवस्थाबाट निजउपर कारवाई चलाउनु भन्दा अघि, अवस्थाअनुसार सचेत गराउनुपर्ने कुरा अनिवार्य रहेको र सचेत गराए पछि पनि

निजले सुधार नगरेमा मात्र कारवाई हुन सक्ने स्पष्ट हुन्छ। यसको साथ-साथै उक्त उपदफाको प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश (saving clause) मा भएको व्यवस्थातर्फ दृष्टिपात गर्दा खराब आचरणको अभियोगमा कारवाई चलाउनको लागि त्यस उपदफाबमोजिम सचेत गराउन आवश्यक हुने छैन भनी भनिएकोले र परिषदले उचित वा आवश्यक सम्झेमा त्यस्तो अभियोगमा संविधान र उक्त ऐनबमोजिम सोझै कारवाई चलाउन सक्ने भनी व्यवस्था गरेकोले, खराब आचरणको अभियोग बाहेकको अवस्थामा पहिले सचेत गराउनु पर्ने कुरा अनिवार्य रहेकै छ, भन्ने कुरा अझ स्पष्ट हुन आउँछ।

उक्त कानूनी व्यवस्थाको अनिवार्यतालाई ध्यानमा राखी निवेदकमाथि भएको कारवाईको प्रक्रियालाई हेर्दा निवेदकमाथि कार्यक्षमताको अभावमा मात्र कारवाई चलाइएको भए पनि सो कारवाई चलाउनु अघि निजलाई कुनै प्रकारले सचेत नगराइएकोबाट सो कानूनी व्यवस्थाको प्रत्यक्ष उल्लंघन भएको देखिन आयो । यसबाट निवेदकमाथिको कारवाईमा न्याय परिषदबाट न्यायिक मनको (judicial mind) प्रयोग नभै कानूनले निर्धारित गरेभन्दा बढी अधिकारको (excess of power) प्रयोग भएको र सो कारवाईमा कानूनको प्रत्यक्ष त्रुटि (apparent error of law) समेत रहेको कुरा निसन्देह रूपमा भन्नु पर्ने देखियो।

तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन दावी सम्बन्धमा विचार गर्दा, निवेदकलाई पदबाट मुक्त गरिएकोमा सो सम्बन्धमा निवेदकले पुनरावेदन गर्न सक्ने वा अन्य प्रभावकारी

उपचार पाउन सक्ने कानूनी बाटो नभएकोले, न्याय परिषदको उक्त निर्णय कानूनसंगत हो होइन भन्नेतर्फ समन्यायिक दृष्टिकोणले समेत विचार गर्नुपर्ने उपयुक्त नै देखिँदा, संवैधानिक व्यवस्था एवं स्थापित न्यायिक परम्पराहरूद्वारा प्रत्याभूत अधिकारअनुसार, यस अदालतबाट न्यायिक पुनरावलोकन (judicial review) हुन सक्ने देखिनाले, माथि विवेचना गरिएका आधारहरू अनुसार न्याय परिषदबाट मिति २०६२/१०/२३ मा भएको निर्णय एवं सिफारिसको आधारमा निवेदकलाई पदबाट मुक्त गर्ने भएका काम कारवाहीहरूमा न्यायिक मनको (judicial mind) अभाव देखिनुको साथै कानूनले निर्धारित गरे भन्दा बढी अधिकार (excess of power) प्रयोग भएको र निवेदक माथि भएको सो कारवाईमा कानूनको प्रत्यक्ष त्रुटि (apparent error of law) समेत रहेको देखिएकोले, न्याय परिषदको मिति २०६२/१०/२३ को उक्त निर्णय र सो अनुसार भएको काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी दिइएको छ। अब पुनः न्याय परिषद ऐन २०४७ को दफा ४क को उपदफा (२) एवं उपदफा (५) समेतलाई मध्यनजर राखी कानूनबमोजिम कारवाई गर्नु भनी विपक्ष न्याय परिषदको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ।

तर प्रस्तुत रिट निवेदन सम्बन्धी निर्णयमा यस पूर्ण इजलासका माननीय न्यायाधीशद्वय श्री सुशीला कार्की र श्री भरतराज उप्रेती मेरो उपर्युक्त रायसंग सहमत हुन नसकी निवेदन दावी खारेज हुने निष्कर्षमा

पुग्नु भएकोले वहाँहरूको उक्त राय नै बहुमतको राय भएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ३ को उपनियम (४) बमोजिम सो रायलाई नै यस अदालतको निर्णय मानिने हुँदा सोहीअनुसार गर्नु ।

प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।
इति संवत् २०६६ साल चैत २६ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

निर्णय नं. ८३३०

असार, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिरअली अन्सारी
संवत् २०६० सालको फौ.पु.नं. -३२९८
संवत् २०६० सालको साधक नं. ४२४
फैसला मिति: २०६६।१।३।२

मुद्दा :- कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक वादी: बेनबहादुर गुरुङ्गको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्था प्रतिवादी: जि. पर्वत भोर्ले गा.वि.स. वडा
नं. ४ बस्ने डविन गुरुङ्ग समेत

वादी: बेनबहादुर गुरुङ्गको जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रतिवादी: जिल्ला पर्वत भोर्ले गा.वि.स. वडा नं
.४ बस्ने भिल्के भन्ने ज्ञानबहादुर आले

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री लेखनाथ घिमिरे

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.मु.न्या.श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय

मा.न्या.श्री गोपाल पराजुली

- कुनै एउटा तथ्यमा सावित भए पनि त्यसबाट निजउपरको सम्पूर्ण अभियोगको पुष्टि नहुने ।
- समग्र परिस्थिति र घटनाक्रमलाई सूक्ष्मरूपमा विश्लेषण नगरी केवल सावितीकै आधारमा मात्र कसैउपर कसूर कायम गरी सजाय गर्नु न्यायसंगत नहुने ।
- विरोधाभाषपूर्ण र अस्पष्ट बयानलाई अन्य प्रमाणबाट समर्थित नभएको अवस्थामा साविती बयानको रूपमा ग्रहण गरी निजउपर कसूर कायम गर्ने अकाट्य र एकमात्र प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.८)

- वारदात हुँदाका वखत चशमदिद गवाहको रूपमा रहेका व्यक्तिले मौकामा र अदालतमा उपस्थित भई वकपत्र गर्दा आफूले प्रत्यक्षरूपमा घटना देखी घटनाको यथार्थ व्यहोरा खुलाइरहेको स्थितिमा अदालतले त्यस्ता चशमदिद व्यक्तिको मौकाको कागज र अदालतसमक्ष गरेको वकपत्रको व्यहोराको सत्यताउपर शंका गर्न नपर्ने ।
- फौजदारी मुद्दामा चशमदिद व्यक्तिहरूको भनाई कसूर कायम गर्ने एउटा निर्णायक प्रमाण भएकाले यस्तो व्यक्तिको भनाई वारदातको प्रकृति र अन्य प्रमाणबाट समर्थित भएको छ भने अदालतले त्यस्तो प्रत्यक्ष साक्षीको कथनलाई अनदेखा गरी न्यायिक निष्कर्ष निकाल्नु न्यायसंगत नहुने ।

(प्रकरण नं.९)

- हत्याको कसूर प्रमाणित भए पनि पूर्व रिसइवीको स्थिति, वारदातको प्रकृति, पूर्व आपराधिक चरित्र, घटनाको गम्भीरता, तयारी र योजनाको स्वरूप, कसूरदारको उमेर, शारीरिक अवस्था र पारिवारिक

पृष्ठभूमि लगायतका कुराहरू विचार गरी कसूर र सजायबीचको समानुपातिकता (Proportionality of Punishment) स्थापित गर्नु नै न्यायपूर्ण हुने ।

(प्रकरण नं.१९)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेल

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- ज्यानसम्बन्धी महलको १३ नं.
- अ.वं. १८८ नं.

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: पुनरावेदन अदालत, बागलुङको मिति २०६०।१।८ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) बमोजिम वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन परी तथा सोही फैसला साधक जाँचको लागि समेत दर्ता भई पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त एवं निर्णय यस प्रकार छ:-

२०५४ साल साउन २६ गते भोर्ले गा.वि.स. को आकस्मिक बैठकमा धर्मोदय निम्न माध्यमिक विद्यालयको व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षमा मेरा बाबु बिर्खबहादुर गुरुङ्ग समेतको नाम सिफारिश गर्ने विषयमा छलफल हुँदा गा.वि.स. अध्यक्ष डविन गुरुङ्गले विरोध गरेका कारण बैठक छाडी हिँड्यौं । निज डविन गुरुङ्गले पख्लास् भनी मेरो पितालाई धाक धम्की समेत दिएका रहेछन् । त्यसपछि निज डविन गुरुङ्ग, चुडामणी बस्याल र खेमप्रसाद गुरुङ्गसमेत भई साँभ करिव ८ बजेतिर अब एकदुई जनालाई नफाली हुँदैन भनेका रहेछन् । भोर्ले गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने चोकबहादुर गुरुङ्गको घरमा डविन गुरुङ्गसमेत भै २/४ जनालाई आज ढाल्नुपर्छ भनेको र त्यसमा अरुले सहमति जनाएको म आफैले देखें, सुनें । त्यसपछि म

घरमा गई सुतेँ । अन्दाजी राति १०:३० बजेको समयमा घरको बाहिर आँगनमा डविन गुरुङ्ग, दुर्गाबहादुर गुरुङ्ग, तेजबहादुर गुरुङ्ग, चिनबहादुर गुरुङ्ग, प्रकाश गुरुङ्ग, खेमबहादुर थापा, सुनबहादुर आले, ओमबहादुर आले, कुमार आले, भिल्के आले लगायतका २०/२२ जना व्यक्तिहरू हातमा खुकुरी, छुरी, चुप्पी, लौरी आदि हतियार लिई मेरो घरआँगनमा आई ढोकामा लात्तीले हानि अश्लील गाली गलौज गर्न थालेकोमा सोही बखत मेरो पिता घरबाट बाहिर निस्कनासाथ एक्कासी दुर्गाबहादुर गुरुङ्ग र तेजबहादुर गुरुङ्गले मेरो पिताको एकएक वटा हात समाती डविन गुरुङ्गले छुरीले मेरो पिताको घाँटीको तल्लो भागमा प्रहार गर्नासाथ मेरो पिता आँगनमा ढल्नु भयो । सो सबै घटना मैले जुनको उज्यालोमा प्रष्ट देखें । मेरो गुहार सुनी आउने जौबहादुर गुरुङ्गलाई दुर्गाबहादुर गुरुङ्गले छुरी हान्दा छातीको दाहिनेपट्टि गहिरो चोट लागेको छ । बहिनी शान्ति गुरुङ्गलाई दुवै खुट्टामा हिक्राएका छन् । आमा छलिमाया छुट्याउन आउँदा आक्रमणकारी मध्येको ओमबहादुर आलेको ट्रेक सुटको जकेट मेरो आमाको हातमा पर्न आएको छ । गुहार सुनी आएका कुमबहादुर गुरुङ्ग, चोकबहादुर गुरुङ्ग र रामबहादुर गुरुङ्ग समेतका व्यक्तिले आक्रमणकारीलाई घरबाट बाहिर पठाएका हुन् । त्यतिञ्जेल पिताको देहान्त भैसकेको थियो । पुरानो रीसइवीसमेत राखी जघन्य हत्या गर्ने डविन गुरुङ्ग समेतका हत्याराहरूलाई र हत्या गर्न उत्प्रेरित गर्ने तथा हत्या गरिसकेपछि हत्याराहरूलाई लुक्न भाग्न सहयोग गर्ने मतियारहरू श्यामप्रसाद गुरुङ्ग र चुडामणी बस्याललाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महल बमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्ने जाहेरी दरखास्त ।

पर्वत जिल्ला भोर्ले गा.वि.स. वडा नं. ४ स्थित मृतक बिर्खबहादुर गुरुङ्गको घरको भूईँतलाको पिँढीको पश्चिमपट्टि पूर्व टाउको, पश्चिम गोडा भै सेतो छिर्केमिर्के पातलो कपडाले छोपी खाटमा उत्तानो अवस्थामा मृतक

बिर्खबहादुर गुरुङको लाश रहेको र लाशदेखि ८ फीट ७ इञ्च दक्षिणतर्फ ट्रयाक सुटको माथिको ज्याकेट घटनास्थामा रहेको भन्ने घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

सम्पूर्ण शरीर नाङ्गो अवस्थामा रहेको, गुप्ताङ्गको भाग सानो गम्छाले बाँधेको, सोमा रगत लागेको, दुवै आँखा र मुख बन्द, बाँया कानदेखि ३ इञ्च तल घाँटीको बाँयापट्टि १ इञ्च लम्बाई गहिराईको घाऊ शरीरभित्र भएको कारण नाप गर्न सकिने अवस्था नरहेको, टाउको वरिपरि रगत बगी जमेको, घाउबाट पानी जस्तो फिँज आएको, लिङ्गबाट तरल पदार्थ निस्केको, बाँया खुट्टामा रगतको थोपा जमेको, बाँया खुट्टाको पन्जामा प्रसस्त रगत लागी जमेको शरीरको अन्य भागमा घाउ चोट तथा नील डाम नरहेको भन्ने लाश प्रकृति मुचुल्का ।

२०५४ साल साउन २६ गते डविन गुरुङ, दुर्गाबहादुर गुरुङ, दानबहादुर गुरुङ, खेमबहादुर गुरुङ, हिमबहादुर गुरुङ, प्रकाश गुरुङ, खेमबहादुर गुरुङ, खेमबहादुर दर्लामी, शिवबहादुर आले समेत मेरो घरमा आई ८ बोतल रक्सी सेवन गरी राति अन्दाजी १० बजे निस्केका हुन् । बिर्खबहादुर गुरुङलाई भोर्ले गा.वि.स. अध्यक्ष डविन गुरुङ समेतका मानिसहरूले मारेको भन्ने सुनेको हुँ भन्ने चोकबहादुर गुरुङको मौकाको कागज ।

२०५४।४।२६ को बेलुका अन्दाजी १०:२० बजेको समयमा भूते भन्ने खेमबहादुर समेतका १५/२० जना व्यक्तिहरूले मेरो बुवा बिर्खबहादुरलाई बाहिर निस्की भन्दै ढुवाडढुड गरेका र बुवा बाहिर निस्केपछि जाहेरीमा उल्लिखित सबै जनाले हल्ला गरिरहेका अवस्थामा डविन गुरुङले मेरो बुवालाई छुरीले हानेको देखेको हुँ । डविन गुरुङ समेत ११ जनाको षड्यन्त्र सल्लाह र संलग्नतामा छुरी प्रहार गरी मारेका हुन् भन्ने शान्ति गुरुङको मौकाको कागज ।

२०५४ साउन २६ गते अन्दाजी ९:४५ मा म मृतकको घरमा जाँदा डविन गुरुङ समेत जाहेरीमा उल्लिखित ११ जना मानिसहरू मृतकको

घरमा थिए । त्यसवेला डविन गुरुङले मलाई बाँया घूँडामाथि दाउराले प्रहार गरेका हुन् । डविन गुरुङले बिर्खबहादुरलाई गर्धन मुनी प्रहारी गरेको देखेकी हुँ । बिर्खबहादुरलाई दुर्गाबहादुर र तेजबहादुर गुरुङले समातेका हुन् भन्ने समेत देउकुमारी गुरुङको मौकाको कागज ।

म घटनास्थामा पुग्दा बिर्खबहादुरको अलिअलि ढुकढुकी थियो । आँगनमा रगताम्मै थियो । कसले हानेको हो, देखिन । घटनास्थलमा डविन गुरुङ, तेजबहादुर गुरुङ, दुर्गाबहादुर, चिनबहादुर, प्रकाश गुरुङ, खेमबहादुर, सुनबहादुर, लोकबहादुर, कुमार आले समेतका मानिसहरू थिए । मैले सुने अनुसार जनता नि. मा. वि. को व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षमा बिर्खबहादुरलाई राख्ने सम्बन्धमा भएको विरोध र वादविवादका कारण बिर्खबहादुरको हत्या भएको हुनसक्छ भन्ने कुमबहादुर गुरुङको मौकाको कागज ।

२०५४।४।२६ को राति अन्दाजी करिब १०:३० बजेको समयमा शिवबहादुर, लोकबहादुर आले, फिल्ले, कुमार आले, खेमबहादुर थापा समेतका केटाहरूले लाठी खुकुरी लिएर मेरो घरमा ढोका हानेका थिए । पछि बिर्खबहादुरको घरमा गई बिर्खबहादुरलाई लाठी हान्न शुरु गरे । निजको घरमा जाँदा बिर्खबहादुरलाई छुरीले हानि रगताम्मै अवस्थामा देखेको हुँ । डविनलाई यी केटाहरूलाई समातेर लैजाउ भन्नासाथ मलाई समेत हान्न थाले । म बेहोस् भएँ । उल्लिखित व्यक्तिहरूले नै बिर्खबहादुरलाई मारेका हुन् भन्ने जौबहादुर गुरुङको कागज ।

२०५४ साल जेठमा समेत बिर्खबहादुरले मेरो वार फालेको विषयमा रिसइवी थियो । छोरा खेमप्रसाद गुरुङसँग के को रिसइवी थियो, थाहा छैन । बिर्खबहादुरलाई यसै व्यक्तिले मारे भन्न सकिदैन । ओल्टिर पल्टिर बुभुदा फरार रहेका डविन गुरुङ समेतका व्यक्तिहरूले मारेको हुनुपर्छ भन्ने समेत पूर्णबहादुर गुरुङको कागज ।

२०५४।४।२६ को राति १०/११ बजेतिर डविन गुरुङ, प्रकाश गुरुङ, हेमबहादुर, दुर्गाबहादुर,

तेजबहादुर, लोकबहादुर, खेमबहादुर, सुनबहादुर, शिवबहादुर समेतका १० जना आई मेरो घरमा खाना खाई गएका हुन् । मसँग खास कुरा केही भएन । व्यर्थै भ्रगडा गरियो भन्थे । पछि बुभदा विर्खबहादुरलाई मारेर आएका भन्ने सुनेकी हुँ भन्ने समेत रिनु गुरुङ्गको कागज ।

डविन गुरुङ्गले छुरिले विर्खबहादुरलाई हानि मारेको देखेको हुँ । किन हल्ला गरेको भन्दा मलाई समेत घाइते बनाएका हुन् । सोको घाउ जाँच गराएको छु । अन्य व्यक्तिहरूको हातमा लाठी थिए भन्ने दलबहादुर गुरुङ्गको कागज ।

२०५४।४।२६ का राति अन्दाजी १०:३० बजे डविन गुरुङ्ग समेतका १०/१५ जना व्यक्तिहरू आई हाम्रो घरको छाना हान्ने र विर्खबहादुरलाई गालीगलौज गरी हल्ला गरेका थिए । मेरो लोग्ने विर्खबहादुर घर बाहिर आई किन हल्ला गरेको भन्नासाथ डविनले निजलाई छुरी प्रहार गरेका हुन् । अरु व्यक्तिको हातमा लाठी थियो । मेरो लोग्नेलाई कर्तव्य गरी मार्नेमा जाहेरीमा उल्लिखित सबै व्यक्तिहरूको संलग्नता र षड्यन्त्र छ भन्ने छलिमाया गुरुङ्गको कागज ।

२०५४।४।२६ को राति डविन गुरुङ्ग समेतका व्यक्तिहरूले चोकबहादुरको घरमा रक्सी मासु खाँदा म पनि साथमै थिएँ । त्यहाँ खास कुरा भएन । भोलिपल्ट विर्खबहादुरलाई छुरी प्रहार गरे भन्ने कुरा मेरो श्रीमतीबाट सुनेको हुँ । विर्खबहादुर र डविनबीच चुनाव सम्बन्धी रिसइवी हुनुका साथै वारदातका दिन सञ्चालक समिति अध्यक्ष चयन गर्ने विषयमा समेत विवाद भएकोले डविन गुरुङ्ग समेतका व्यक्तिहरूले मारेको हुनुपर्छ भन्ने वृषबहादुर गुरुङ्गको कागज ।

२०५४।४।२६ को अन्दाजी १०:३० बजेको समयमा विर्खबहादुर गुरुङ्गका घरमा होहल्ला भएको सुनी त्यसतर्फ जाँदा विर्खबहादुर गुरुङ्ग रगताम्मे अवस्थामा पल्टेका थिए । विर्खबहादुरलाई डविन गुरुङ्ग समेतका व्यक्तिहरूले छुरी प्रहार गरेका हुन् भन्ने रामबहादुर गुरुङ्गको कागज ।

२०५४।४।२६ गते दिउँसो विर्खबहादुरलाई विद्यालयको अध्यक्षमा राख्ने विषयमा डविन गुरुङ्ग समेतले विरोध गरेका थिए । चुडामणी बस्याल, खेमप्रसाद गुरुङ्ग र कुमबहादुर गुरुङ्ग समेतको सहयोग र षड्यन्त्रबाट डविन गुरुङ्गले विर्खबहादुर गुरुङ्गलाई मारेकोमा विश्वास लाग्छ भन्ने रेशम भन्ने रमेशप्रसाद शर्मा बस्यालको कागज ।

"This is a case of stab injury and the cause of death is due to internal haemorrhage." भन्ने पोष्टमार्टम रिपोर्ट ।

२०५४।४।२२ मा धर्मोदय मा. वि. को व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षको लागि ३ जनाको नाउँ छनौट गर्ने सम्बन्धमा डविन गुरुङ्गले ३ जनाको नाउँ दिँदा विर्खबहादुर गुरुङ्गको पनि नाउँ आएको थियो । सो विषयमा विवाद भै २६ गते बैठक राखेको हो । सो दिनको बैठकमा डविन गुरुङ्गले ३ जनाको नाम दिए । मैले बहुमतको आधारमा निर्णय गुर्नपर्छ भनो । कसलाई सिफारिश गरे मलाई थाहा छैन । त्यस दिन साँभ चोकबहादुर गुरुङ्गको घरमा जाँदा डविन गुरुङ्ग, दुर्गाबहादुर गुरुङ्ग, हेम गुरुङ्ग, तेजबहादुर गुरुङ्ग, चिनबहादुर गुरुङ्ग, प्रकाश गुरुङ्ग, शिव आले, खेमबहादुर लगायतका १५/१६ जना रहेछन् । त्यहा केही रक्सी र मासु खाई घरमा गई सुतेँ । भोलिपल्ट विहान गाउँका केटाहरूले विर्खबहादुरलाई छुरी हानेर मारे भन्ने सुनेँ । डविन गुरुङ्गसमेतका जाहेरीमा उल्लिखित व्यक्तिहरूले मारेको भन्ने सुनेको छु । मैले विर्खबहादुरलाई मार्ने मराउने सम्बन्धमा कुनै सहयोग षड्यन्त्र गरेको छैन । के विचारले मउपर उजूरी दिए ? कानूनले जो ठहर्छ । चोकबहादुरको घरमा रक्सी खाँदा खास कुनै कुरा भएन । घटनापश्चात् जाहेरीमा उल्लिखित व्यक्तिहरू भागी फरार रहेको कारण मार्ने मुख्य डविन गुरुङ्गलाई भेटेको छैन । घटना अघि म डविनसँग गोप्य मिटिङ्ग बसेको छैन । विर्खबहादुरको घरमा आक्रमण गर्न हेम गुरुङ्ग समेत गएको भन्ने सुनेको हुँ । हत्यापश्चात् अभियुक्तहरूलाई कुनै सहयोग गरेको छैन । मार्ने

उत्प्रेरित पनि गरेको छैन भन्ने समेत प्रतिवादी खेमप्रसाद गुरुङ्गले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

२०५४।४।२६ का दिन जनता मा. वि. को लागि व्यवस्थापन समितिमा ३ जनाको नाउँ प्रस्ताव गर्दा विर्खवहादुरको पनि नाम समावेश गर्ने कुरा गर्दा विवाद भएको थियो । को कसको नाउँ छनौट गरे, थाहा छैन । वरदातको समयमा म आफ्नो घरमा थिएँ । रातिको समयमा गुहार गुहार भनेको सुनी आवाज आएतर्फ जाँदा विर्खवहादुर गुरुङ्गको मृत्यु भैसकेको रहेछ । चोकवहादुर गुरुङ्गको घरमा पाडाको मासु र रक्सी खाई डविन गुरुङ्ग, दुर्गावहादुर गुरुङ्ग समेतका जाहेरीमा उल्लिखित व्यक्तिहरू विर्खवहादुर गुरुङ्गलाई छुरी प्रहार गरी भागेका हुन् भन्ने कुरा सुनेको हुँ, सो कुरामा मलाई पूर्ण विश्वास लाग्छ । म र डविन भै कुनै गोप्य बैठक गरेका छैनौँ । मैले हत्याराहरूलाई विर्खवहादुरलाई मार्ने सम्बन्धमा उत्प्रेरित गरेको होइन र निजहरूलाई लुक्न भाग्न सहयोग गरेको होइन भन्ने प्रतिवादी चुडामणी बस्यालले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

२०५४।४।२६ गते मेरो दायाँ घुँडामा पिलो आएको हुँदा घरबाट कतै गएको छैन । विर्खवहादुरलाई छुरी हानि मारे भन्ने कुरा २०५४।४।२७ मा थाहा पाएको हुँ । म घटनामा गएको छैन । घटनास्थलमा वरामद भएको ट्रयाकसुटको ज्याकेट मेरो हो । सो ज्याकेट २०५४।४।२६ मा मेरो काका शिववहादुर आलेले लगाएर जानु भएको थियो । कसरी घटनास्थलमा वरामद भयो, थाहा छैन । काका शिववहादुरले लगाई गएको हुँदा निज सो घटनामा संलग्न हुनुपर्छ । डविन गुरुङ्ग, दुर्गावहादुर गुरुङ्ग समेतका जाहेरीमा उल्लिखित फरार अभियुक्त हुन् भन्ने सुनेको हुँ भन्ने प्रतिवादी ओमवहादुर आलेले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

२०५४।४।२६ को दिन दिनभरि घरमै थिएँ । साँभ्रमा चिनवहादुर, दुर्गावहादुर, डविन गुरुङ्ग समेतका मानिसहरूका साथ चोकवहादुर

गुरुङ्गको घरमा रक्सी मासु खाएको हुँ । त्यहाँबाट घरतर्फ जाने क्रममा राति अन्दाजी ९:३० बजेतिर विर्खवहादुरको घरनिर पुग्दा डविन गुरुङ्गलाई चोर लड्न आइज भनेको सुनियो । रक्सी लागेको सुरमा डविन गुरुङ्गले जाऊँ साथी हो, यो साले के भन्छ, भनी भनेकोले लाठी लिई डविन गुरुङ्ग, दुर्गावहादुर गुरुङ्ग, तेजवहादुर गुरुङ्ग, चिनवहादुर गुरुङ्ग, शिव आले, लोकवहादुर आले, भिल्के भन्ने ज्ञानवहादुर आले, प्रकाश गुरुङ्ग, कुमार आले, खेमवहादुर थापा, सुनवहादुर आले र म भई विर्खवहादुरको घरभित्र गयौँ । डविनले विर्खवहादुरलाई लाठीले हाने । भिल्के भन्ने ज्ञानवहादुरले सानो खुकुरी जस्तो छुरीले विर्खवहादुरको वायाँतर्फ छातिमा हिकारपछि विर्खवहादुर त्यहीं पल्टिन गए । नजिकै घरमा भएका जौवहादुरले गुहार गर्दाकुमार आले र खेमवहादुर आलेले निजलाई कौशीमै गई कुटपीट गरेका हुन् । हामीहरूले पनि लाठी हातमा लिई तिमीलाई मारिदिन्छौँ भनी हल्ला गरेका हौँ । दुर्गावहादुरले नाडी छामेर मरेछ, भनेपछि हामी त्यहाँबाट भारततर्फ जान भनी डविन गुरुङ्ग, दुर्गा गुरुङ्ग, तेजवहादुर गुरुङ्ग, चिनवहादुर गुरुङ्ग, प्रकाश गुरुङ्ग, शिववहादुर आले, लोकवहादुर आले, खेमवहादुर थापा, सुनवहादुर र म बाग्लुङ पुग्यौँ । त्यहाँबाट सुनवहादुर, खेमवहादुर, शिववहादुर र लोकवहादुर बस खोज्न गएका कता गए, थाहा भएन । बाँकी ६ जना बुटवल-नेपालगञ्ज हुँदै गोरखपुर पुगेपछि डविन गुरुङ्गले मलाई घरजानु भनेकोले आएको हुँ विर्खवहादुरलाई ज्ञानवहादुरले छुरीले हानेको र अरुले सहयोग गरेका हौँ । मैले विर्खवहादुरलाई हानेको हैन । लाठी लिई ढाड ढुङ गरेको हो भन्ने प्रतिवादी हेम भन्ने हेमवहादुर गुरुङ्गको अनुसन्धान अधिकारीसमक्षको बयान ।

२०५४।४।२६ का दिन साँभ्र चोकवहादुरको घरमा डविन गुरुङ्गसमेत १०/११ जना भई रक्सी र मासु खाएका हौँ । त्यहाँबाट अन्दाजी ९:३० बजे म घर गएँ । ऐ. २७ गते विहानमात्र डविन गुरुङ्ग समेतका मानिसले छुरी प्रहार गरी मारेको भन्ने

कुरा सुनेको हुँ । मैले बिर्खबहादुरलाई मार्ने कुरामा सहमति जनाएको होइन भन्ने समेत प्रतिवादी यमबहादुर गुरुङ्गले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

२०५४।४।२६का दिन म घरमै बच्चा हेरेर बसेको थिएँ । सो मितिमा डविन गुरुङ्ग समेतका व्यक्तिहरूसँग भेट र कुराकानी भएको होइन । बिर्खबहादुरलाई डविन गुरुङ्ग समेतले मारेको कुरा भोलिपल्ट मात्र थाहा पाएको हुँ भन्ने प्रतिवादी कृष्णबहादुर गुरुङ्गले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

वारदातको दिन म दिनभर घरमै सुतिरहेँ । चोकबहादुरको घरमा रक्सी खान गएको होइन । बिर्खबहादुरलाई डविन गुरुङ्ग समेतका फरार अभियुक्तले मारेका हुन् भन्ने सुनेको हुँ भन्ने समेत प्रतिवादी विनोद गुरुङ्गले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

वारदातको दिन सरौँखोला मामाको घरमा गई बेलुकी आफ्नो घरमा आएको हुँ । सो दिन साँझ चोकबहादुरको घरमा रक्सी मासु खान गएको होइन । डविन गुरुङ्ग समेतले बिर्खबहादुरलाई मारी फरार भएको भन्ने सुनेको हुँ भन्ने समेत प्रतिवादी वसन थापाको अनुसन्धान अधिकारीसमक्षको बयान ।

२०५४।४।२६ का दिन पूर्व नियोजित सरसल्लाह गरी चोकबहादुर गुरुङ्गको घरमा मासु र रक्सी खाई बिर्खबहादुरको घरमा गई आक्रमण गरी धारिलो जोखिमी हतियार प्रयोग गरी बिर्खबहादुर गुरुङ्गलाई कर्तव्य गरी मारेकोले डविन गुरुङ्ग र भिल्के भन्ने ज्ञानबहादुर आलेउपर मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ र १३ नं. बमोजिमको कसूरमा ऐ. १३(१) नं. बमोजिम सजाय हुन र चिनबहादुर गुरुङ्ग, प्रकाश गुरुङ्ग, शिवबहादुर आले, हेमु भन्ने हेमबहादुर गुरुङ्ग, तेजबहादुर गुरुङ्ग र दुर्गाबहादुर गुरुङ्गले बिर्खबहादुरलाई ज्यान मार्ने कार्यमा संयोग पारी जिउमा हात हाली पत्री सहयोग पुऱ्याएकोले निजहरूलाई ऐ. महलको १ नं. र १३ नं. को

कसूरमा १३(४) नं. बमोजिम सजाय हुन तथा मार्ने कार्यमा षड्यन्त्र गर्ने खेमप्रसाद गुरुङ्ग, चुडामणी बस्याललाई ऐ. १ नं. र १६ नं. को कसूरमा ऐ. १६ नं. अनुसार सजाय हुन तथा अन्य प्रतिवादीहरू यामबहादुर गुरुङ्ग, कृष्णबहादुर गुरुङ्ग र वशन थापाउपर ऐ. १ नं. र १७ नं. को कसूरमा ऐ १७(३) नं बमोजिम सजाय हुन अनुरोध छ । साथै उल्लिखित प्रतिवादीहरूमध्ये ओमबहादुर गुरुङ्ग र विनोद गुरुङ्ग नावालक हुँदा बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०४८ को दफा ११ बमोजिम कारवाही हुन समेत अनुरोध छ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग पत्र ।

२०५४।४।२६ का दिनभर घरबाट आधाघण्टा टाढा गाई हेर्न गएको थिएँ । घरमा फर्केपछि आफ्नै घरमा रातभर सुतेको छु । जाहेरवाला र मृतकलाई सो दिन भेटेको छैन । बिर्खबहादुरलाई को कसले मारे, थाहा छैन । अनुसन्धान क्रममा मैले गरेको बयान व्यहोरा साँचो हो । वरामद भै आएको ज्याकेट मेरो हो । वारदातको दिन सो ज्याकेट काका शिवबहादुरले लगाइ गएका थिए भन्ने प्रतिवादी ओमबहादुर आलेले अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

२०५४।४।२६ का दिनरात म मेरो घरमा नै छु । मउपरको जाहेरी व्यहोरा भूठो हो । भोर्ले गा. वि. स. मा नेपाली काँग्रेस पार्टीको तर्फबाट वडा सदस्यमा लडेको हुँदा सोही रिसले जोहेरी दिए होलान् । बिर्खबहादुरको मृत्यू कसरी भयो, कसले मारे, थाहा छैन । प्रहरीमा मैले गरेको बयान व्यहोरा साँचो हो भन्ने समेत प्रतिवादी कृष्णबहादुर गुरुङ्गले अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

२०५४।४।२६ का दिन घरबाट २५ मिनेट टाढा भूसाल डाँडामा बाखा चराउन गएको थिएँ । रातभर घरमै सुतेको छु । सो रातमा मृतक, डविन गुरुङ्ग र जाहेरवाला कसैसँग भेट गरेको छैन । प्रहरीसमक्ष गरेको बयानमा डविन गुरुङ्गले समेत मारेको भनी गाउँमा सुनेको आधारमा लेखाएको हुँ भन्ने समेत प्रतिवादी विनोद गुरुङ्गले अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

२०५४।४।२६ मा भोलै मा. वि. को व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष चयन गर्ने बारेमा छलफल हुँदा म बैठकमा थिएँ । राति म आफ्नै घरमा सुतेको छु । जि.वि.स. चुनावताका जाहेरवाला बेनुबहादुर र दुर्गाबहादुरले कुटपीट गरेको सम्बन्धमा सार्वजनिक अपराध मुद्दामा जाहेरी दिएको छु । शान्ति सुरक्षासम्बन्धमा पनि विर्खबहादुर समेतउपर जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा निवेदन दिएको छु । सोही रिसले जाहेरी दिएको हुनुपर्छ । अनुसन्धानको बयानमा डविन गुरुङ्ग समेतका मानिसले मारेको विश्वास लाग्छ भनी मैले लेखाएको होइन । को कसले मारे, मैले खुलाउन सकिदैन भन्ने समेत प्रतिवादी चुडामणी बस्यालले अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

म २०५४।४।२६ का साँझ चोकबहादुरको घरमा मासु खान गएका बखत त्यहाँ डविन, चिनबहादुर, दुर्गा, प्रकाश, खेमबहादुर, शिवबहादुर समेतका मानिसहरू थिए । म मासु खाई अन्दाजी ९ बजेतिर घर गएको हुँ । मैले विर्खबहादुरको घरमा जानेर घटना घटाउने समेतको काम गरेको छैन । मैले भुटुवा खाइ बस्दा २/४ जनालाई ढाल्नुपर्छ भनेको होइन । अनुसन्धानक्रममा भएको बयानमा म ९:३० बजे घर गएको भनी लेखेको बाहेक मैले भने बमोजिमको व्यहोरा ठीक छ । कसूर नगरेको हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने प्रतिवादी यामबहादुर गुरुङ्गले अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

२०५४।४।२६ को दिन र रातभर म सरौंखोला मामाको घरमा छु । भोलिपल्ट विहान ८:३० बजे मात्र घरमा आएको हुँ । उक्त दिनरात जाहेरवाला र मृतक कसैलाई भेटिन । म काँग्रेस पार्टीको पछि लागेको हुँदा सोही रिसइवीले जाहेरी दिएको हो । प्रहरीमा बयान गर्दा डविन गुरुङ्ग समेतले मारेको विश्वास लाग्छ भनी लेखिएको व्यहोरा मैले भनेको होइन । अरु व्यहोरा र सहीछाप मेरै हो भन्ने समेत प्रतिवादी वसन थापाको अदालतसमक्षको बयान ।

२०५४।४।२६ का दिन जनता मा. वि. भोलैमा व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष मनोनयन गर्न गएको थिएँ । साँझ ७ बजेतिर चोकबहादुरको घरमा मासु रक्सी खाइ बसेको हुँ । त्यहाँ शिवबहादुर, भूते कान्छा, यमबहादुर गुरुङ्ग, लोकबहादुर गुरुङ्ग, दलबहादुर गुरुङ्ग, दुर्गाबहादुर गुरुङ्ग र म समेत थियौँ । त्यहाँबाट अन्दाजी ७:३० बजेतिर घर गई सुतेँ । भोलिपल्ट विर्खबहादुरको छुरी हानि मृत्यु भएछ भन्ने सुनेँ । कसले हाने भन्ने सम्बन्धमा मैले केही थाहा पाएको छैन । मउपरको जाहेरी भूठा हो । राजनैतिक आस्था अलग अलग भएका कारण मउपर जाहेरी दिएको हो । विर्खबहादुरको मृत्यु बारेमा मेरो कुनै सरसहयोग छैन । अनुसन्धानका क्रममा गरेको बयानमा डविन र हेमु गुरुङ्ग समेतले मारेको भन्ने सुनेको भनी लेखिएको व्यहोरा मैले लेखाएको होइन, अन्य व्यहोरा र सही छाप मेरो हो भन्ने समेत प्रतिवादी रमेशप्रसाद गुरुङ्गले अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

मेरो बुवा भारत इन्दोरमा सेक्युरिटीको काम गर्नुहुन्छ । २०५४।४।२५ गते म मेरो घरबाट स्याङ्गजा-वाग्लुड हुँदै भारतको गोरखपुर गएको हुँ । मृतक र जाहेरवालासँग मैले वारदातका दिन भेटेको छैन । गोरखपुरबाट २०५४।४।३० मा फर्कदा वाग्लुड बजारमा डविन गुरुङ्गको बहिनी रेनु गुरुङ्गको घरमा आएको हुँ । विर्खबहादुरको मृत्यु भएको वारदातमा म छैन । मैले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा मलाई कुटपीट गरी अनेक किसिमका यातना दिएकाले डरले गर्दा यस्तो बयान गरेको हुँ । मेरो शरीरमा घाँउ चोट भएकाले जँचाइ पाऊँ । सो बयानमा भएको सहीछाप मेरै हो । कसूर नगरेको हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने प्रतिवादी हेमु भन्ने हेमबहादुर गुरुङ्गले अदालतमा गरेको बयान ।

२०५४।४।२६ को रात अन्दाजी ८ बजेको समयमा चोकबहादुरको घरमा म समेत खेमप्रसाद गुरुङ्ग, कृष्ण गुरुङ्ग, विनोद गुरुङ्ग, वशन थापा, ओमबहादुर आले, हेमु गुरुङ्ग, दलबहादुर गुरुङ्ग

समेत सँगै थियौं । त्यहाँबाट घर जान लाग्दा बाटोमा बिर्खबहादुरले आफ्नो घरबाट तेरिमा चोर काँग्रेसी भन्यो र मलाई एक लात्ती हान्यो । मेरो छुरी सुरक्षाको लागि निकाल्दा फेरि भ्रमिन्त आयो । सोही अवस्थामा बिर्खबहादुरलाई छुरी लागेछ । मसँग भएको छुरीको प्रहारबाट निजको मृत्यु भएको हो । हान्छु भनेर हानेको होइन । मृतकसँग मेरो कुनै रीसइवी थिएन । वारदातमा म मात्र संलग्न भएको हो । अरुलाई पार्टीको हिसावले उजुरी परेको हो भन्ने भिल्के भन्ने ज्ञानबहादुर आलेले अदालतमा गरेको बयान ।

बिर्खबहादुरको मृत्यु सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन । २०५४।४।२५मा म घरबाट हिँडी भारतको गुजरात पुगी होटलमा काम गरी घरबाट चिठी गएपछि घर आएको हुँ । बरामद भै आएको ज्याकेट मैले लगाएको थिइन । पार्टी फरक भएर मलाई जाहेरवालाले पोलेको होला । रीसइवी केही छैन । मउपर लगाएको अभियोग भूठा हो, फुर्सद पाऊँ भन्ने प्रतिवादी शिवबहादुर आलेले अदालतमा गरेको बयान ।

२०५४।४।२२ मा म भारत तर्फ गएको हुँ । बिर्खबहादुर गुरुङ्गको मृत्यु सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन । २०५४।४।२६ मा म भारतको इन्दोरमा रबर कम्पनीमा काम गर्दै थिएँ । राजनैतिक रीसइवीले जाहेरी दिएको होला । म निर्दोष हुँदा अभियोगबाट फुर्सद पाऊँ भन्ने प्रतिवादी तेजबहादुर गुरुङ्गले अदालतमा गरेको बयान ।

२०५४।४।२६ का राति म भारतको अहमदावादमा छु । २०५४।२।१५ मा घरबाट हिँडी सो ठाउँमा पुगी धागो कम्पनीमा काम गरेको थिएँ । मुद्दा लागेको छ, घर आइज भनी चिठी पुगेको हुँदा आएको हुँ । बिर्खबहादुरको हत्या सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन । पार्टीको रीसले मात्र जाहेरवालाले पोलेको होला । म उपरको अभियोग भूठा हो सजाय हुने होइन भन्ने प्रतिवादी लोकबहादुर आलेले अदालतमा गरेको बयान ।

२०५४।२।२० गते म भारतको मध्यप्रदेशस्थित भर्ति सेन्टरमा गएको हुँ । मुद्दा परेको भन्ने घरबाट चिठी पुगेको हुँदा आएको हुँ । बिर्खबहादुर कसरी मरे मलाई थाहा छैन । मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरूले चुनावको रीसइवीका कारण पोल गरेका हुन् । म निर्दोष छु । मलाई अभियोग दावीमा सजाय हुने होइन भन्ने प्रतिवादीकुमार आलेले अदालतमा गरेको बयान ।

बिर्खबहादुरको मृत्यु सम्बन्धमा मलाई केही कुरा थाहा छैन । २०५४।४।२५ मा भारत मध्यप्रदेशस्थित साइकल कम्पनीमा काम गरेको थिएँ । ०५।४।२६ मा बिर्खबहादुरसँग भेट भएन । तेरो नाउँमा मुद्दा परेको छ भनी चिठी गएको हुँदा आएको हुँ । मैले चोकबहादुरको घरमा रक्सी खाएको होइन । पार्टीको राजनैतिक रीसले जाहेरवालाले पोल गरेको हुनसक्छ । म निर्दोष छु । अभियोग दावी भूठा हो । सफाइ पाऊँ भन्ने प्रतिवादी भुते भन्ने खेमबहादुर थापाले अदालतमा गरेको बयान ।

बिर्खबहादुरको मृत्यु के कसरी भयो, मलाई थाहा छैन । २०५४।२।२०मा भारतको सपड भन्ने ठाउँमा गएको थिएँ । २०५४।४।२६ मा बिर्खबहादुर कहाँ थिए ? मलाई थाहा भएन । मलाई मुद्दा लागेको छ भनी घरबाट चिठी गएको हुँदा माघ ७ गते कुशमा आएको हुँ भन्ने समेत प्रतिवादी सुनबहादुर आलेले अदालतमा गरेको बयान ।

२०५४।४।२६ मा म भारतस्थित इन्दोरमा साइकल कम्पनीमा थिएँ । सो दिनरात जाहेरवाला मृतकसँग भेट भएन । म २०५४।२।२५ मा खेमबहादुर थापा र चिनबहादुर गुरुङ्गलाई लिएर त्यसतर्फ गएको हुँ । बिर्खबहादुरको मृत्यु के कसरी भएको हो, सो सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन । पार्टीको रीसइवीका कारण मउपर किटानी जाहेरी दिएका हुन् । २०५४।४।२७ मा रिनु गुरुङ्गको घरमा खाना खाएको होइन । म उपरको अभियोग दावी भूठा हो । मैले अभियोग दावीबाट

सफाइ पाऊँ भन्ने प्रतिवादी प्रकाश गुरुङले अदालतमा गरेको बयान ।

२०५४।४।२६ गते राती म भारतको मध्यप्रदेशस्थित साइकल कम्पनीमा हुँदा जाहेरवाला र बिर्खबहादुरसँग भेट भएन । २०५४।२।२५ मा घरबाट साथीहरूका साथ त्यसतर्फ गएको हो । बिर्खबहादुरको हत्या के कसरी भयो, सो सम्बन्धमा केही थाहा छैन । जाहेरवाला एमाले पक्षका र म काँग्रेस भएकोले मलाई जाहेरवालाले पोल गरेका हुन् । अभियोग दावीअनुसार मैले कसूर गरेको छैन । मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने प्रतिवादी चिनबहादुर गुरुङले अदालतमा गरेको बयान ।

२०५४।४।१७ का दिन घरबाट हिँडी मेरो दाजु भएको ठाउँ भारतको काश्मीरमा गएको हुँ । दाजु नभेटेकोले काश्मीरको टुरिष्ट होटलमा काम गरेको थिएँ । २०५४।४।२६ का दिन सोही होटलमा थिएँ । मेराउपर ज्यान मुद्दामा उजुरी परेको भन्ने चिठी पाएर घर आएको हुँ । जाहेरवालाले पार्टीको रीसले फसाउन जाहेरी दिएका हुन् । २०५४।४।२७ मा म रिनु गुरुङको घरमा गएको छैन । मैले अभियोगबमोजिम कसूर गरेको छैन । मलाई सजाय हुने होइन भन्ने प्रतिवादी दुर्गाबहादुर गुरुङले अदालतमा गरेको बयान ।

२०५४।४।२६ का दिन भोर्ले गा. वि. स. को विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष चयन गर्ने बैठकमा थिएँ । सोही दिन ६ बजे ठूलो भञ्ज्याङ्गको बाटो हुँदै राति साँढे आठ बजे स्याङ्गाको बयरघारी पुगो । कृष्ण के.सी. को घरमा बसेँ । भोलिपल्ट त्यहाँबाट निस्केर बुटवल हुँदै बम्बै पुगेर त्यहाँ न्यू बाबा होटलमा काम गरेको थिएँ । २०५४।१०।२ मा मात्र घरमा आएको हुँ । २०५४।४।२६ मा उक्त मिटिङमा जाहेरवाला मृतकसँग भेट भएको थियो । बिर्खबहादुरको के कसरी हत्या भएको हो, मलाई केही थाहा छैन । सो व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षमा चयन गरिदिएन भन्ने रीसले जाहेरी दिएको हुन् । मैले

छुरा हानी बिर्खबहादुरको हत्या गरेको होइन । २०५४।४।२७ मा रिनु गुरुङको घरमा खाना खाएको होइन । मैले अभियोग दावीबमोजिमको कसूर नगरेको हुँदा मलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुने होइन भन्ने प्रतिवादी डविन गुरुङले अदालतमा गरेको बयान ।

२०५४।४।२६ का राति मेरो घरमा आई बुवालालाई आक्रमण गर्नेहरूमा डविन गुरुङ, दुर्गाबहादुर गुरुङ, तेजबहादुर गुरुङ समेत जाहेरीमा उल्लिखित सबैजना थिए । तेजबहादुरले र दुर्गाबहादुरले बुवालालाई समाती डविनले धारिलो छुरीले देब्रेपट्टिको घाँटी र काँधको बीच भागमा हानेको देखेको हुँ । सो घटनामा चिनबहादुर गुरुङ, खेमप्रसाद गुरुङ, प्रकाश गुरुङ, कृष्णबहादुर गुरुङ, होमबहादुर थापा, ज्ञानबहादुर आले, बसन थापा, सुनबहादुर आले, लोकबहादुर आले, यामबहादुर गुरुङ, हेमबहादुर गुरुङ, बिनोद गुरुङ, शिवबहादुर आले, कुमार आले समेत संलग्न थिए भन्ने समेत जाहेरवाला बेनबहादुर गुरुङले अदालतमा उपस्थित भई गरेको बकपत्र ।

घटना हुँदा घरमै थिएँ । बिर्खबहादुरलाई मारे भन्ने खबर पाएपछि वारदात स्थलमा जाँदा बिर्खबहादुरलाई मरेको देखेको हुँ । को को ले कुटपीट गरी मारे, मैले देखिनँ भन्ने समेत प्रहरीमा कागज गर्ने रामबहादुर गुरुङको बकपत्र ।

वारदातको समयमा म घरमै थिएँ । बिर्खबहादुरको घरमा घेराउ गरेको सुनेको हो । त्यसपछि निजको घरमा जाँदा बिर्खबहादुरलाई मृत अवस्थामा देखेको हो । डविन गुरुङ, दुर्गाबहादुर गुरुङ, शिवबहादुर आले, लोकबहादुर आले, भिल्के भन्ने ज्ञानबहादुर, कुमार आले र उसको भाई, बसन थापा समेत भई छुरी प्रहार गरी कुटपीट गरी मारेका हुन् । सो घटना डविन गुरुङको नेतृत्वमा घटाएका हुन् भन्ने प्रहरीमा कागज गर्ने दलबहादुर गुरुङको बकपत्र ।

२०५४।४।२६ का राति अन्दाजी १०:३० बजेको समयमा गुहार गुहार भनेको सुनी जाँदा बिर्खबहादुरलाई मारिसकेका रहेछन् । बेनबहादुरले

भने अनुसार डविन गुरुङ्गले मारेको भन्थे । मैले देखिन भन्ने प्रहरीमा कागज गर्ने कुलबहादुर गुरुङ्गको बकपत्र ।

मेरा श्रीमान् बिर्खबहादुर घरबाट बाहिर निस्कनासाथ डविनले छुरि हानेको र दुर्गाले हात समाएका हुन् । घटनास्थलमा भएका अरु व्यक्तिहरूलाई देखे चिन्दछु , नाम खुलाउन सकिदैन भन्ने प्रहरीमा कागज गर्ने छलिमाया गुरुङ्गको बकपत्र ।

डविन गुरुङ्ग समेत १८/१९ जना मानिसले हाम्रो घरमा आई हल्ला गर्दै आए । बुवा बाहिर निस्कने वित्तिकै तेजबहादुर र दुर्गाबहादुरले हातमा समातेर डविन गुरुङ्गले छुरीले हाने । मैले बुवाको रगत रोकेर राख्दा राख्दै बुवा मेरो काखमा नै स्वर्ग हुनु भयो भन्ने प्रहरीमा कागज गर्ने शान्ति गुरुङ्गको बकपत्र ।

वारदातको समयमा सबै प्रतिवादीहरू कहाँ थिए भन्न सकिदैन । डविन गुरुङ्गलाई वयरघारी गोविन्द श्रेष्ठको पसलमा देखेको हो । अरु प्रतिवादीहरूलाई सो दिन भेटेको छैन भन्ने प्रतिवादी डविन गुरुङ्ग, प्रकाश गुरुङ्ग, तेजबहादुर गुरुङ्ग, दुर्गाबहादुर गुरुङ्ग र चिनबहादुर गुरुङ्ग समेतका साक्षी मुक्तिप्रसाद पंगेनीले गरेको बकपत्र ।

वारदातको मिति र समयमा म आफ्नै घरमा थिएँ । यी चारै जना प्रतिवादीहरू भारत गएका थिए । उक्त घटनामा प्रतिवादीहरू वारदातमा भए नभएको थाहा छैन भन्ने प्रतिवादीहरू लोकबहादुर आले, कुमार आले, सुनबहादुर आले र खेमबहादुर आलेका साक्षी रामबहादुर आलेले गरेको बकपत्र ।

वारदात मितिको दिन म सिरुवारीमा थिएँ । प्रतिवादी वसन थापा पनि सिरुवारीमा नै थिए । तर ७ बजेपछि कहाँ गए थाहा छैन भन्ने प्रतिवादी वसन थापाका साक्षी डम्बरबहादुर रानाले गरेको बकपत्र ।

२०५४।४।२६ का दिन म मेरो ससुराली घरमा थिएँ, प्रतिवादी वसन थापा पनि मसँगै थिए

भन्ने प्रतिवादी वसन थापाका साक्षी यमबहादुर थापाको बकपत्र ।

२०५४।४।२६ का राति ३ बजे बिर्खबहादुरको घरमा घटना घटेर गुहार माग्न आएका चुडामणिलाई उठाएर म गुहार दिन गएको हुँ । जाँदा लाश देखेको हुँ । कसले त्यस्तो गच्यो थाहा भएन भन्ने प्रतिवादी चुडामणी बस्यालका साक्षी गंगाराज बस्यालको बकपत्र ।

२०५४।४।२६ गते दिउँसो गा. वि. स. को मिटिङ सकिएपछि डविन गुरुङ्गले विदेश जाने कार्यक्रम छ भनेका थिए । सो राति १०:३० बजे म मेरो घरमा थिएँ । अरु प्रतिवादी कहाँ थिए थाहा छैन । भोलिपल्ट डविनको आमासँग डविन खै त भन्दा विदेश जाने चिठी आएर बेलुकै हिँडेको हो भनिन् भन्ने समेत प्रतिवादी डविन गुरुङ्ग, कृष्णबहादुर गुरुङ्ग, प्रकाश गुरुङ्ग, तेजबहादुर गुरुङ्गका साक्षी नारायणदत्त भट्टराईले गरेको बकपत्र ।

२०५४।४।२६ का दिन १०:३० बजे म मेरै घरमा थिएँ । सो दिन ४ बजे म डविन गुरुङ्गको घरमा गएको थिएँ । डविन घरमा थिएनन् । त्यसपछि प्रतिवादीहरू हेम गुरुङ्ग र तेजबहादुर गुरुङ्गको घरमा जाँदा निजहरू २०५४ साल जेठमा नै भारत गएको थाहा पाउँ । त्यसपछि डविनको घर जाँदा डविन वम्बैतर्फ जान लागेका रहेछन् । सो दिन डविन गुरुङ्गलाई वम्बै जान लागेको देखेको हुँदा निज सो घटनामा संलग्न हुने अवस्था छैन भन्ने प्रतिवादी डविन गुरुङ्गको साक्षी जसमती गुरुङ्गको बकपत्र ।

२०५४।४।२६ का राति म घरमै थिएँ । प्रतिवादीहरू कहाँ थिए ? मलाई थाहा छैन । विनोद गुरुङ्ग घटनामा गए नगएको थाहा भएन । सो राति खाना खाएर करिब ८:३० बजेतिर विनोद गुरुङ्ग सुतेका हुन् भन्ने प्रतिवादी विनोद गुरुङ्गका साक्षी खेमबहादुर गुरुङ्गको बकपत्र ।

वारदातको राति म खेमप्रसाद कै घरमा थिएँ । प्रतिवादी खेमप्रसाद पनि घरमै थिए । ८ बजेसम्म खानपिन गरी म पनि उसकै घरमा बास

बसेको हुँ भन्ने प्रतिवादी खेमप्रसाद गुरुङ्गका साक्षी भैरवबहादुर थापाको बकपत्र ।

उक्त दिन दिउँसो म घरमै थिएँ । राति खेमप्रसादको घर गै रक्सी खाई खेमप्रसादको घरमै सुतेको हो । बसन थापा मामाको घरमा विवाहभोजमा गएको थियो । हान्छु भनेर हानेको होइन, सुरक्षाको लागि छुरि निकाल्दा उहाँलाई पत्थो भनी ज्ञानबहादुरले भनेका थिए भन्ने प्रतिवादी ज्ञानबहादुर आले, खेमप्रसाद गुरुङ्ग र बसन थापाका साक्षी शेरबहादुर थापाको बकपत्र ।

उक्त मितिमा म मेरै घरमा थिएँ । प्रतिवादी शिवबहादुर आले साउनको पहिलो हप्ता मसँग भेट हुँदा रोजगारीका लागि विदेश जाने भन्थ्यो । घटना घट्नु पहिले नै विदेश जान्छु भनेकाले निज घटनामा थिएनन् भन्ने लाग्छ भन्ने प्रतिवादी शिवबहादुर आलेको साक्षी गणपती बस्यालको बकपत्र ।

उक्त मिति समयमा म मेरो घरमा थिएँ । चुडामणि पनि आफ्नै घरमा थिए । उक्त राति ३:३० बजेतिर चुडामणी बस्याल समेत भै गुहार मागेकाले विर्खबहादुरको घरमा गएका हौं । विर्खबहादुर कालगतिले मरेका हैनन् कसले मारेको हो थाहा छैन भन्ने प्रतिवादी चुडामणी बस्यालका साक्षी गुप्तप्रसाद बस्यालको बकपत्र ।

२०५४।४।२६ को साँझ करीब ८:३० बजेतिर म र मेरो गा. वि. स. अध्यक्ष कुरा गरिरहेका वखत डविन गुरुङ्ग आउनु भयो । म र डविन गुरुङ्ग खाना खाएर सुत्थौं । भोलिपल्ट ५:३० बजेतिर बुटवल जाने गाडीमा जानुभयो भन्ने प्रतिवादी डविन गुरुङ्गको साक्षी कृष्ण के.सी. को बकपत्र ।

२०५४।४।२६ को अन्दाजी ८:३० बजेतिर म गा. वि. स. उपाध्याक्ष कृष्ण के. सी. सँग कुरा गरी बसेको बेला डविन गुरुङ्ग घरबाट आइपुगे । निजसँग म समेत राति करिब १० बजेसम्म गफ गरी बसी आफ्नो घर तर्फ लागेको हुँ भन्ने प्रतिवादी डविन गुरुङ्गको साक्षी गोविन्द श्रेष्ठको बकपत्र ।

अभियुक्त भिल्के भन्ने ज्ञानबहादुर आलेलाई अभियोग दावीबमोजिम ज्यानसम्बन्धी महलको १३ (१) अनुसार सजाय हुने ठहर्छ । साथै निजको उमेर १६ वर्षभन्दा कम देखिँदा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ बमोजिम सोको आधा मात्र सजाय हुन्छ । प्रतिवादी डविन गुरुङ्गलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १७ (३) नं. बमोजिम वर्ष दुई(२) हुने ठहर्छ । निजको हकमा ज्यानसम्बन्धी महलको १३ (१) नं. बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादीको र सफाइ पाउनुपर्छ भन्ने प्रतिवादीको जिकीर पुग्न सक्दैन । प्रतिवादीहरू दुर्गाबहादुर गुरुङ्ग, तेजबहादुर गुरुङ्ग, प्रकाश गुरुङ्ग, शिवबहादुर आले, भूते भन्ने खेमबहादुर थापा, सुनबहादुर आले, कुमार आले तथा चिनबहादुर समेतलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३ (४) नं. बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने अभियोग दावी पुग्न सक्दैन । निजहरूलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १७ (३) नं. बमोजिम जनही कैद वर्ष २(दुई) हुने ठहर्छ । प्रतिवादी हेमू भन्ने हेमबहादुर गुरुङ्गलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १७ (३) नं. बमोजिम कैद महिना ६ हुने ठहर्छ । निजको हकमा ज्यानसम्बन्धी महलको १३ (४) नं. बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने अभियोग दावी पुग्न सक्दैन । प्रतिवादीहरू चुडामणि बस्याल तथा खेमप्रसाद गुरुङ्गलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १६ नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्ने अभियोग दावी पुग्न सक्दैन । निजहरूले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ । प्रतिवादीहरू कृष्णबहादुर गुरुङ्ग, ओमबहादुर आले, विनोद गुरुङ्ग, बसन थापा तथा यामबहादुर गुरुङ्ग ५ जनालाई १७(३) नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्ने अभियोग दावी पुग्न सक्दैन । निजहरूले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने समेत शुरु पर्वत जिल्ला अदालतबाट २०५८।९।१७।३ मा भएको फैसला ।

छलिमायाले बकपत्र गर्दा लौरीले हानेको भनेको र निजका छोरा छोरीले छुरीले हाने भन्ने उल्लेख गरेको हुँदा उजुरी भूठो देखिएको छ । वारदात समयमा म डविन गुरुङ्ग गाउँ छाडी

गएको कुरा मेरा साक्षी समेतबाट पुष्टि भएको छ । ज्ञानबहादुरको बयानलाई पुष्टि गर्ने भरपर्दो आधार कुनै देखिएको छैन । वारदात स्थलमा उपस्थित हुनु र अपराधीलाई सघाउनु अलग कुरा हो । अपराध हुनका लागि आपराधिक कार्य गरेको हुनुपर्छ । त्यो आधारमा अभियोग लगाउन नसकिएकोबाट मलाई दुई वर्ष सजाय गरेको मिलेको छैन । प्रतिवादी डविनका साथीहरू भएका निज र हामीहरूलाई बदला लिने उद्देश्यले जाहेरी दिए पनि मौकाको कागज समेतबाट कसूर गरेको भनी किटान गर्न सकेको छैन । शुरु जिल्ला अदालतबाट हाम्रो प्रमाणको उचित मूल्याङ्कन हुन सकेको छैन । तसर्थ शुरु पर्वत जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी हाम्रो इन्कारी बयान बमोजिम इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत प्रतिवादी डविन गुरुङ्ग, दुर्गाबहादुर गुरुङ्ग र तेजबहादुर गुरुङ्गको संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।

मलाई प्रहरीसमक्ष गराइएको बयान स्वेच्छा विरुद्धको हो । जाहेरवाला समेतको उजूरीमा मेरो नाम छैन । प्रतिवादी भिल्के भन्ने ज्ञानबहादुरले अदालतसमक्ष गरेको बयानमा समेत मैले मृतकमाथि हातपात गरेको खुल्दैन । वादी पक्षको साक्षीको वकपत्रबाट पनि म वारदात स्थलमा रही यो कार्य गरेको भन्ने खुल्न सकेको छैन । विनाकुनै आधार मलाई हराइएको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी पूर्णतः सफाइ पाऊँ भन्ने प्रतिवादी हेमु भन्ने हेमबहादुर गुरुङ्गको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी डविन गुरुङ्गले पनि मृतकलाई जोखिमी हतियार प्रयोग गरेका थिए भन्ने व्यहोरा जाहेरीमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख भएको छ । अनुसन्धान क्रममा बयान गर्ने हेमु भन्ने हेमबहादुरले डविन गुरुङ्गले लाठीले हिकार्एका भनी पोल गरेको देखिन्छ । सो प्रमाणको मूल्याङ्कन हुन सकेको छैन । डविन गुरुङ्गले छुरी समेत प्रहार गरेको र दुर्गाबहादुर र तेजबहादुरले समाई संयोग पारिदिएका भन्ने कुरा जाहेरवाला वेनबहादुर तथा मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरू शान्ति गुरुङ्ग,

छलिमाया गुरुङ्ग, दलबहादुर गुरुङ्ग समेतले अदालतमा गरेको वकपत्रबाट पुष्टि भएको छ । यसरी प्रत्यक्ष प्रमाणका रूपमा रहेका साक्षी प्रमाणको प्रामाणिक महत्व र गहनतालाई अध्ययन मूल्याङ्कन र विश्लेषण नगरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा शुरु अभियोग दावीबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

मृतकको शरीरमा देखिएको घाउचोट जाँच हुँदा एउटा चोट देखिएको मृतक बिर्खबहादुरलाई म एकलैले छुरी हानि मारकोको हुँ भनी प्रतिवादी मध्येका भिल्के भन्ने ज्ञानबहादुर आलेले अदालतमा समेत सावित भै बयान गरेको देखिएकोले निजलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३ (१) नं. बमोजिम सर्वस्व सहित जन्मकैद गरी निजले अपराध गर्दा निजको उमेर १६ वर्ष नपुगेकोले बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०४८ को दफा ११ बमोजिम आधा कैद सजाय हुने ठहर्‍याएको फैसला मनासिवै देखियो । मृतकको शरीरमा एउटा मात्र काटेको चोट रहेको, उक्त चोट प्रतिवादी ज्ञानबहादुर आलेले हानेको प्रमाणित भएकोले प्रतिवादी डविन गुरुङ्गले वारदातमा उपस्थित भै चोट छोडेको भन्ने प्रमाणको अभावमा प्रतिवादी डविन गुरुङ्गले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने ठहर्‍यो । मृतकको छोरी शान्ति र प्रहरीमा कागज गर्ने जौबहादुर समेतको बनाइ पुष्टि गर्ने स्वतन्त्र प्रमाण मिसिलमा नदेखिनुको साथै प्रतिवादी ज्ञानबहादुरले अदालतमा आइ गरेको बयानलाई अन्यथा हो भनी भन्न मिल्ने नदेखिएकोले पुनरावेदकहरू डविन गुरुङ्ग, दुर्गाबहादुर गुरुङ्ग र हेमु भन्ने हेमबहादुर गुरुङ्गलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १७ (३) नं. बमोजिम सजाय हुने ठहर्‍याएको शुरु फैसला उल्टी भै पुनरावेदकहरूले सफाइ पाउने ठहर्‍यो । पुनरावेदकहरूले सफाइ पाउने ठहरेको हुँदा सोही स्तरका अन्य प्रतिवादीहरू प्रकाश गुरुङ्ग, शिवबहादुर आले, खेमबहादुर थापा, सुनबहादुर आले, चिनबहादुर गुरुङ्ग, लोकबहादुर आले रकुमार

आले समेतले सफाइ पाउने ठहर्छ । सो बाहेक अन्यमा शुरु पर्वत जिल्ला अदालतको फैसला सदर भै वादी श्री ५ को सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, बाग्लुङ्गको मिति २०६०।१।८ को फैसला ।

प्रतिवादी डविन गुरुङ्ग समेतका व्यक्तिहरू राति अन्दाजी १०:३० बजे हाम्रो घरमा आई प्रतिवादी तेजबहादुर र दुर्गाबहादुरले मेरा बुवाको हात समाउने र प्रतिवादी डविन गुरुङ्गले बुवालाई घाँटीको तल्लो भागमा छुरी प्रहार गरेको देखेको हुँ भनी जाहेरीमा उल्लेख भएको कुरा शान्ति गुरुङ्ग, छलिमाया तथा दलबहादुर गुरुङ्ग समेतका साक्षीले गरेको बकपत्र र लाश जाँच प्रकृति मुचुल्का तथा शवपरीक्षण प्रतिवेदनबाट प्रमाणित भएको छ । प्रस्तुत वारदात प्रतिवादी ज्ञानबहादुर एकलैले घटाउन सक्ने अवस्था देखिँदैन । शुरु जिल्ला अदालतमा प्रतिवादी ज्ञानबहादुरले गरेको बयानमा समेत आफू समेतका अन्य प्रतिवादीहरू घटना घटनुपूर्व चोकबहादुरको घरमा मासु रक्सी खाएको कुरा उल्लेख छ । यस्तो अवस्थामा प्रतिवादीहरू वारदातमा थिएनन् भन्न मिल्ने अवस्था छैन । जाहेरी दरखास्त तथा रेशम बस्यालको कागजबाट प्रतिवादीहरू चुडामणि बस्याल र खेमप्रसाद गुरुङ्ग ज्यान मार्ने षड्यन्त्रमा पसेको पुष्टि भएकोमा निजहरूलाई समेत सफाइ दिएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । अतः प्रतिवादीहरू अभियोग दावीबमोजिम कसूरदार देखिँदा अभियोगबाट सफाइ पाउने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, बाग्लुङ्गको फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

पुनरावेदन अदालत, बाग्लुङ्गको मिति २०६०।१।१५ च.नं. ४९६ को पत्रबाट प्रतिवादी मध्येको ज्ञानबहादुर आलेको हकमा उक्त अदालतबाट भएको फैसला साधक जाँचको लागि प्राप्त भई मिति २०६०।१।१२ मा साधकमा दर्ता भएको ।

प्रतिवादीहरू डविन गुरुङ्ग, तेजबहादुर गुरुङ्ग, प्रकाश गुरुङ्ग, शिवबहादुर आले, लोकबहादुर आले, भुते भन्ने खेमबहादुर थापा, सुनबहादुर आले, कुमार आले र चिनबहादुर गुरुङ्ग र हेमू भन्ने हेमबहादुर गुरुङ्ग वारदातस्थलमा उपस्थित भै संलग्न रहेको देखिँदा निजहरूलाई सफाइ दिने गरेको पुनरावेदन अदालत बाग्लुङ्गको इन्साफ फरक फर्ने देखिँदा निजहरू १० जनालाई अ.व. २०२ नं. बमोजिम भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चठी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेलले प्रतिवादीहरू तेजबहादुर गुरुङ्ग र दुर्गाबहादुर गुरुङ्गले मृतकलाई समाएको भन्ने किटानी जाहेरी परेको र मौकामा कागज गर्ने जौबहादुर, चोकबहादुर र दलबहादुर तथा मौकामा बयान गर्ने हेमबहादुर गुरुङ्ग र खेमबहादुर गुरुङ्ग समेतको व्यहोराबाट प्रतिवादीहरू डविन गुरुङ्ग, तेजबहादुर गुरुङ्ग, प्रकाश गुरुङ्ग, शिवबहादुर आले, लोकबहादुर आले, भुते भन्ने खेमबहादुर थापा, सुनबहादुर आले, कुमार आले, चिनबहादुर गुरुङ्ग उपरको अभियोग दावी पुष्टि भई रहेको हुँदा सबै प्रतिवादीलाई दावी अनुसार सजाय गर्नु पर्नेमा ज्ञानबहादुर आले उपर मात्रै कसूर कायम गरी सजाय गरेको पुनरावेदन अदालत बाग्लुङ्गको फैसला मिलेको छैन । अभियोग दावी बमोजिम सबै प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विद्वान सहन्यायाधिवक्ताको बहस सुनी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ ? भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा डविन गुरुङ्ग सहितका प्रतिवादीहरूले छुरी प्रहार गरी विर्खबहादुर गुरुङ्गलाई मारी फरार भएको भन्ने जाहेरी दरखास्तका आधारमा प्रस्तुत मुद्दामा

अनुसन्धान तहकिकात भई प्रतिवादी मध्येको ज्ञानबहादुर आले र डविन गुरुङका हकमा ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सजायको माग दावी लिएको, अन्य प्रतिवादीहरू हेमबहादुर गुरुङ, शिवबहादुर आले, दुर्गाबहादुर गुरुङ, तेजबहादुर गुरुङ, प्रकाश गुरुङ, लोकबहादुर गुरुङको हकमा सोही महलको १३(४) नं. बमोजिम, प्रतिवादीहरू खेमप्रसाद गुरुङ, चुडामणी बस्यालको हकमा सोही महलको १६ नं. बमोजिम तथा प्रतिवादीहरू यामबहादुर गुरुङ, कृष्णबहादुर गुरुङ, वसन थापा उपर सोही महलको १७(३) नं. बमोजिम र प्रतिवादी ओमबहादुर आले र विनोद गुरुङ उपर ज्यानसम्बन्धी महलको १७ नं. बमोजिमको सजाय माग दावी लिई अभियोग पत्र पेश भएकोमा शुरु पर्वत जिल्ला अदालतले प्रतिवादी भिल्के भन्ने ज्ञानबहादुर आलेको हकमा अभियोग दावीबमोजिम ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम र प्रतिवादीहरू डविन गुरुङ, दुर्गाबहादुर गुरुङ, तेजबहादुर गुरुङ, प्रकाश गुरुङ, शिवबहादुर आले, लोकबहादुर आले, भुते भन्ने खेमबहादुर थापा, सुनबहादुर आले, कुमार आले, चिनबहादुर गुरुङ र हेमु भन्ने हेमबहादुर गुरुङलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १७(३) नं. बमोजिम सजाय हुने गरी तथा प्रतिवादीहरू खेमबहादुर गुरुङ र चुडामणी बस्याललाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिने फैसला गरेकोमा सो फैसलाउपर पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत बाग्लुङबाट फैसला हुँदा प्रतिवादी भिल्के भन्ने ज्ञानबहादुर आलेलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरी अन्य सबै प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिएको र सो फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन पर्नुका साथै प्रतिवादी ज्ञानबहादुर आलेको हकमा भएको फैसला साधक जाँचको लागि दर्ता भई निर्णयार्थ पेश हुन आएको देखियो ।

३. मृतक बिर्खबहादुर गुरुङको लाश प्रकृति मुचुल्कामा बाँया कानदेखि तल घाँटीको बाँयापट्टि १ इञ्च लम्बाई, ४ इञ्च गहिराईको घाउ रहेको, सो घाउको वरिपरि रगत

जमेको, सो घाउ बाहेक मृतकको शरीरमा अन्य निलडाम र घाउचोट समेत नभएको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । त्यस्तै पोष्टमार्टम रिपोर्टमा This is a case of stab injury and the cause of death is due to internal haemorrhage भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । यसरी लाश जाँच मुचुल्का तथा पोष्टमार्टम रिपोर्टबाट बिर्खबहादुर गुरुङको मृत्यु छुरी प्रहारबाट बाँया कानमुनी घाँटीमा चोट लाग्न गै सोही चोटको कारणबाट भएको देखिँदा निजको मृत्यु स्वभाविक नभई कर्तव्यबाटै भएको तथ्य स्थापित भएको छ ।

४. प्रतिवादीहरू डविन गुरुङ समेतलाई पुनरावेदन अदालतले सफाइ दिए उपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेको र प्रतिवादी भिल्के भन्ने ज्ञानबहादुर आलेलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सजाय गरेको हकमा साधक जाँचको लागि साधकमा दर्ता भएको अवस्था हुँदा सर्वप्रथम प्रतिवादी ज्ञानबहादुर आलेको हकमा साधककै रोहबाट पुनरावेदन अदालतको फैसला मिले नमिलेतर्फ विचार गरौं । मिति २०५४।४।२६ मा भोर्ले गा.वि.स. को विद्यालय व्यवस्थापन समितिको बैठकबाट सो समितिको अध्यक्षमा बिर्खबहादुरको नाम सिफारिश गरेकोमा त्यसको विरोध भएपछि सोही राति मृतकको घरमा आई प्रतिवादी डविन गुरुङ समेतका व्यक्तिहरूले छुरी प्रहार गरी कुटपीट गरेको कारण सोही चोटपिडाबाट बिर्खबहादुरको मृत्यु भएको भन्दै जाहेरी परेको देखिन्छ । सो जाहेरीमा प्रतिवादी मध्येका दुर्गाबहादुर गुरुङ र तेजबहादुर गुरुङले मृतकको दुवै हात समाएको र अर्का प्रतिवादी डविन गुरुङले आफ्नो दाहिने हातमा लिएको छुरीले मृतकको घाँटीको तल्लो भागमा प्रहार गरेको भन्ने किटानी व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ । सो वारदातमा भएको सम्पूर्ण घटनाहरू प्रत्यक्ष देख्ने मृतकका छोरा नै जाहेरी दिएको र सो जाहेरी व्यहोरालाई समर्थन गरी अदालतमा आई निजले वकपत्र समेत गरेको अवस्था छ । जाहेरी

व्यहोरामा प्रतिवादी भिल्के भन्ने ज्ञानबहादुर आले अर्का प्रतिवादी डविन गुरुङ समेतको साथ लागि वारदात स्थलमा गएको भन्ने उल्लेख भए पनि निज ज्ञानबहादुरले मृतक उपर कुनै चोट छोडेको वा सो चोट छोड्नमा अरु प्रतिवादीलाई यो यस किसिमले सहयोग गरेको हो भन्ने कतैबाट केही कुरा पनि खुल्न सकेको छैन ।

५. मृतक बिर्खबहादुर गुरुङको घरमा गई भै भगडा गर्नु भन्दा अगाडि प्रतिवादी डविन गुरुङ समेतका व्यक्तिहरूले रक्सी खाई निज उपर हमला गर्ने विषयमा एकआपसमा सरसल्लाह गरेका र सोही सिलसिलामा चोकबहादुर गुरुङको घरमा रक्सी र मासु सेवन गरी मृतकको घर तर्फ आएका भन्ने जाहेरवालाको कथन रहेकोमा त्यसरी रक्सी खाने समयमा यी प्रतिवादी ज्ञानबहादुर आले समेत अन्य प्रतिवादीहरूसँगै थिए भनी निज चोकबहादुर गुरुङले मौकामा गरेको कागज समेतमा खुलाएको पाइँदैन । मृतक बिर्खबहादुर गुरुङको उमेर ५७ वर्ष को देखिन्छ । निज ५ फीट ४ इञ्च अग्लो वयस्क पुरुष भन्ने देखिएका छन् । वारदातको मिति समयमा यी प्रतिवादी ज्ञानबहादुर आले १४ वर्ष ३ महिना जति उमेरको नाबालक देखिन्छन् । वारदातको अवस्था पछि यी प्रतिवादी फरार रहेका र पछि अदालतमा उपस्थित भई बयान गर्दा भने आफ्नो घरतर्फ जान लागदा मृतक बिर्खबहादुरले घरबाट बाहिर निस्केर गाली गरी लाठीले हानेको कारण सुरक्षाको लागि छुरी निकाल्दा मृतकले भ्रम्टिन आएकोमा छुरी लाग्न गै मृत्यु भएको हो भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइयो । लाशजाँच प्रतिवेदन एवं पोष्टमार्टम रिपोर्टबाट मृतकको बाँया कानमुनीको घाँटीमा छुरी प्रहारबाट १ इञ्च लम्बाई र ४ इञ्च चौडाईको घाउ लागेको र सो घाउ चोट बाहेक मृतकको शरीरमा अन्य कुनै निलडाम वा घाउचोट देखिँदैनन् । १४ वर्षको नाबालक प्रतिवादीले ५७ वर्षको स्वस्थ एवं ५ फीट ४ इञ्च उचाई भएको वयस्क व्यक्तिलाई शरीरको माथिल्लो भाग अर्थात बाँया कानमुनिको

गर्धनमा ४ इञ्च गहिरो चोट लाग्ने गरी प्रहार गर्नसक्ने अवस्था प्रस्तुत वारदातको प्रकृतिबाट देखिन आउँदैन । अर्कोतिर, मृतक बिर्खबहादुरको एकाघरमा वारदात मितिमा मृतकसँगै साथै रहेका निजका छोरा जाहेरवाला बेनुबहादुर गुरुङ तथा मौकामा कागज गर्ने छोरी शान्ति गुरुङ, श्रीमती छलिमाया गुरुङ र अन्य व्यक्तिहरू देउकुमारी गुरुङ, दलबहादुर गुरुङ प्रस्तुत वारदातमा प्रत्यक्षदर्शी अर्थात् चश्मदिद गवाहको रूपमा रहेका छन् । निजहरूको मौकाको कागज समेतमा प्रतिवादी ज्ञानबहादुरले छुरी प्रहार गरेको भनी उल्लेख गरेको देखिँदैन । बरु मृतकको हात प्रतिवादी दुर्गाबहादुर गुरुङ र तेजबहादुर गुरुङले समातेको र अर्का प्रतिवादी डविन गुरुङले दुवैतिर धार भएको छुरीले मृतकको गर्धनमा प्रहार गरेको भनी लेखाएको देखिन्छ । घटनाका प्रत्यक्षदर्शी व्यक्तिहरूले यी प्रतिवादी ज्ञानबहादुर आलेले मृतकउपर छुरी प्रहार गरेको भनेका छैनन् । यी प्रतिवादीले अदालतको बयानमा उल्लेख गरे जस्तो मृतक उपर छुरीले लाग्न गएको भन्ने मानेको अवस्थामा त्यसरी निरुद्देश्य र अनिच्छित (accidental) रूपमा लागेको छुरीबाट ताकेर गरेको प्रहारबाट लाग्ने जस्तो घाउचोट लाग्न सक्दैन । त्यसकारण, घाउचोटको प्रकृति र मृतकको बाहिरी शरीरको भाग हेर्दा समेत यी प्रतिवादीको अदालतको बयान स्वभाविक एवं प्रमाणहरूबाट समर्थित भएको देखिन आउँदैन ।

६. तत्काल पक्राउ परेको प्रतिवादीमध्ये हेमु भन्ने हेमबहादुर गुरुङलेसम्म अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा यी प्रतिवादी ज्ञानबहादुरलाई पोलेको भएपनि अन्य कुनै पनि प्रतिवादीले यी ज्ञानबहादुरउपर तत्काल पोल गर्न सकेको देखिँदैन । निज प्रतिवादी हेमबहादुर गुरुङले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयानमा वारदातमा आफूले हो-हल्ला समेत गरेको तर मृतक उपर छुरी प्रहार गर्ने काम आफूले नगरेको भन्दै यी प्रतिवादी ज्ञानबहादुर आलेउपर पोल गरेको आधारमा समेत

निजलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. को अभियोग दावी लिइएको पाइन्छ । तर प्रतिवादी हेमु भन्ने हेमबहादुरको प्रहरीसमक्षको बयान बाहेक अनुसन्धानको सिलसिलामा संकलित अन्य कुनै पनि प्रमाणबाट यी प्रतिवादीले मृतकउपर छुरी प्रहार गरेको भन्ने आरोपको समर्थन गरेको देखिँदैन । यसको अतिरिक्त प्रतिवादी हेमबहादुर गुरुडले अदालतमा गरेको बयानमा भने आफ्नो प्रहरीसमक्षको बयान डरत्रासबाट गराएको भनी आफू पूर्ण रूपमा इन्कार रही बयान गरेको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा निजको मौकाको बयानलाई स्वतन्त्र र भरपर्दो प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्ने देखिएन । फौजदारी मुद्दामा सह-अभियुक्तले पोल गरी बयान गरेको आधारमा मात्र कसैका विरुद्ध लिइएको अभियोग दावी पुष्टि हुने होइन । त्यस्तो पोल वा उजूर वस्तुनिष्ठ एवं शंकारहित तवरबाट अन्य संकलित प्रमाण समेतबाट समर्थित भएको हुनुपर्छ । अन्यथा केवल सह अभियुक्तले पोल गरेकै भरमा कसैउपर कुनै फौजदारी अभियोग स्थापित हुन सक्दैन ।

७. अब पुनरावेदन अदालतले प्रतिवादी ज्ञानबहादुर उपरको अभियोग दावी पुष्टि गरी सजाय गर्दा आधार लिएको निजले गरेको अदालतसमक्षको साविती बयान तर्फ विचार गरौं । फौजदारी कसूरमा अभियुक्तको साविती बयान एउटा महत्वपूर्ण प्रमाण हो । तर एकमात्र प्रमाण होइन । त्यस्तो साविती समेत अन्य संकलित प्रमाणबाट पुष्टि हुनुपर्दछ । अदालतले साविती बयानलाई प्रमाणमा ग्रहण गर्दा त्यस्तो साविती बयान कस्तो अवस्थामा दिईएको छ र त्यसलाई अन्य प्रमाणले समर्थन गरेको छ, छैन भन्ने कुरालाई पनि हेर्नुपर्दछ । प्रस्तुत मुद्दामा यी प्रतिवादी ज्ञानबहादुर आले १४ वर्ष उमेरको कक्षा ६ मा पढ्दै गरेका नाबालक देखिएका छन् । घटनाका प्रत्यक्षदर्शी व्यक्तिहरू जाहेरवाला लगायत मौकामा कागज गर्ने मृतकको श्रीमती छलिमाया गुरुड , छोरी शान्ति गुरुड तथा देउकुमारी गुरुड र दलबहादुर गुरुडको मौकाको

भनाई र अदालतमा उपस्थित भई निजहरूले गरेको वकपत्र समेतबाट यी प्रतिवादी भिल्के भन्ने ज्ञानबहादुर आलेले अदालतमा गरेको साविती बयान समर्थित हुन आएको छैन ।

८. अभियुक्तको साविती बयान सदैव सत्य नै हुन्छ भन्ने होइन । अभियुक्तको उमेर, साविती बयान गर्दा हुने परिणामको पूर्वानुमान गर्नसक्ने निजको क्षमता, साविती बयान दिनु पूर्वको परिस्थिति, अन्य अभियुक्तहरूबाट निजउपर पर्न सक्ने दवाव वा प्रलोभन, अपराधको कारण वा पृष्ठभूमि जस्ता कुराहरूले कुनै अभियुक्तको साविती बयान सत्य वा साँचो हो वा भ्रूठा वा प्रायोजित हो भन्ने कुरा निक्यौल गर्न मद्दत गर्दछन् । साथै साविती बयान स्वयंमा स्पष्ट, ठोस, स्वभाविक र पूर्ण छ वा अस्पष्ट, अपूर्ण, अस्वाभाविक, अधुरो वा आंशिक छ, त्यो पनि विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । कुनै एउटा तथ्यमा सावित भए पनि त्यसबाट निजउपरको सम्पूर्ण अभियोगको पुष्टि हुँदैन । यसर्थ, यी समग्र परिस्थिति र घटनाक्रमलाई सूक्ष्मरूपमा विश्लेषण नगरी केवल सावितीकै आधारमा मात्र कसैउपर कसूर कायम गरी सजाय गर्नु न्यायसंगत हुँदैन । प्रस्तुत मुद्दामा यी प्रतिवादीले तत्काल फरार भएपनि पछि अदालतमा उपस्थित भई गरेको बयानमा कहिले मृतकले कुटपीट गर्न लागेकोले सुरक्षाको लागि छुरी निकाल्दा मृतकलाई लाग्न गएको भनेका छन् भने कहिले आफैले प्रहार गरेको भन्दै विरोधाभाषपूर्ण बयान गरेको देखिन्छ । यसरी निजको बयानलाई पूर्ण, स्पष्ट र स्वाभाविक साविती बयानको रूपमा मान्न मिल्ने देखिँदैन । निजको सो बयान घटनाका प्रत्यक्षदर्शी जाहेरवाला लगायतका व्यक्तिहरूको भनाईबाट पुष्टि भएको पनि पाइँदैन । यस्तो विरोधाभाषपूर्ण र अस्पष्ट बयानलाई अन्य प्रमाणबाट समर्थित नभएको अवस्थामा साविती बयानको रूपमा ग्रहण गरी निजउपर कसूर कायम गर्ने अकाट्य र एकमात्र प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न सकिँदैन ।

९. वारदात हुँदाका वखत चशमदिद गवाहको रूपमा रहेका व्यक्तिले मौकामा र अदालतमा उपस्थित भई वकपत्र गर्दा समेत आफूले प्रत्यक्षरूपमा घटना देखी घटनाको यथार्थ व्यहोरा खुलाई रहेको स्थितिमा अदालतले त्यस्ता चशमदिद व्यक्तिको मौकाको कागज र अदालतसमक्ष गरेको वकपत्रको व्यहोराको सत्यताउपर शंका गर्नुपर्ने कुनै कारण रहँदैन । फौजदारी मुद्दामा चशमदिद व्यक्तिहरूको भनाई कसूर कायम गर्ने एउटा निर्णायक प्रमाण हो । यस्तो व्यक्तिको भनाई वारदातको प्रकृति र अन्य प्रमाणबाट समर्थित भएको छ भने अदालतले त्यस्तो प्रत्यक्ष साक्षीको कथनलाई अनदेखा गरी न्यायिक निष्कर्ष निकाल्नु न्यायसंगत हुँदैन । तसर्थ प्रस्तुत मुद्दामा यी प्रतिवादी भिल्के भन्ने ज्ञानबहादुर आलेको बयानकै भरमा मात्र यस मुद्दामा संकलित चशमदिद व्यक्तिहरूको कागज एवं वकपत्र लगायतका अन्य तथ्ययुक्त प्रमाणहरूलाई वेवास्ता गरी न्यायिक निष्कर्षमा पुग्नु न्यायोचित हुँदैन । समग्र प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन गर्दा यी प्रतिवादीको द्विविधापूर्ण साविती बयान यथार्थमा आधारित नभई विरोधाभाषपूर्ण देखिएकोले त्यसलाई साविती बयानको संज्ञा दिई त्यसैको आधारमा प्रतिवादी भिल्के भन्ने ज्ञानबहादुर आलेउपरको अभियोग दावी पुष्टि हुन सक्दैन । निजलाई आरोपित कसूरबाट सफाइ दिनुपर्नेमा आरोपित कसूरमा सजाय गरेको पुनरावेदन अदालत बाग्लुङको फैसला सो हदसम्म नमिलेको हुँदा उल्टी हुन्छ ।

१०. अब मृतकको मृत्यु कुन कुन प्रतिवादीको प्रहारबाट वा संलग्नतामा भएको भन्ने तर्फ विचार गर्नुपर्ने हुन आउँछ । मृतक विर्खबहादुरको मृत्यु निजको बाँया कानमुनि गर्धनमा छुरी प्रहारबाट १ इञ्च लम्बाई ४ इञ्च गहिरो चोट लागी सोही चोटको कारणबाट भएको देखिएको छ । लाश जाँच मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदन समेतबाट सो चोट बाहेक मृतकको शरीरमा अन्य कुनै चोट रहे भएको देखिँदैन ।

घटनाका प्रत्यक्षसाक्षी अर्थात् चशमदिद गवाहको रूपमा रहेका मृतकका छोरा जाहेरवाला बेनबहादुर गुरुङ, मृतककी श्रीमती छलिमाया गुरुङ, छोरी शान्ति गुरुङ एवं देउकुमारी गुरुङ र दलबहादुर गुरुङ समेतका व्यक्तिहरूले वारदात मिति, समयमा प्रतिवादी डविन गुरुङ सहितका व्यक्तिहरू मृतकको घरमा आई छानोमा र ढोकामा हान्न थालेपछि मृतकले त्यस्तो नगर भन्दै आफ्नो घरको ढोका खोली बाहिर आएकोमा प्रतिवादी मध्येका दुर्गाबहादुर गुरुङ र तेजबहादुर गुरुङले मृतकको एक एक वटा हातमा समाएका र सोही अवस्थामा अर्को प्रतिवादी डविन गुरुङ एक्कासी छेउमा आई आफ्नो हातमा भएको धारिलो छुरीले मृतकको बाँया कानमुनि गर्धनमा प्रहार गरी ढालेको भनी मौकामा र अदालतको वकपत्र समेतमा किटानी साथ उल्लेख गरी खुलाएको अवस्था छ । सो घटना हुनुपूर्व विर्खबहादुर गुरुङ र प्रतिवादी डविन गुरुङ समेतकाबीच स्थानीय विद्यालयको व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष चयन गर्ने विषयमा वादविवाद भै सोही जरियाबाट डविन गुरुङ सहितका प्रतिवादीहरूले मृतकको घरमा गै वादविवाद गर्दै मृतकउपर छुरी प्रहार गरेको देखिएको छ । प्रतिवादी डविन गुरुङ वारदात पछि फरार रही अदालतमा उपस्थित भै बयान गर्दा कसूरमा इन्कार रहे पनि निजकै अगुवाईमा अन्य प्रतिवादीहरू समेत मृतकको घरमा गई वादविवाद गरेको भन्ने देखिन्छ ।

११. प्रत्यक्षदर्शी साक्षीहरू बोनबहादुर गुरुङ, छलीमाया गुरुङ र शान्ति गुरुङले प्रतिवादी डविन गुरुङले नै छुरी प्रहार गरेको र अन्य प्रतिवादीहरू दुर्गाबहादुर गुरुङ र तेजबहादुर गुरुङले मृतकको हात समाएको भनी किटानी वकपत्र गरेको र त्यसको पुष्ट्याई शव परीक्षण समेतबाट भइरहेको छ । प्रतिवादी डविन गुरुङले अदालतमा बयान गर्दा वारदात मितिमा दिउँसो विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष चयन गर्ने बैठकमा आफू उपस्थित रहेको

कुरासम्म स्वीकार गर्दै सोही साँझ ६ बजे स्याङ्जा बयरघारी कृष्ण के.सी. को घरमा पुगी राति त्यहीँ सुतेको र भोलिपल्ट त्यहाँबाट बुटवल हुँदै बम्बै गएको कुरा खुलाई अदालतमा बयान गरेको देखिन्छ । यसरी वारदात समयमा आफू उपस्थित नरही अन्यत्रोपस्थिति (Alibi) को जिकीर लिए तापनि त्यसको पुष्टि गर्न सकेको पाइँदैन । रातारात स्याङ्जा बयरघारी अनि त्यहाँबाट बुटवल हुँदै बम्बै जानुपर्ने कारण र परिस्थिति पनि देखाउन, खुलाउन सकेको पाइँदैन । निजको इन्कारी बयान वारदात देख्ने प्रत्यक्षदर्शीहरूको बकपत्रबाट खण्डित भई रहेकोले निजको इन्कारी बयान विश्वसनीय देखिन आएन । यस्तो अवस्थामा प्रतिवादी डविन गुरुङको अदालतसमक्षको इन्कारी बयान निजको निर्दोषिताको आधार बन्न सक्ने देखिएन । निज प्रतिवादी डविन गुरुङले आरोपित कसूर गरेको प्रमाणित हुन आएकोले निजलाई अभियोग दावीबमोजिम ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. अनुसार सर्वश्वसहित जन्मकैद हुन्छ ।

१२. प्रतिवादीहरू दुर्गाबहादुर गुरुङ, तेजबहादुर गुरुङ, प्रकाश गुरुङ, शिवबहादुर आले, लोकबहादुर आले, भुते भन्ने खेमबहादुर थापा, सुनबहादुर आले, कुमार आले र चिनबहादुर आलेको हकमा ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. बमोजिम सजायको माग दावी लिइएको देखियो । यी प्रतिवादीहरू मध्येका दुर्गाबहादुर गुरुङ र तेजबहादुर गुरुङले मृतकको एक एक वटा हात समाएको अवस्थामा अर्को प्रतिवादी डविन गुरुङले एक्कासी मृतकउपर छुरी प्रहार गरेको देखिएको छ । घटनाका प्रत्यक्षदर्शी जाहेरवाला लगायतका शान्ति गुरुङ, छलिमाया गुरुङ, देउकुमारी गुरुङ, दलबहादुर गुरुङ समेतले यी प्रतिवादी दुर्गाबहादुर र तेजबहादुरले मृतकको हात समाएर प्रतिवादी डविन गुरुङलाई मृतक उपर छुरी प्रहार गर भनी बचन दिएको वा उक्साएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन । वारदातको प्रकृतिबाट मृतक र यी प्रतिवादी समेतबीच मौखिक भनाभन

वा भै भगडा भई मृतक घरबाट बाहिर निस्किएको अवस्थामा यी दुवै प्रतिवादीले मृतकलाई समाएको अवस्थामा एकाएक अर्को प्रतिवादी डविन गुरुङले छुरी प्रहार गर्न पुगेको देखिएको छ । यस्तो अवस्थामा यी प्रतिवादीहरू दुर्गाबहादुर गुरुङ र तेजबहादुर गुरुङले नै मृतकको ज्यान लिने उद्देश्यले नै समातेको र समातेपछि प्रतिवादी डविनलाई छुरी प्रहार गरी मार्न संयोग पारी दिएको भनी मान्न मिलेन । दोहोरो भनाभन भएको अवस्थामा मृतकको हात समाएको देखिएको र सोही अवस्थामा अर्का प्रतिवादीले मृतक उपर छुरी प्रहार गरेको पाइएको हुँदा यी प्रतिवादीहरू दुर्गाबहादुर गुरुङ र तेजबहादुर गुरुङले आरोपित ज्यानसम्बन्धीको १३ (३) नं. अन्तर्गत को कसूर गरेको नभई सोही महलको १७(२) नं. अन्तर्गतको कसूरसम्म गरेको देखिएकोले सोही १७(२) नं. बमोजिम यी दुवै प्रतिवादीहरूलाई जनही ५ वर्ष कैद हुन्छ ।

१३. प्रतिवादीहरू प्रकाश गुरुङ, शिवबहादुर आले, लोकबहादुर आले, भुते भन्ने खेमबहादुर थापा, सुनबहादुर आले, कुमार आले र चिनबहादुर आले समेतलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. को सजाय माग दावी लिइएको भए तापनि यी प्रतिवादीहरू समेत प्रस्तुत वारदातमा संलग्न भई के कस्तो कार्य गरी मृतकलाई मार्नमा सहयोग गरेको वा वचन दिएको वा संयोग पारेको भन्ने संकलित प्रमाणहरूबाट खुल्न सकेको छैन । केवल सबै प्रतिवादीहरू वारदातमा संलग्न थिए भनी गोश्वारा रूपमा जाहेरी दिएको र सोहीअनुसार अभियोग दावी गरिएको भए तापनि यी प्रतिवादीहरूले कुन कुन कार्य गरी वारदात घटाउन सहयोग गरेको भन्ने तथ्यगत रूपमा कुनै पनि साक्षीले उल्लेख गर्न नसकेको साथै मृतकको शरीरमा छुरा प्रहारबाट लागेको एउटा घाउ बाहेक अन्य कुनै चोट पटक वा निलडामसम्म पनि नदेखिएको अवस्था छ । यी प्रतिवादीहरूले वारदातस्थलमा उपस्थित भई मृतक उपर गाली

गलौज गरी भै भ्रगडा गर्न उक्साएको वा मृतकलाई बाटोघाटो छेकी वा अन्य तरहले भाग्न उम्कन नपाउने गरी कुनै कार्य गरेको भन्ने पनि देखिँदैन । प्रतिवादीहरू तेजबहादुर गुरुङ र दुर्गाबहादुर गुरुङले मृतकलाई समातेको अवस्थामा प्रतिवादी डविन गुरुङले एक्कासी मृतकउपर छुरी प्रहार गरेको तथ्य माथिको विवेचनाबाट पृष्टि भइसकेको छ । सो बाहेक यी प्रतिवादीहरूको वारदातमा संलग्नता रहेको भन्ने ठोस आधार एवं प्रमाण नरहेको हुँदा यी प्रतिवादीहरू प्रकाश गुरुङ, शिवबहादुर आले, लोकबहादुर आले, भुते भन्ने खेमबहादुर थापा, सुनबहादुर आले, कुमार आले र चिनबहादुर आले समेत उपर लिइएको अभियोग दावी पुष्टि हुन सक्दैन ।

१४. त्यस्तै ज्यानसम्बन्धी महलको १६ नं. बमोजिम अभियोग दावी लिइएका प्रतिवादीहरू चुडामणी बस्याल र खेमप्रसाद गुरुङको सम्बन्धमा हेर्दा यी दुवैजना प्रतिवादीहरू अधिकार प्राप्त अधिकारी तथा अदालतसमक्ष बयान गर्दा समेत अभियोग दावीमा इन्कार रहेको देखियो । ज्यानसम्बन्धी महलको १६ नं. मा ज्यान मार्ने काममा वा ज्यान मर्न सक्ने कुरामा मुख्य भै षड्यन्त्र गर्ने वा यस्तो काम गर्न लगाउनेलाई सजायको व्यवस्था भएको देखिन्छ । ज्यान मार्ने कार्यको षड्यन्त्र गरेको भनी कसैउपर अभियोग लगाउनु मात्र पर्याप्त हुँदैन । त्यस्तो षड्यन्त्र गरेको भन्ने कुरा संकलित प्रमाणहरूले शंकाहित रूपमा पुष्टि वा समर्थन गरेको पनि हुनुपर्दछ । यी प्रतिवादीहरूले बिर्खबहादुर गुरुङको ज्यान लिने कार्यमा मुख्य दोषी देखिएका प्रतिवादी डविन गुरुङसँग कहिले, कहाँ बसी के कस्तो षड्यन्त्र गरेका हुन् वा ज्यान मार्न लगाएका हुन् भन्ने कुरा प्रमाणद्वारा पुष्टि गर्न सकेको पाइँदैन । घटनाका प्रत्यक्षदर्शी व्यक्तिहरूले पनि यी प्रतिवादीहरूउपर कुनै किटानी पोल समेत गरेको पाइँदैन । यस्तो अवस्थामा केवल अभियोग दावी र शंकाको आधारमा यी प्रतिवादीहरू चूडामणी बस्याल र खेमप्रसाद गुरुङलाई कसूरदार ठहराउन

र सजाय गर्न मिल्ने देखिएन । निजहरूउपरको अभियोग दावी प्रमाणको अभावमा पुग्न सक्दैन ।

१५. अब, अभियोजन पक्षबाट ज्यानसम्बन्धी महलको १७(३) नं. बमोजिम सजायको माग दावी लिइएका प्रतिवादीहरू कृष्णबहादुर गुरुङ, ओमबहादुर आले, विनोद गुरुङ, वसन थापा र यामबहादुर गुरुङ समेतका प्रतिवादीहरूका हकमा विचार गर्दा यी प्रतिवादीहरू प्रस्तुत वारदातका अनुसन्धानको क्रममा मौकामै पक्राउ परेका भए पनि निजहरू अन्य प्रतिवादीहरूसँगै वारदातस्थलमा गएको कुरामा अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान तथा अदालतसमक्ष गरेको बयान समेतमा इन्कार रहेको पाइयो । जाहेरी दरखास्त दिने जाहेरवाला बेनबहादुर गुरुङ प्रस्तुत वारदातमा एक प्रत्यक्षदर्शीको रूपमा रहेका छन् । जाहेरीदरखास्त समेतमा निजले यी प्रतिवादीको नाम किटान गरेको पाइँदैन । यी प्रतिवादीहरू घटनाहुँदाका अवस्थामा उपस्थित भएको कुरा कुनै पनि प्रमाणबाट खुलेको छैन । यस्तो स्थितिमा प्रतिवादीहरू कृष्णबहादुर गुरुङ, ओमबहादुर आले, विनोद गुरुङ, वसन थापा र यामबहादुर गुरुङ समेतले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने देखिन आयो ।

१६. तसर्थ, माथि विवेचना गरिएका आधार प्रमाण एवं कारणहरूबाट प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी भिल्के भन्ने ज्ञानबहादुर आले उपरको अभियोग दावी पुग्न नसक्नेमा निजलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गर्ने गरेको शुरु फैसला सदर गरी अन्य सबै प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिएको पुनरावेदन अदालत बाग्लुङको मिति २०६०/११८ को फैसला सो हदसम्म नमिलेको हुँदा केही उल्टी भई प्रतिवादी भिल्के भन्ने ज्ञानबहादुर आलेले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने र प्रतिवादी डविन गुरुङलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छ । प्रतिवादीहरू दुर्गाबहादुर गुरुङ र तेजबहादुर गुरुङलाई ज्यानसम्बन्धी महलको

१७(२) नं. बमोजिम जनही कैद वर्ष ५ (पाँच) हुने ठहर्छ । अन्य प्रतिवादीहरू प्रकाश गुरुड, शिवबहादुर आले, लोकबहादुर आले, भुते भन्ने खेमबहादुर थापा, सुनबहादुर आले, कुमार आले, चिनबहादुर आले, चूडामणी बस्याल, खेमप्रसाद गुरुड, कृष्णबहादुर गुरुड, ओमबहादुर आले, विनोद गुरुड, वसन थापा र यामबहादुर गुरुडले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर गरेको हदसम्म पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको देखिँदा सो हदसम्म सदर हुने ठहर्छ ।

१७. अब, प्रतिवादी डविन गुरुडलाई माथि ठहरेबमोजिमको सजायको हकमा विचार गर्दा यी प्रतिवादी डविन गुरुड तत्कालीन समयमा गाउँ विकास समितिको अध्यक्षको रूपमा जन निर्वाचित पदमा बहाल रहेको देखिन्छ । निज समेत संलग्न भई विद्यालयको व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष चयन गर्ने सिलसिलामा भएको भेलामा मृतक विर्खबहादुर गुरुडको नाम व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षमा प्रस्तावित भएपछि मात्र मृतक र यी प्रतिवादीबीच मनमुटाव र रिसइवीको सिर्जना भई सोही जरियाबाट वारदात घटित भएको प्रमाणित हुन आएको छ । मृतकलाई मार्ने प्रयोजनले मृतकको घरमा गएको र मृतकउपर छुरी प्रहार गर्नु पूर्व मृतकसँग भनाभन समेत भएको भन्ने देखिएको छ ।

१८. वादविवाद वा भनाभन हुँदै गर्दा मृतक आफ्नो घरबाट बाहिर निस्केको अवस्थामा यी प्रतिवादीले मृतक उपर छुरी प्रहार गरेको देखिएको छ । त्यसरी छुरी प्रहार गर्नु वा मृतकसँग भनाभन हुनुभन्दा अगाडि यी प्रतिवादी डविन गुरुडको कुनै पुरानो रिसइवी रहेको पाईएको छैन । धेरै अगाडि देखि वृषबहादुरलाई मार्ने उद्देश्यले योजना बनाएको पनि देखिएको छैन । निजको पूर्व आपराधिक चरित्र रहेको पनि अभियोगपत्रबाट देखिन आउँदैन । गा.वि.स. को अध्यक्षको हैसियतमा सम्बन्धित विद्यालयको

व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष चयन गर्ने कुरामा विवाद भएपछि त्यसैको निहुँमा प्रतिवादी डविन गुरुड मृतकको घरमा मादक पदार्थ सेवन गरी आउँदै गर्दा मृतकसँग भनाभन भई सोही समयमा छुरी प्रहार गरेको देखिन आउँछ । मृतकको शरीरमा छुरी प्रहारबाट लागेको एउटा चोट बाहेक अन्यत्र पनि चोट छोडेको अवस्था पनि देखिँदैन । साथै यी प्रतिवादी मृतकको घरभित्रै प्रवेश गरी मृतकउपर छुरी प्रहार गरेको नभई मृतक स्वयं आफ्नो घर कोठाबाट आँगनसम्म आई दोहोरो भनाभन, वादविवाद हुँदा प्रतिवादीले छुरी प्रहार गरेको भन्ने देखिन्छ ।

१९. यसरी प्रस्तुत वारदातको प्रकृति र समग्र घटनाक्रम, पृष्ठभूमि, अवस्था एवं प्रतिवादीको उमेर र पारिवारिक पृष्ठभूमि समेतलाई विचार गर्दा यी प्रतिवादी डविन गुरुडको हकमा माथि ठहरे बमोजिम सजाय गर्दा चर्को पर्न जाने देखिन्छ । निजले गरेको कसूरको अनुपातमा मात्र सजाय गर्दा न्यायपूर्ण र न्यायको उद्देश्य पूरा हुन जाने देखिन्छ । ज्यानसम्बन्धी महलको १३ नं. अन्तर्गत वर्णित सर्वश्वसहित जन्मकैद लगायत जन्मकैदको सजायहरू प्रत्येक ज्यानमारालाई समान रूपले गर्दै जाने ऐनको उद्देश्य होइन । अपितु, हत्याको कसूर प्रमाणित भए पनि पूर्व रिसइवीको स्थिति, वारदातको प्रकृति, पूर्व आपराधिक चरित्र, घटनाको गम्भीरता, तयारी र योजनाको स्वरूप, कसूरदारको उमेर, शारीरिक अवस्था र पारिवारिक पृष्ठभूमि लगायतका कुराहरू विचार गरी कसूर र सजायबीचको समानुपातिकता (Proportionality of Punishment) स्थापित गर्नु नै न्यायपूर्ण हुन्छ । यिनै आधारहरूमा विचार गर्दा यी प्रतिवादी डविन गुरुडलाई अ.व. १८८ नं. बमोजिम कैद वर्ष १२ (बाह्र) मात्र कैद सजाय हुने ठहर्छ । अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

निर्णय नं. ८३३१

असार, २०६७

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएवमोजिम पुनरावेदन अदालत, बाग्लुङ्गको मिति २०६०।१।८ को फैसला केही उल्टी हुने ठहरी प्रतिवादी भिल्के भन्ने ज्ञानबहादुर आलेले सफाइ पाउने ठहरेकोले निजलाई शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसलाबमोजिम लागेको कैद वर्ष १० (दश) को हकमा मिति २०५४।१०।३ देखि थुनामा तथा कैदमा बसी मिति २०६४।१०।२ मा निज छुटी गएको देखिँदा निजको हकमा केही गरिरहनु परेन भनी शुरु पर्वत जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ...१

प्रतिवादी डविन गुरुङलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने ठहर भई अ.व. १८८ नं. बमोजिम कैद वर्ष १२(बाह्र) मात्र कैद सजाय भएकोले निज मिति २०५४।१०।९ देखि २०५८।१।१७ सम्म ३ वर्ष ९ महिना ८ दिन थुना तथा कैदमा बसेको हुँदा निज प्रतिवादी डविन गुरुङको हकमा बाँकी कैद ८ वर्ष २ महिना २३ दिन कैद गर्न लगत कसी असूल गर्नु भनी शुरु पर्वत जिल्ला अदालतमा लगत दिनु ...२

प्रतिवादीहरू दुर्गाबहादुर गुरुङ र तेजबहादुर गुरुङलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १७(२) नं. बमोजिम जनही ५ वर्ष कैद हुने ठहरेकोले निज प्रतिवादीहरू मिति २०५४।१०।९ देखि २०५८।१।१७ सम्म ३ वर्ष ९ महिना ८ दिन थुना तथा कैदमा बसिसकेको देखिँदा निज दुवै जनाको हकमा बाँकी जनही कैद १ वर्ष २ महिना २२ दिनको लगत कसी असूल गर्नु भनी शुरु पर्वत जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ३

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल बुझाई दिनु ... ४

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ

इति संवत् २०६६ साल फागुन ३ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत:-विदुर कोइराला

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौला
संवत् २०५९ सालको स.फौ.पु.नं.३२१२, ३२२५
फैसला मिति: २०६६।१०।११।२

मुद्दा : भ्रष्टाचार ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: सर्लाही जिल्ला, मलंगवा
न.पा.घर भै हाल जिल्ला पर्सा, वीरगंज
न.पा. वडा नं.९ बस्ने सुरेन्द्रलाल
राजभण्डारी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: सोमनारायण प्रधानको प्रतिवेदनले
नेपाल सरकार

सिन्धुली जिल्ला, तोश्रामखोला गा.वि.स.वडा नं.७
घर भै हाल का.जि.का.म. न.पा.वडा
नं.३५ डेरा गरी बस्ने बालकृष्ण अधिकारी
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: सोमनारायण प्रधानको प्रतिवेदनले
नेपाल सरकार

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या. श्री माधवराज थापा

मा.जि.न्या.श्री केशवप्रसाद मैनाली

- आफ्नो क्षेत्राधिकारभन्दा बाहिर गएर जमानत दिने व्यक्तिको सीमा स्वीकृती नगराई एउटै व्यक्तिको जमानीमा ठूलो रकमको प्रतीतपत्र खोल्दा बैकलाई हानि नोक्सानी पुग्न सक्छ र प्रतीतपत्र खोल्ने व्यक्तिहरूले गैरकानूनी लाभ प्राप्त गर्नसक्ने सम्भावना रहन्छ भन्ने सामान्य अनुमान गर्न नसक्ने परिस्थिति थियो भन्ने नदेखिँदा प्रतीतपत्र खोल्ने सम्बन्धमा गरेका काम कारवाहीहरू असल नियतबाट भएको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- कुनै व्यक्तिउपर कुनै कसूरमा दावी लिनु मात्र पर्याप्त हुँदैन । आफ्नो दावी प्रमाणित गर्न अन्तिम अवस्थासम्म प्रयासरत हुनु वादीको जिम्मेवारी हुन जाने ।
- आफूले लिएको दावी प्रमाणित गर्न थप सबूद प्रमाण संकलन गर्न क्रियाशील हुनुको सट्टा दावी नपुग्ने निर्णयउपर एकतह पुनरावेदन गर्नेसम्मको पनि तत्परता नदेखाई उदासिन रहने सम्बन्धित अधिकारीले आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गरेको अवस्था नहुँदा निजलाई ध्यानाकर्षण गराउनु पर्ने ।

(प्रकरण नं.१६)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री हरिहर दाहाल, श्री गणेशराज शर्मा एवं विद्वान अधिवक्ताहरू श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा, श्री इन्द्र खरेल, श्री शम्भु थापा, श्री नरेन्द्र पाठक, श्री हरि उप्रेती र श्री रामेश्वरप्रसाद घिमिरे
प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री ज्ञानप्रसाद भूसाल, श्री भोलानाथ ढुंगाना, श्री सुदिप पौडेल र पूर्णमान शाक्य

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१९ को दफा १६क र २९

फैसला

न्या.मोहनप्रकाश सिटौला: पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ (१)(ग) अनुसार यस अदालतमा पुनरावेदन परी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :-

काठमाडौं गणबहाल बस्ने रामकुमार अग्रवाल (भद्रपुरिया)ले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र नेपाल बैंकमा करिब २० करोड ठगी गरेको छ । हालसालैको आइटम मगाउन वाणिज्य बैंक विशालबजारबाट २ वटा एल.सी.खोलेको थियो

तर नेपालमा उक्त सामान आएन र आउने मिति अगावै बेपत्ता भयो । रामकुमार सन्देहास्पद व्यापारी भएकाले बैंकले एल.सी.खोल्न आनाकानी गरेको थियो । महाप्रबन्धक गुरुप्रसाद न्यौपानेको विशेष आदेशमा एल.सी.खोलियो रामकुमार बैंकलाई फर्जि कागज देखाई ठग्न सफल भएको हुन सक्छ । यसअघि पनि विदेशबाट सामान भिकाउन एल.सी.खोली भारतमा विक्री गर्ने व्यवस्थामा निपूर्ण भएकाले यसपाली पनि त्यसै गरेको हुनसक्छ । सामान्य लेखपढ गरेका अग्रवालको अवस्था दयनीय थियो । १५ वर्षको अवधिमा आफूलाई ठूलो व्यापारीको समकक्षमा प्रतिस्थापित गरे भन्ने समेत देशान्तर सप्ताहिकमा उल्लेख भएको । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको मुख्य शाखा कार्यालय काठमाडौंमा आयात प्रतीतपत्रको कारोवारमा अनियमित भएको आशंकामा बैंकका अध्यक्ष तथा महाप्रबन्धकको निर्देशानुसार अधिकृत समेतको टोलीद्वारा अध्ययन गरी प्रस्तुत गरेको प्रतिवेदनमा आयात प्रतीतपत्र खोल्ने क्रममा तोकिएको स्वीकृत सीमाभन्दा धेरै बढी कारोवार गरे गराएको देखिन आएको प्रतीतपत्र खोल्ने केही फर्ममा अख्तियारप्राप्त अधिकारीको दस्तखत प्रमाणित गरी पछिबाट केरमेट समेत गरेको देखिएकोबाट अनुचित कार्य भएको देखिन आएको छ । यसै विषयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन २०४८ को दफा २(छ) २(ज) एवं ३(क) सँग सम्बन्धित देखिन आएकाले उक्त कुरा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको क्षेत्राधिकारभित्रको भएको हुँदा आयोगमा लेखी पठाउने निर्णय भएकोले प्राप्त प्रतिवेदन अनुसार निजहरूको मिलोमतोबाट बैंकलाई करिब ८ करोड घाटा नोक्सान हुने कार्य गरेको देखिँदा यस सम्बन्धमा आवश्यक छानवीन गराई दोषीहरू उपर आवश्यक कानूनी कारवाही गरिपाउँ ।

उक्त प्रतीतपत्र खोल्ने र संशोधन गर्ने कार्यमा निम्न कर्मचारीहरूको संलग्नता रहेको पाइएको छ :

- (१) प्रवन्धक मु.अ.बालकृष्ण अधिकारी
 (२) तत्कालीन एकाउण्टेण्ट सुरेन्द्रलाल राजभण्डारी
 (३) तत्कालीन इन्चार्ज वीरेन्द्रनाथ लोहनी
 (४) तत्कालीन इन्चार्ज रामभक्त देवकोटा
 (५) सहलेखा अधिकृत श्रीमती श्रद्धा पन्थी
 (६) सहलेखा अधिकृत श्रीमती उर्मिला प्रधान
 (७) वरिष्ठ सहायक सुमनलक्ष्मी राजभण्डारी
 (८) सहायक मोहनराज महत

ग्राहक रामकुमार अग्रवालको दिपक ट्रेड कन्सर्नसँग सम्बन्धित बाँकी आयात प्रतीतपत्रको विवरण :

एल.सी.नं.	मिति	फर्मको नाम	रकम (यु.एस.डलर)
टी ३०१९७३०	२०५११०१७	डि.डि.ईम्पेक्स	१,६५,०००।-
टी ३०१२३५५	२०५२११५	"	१,४०,९६०।-
टी ३०१२३५६	२०५२११५	"	१,५१,२००।-
टी ३०१२७५५	२०५२१२१९	जे.मनोज ट्रेडिङ	१,८०,९५५।५५
टी ३०१२८२९	२०५२१३४	जुनियर सापकोटा ट्रेडिङ	१,८९,७४०।-
टी ३०१२८३०	२०५२१३४	न्यू गौरी शंकर	२,०९,३००।-
टी ३०१२८३१	२०५२१३४	न्यू तार्किक कन्सर्न	२,१०,७५०।-
टी ३०१२८३२	२०५२१३४	जे.मनोज ट्रेडिङ	१,९३,८३०।-
टी ३०१२८३३	२०५२१३४	आर. पर्वत ट्रेडिङ	२,१५,६००।-

उपरोक्त सम्पूर्ण आयात प्रतीतपत्रहरूको ग्यारेण्टी दिपक ट्रेड कन्सर्नले गरेको छ । माथि उल्लेख गरिएका एल.सी.हरूमा रा.वा.बैंकको नियम तथा व्यवहार बमोजिम नभएका निम्नलिखित विसंगतिहरू देखिएका छन् ।

प्रतिपत्र खोल्ने दरखास्तमा ग्राहकले दस्तखत गर्नुपर्ने र दस्तखत ठीक दुरुस्त छ भनी बैंकका कर्मचारीले दस्तखत भिडान गर्नुपर्ने हुन्छ ।

यसमा एल.सि.नं.टि.३०१२३५५, टी.३०१२३५६, टी.३०, २७५, टी.३०१२८३२ र टी.३०१२८३३ मा दस्तखत भिडान गर्ने कर्मचारी स.ख.मोहनराज महतले पनि दस्तखत रुजु गरी पछि दस्तखत काटेको पाइयो । साथै आ.प्र.नं.टी.३०१२३५६ मा ग्राहकको दस्तखतमा White Correct Fluid लगाई पुनः दस्तखत गराइएको पाइयो ।

ग्राहकले खोलेको हालसम्म बाँकी रहेको आयात प्रतीतपत्रहरूमध्ये मिति २०५११०१७ मा खोलेको आ.पा.नं.३०१९७३० अमेरिकी डलर १,६५,०००।- सम्म सीमाभित्र रही खोलेको त्यसपछिको अन्य आयात प्रतीतपत्रहरू टी.३०१२३५५, ३०१२३५६, ३०१२७५५, ३०१२८२९, ३०१२८३०, ३०१२८३१, ३०१२८३२ र ३०१२८३३ खोल्दा सीमा नघाई खोलेको देखियो ।

मिति २०५२११५ मा टी ३०१२३५५ र टी ३०१२३५६ मा सीमाभन्दा १,०७,८५,०५९।- र मिति २०५२१२१९ मा टी ३०१२७५५ र २०५२१३४ गते एकै दिनमा टी ३०१२८२९, टी ३०१२८३० र टी ३०१२८३१, टी ३०१२८३२ र टि ३०१२८३३ मा सीमा उपभोग रकम उल्लेख नगरेको टी ३०१२७५५ र टि ३०१२८२९ देखि टी ३०१२८३२ सम्म रु.५,६६,९५,४३४।७५ समेत जम्मा रु.६,७४,८०,४९३।७५ को सीमाभन्दा बढी रकमको पतितपत्र खोलेको आयात प्रतीतपत्र खोल्दा ३०१२७५, ३०१२८३२, ३०१२८३३ मा प्रवन्धकको दस्तखत नभएको र अरुमा आ.फु.लिई विशेष अधिकार अन्तर्गत कारोवार गराउने भन्ने समेतको राय र एकाउण्टेण्टको ५ प्रतिशत (cash for approval) भन्ने समेतको दस्तखत राय र उल्लिखित आयात प्रतीतपत्रमा बैंकलाई अति जोखिम (descripencise in documents acceptable) भन्ने शर्त राखेको आयात प्रतीतपत्र अन्तर्गत प्राप्त कागजातहरू चेकिङ नभएको तथा भुक्तानीलाई ताकेता नभएको । भुक्तानी म्याद नाघेको पुराना कागज पेण्डिङ छँदै सीमाको ख्याल नगरी अत्यधिक मात्रामा सीमा नघाई तथा आयात प्रतीतपत्रहरू क्रमिक रुपमा खोल्दै गएको

र केन्द्रीय कार्यालयको पूर्व स्वीकृति बेगर आयात प्रतीतपत्रको मार्जिन ५ प्रतिशत मात्र लिन सकिने व्यवस्था नभएको । यसरी केन्द्रिय कार्यालयको निर्देशन ख्यालै नगरी शाखाले ग्राहकको हैसियतभन्दा बढी सुविधा दिएको र बैंकको हितलाई बिल्कुलै ध्यान नदिएको । यस प्रकारको कारोवारबाट बैंकको हित असुरक्षित हुने र यस्तो कार्यमा बैंकका अधिकृत तथा कर्मचारीको संलग्नता बेगर हुन नसक्ने हुँदा अविलम्ब कारवाहीको लागि अनुरोध गर्दछु भन्ने मिति २०५२।४।२९ को रा.वा.बैंकको उजूरीपत्र ।

रु.५० लाखसम्मको आयात प्रतीतपत्र खोल्ने अख्तियार शाखा प्रबन्धलाई हुन्छ । सोभन्दा बढीको केन्द्रीय कार्यालय बैंक व्यवसाय विभागबाट सीमा स्वीकृत गराई कारोवार गर्नु गराउनुपर्छ । यसको रेखदेख र अनुगमन बैंकको आन्तरिक लेखा परिक्षण विभागले गर्ने व्यवस्था छ । रामकुमार अग्रवाल (भद्रपुरियाले) रा.वा.बैंकको ठूलो रकम हिनामिना गरेको छ भन्ने पर्चा आएको सुन्नासाथ टोली बनाई छानबिन गर्न लगाएको र छानबिन प्रतिवेदन अनुसार बैंकको मैनेजर, एकाउण्टेण्ट तथा अन्य कर्मचारीहरूको मिलोमतोबाट स्वीकृत सीमाभन्दा कैयौं गुणा बढी रकमको आयात प्रतीतपत्र खोल्न दिएको र बैंकलाई अहित हुने गरी "All discripencise acceptable to us" भन्ने वाक्यांश राखी अधुरा कागजको आधारमा रकम भुक्तानी दिएको देखिएकोले उजूरी दिएको हुँ । एउटा प्रतीतपत्रको रकम असूल नभई अर्को प्रतीतपत्र खोल्न नदिने काम शाखा प्रबन्धकको हो । सीमा बढाउने केन्द्रीय कार्यालयको कर्जा कमिटिले गर्दछ, मौखिक आदेशबाट सीमा बढाउन सकिन्न । मिति २०५२।६।१ को पत्रबाट मौखिक आदेशबाट पनि दिएको देखिन्छ भनी सोधिएको हकमा बैंकको प्रतिष्ठीत ग्राहक नेपाल प्लाष्टिक प्रा.लि.कृष्णगोपाल श्रेष्ठको व्यक्तिगत जमानीमा ब्याज दर छूट दिएको हो प्रतीतपत्र खोल्नलाई

होइन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी गुरुप्रसाद न्यौपानेले आयोगसमक्ष गरेको बयान ।

म २०४८ साल आषाढदेखि २०५१।१।२।८ सम्म रा.वा.बैंक विशालबजारमा एल.सी.विभाग समेत हेर्ने गरी काम गरेको हुँ । टि ३०।१७३० को डि.डि.इम्पेक्सका ग्राहक रामकुमार अग्रवालको दिपक ट्रेड कन्सर्नको जमानतमा खोलिएको हो । सो सीमाभित्र पर्ने गरी बैंक नियमानुसार खोलिएको हो । निज रामकुमार अग्रवालको दस्तखत भिडाई प्रतीतपत्र खोलिएको हो । उक्त प्रतीतपत्र अमेरिकी डलर १,६५,०००।- मा १० प्रतिशत मार्जिन काटी खोलिएको तत्कालीन दरअनुसार ने.रु.७४,४७,२७५।- हुन आउँछ । उक्त अधिकार तत्कालीन प्रबन्धक बालकृष्ण अधिकारीले मलाई प्रदान गर्नु भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको सुर्दशन कृष्ण श्रेष्ठको बयान ।

मैले विशालबजार शाखामा करिव २५।२६ महिना काम गरेँ । सो अवधिमा करिव १९ महिना प्रतीतपत्र सेक्सनको इन्चार्ज भै काम गरेँ । सीमाभन्दा बढी कारोवार गराउने अधिकार प्रबन्धकको हुँदा बढी किन गराइयो मलाई थाहा हुँदैन । टि ३०।२३५५ र टि ३०।२३५६ को कारवाहीको कपीमा मैले दस्तखत गरेको हुँ । सीमा नाघे पनि प्रबन्धकले स्वीकृत गरेकोले एल.सी.खोलिएको हो । एल.सी.खोल्न स्पष्ट निर्देशन भैसकेकोमा तपाईंलाई के आपत्ति भयो भनी एकाउण्टेण्टले भनेको र मौखिक निर्देशन समेत दिनुभएकोले मैले दस्तखत गरेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको रामभक्त देवकोटाको बयान ।

म रा.वा.बैंक विशालबजार मुख्य शाखा कार्यालयमा २०५१ आश्विनदेखि २०५२ श्रावण २७ गतेसम्म प्रबन्धकको पदमा काम गरिआएको छु । आयात प्रतीतपत्र खोल्न पार्टीले निवेदन दिई सीमा स्वीकृत गराउनु पर्दछ । सीमा स्वीकृत भएपछि आयातकर्ताले निर्यातकर्ताबाट लिएको प्रोफर्म इन्व्वाइस सहित निवेदन गरेपछि आयात प्रतीतपत्र खोलिन्छ । केन्द्रिय कार्यालयबाट सीमा स्वीकृत भै आएपछि वा शाखा अन्तर्गत पर्ने

भएका शाखाबाटै सीमा कायम हुन्छ । एल.सी.नं.टी ३०१७३० को फाइल अध्ययन गर्दा सीमा र सीमाभन्दाभित्र स्वीकृत भएको देखिन्छ तर त्यो स्वीकृत मैले दिएको छैन । एल.सी.नं.टी ३०१२३५५ मिति २०५२।१।५ मा डि.डि.इम्पेक्सको नाममा यु.एस.डलर १,०७,८५,०५९।- बढी सीमा दिनुपर्ने देखिएको हुँदा केन्द्रीय कार्यालयसँग समर्थन माग गर्ने गरी उक्त एल.सी.खोल्न स्वीकृत दिएको थिएँ । यसरी बढी सीमा स्वीकृत गर्नुपर्दा केन्द्रीय कार्यालयबाट दिएको निर्देशन अनुसार नै गरेको हुँ । एल.सी.नं.टी ३०१७३० एकाउण्टेण्टबाटै सम्पूर्ण कार्य भएको हुँदा म समक्ष पेश भएन । आयात प्रतीतपत्र नं.टि ३०१२३५५ को उक्त फर्मको अर्को आयात प्रतीतपत्र खोल्न स्वीकृत दिँदा पनि पुरानो फाइलहरू म कहाँ पेश गर्ने चलन नभएको हुँदा पेश भएन । डि.डि.इम्पेक्सको नाममा मिति २०५२।१।५ मा खोलिएको एल.सी.नं.३०१२३५६ एकाउण्टेण्ट र फाँटवालाले पेश गरेको विवरणमा ४३,९५,८६६।- मात्रको बढी सीमा स्वीकृत गर्नुपर्ने भनी विवरण पेश गरेको उक्त रकम मेरो अधिकारभित्र पर्ने हुँदा तोक लगाएको हुँ । मिति २०५२।२।१९ मा एल.सी.नं. टि ३०१२७१५ खोलिएको रहेछ सो फाइल मसमक्ष पेश भएन । मिति २०५२।३।४ मा जुनियर सापकोटा ट्रेडिङको नाममा खोलिएको सीमा नपुग भनी विवरण पेश गरेको हुँदा आफ्नो विशेष अधिकार अन्तर्गत कारोवार गराउने भनी तोक लगाएको हुँ । सोको मनसाय ५० लाखभन्दा बढी स्वीकृत नगर्ने हो । त्यसको सम्पूर्ण जिम्मेवारी फाँटवाला र एकाउण्टेण्टको हुन्छ । हरेक फाइल केलाएर हेर्ने मेरो कार्य व्यस्तताले गर्दा सकिँदैन । न्यू तार्किक ट्रेड कन्सर्नको एल.सी.नं.३०१२८३९ को पनि त्यस्तै विशेष अधिकार अन्तर्गत तोक लगाएको हुँ । यसरी बढी सीमा दिई कारोवार गराउनु पर्दा के गर्ने भनी निर्देशन माग गर्दा अध्यक्ष तथा महाप्रबन्धक गुरुप्रसाद न्यौपानेले यस्तो अवस्थामा बढी सीमा दिई कारोवार गराई केन्द्रीय

कार्यालयसँग समर्थन माग गर्ने भनी मौखिक निर्देशन दिनुभएको र सोही अनुसार समर्थन माग गर्दा समर्थन भै आएको आधारमा कारोवार गर्दैआएको हो । यसरी मेरो जानकारीमा भए अनुसार उक्त समयमा सीमाभन्दा बढी २,०६,२२,८८७।- मात्र प्रतीतपत्र खोल्न दिएको हुँ । आयात प्रतीतपत्र खोल्दा निवेदकहरूको सीमा स्वीकृत भएको थिएन तर जमानत दिने व्यक्तिको सीमा स्वीकृतको आधारमा गरिएको हो । यस आयात प्रतीतपत्र सम्बन्धी कारोवारमा समेत अध्यक्ष तथा महाप्रबन्धक गुरुप्रसाद न्यौपानेबाट फोनमा आदेश भए अनुसार निजलाई सीमा नघाई कारोवार गर्न दिइएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी बालकृष्ण अधिकारीको बयान ।

प्रतिवादी बुमबहादुर तामाङ, रामबहादुर तामाङ, रामबाबु पाण्डे, निर्मला बस्नेत, सुमनलक्ष्मी राजभण्डारी, विरेन्द्र लोहनी, श्रद्धा पन्थी, नन्दकिशोर श्रेष्ठ, मोहनराज महत, उर्मिला प्रधान, उद्धवप्रसाद गौतम, गणेशबाबु तिवारीको बयान मिसिल संलग्न रहेको ।

प्रस्तुत आयात प्रतीतपत्र नं. टि ३०१२८३० मिति २०५२।३।४ मा खोलिएको थप समेत अमेरिकी डलर २,०९,३००।- को प्रतीतपत्रमा पार्टी न्यू गौरीशंकर इन्टरनेशनलका प्रो.बुमबहादुर तामाङ र सो प्रतीतपत्रको ग्यारेण्टी बस्ने दिपक ट्रेड कन्सर्नको प्रो.रामकुमार अग्रवाल भएकोमा दिपक ट्रेड कन्सर्नको नाममा रु.१ करोडको आयात प्रतीतपत्र खोल्ने सीमा केन्द्रबाट स्वीकृत भएको तथा सीमा नै नभए तापनि आयात प्रतीतपत्र खोल्नका लागि बैंकको नियमानुसार दिनुपर्ने प्रोफर्म इन्भ्वाइस नदिइ एल.सी. खोल्नका लागि दिनुपर्ने छुट्टै निवेदनमा निवेदकको सही हनुपर्नेमा सही नै नगरी, ग्यारेण्टी बस्नेले भर्नु पर्ने फराममा ग्यारेण्टी बस्नेले रितपूर्वकको सही नगरी, प्रतीतपत्र खोल्ने अंग्रेजी लिपिको फराममा निवेदकले रितपूर्वकको सही गर्नुपर्नेमा सो नगरी, निवेदकले आफ्नो खाता नम्बर उल्लेख गर्नुपर्नेमा सो नगरी, बदनियत चिताई प्रतीतपत्र खोली उक्त

आयात प्रतीतपत्रको डकुमेण्ट रा.वा.बैंक विशालबजारमा प्राप्त भएपछि सबै पैसा दाखिल गरी डकुमेण्ट छुटाई लानु पर्नेमा सो नगरेको देखिनाले न्यू गौरीशंकर इन्टरनेशनलका प्रो.बुमबहादुर तामाङ र निजको ग्यारेण्टी बस्ने रामकुमार अग्रवालले मिलेमतो गरी बैंकलाई अमेरिकी डलर २,०९,३००।- गैरकानूनी तरिकाले नोक्सानी पारी आफूहरूलाई फाइदा पुऱ्याएको देखिनाले निजहरूलाई भ्र.नि.ऐन, २०१७ को परिच्छेद २ को दफा ८ बमोजिमको कसूरमा ऐ.ऐनको दफा २९ बमोजिम हद्दसम्म कैद र जरीवाना गरी नोक्सानी भएको विगो अमेरिकी डलर २,०९,३००।- को आजका मितिको बैंक दरमा अमेरिकी डलर १ को रु.५७३० ले हुने विगो रु.१,१९,९२,८९०।- मुख्य अभियुक्तहरू दुवै जनाबाट बैंकलाई दिलाई भराई पाऊँ । एल.सी.खोल्न स्वीकृति दिने फराममा निवेदकको सही र खाता नम्बर प्रमाणित छ, छैन आयकर दर्ता प्रमाणपत्रमा उल्लिखित निवेदकको सही खातामा भिड्छ, भिड्दैन सो सम्पूर्ण जाँची बुझी प्रतीतपत्र स्वीकृत गर्नुपर्नेमा सो नहेरी लिनुपर्ने मार्जिनभन्दा कम मार्जिन लिई एल.सी.खोली बद्नियत चिताई आफ्नो जिम्माको अमेरिकी डलर २,०९,३००।- बैंकलाई गैरकानूनी तरिकाले हानि तथा बुमबहादुर तामाङ र रामकुमार अग्रवाल समेतको पार्टीलाई गैरकानूनी तरिकाले लाभ पुऱ्याएको देखिनाले भ्र.नि.ऐन २०१७ को परिच्छेद २ को दफा ७.२ बमोजिम हद्दसम्म कैद र जरीवाना गरी ऐ.ऐनको दफा १३ बमोजिम आफ्नो जिम्माको बैंकको समपत्तिको हिनामिना हानि नोक्सानी गरेमा कैद र जरीवाना गरी मासेको विगो अमेरिकी डलर २,०९,३००।- को आजको मितिमा प्रचलित दर डलर १ को रु.५७३० ले हुने विगो रु.१,१९,९२,८९०।- मुख्य अभियुक्त बुमबहादुर तामाङ र रामकुमार अग्रवालबाट भराई पाउन र निजबाट उपर नभएमा अभियुक्त बालकृष्ण अधिकारीबाट अमेरिकी डलर २३००।- को प्रति १ डलरको ५७३० का दरले

रु.१,३१,७९०।- र बालकृष्ण अधिकारी तथा सुरेन्द्रलाल राजभण्डारी समेतबाट अमेरिकी डलर २,०७,०००। को रु.१,१८,६१,१००।१० दिलाई भराई ऐनको दफा २९ बमोजिम हद्दसम्म थप सजाय गरिपाऊँ ।

टोलीको रिपोर्ट सञ्चालक समितिमा राखी यस आयोगमा सञ्चालक समितिको निर्णयअनुसार कारवाहीको लागि लेखी पठाएको देखिँदा मतियार पसेको रहेछ भन्ने कुरा स्पष्ट हुन आएकोले प्रतीतपत्र नं.३०।२८३० बाट मुख्य अभियुक्त बुमबहादुर र रामकुमार अग्रवाल तथा बैंकका प्रबन्धक र लेखापाल समेतका अभियुक्तहरूले बैंकको रकम अमेरिकी डलर २,०९,३००।- बैंकलाई हानि र आफूलाई फाइदा पुऱ्याएको देखिँदा देखिँदै पनि तत्काल आफूले गर्नुपर्ने नियन्त्रणको कार्य नगरी पत्रिकाले लेखेपछि मात्र कारवाही गर्न अग्रसर भएको देखिँदा सो कार्यमा मतियार हुन पुगेका अभियुक्त तत्कालीन अध्यक्ष तथा महाप्रबन्धक गुरुप्रसाद न्यौपानेलाई भ्र.नि.ऐन २०१७ को परिच्छेद २ को दफा १६क. बमोजिम मतियारमा कसूरदार कायम गरी सोही दफा बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५३।४।२३ को अभियोग माग दावी ।

यस सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन उक्त फर्म मैले दर्ता गराएको होइन सो सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन । उक्त निवेदनमा गरेको सही मेरो होइन । उक्त नागरिकता मेरो हो । मेरो नगरिकता भाई रामबहादुर तामाङले २०५० सालतिर लगेको थियो पछि २०५१ भाद्रमा फिर्ता गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी बुमबहादुर तामाङले पुनरावेदन अदालत पाटनमा मिति २०५३।४।२५ गतेमा गरेको बयान ।

सो सम्बन्धमा एल.सी.नं.३०।२८२९ को बयानमा उल्लेख गरेअनुसार नै भएको हुँदा आरोपबाट सफाई पाऊँ । एल.सी.नं.३०।२३५५ को बयानमा प्रमाणसहित पेश गरेको छु । सोही बयानलाई मान्यता दिनुहुन अनुरोध गर्दछु भन्ने

समेत व्यहोराको प्रतिवादी बालकृष्ण अधिकारीले पुनरावेदन अदालत पाटनमा गरेको मिति २०५३।४।२८ मा गरेको बयान ।

प्रतिवादी बालकृष्ण अधिकारीबाट हाल तजविजी रु.१,२०,००,०००।- धरौट वा जमानत लिई सो दिए निजलाई तारेखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु सो दिन नसके निजलाई सो बापत थुनामा राख्नु । तर मिसिलबाट प्रतिवादीले अ.दु.अ.आयोगमा रु.१,७५,००,०००।- पर्ने जग्गा जेथा जमानी दिएको र सो जग्गा उक्त आयोगबाट रोक्का राखिएको देखिँदा निजले धरौट राखेमा उक्त जग्गा फुकुवा गर्न आवश्यक कारवाहीको लागि उक्त आयोगमा लेखी पठाउनु । नगद धरौट नराखी जेथा जमानी नै जमानी दिन चाहेमा प्रचलित कानूनको रिट पुऱ्याई जेथाजमानी लिनु । प्रतिवादी बुमबहादुरलाई पछि बुझ्दै जाँदा ठहरे बमोजिम हुने गरी हाल निजलाई तारेखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५३।४।३० को आदेश ।

प्रतिवादी बालकृष्ण अधिकारीले बेरितको आदेश बदर गरिपाउँ भन्ने सर्वोच्च अदालतमा निवेदन दिएको ।

निजले तिर्नुपर्ने दायित्व भनी माग भएको प्रकृतिलाई हेर्दा निजबाट माग भएको धरौट रकम चर्को भएको देखिँदा पछि ठहरे बमोजिम हुने गरी निज बालकृष्ण अधिकारीबाट रु.१०,००,०००।- रुपैयाँ जेथाजमानी लिई मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्ने सर्वोच्च अदालतको मिति २०५३।१।२८ को आदेश ।

मेरो भएको सम्पूर्ण व्यहोरा फौ.दा.नं.२७।७५ को मुद्दामा खुलाइसकेको हुँदा अरु भन्नु केही छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी गुरुप्रसाद न्यौपानेले पुनरावेदन अदालत पाटनमा मिति २०५४।१।१५ मा गरेको बयान ।

प्रतिवादी गुरुप्रसाद न्यौपानेसँग रु.३,०००।- नगद धरौट वा जेथा जमानी दिए तारेखमा राख्नु दिन नसके थुनामा राख्नु भन्ने

पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५४।१।१५ को आदेश ।

प्रतिवादी बुमबहादुरको साक्षी प्रल्हाद लामिछानेले पुनरावेदन अदालतमा गरेको बकपत्र मिसिल संलग्न रहेको ।

नियमित ग्राहक रामकुमारकै जमानी तथा जिम्मेवारीमा एल.सी.खोल्न अनुरोध भएको र निवेदन फाँटबाट एल.सी.खोल्नका लागि मसमक्ष पेश भएको हो । सो निवेदनमा मैले कारोवार प्रचलनमा रहे अनुसारकै केन्द्र तथा शाखाको निर्देशनमा प्रवन्धकसमक्ष स्वीकृतिको लागि पेश गरेको र सोही आधारमा एल.सी. खोलिएको हो । यसमा कुनै बदनियतसाथ काम गरेको होइन । मैले बैकलाई हानि नोक्सानी एवं बदनियतले काम गरेको होइन । यस सम्बन्धी अन्य कुरा फौ.दा.नं.११।७६ को एल.सी.नं.३०।२३५५ को मुद्दामा बयानका क्रममा उल्लेख गरिसकेको छु । त्यसैले अभियोग दावीबमोजिम सजाय पाउनु पर्ने होइन सफाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सुरेन्द्रलाल राजभण्डारीले पुनरावेदन अदालत पाटनमा मिति २०५५।५।१८ मा गरेको बयान ।

प्रतिवादी सुरेन्द्रलाल राजभण्डारीसँग रु.२ लाख धरौट वा जमानत लिई मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु सो दिन नसके थुनामा राखी पुर्पक्ष गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५५।५।१८ को आदेश ।

प्रतिवादी रामकुमार अग्रवालका नाउँमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट म्याद जारी भै तामेल भएको म्यादभिन्न हाजिर नभै म्यादै गुजारी बसेको ।

प्रतिवादीमध्येका रामकुमार अग्रवाल (भद्रपुरिया) र बुमबहादुर तामाडले एक आपसमा मिलेमतो गरी नाम मात्रको फर्म खडा गरी सो फर्मको लागि भन्दै विदेशबाट सामान भिकाउने भनी राष्ट्रिय वाणिज्य बैक विशालबजार शाखामा आवेदन दिई बिना धितो बैकको सीमाभन्दा बढी हुने गरी अमेरिकी डलर २,०९,३००।- बराबर

रकमको एल.सी.खोली विदेशी बैंकबाट भुक्तानी लिई बैंकलाई रकम नतिरी बढ्नियतसाथ उक्त रकम खाई आफूलाई प्रत्यक्ष फाइदा पुऱ्याई बैंकलाई प्रत्यक्ष हानि नोक्सानी पुऱ्याएको देखियो । निजले आफूउपर लागेको आरोप खण्डन गरेको पनि पाइएन । आफूलाई गैरकानूनी तवरबाट फाइदा र बैंकलाई नोक्सानी पुऱ्याउने गरी गरेको कार्य भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ ले भ्रष्टाचारको कसूर गरेको प्रमाणित भएकोले निजहरूलाई सोही ऐनको दफा ८ र २९ बमोजिम सजाय हुने नै देखियो । निजहरू निर्दोष हुन भन्न सकिने स्थिति देखिएन । निजहरूले बैंकको त्यस बखतको सटही अमेरिकी डलर १ को रु.५७३० का दरले हुने ने.रु.१,१९,९२,८९.०१- रुपैयाँ रकम भ्रष्टाचार गरी लिए खाएकै ठहर्छ ।

अर्का प्रतिवादी बालकृष्ण अधिकारीका हकमा विचार गर्दा निजले सो शाखामा धेरै समयदेखि काम गर्दैआएको देखिन्छ । कुनै पार्टीलाई निजको ग्यारेण्टीमा जम्मा १ करोड रुपैयाँसम्मको एल.सी.प्रतीतपत्र खोल्न सक्ने अधिकार बैंकको मैनेजरलाई भएको र विशेष अवस्थामा पछि केन्द्रबाट समर्थन गराउने शर्तमा थप ५० लाखसम्मको थप प्रतीतपत्र खोली दिने विशेषाधिकार रहेकोमा प्रतिवादी रामकुमारको ग्यारेण्टीमा बारम्बार ९ वटा प्रतीतपत्र खोलिएको र पहिलो ३०।१७३० को प्रतीतपत्र बाहेक अरु सबै प्रतीतपत्र सीमाभन्दा बाहिर अर्थात् बढी रकमको देखिनुको अलावा समर्थनको लागि केन्द्रमा पठाएको समेत देखिएन, समर्थन गराएको पाइएन यिनै प्रवन्धकको सहभागितामा यो समेत ६ वटा प्रतीतपत्र खोलिएको देखिन्छ । कुनै पनि प्रतीतपत्र सीमाभित्र रहेको वा केन्द्रबाट पछि समर्थन गराएको देखिँदैन । करोडौं रुपैयाँको कारोवारमा बिना धितो विश्वासको आधारमा भन्दै एकै व्यक्तिलाई बैंकको रकम विदेशी मुद्रा (डलर) मा भुक्तानी दिनु र पछि सो रुपैयाँ उठाउने तर्फ कुनै सोंच विचार वा कारवाही नगर्नुबाट बैंकको प्रवन्धक जस्तो जिम्मेवारी बहन गर्ने व्यक्तिको

नियत शुद्ध थियो भन्न सकिँदैन । एक त अख्तियार नाघेर काम गर्नु दोस्रो आफुले एउटै व्यक्तिसँग गरेको ठूलो रकमको कारोवारबाट बैंकलाई हानि र व्यक्तिलाई गैरकानूनी फाइदा पुग्न सक्छ भन्ने पूर्व जानकारी भएर पनि बारम्बार सो कार्य गर्नुबाट प्रतिवादीको नियत सफा रहेनछ भन्ने छर्लङ्ग भएको पाइन्छ । आफूले यो यति रकम लिएको थियो भन्ने किटान नगर्नु नै दोषमुक्त हुने आधार बन्ने होइन । काम गर्ने शैली प्रकृति र परिणामबाट निष्कर्ष निष्कर्ष हो । प्रतिवादी बालकृष्ण अधिकारीको कार्य कसूरजन्य नै देखिन्छ । निजलाई निर्दोष मानी सफाइ दिन मिल्ने अवस्था देखिएन । अतः निजले अभियोग दावीबमोजिम भ्रष्टाचारको कसूर गरेको ठहर्छ । निज समेतकै मिलेमतोबाट बैंकलाई हानि नोक्सानी पर्न गएकोले प्रतिवादी रामकुमार समेतबाट बिगो असूल हुन नसकेमा यी प्रतिवादी बालकृष्ण अधिकारी समेतबाट बिगो असूल गर्नुपर्ने देखियो ।

अब प्रतिवादी सुरेन्द्रलाल राजभण्डारीका सम्बन्धमा विचार गर्दा निजले उक्त रकम बराबरको एल.सी.खोलेको र विदेशी बैंकलाई भुक्तानी दिएको उक्त रकम आजसम्म असूलउपर नभएको तथ्य स्वीकारेकै देखियो । सो बैंकले एक व्यक्तिको लागि जम्मा १ करोडसम्मको रकम एल.सी.खोल्ने अधिकार पाएको र सो भन्दा बढी खोल्न परेमा केन्द्रबाट स्वीकृत लिनुपर्ने कुरामा पनि मुख मिलेको देखियो । आफ्नो रु.१ करोड सीमाभित्रको रकम निज पार्टी रामकुमार अग्रवालको ग्यारेण्टीमा न्यू गौरीशंकर इन्टरनेशनलका प्रो.बुमबहादुर तामाङ्को नामबाट मिति २०५१।१०।१७ मा प्रतीतपत्र नं.३०।१७३० को अमेरिकी डलर १,६५,०००।- को एल.सी.खोलिसकेपछि यो सीमा नाघी पुनः बारम्बार एल.सी.खोल्दै गरेको देखिन्छ । निजको सहभागितामा यो समेत ८ वटा एल.सी.खोलेको देखियो । एकाउण्टेण्ट जस्तो महत्वपूर्ण जिम्मेवारी पदमा कार्यरत व्यक्तिले बारम्बार अख्तियार नाघी

गरेको कार्य शुद्ध नियतबाट गरेको भन्ने देखिएन । प्रस्तुत एल.सी.खोलिएको रकम नत सीमाभित्र रहेर खोलेको देखियो नत केन्द्रबाट समर्थन गराएको पाइयो । अधिकारभन्दा बढी बाहिर गै काम गरेबाट बैकलाई प्रत्यक्ष हानि र प्रतिवादी रामकुमार समेतका व्यक्तिलाई प्रत्यक्ष फाइदा पुग्ने गरी ऐन नियम निर्देशन विपरीत गरेको कार्यलाई बर्द्धनियतपूर्ण र कसूर मान्नु पर्ने भै भ्र.नि.ऐन, २०१७ को दफा ७ बमोजिम भ्रष्टाचारको अपराध भएकै देखियो । निजलाई निर्दोष मानी सफाइ दिन मिल्ने अवस्था देखिएन । अतः निजले अभियोग दावीबमोजिम भ्रष्टाचारको कसूर गरेको ठहर्छ । निज समेतकै मिलेमतोबाट बैकलाई हानि नोक्सानी पर्न गएकाले प्रतिवादी रामकुमार समेतबाट विगो असूल हुन नसकेमा यी प्रतिवादी सुरेन्द्रलाल राजभण्डारी समेतबाट विगो असूल गर्नुपर्ने देखियो ।

अर्का प्रतिवादी गुरुप्रसाद न्यौपानेका हकमा विचार गर्दा निज यो विवादको एल.सी.खोल्ने कार्य गर्ने व्यक्ति नभै बैकको केन्द्रीय स्तरको अध्यक्ष र महाप्रबन्धक पदमा नियुक्त भएको व्यक्ति देखियो । अध्यक्ष तथा महाप्रबन्धकको यो यस्तो भूमिका रही एल.सी.खोलिएको भन्ने अभियोगपत्रमा खुलाएको देखिएन । निजले सो एल.सी.खोल्ने क्रममा यो यस्तो निर्देशन दिएको भन्ने पनि छैन । निजले अदालतसमक्ष उपस्थित भै बयान दिँदा कसूर गरेको छैन भनी आरोपलाई खण्डन गरी बरु आफूले अपराध घटेका सूचना पाएपछि छानविन समितिको गठन गरी आवश्यक कारवाही बढाई प्रतिवेदन तयार गराई सम्बन्धित कर्मचारी लगायतलाई सजाय गराउने तर्फ लागेको भनी बयान दिएको र छानविन समितिबाट पेश भएको प्रतिवेदन पनि मिसिलसाथ राखेको पाइयो । पत्रिकाले लेखेपछि मात्र कारवाही गर्न अग्रसर भएको भन्ने कारणले मात्र मतियारको कसूरदार हो भनी दायर गरेको अभियोगकै भरमा मात्र निजको संलग्नताको प्रमाणको अभावमा कसूरदार

ठहर गर्न मिलेन निजउपरको अभियोग दावी पुग्ने देखिएन । निज निर्दोषी नै देखिए ।

अतः माथि प्रकरण प्रकरणमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादीमध्येका बुमबहादुर तामाङ रामकुमार अग्रवाल (भद्रपुरिया), बालकृष्ण अधिकारी, सुरेन्द्रलाल राजभण्डारीले अभियोग दावीअनुसार भ्रष्टाचारको कसूर गरेको ठहर्छ । प्रतिवादी बुमबहादुर तामाङ, रामकुमार अग्रवालले विगो लिए खाएको देखिँदा निजहरूलाई भ्र.नि.ऐन, २०१७ को दफा ८ अनुसार विगो बमोजिम रु.१,१९,९२,८९०।- रुपैयाँका दरले जरीवाना र कैद वर्ष १ का दरले जनही सजाय भै निजहरूबाट दामासाहीले विगो भरिपाउने ठहर्छ । अन्य प्रतिवादी बालकृष्ण अधिकारी र सुरेन्द्रलाल राजभण्डारीलाई सोही ऐनको दफा ७(२) बमोजिम कैद वर्ष १ (एक) का दरले कैद र निजहरूले यो यति विगो लिए खाएको भन्ने नहुँदा ऐ.ऐनको दफा २९(१)(२) बमोजिम जनही रु.५,०००।- का दरले जरीवाना हुने ठहर्छ । साथै दावीको विगो प्रतिवादीहरू रामकुमार अग्रवाल र बुमबहादुर तामाङबाट विगो उपर नभएमा प्रतिवादी बालकृष्ण अधिकारी र सुरेन्द्रलाल राजभण्डारीबाट सो विगो भराई दिने ठहर्छ । प्रतिवादी गुरुप्रसाद न्यौपानेले कसूर गरेको नदेखिँदा निजले सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५७/७/२१ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत पाटनबाट म पुनरावेदकलाई भ्र.नि.ऐन, २०१७ को दफा ७ (२) बमोजिम भ्रष्टाचारको कसूर गरेको ठहर गरिएको छ । वस्तुतः उक्त दफा ७(२) अनुसार भ्रष्टाचारको कसूर प्रमाणित हुनको लागि मूलतः बर्द्धनियत तत्व स्थापित र प्रमाणित भएको हुनुपर्दछ । किनकी कसूर र आरोपित भएको प्रतिवादीले आफू वा अरु कुनै व्यक्तिलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याउने र बैकलाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने बर्द्धनियतले नेपाल कानून जानी-जानी पालन नगरेको भन्ने कसूर प्रमाणित भएको हुनुपर्दछ । मैले गरेको काम शुद्ध नियतबाट गरेको भन्ने देखिएन मात्र भनी

व्यक्त गरिएको छ । कुन-कुन बुँदाको आधारमा शुद्ध नियत नदेखिएको भन्ने खुलेको छैन । मैले गैरकानूनी लाभ प्राप्त गरेको भन्ने ठहर गरिएको छैन । मेनेजरले केन्द्रको निर्देशन रहेको भनी एल.सी.खोल्ने कुरामा स्वीकृति प्रदान गरी तदनुसार हामी मातहतका कर्मचारीले सो निर्देशनको अधिनमा रही एल.सी.खोल्ने कार्य भएको हो । तसर्थ म पुनरावेदकबाट कुनै बदनियतपूर्ण कार्य भएको छैन । मेनेजर अनुपस्थित हुँदा अख्तियारी प्रत्यायोजन गरिएकोले टी ३०१२७५ को एल.सी.मा मैले स्वीकृत प्रदान गरेको हुँ । मुद्दा दायर गर्दाको डलरको हिसाव गरी विगो कायम गरिएको छ, जबकि कारोवार हुँदा प्रति डलर रु.५०६५ मात्र थियो । साथै टि ३१२८३० तथा टी ३०१२८३३ समेतका एल.सी.हरू म सुरुवा भैसकेपछि खोलिएका छन् । यसैगरी मार्जिनको रकम नगदमा जम्मा गरेपछि मात्र एल.सी.खोल्ने गरिन्छ, सो मार्जिनको रकम समेतलाई कुल हिसावमा समावेश गरी विगो कायम गर्न मिल्दैन । यसप्रकार सुक्ष्म तथा विवचेना नै नगरी गरिएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी मैले पूर्णतया सफाइ पाउने गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीमध्येका सुरेन्द्रलाल राजभण्डारीको यस अदालतमा परेको मिति २०५८।३।१३ को पुनरावेदनपत्र ।

म पुनरावेदक रा.वा.बैंक विशालबजार शाखाको प्रबन्धक पदमा कार्यरत व्यक्ति हुँ । मैले विशेष अधिकार अन्तर्गत रु.५० लाखसम्म बढी थप गर्नसक्ने कुरा परिपत्रले पनि स्वीकार गरेको छ । लिमिट कति छ, भनी लिमिट भिडाउने मानिसले गर्नुपर्ने दायित्व हो । अरु कर्मचारीले गर्नुपर्ने दायित्वको कुरामा मलाई कसूरदार ठहराउन मिल्ने होइन । भ्रष्टाचार मुद्दामा कसूर कायम हुनको लागि मानसिक तत्वको साथै बदनियतपूर्ण क्रियाकलाप भए गरेको देखिनु पर्दछ । मैले कुनै रकम लिनु खानु गरेको छैन । फलानाबाट विगो असूल नभएमा फलानाबाट

विगो असूल गर्ने भनी फैसला गर्न मिल्दैन । मैले लिमिट नाघेर काम गरेको छैन । अतः म समेतलाई कसूरदार ठहराई भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी मेरो पुनरावेदन बमोजिम गरी सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीमध्येका बालकृष्ण अधिकारीको यस अदालतमा परेको मिति २०५८।२।१७ को पुनरावेदनपत्र ।

यसमा प्रतिवादी बालकृष्ण अधिकारीका उपरमा निजलाई प्राप्त अधिकार तथा विशेष अधिकार समेत गरी १ करोड ५० लाखसम्मको प्रतीतपत्र खोल्न अनुमती दिने अधिकार भएकोमा सो अधिकारभन्दा बढी रकमको प्रतीतपत्र खोली भ्रष्टाचार गरेको भन्ने अभियोग माग दावी भएकोमा दिपक ट्रेड कन्सर्नले रु.२,०६,२२,८८७-को प्रतीतपत्र खोलेकोमा सोको समर्थनको लागि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालयलाई मिति २०५२।३।२७ मा पत्राचार गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट फैसला हुँदा निज प्रतिवादी तथा प्रतिवादी सुरेन्द्रलाल राजभण्डारीबाट अन्य कसूर ठहर भएका प्रतिवादीबाट रकम असूल नभएमा सो रकम निजहरूबाट असूलउपर गर्नु भन्ने भएको देखिन्छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २९ समेत अध्ययन गर्दा जसले जति विगो खाएको छ, सो मात्र असूल गर्नुपर्ने भन्ने भएको अवस्थामा कसूर ठहर गरी अरु प्रतिवादीबाट रकम असूल नभएमा निज प्रतिवादीहरूबाट असूल गर्ने भनी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.व.२०२ नं.बमोजिम प्रत्यर्थी भिकाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु साथै प्रस्तुत मुद्दा सरकार वादी भएतापनि पिडित पक्ष रा.वा.बैंक भएको हुँदा निजले समेत आफ्नो कानून व्यवसायी मुकरर गरी मुद्दामा प्रतिरक्षा गराउन सक्ने हुँदा सो कुरा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालयलाई मुद्दाको पेसी सहितको जानकारी गराउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।५।१० को आदेश ।

नियमवमोजिम आजको दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी सुरेन्द्रलाल राज भण्डारीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल, अधिवक्ताहरू कृष्णप्रसाद सापकोटा, इन्द्र खरेल र शम्भु थापाले पुनरावेदकले गरेको क्रियाकलापबाट बैकलाई हानि र आफूलाई फाइदा पुऱ्याएको देखिँदैन । एल.सी.नं २७१५ मा केन्द्रिय कार्यालयबाट समर्थन गर्ने गरी मेनेजरको हैसियतले काम गरेको अवस्था छ भने अरु सबै एल.सी.मा For Approval भनी केन्द्रिय कार्यालयको समर्थनको लागि पठाएको अवस्था छ । यसरी नियमित रूपमा केन्द्रको समर्थन माग गर्ने गरी भएको काममा भ्रष्टाचारको तत्व छ वा छैन भनी अनिवार्य रूपमा हेरिनु पर्छ । बैकर्सले गर्नेकाम कुनै न्यायिक अधिकारीले गर्ने जस्तो नभई विश्वासको आधारमा पनि गर्नुपर्ने हुन्छ र ग्यारेन्टरको रूपमा बसेको रामकुमार भद्रपुरिया पनि बैकसँग कारोवार गरी रहेको व्यक्ति भएकोले अन्यथा सोच्नु पर्ने अवस्था देखिँदैन । खराब मनसाय लिएर लगानी गरेको, गर्न नहुने कार्य गरेको र गर्न पर्ने कार्य नगरेको भन्ने देखिएको अवस्था छैन । कुनै पनि बैकको ऋणीले ऋण तिर्न नसक्दाैमा भ्रष्टाचार गरेको भनी ठहर गर्न मिल्ने नहुँदा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला उल्टी भै प्रतिवादी सुरेन्द्रलाल राज भण्डारीले सफाइ पाउनु पर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

अर्का पुनरावेदक प्रतिवादी बालकृष्ण अधिकारीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता गणेशराज शर्मा, अधिवक्ताहरू नरेन्द्र पाठक, हरि उप्रेती र रामेश्वरप्रसाद घिमिरेले पुनरावेदकले कानूनले दिएको जिम्मेवारी अन्तर्गत रहेर काम गरेको अवस्था छ । भ्रष्टाचारको अभियोग स्थापित हुन यति रकम लिए खाएको भनी प्रमाणित गर्न सक्नु पर्छ । विवादित ६ ओटा एल.सी.मध्ये पाँच ओटामा आम्दानी फुटकर लिई विशेष अधिकार अन्तर्गत कारोवार गराउने भनी तोक लगाएको अवस्था छ । एक दिनमा यति

मात्र एल.सी.खोल्न पाइन्छ भनी कानूनले सीमा तोकेको अवस्था नहुदा धेरै थान एल.सी.खोल्नु भ्रष्टाचारको आधार हुन सक्दैन । यसको लागि कुनै रकम लिए खाएको प्रमाणित हुनु आवश्यक पर्छ । तर यसरी लिए खाएको कुरा पुनरावेदकको बैक खाता जाँच गर्दा वा अन्य कुनै व्यहोराबाट अस्वभाविक सम्पत्ति प्रकट भएको भनी वादी पक्षले दावी लिन सकेको छैन । यस अवस्थामा पुनरावेदकलाई कसूरदार कायम गरी रकम असूल गर्ने सन्दर्भमा वैकल्पिक व्यवस्था गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा कुनै कानूनी आधार नभएकोले उक्त फैसला उल्टी गरी पुनरावेदकले सफाइ पाउनु पर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू ज्ञानप्रसाद भुपाल, भोलानाथ ढुङ्गाना, सुदिप पौडेल र पूर्णमान शाक्यले एल.सी.खोल्दा त्यसको सीमाको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । विपक्षीहरूबाट एल.सी.को मूल्य र मान्यता विपरीत गएर एल.सी खोल्ने काम भएकोले बैकलाई हानि नोक्सानी पुग्न गएको अवस्था हुँदा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मनासिव भएकोले सदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । यसैगरी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधीवक्ता महेश थापाले एल.सी.खोल्ने निवेदक भरपर्दो हो, होइन, ग्यारेन्टी बस्नेले बैकको नियमानुसार भर्नु पर्ने फारममा सही गरेको छ वा छैन, आयकर दर्ता प्रमाणपत्रमा उल्लिखित निवेदकको सही खातामा उल्लिखित निवेदकको सहीसँग भिड्छ वा भिड्दैन भनी सम्पूर्ण कुरा बुझि प्रतीतपत्र स्वीकृत गर्नु पर्नेमा सो नगरी एल.सी.खोल्ने पार्टीलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याएको र आफ्नो जिम्माको बैकको सम्पत्ति हिनामिना हानि नोक्सानी गरेको स्पष्ट देखिएको हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी पुनरावेदन पत्र सहितको सम्पूर्ण मिसिल

कागजात अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, पाटनले गरेको फैसला मिले नमिलेको के हो ? पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्छ वा पुग्दैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, मिति २०५२।४।२९ को देशान्तर साप्ताहिक पत्रिकाको समाचार एवं राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका अध्यक्ष तथा महाप्रबन्धकले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा दिनु भएको उजूरीको आधारमा अनुसन्धान हुँदा प्रतिवादीहरू मध्ये न्यू गौरीशंकर इन्टरनेशनलका प्रोपाइटर बुमबहादुर तामाङ्ग र निजको ग्यारेन्टी बस्ने रामकुमार अग्रवाललाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ बमोजिमको कसूरमा सोही ऐनको दफा २९ बमोजिम हदै सम्म कैद र जरीवाना गरी नोक्सानी भएको विगो रु १,१९,९२,८९०।- दुवै जनाबाट बैकलाई दिलाई पाऊँ भन्ने, प्रतिवादीहरू बालकृष्ण अधिकारी र सुरेन्द्रलाल भण्डारीको हकमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२) बमोजिम हदैसम्म कैद र जरीवाना गरी सोही ऐनको दफा १३ बमोजिम आफ्नो जिम्माको बैकको सम्पत्ति हिनामिना हानि नोक्सानी गरेकोले कैद र जरीवाना गरी मासेको विगो रु १,१९,९२,८९० । मुख्य अभियुक्त बुमबहादुर तामाङ्ग र रामकुमार अग्रवालबाट असूलउपर नभएमा दुवै जनाबाट भराई ऐनको दफा २९ बमोजिम हदै सम्म सजाय गरी पाउन र प्रतिवादी गुरुप्रसाद न्यौपानेको हकमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १६क बमोजिम मतियार कायम गरी सोही दफा बमोजिम सजाय हुन मागदावी लिई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट पुनरावेदन अदालत पाटनमा उजूरी प्रतिवेदन पेश भएको देखिन्छ ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरू मध्ये गुरुप्रसाद न्यौपानेलाई आरोपित दावीबाट सफाई पाउने, प्रतिवादीहरू रामकुमार अग्रवाल र बुमबहादुर तामाङ्गलाई जनही एक वर्ष कैद र रु १,१९,९२,८९०।- जरीवाना गरी वाणिज्य बैंकको

विगो दामासाहीले भराउने र प्रतिवादीहरू सुरेन्द्रलाल राजभण्डारी र बालकृष्ण अधिकारीलाई जनही एक वर्ष कैद हुने र विगो रु १,१९,९२,८९०।- प्रतिवादीहरू रामकुमार अग्रवाल र बुमबहादुर तामाङ्गबाट असूलउपर हुन नसके यी प्रतिवादीहरूबाट दामासाहीले भराई दिने गरी पुनरावेदन अदालतबाट फैसला भएपश्चात् प्रतिवादीहरू सुरेन्द्रलाल राजभण्डारी र बालकृष्ण अधिकारीको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखिन्छ ।

४. यसमा दावीको रकम बदनियतपूर्ण तवरले लिनु खानु नगरेको र कुनै जालसाजपूर्ण तरिकाले हिनामिना हानि नोक्सानी, दुरुपयोग वा मासेको भन्ने कुरा वादीले प्रमाणित गर्न नसकेको अवस्थामा भ्रष्टाचारजन्य कसूर ठहर गर्न मिल्दैन । प्रचलित कानूनमा फलानाबाट विगो असूल नभए फलानाबाट गर्ने भन्ने बैकल्पिक ठहर गर्ने व्यवस्था नभएकोले पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ भन्ने नै पुनरावेदकहरूको मुख्य पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ ।

५. प्रतिवादीहरू बालकृष्ण अधिकारीको हकमा विचार गर्दा निज राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक विशालबजार शाखाको मेनेजर भएको र निज समेतको संलग्नतामा विवादित प्रतीतपत्रहरू खोलिएको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिदैन । कुनै पार्टीलाई जम्मा एक करोड रुपियाँ सम्मको प्रतीतपत्र खोल्न सक्ने र कुनै विशेष परिस्थितिमा पछि केन्द्रबाट समर्थन गराउने गरी थप ५० लाखसम्मको प्रतीतपत्र खोल्न सक्ने अधिकार बैंक मेनेजरलाई भएको भन्ने देखिन्छ । प्रतीतपत्र खोल्दा सीमाभन्दा बढी रकमको खोलिएको तथ्यलाई प्रतिवादी बालकृष्ण अधिकारीले अनुसन्धानको क्रममा आफ्नो बयानमा स्वीकार गरेको देखिन्छ भने आयात प्रतीतपत्र खोल्दा निवेदकहरूको सीमा स्वीकृत नभएको तर जमानत दिने व्यक्तिको सीमा स्वीकृतीको आधारमा गरिएको भने पनि जमानत बस्ने रामकुमार अग्रवालको कागज गराउने कार्य

नभएको भनी स्वयं प्रतिवादी बालकृष्ण अधिकारीले आफ्नो बयानमा स्वीकार गरेको देखिन्छ । यसरी पहिलो ३०/१७३० को प्रतीतपत्र बाहेक सबै प्रतीतपत्र सीमा भन्दा बढी रकमको देखिएको र सो तथ्यलाई प्रतिवादी समेतले स्वीकारको तर त्यसको समर्थनको लागि केन्द्रमा लेखी पठाएको र केन्द्रबाट सोको समर्थन प्राप्त गरेको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिदैन ।

६. यस प्रकार प्रतीतपत्र खोले निवेदकहरूको कति रकमसम्मको प्रतीतपत्र खोले र जमानी दिनेको पनि कति रकम सम्मको सीमा कायम गर्ने भन्ने सीमा स्वीकृत नगराई आफ्नो अख्तियार भन्दा बाहिर गएर करोडौं रुपियाँको कारोवारमा बिना कुनै धितो एउटै व्यक्तिसँग गरेको ठूलो रकमको कारोवारबाट बैंकलाई हानि र व्यक्तिलाई गैरकानूनी फाइदा पुगेको देखिन्छ । बैंकको मेनेजर पदको जिम्मेवारी सम्हाली रहेको व्यक्तिले यसरी आफ्नो अख्तियारभन्दा बाहिर गई कारोवार गर्दा बैंकको रकम डुब्न सक्छ र व्यक्तिले गैरकानूनी लाभ प्राप्त गर्ने सम्भावना रहन्छ, भन्ने कुराको अनुमान गर्नसक्ने अवस्था यी प्रतिवादीलाई थिएन भनी भन्न सक्ने अवस्था देखिएन ।

७. अर्का प्रतिवादी सुरेन्द्रलाल राजभण्डारीको हकमा विचार गर्दा निज राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक विशालबजार शाखाको एकाउन्टेन्ट भएको र विवादित प्रतीतपत्र खोले कार्यमा निजको संलग्नता रहेको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिदैन । यी प्रतिवादी कार्यरत रहेको बैंकबाट एक व्यक्तिको लागि एक करोड रकमसम्मको प्रतीतपत्र खोल्न पाउनेमा सो सीमा भित्रको रकम बराबरको प्रतीतपत्र मिति २०५१।१०।१७ मा खोलिसकेपछि पनि प्रतीतपत्र खोल्ने रकमको सीमा नाघी पटक पटक गरी यी प्रतिवादीको सहभागितामा आठ ओटा प्रतीतपत्र खोलिएको देखिन्छ । यसरी सीमा भन्दा बढी रकमको प्रतीतपत्र जमानत दिने व्यक्तिको सीमा स्वीकृती नगराई एउटै व्यक्तिको जमानीमा पटक पटक

खोलिएको देखिन्छ भने त्यसको केन्द्रबाट समर्थन गराएको समेत देखिदैन ।

८. यसरी आफ्नो क्षेत्राधिकार भन्दा बाहिर गएर जमानत दिने व्यक्तिको सीमा स्वीकृती नगराई एउटै व्यक्तिको जमानीमा ठूलो रकमको प्रतीतपत्र खोल्दा बैंकलाई हानि नोक्सानी पुग्न सक्छ र प्रतीतपत्र खोले व्यक्तिको गैरकानूनी लाभ प्राप्त गर्नसक्ने सम्भावना रहन्छ, भन्ने सामान्य अनुमान यी प्रतिवादीले गर्न नसक्ने परिस्थिति थियो भन्ने मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिदैन । त्यसैले यी प्रतिवादीबाट प्रतीतपत्र खोले सम्बन्धमा गरेका काम कारवाहीहरू असल नियतबाट भएको भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन ।

९. पुनरावेदक प्रतिवादीहरू बालकृष्ण अधिकारी र सुरेन्द्रलाल राजभण्डारी दुवै जनालाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२), १३ तथा दफा २९ बमोजिम सजाय मागदावी गरिएको देखिन्छ । उक्त ऐनको दफा ७(२) को कानूनी व्यवस्था हेर्दा सरकारी सेवामा रहेको बाहेक अरु कुनै राष्ट्र सेवकले आफू वा अरु कुनै व्यक्तिलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याउने बदनियतले वा राष्ट्र, सरकार वा सरकारी मान्यताप्राप्त कुनै संस्था वा कुनै व्यक्तिलाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी पुऱ्याउने कुनै बदनियतले नेपाल कानूनको जानी जानी पालना नगरेमा कैद र जरीवाना समेत हुने व्यवस्था रहेको देखिन्छ, भने दफा १३ मा राष्ट्रिय वा सार्वजनिक वा आफ्नो जिम्मामा रहेको सम्पत्तिको हिनामिना, हानि नोक्सानी वा दुरुपयोग गर्ने वा मास्नेलाई दण्ड सजाय हुने व्यवस्था छ । यसका अतिरिक्त कुनै व्यक्तिले ऐनको परिच्छेद २ अन्तर्गत सजाय हुने कसूर गरी त्यसबाट आफू वा अन्य कुनै व्यक्तिलाई गैरकानूनी लाभ वा कुनै व्यक्तिलाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याएको रहेछ भने त्यस्तो कसूरबाट हुने सजायको अतिरिक्त त्यस्तो व्यक्ति सँग गैरकानूनी लाभ वा गैरकानूनी हानि

गरेको विगो असूल गरिने व्यवस्था ऐनको दफा २९ मा भएको देखिन्छ ।

१०. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार आफू वा अरु कसैलाई गैरकानूनी लाभ र सरकार वा सरकारी मान्यताप्राप्त संस्थालाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने कार्य सरकारी सेवामा रहेको बाहेक अरु कुनै राष्ट्र सेवकले गरेमा दण्ड सजाय हुने र त्यसरी गैरकानूनी लाभ वा हानि पुऱ्याएको विगो असूलउपर समेत गर्न सकिने देखिन्छ ।

११. प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले आफूले प्रतीतपत्र खोल्न दिन सक्ने सीमा भन्दा बढी रकमको प्रतीतपत्र खोली केन्द्रीय कार्यालयबाट समर्थन समेत नलिएको कार्य अरुलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याउने मनसायबाट भएको भन्ने तथ्य मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणबाट पुष्टि भएको छ । तर यसै मुद्दामा प्रतिवादी बनाइएका अन्य प्रतिवादीहरू मध्ये न्यू गौरीशंकर इन्टरनेशनलका प्रोप्राइटर बुमबहादुर तामाङ्गका र निजको ग्यारेन्टी बस्ने रामकुमार अग्रवाललाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ बमोजिमको कसूरमा सोही ऐनको दफा २९ बमोजिम सजाय मागदावी लिई अभियोगपत्र दायर भएकोमा निज प्रतिवादीहरूले नाम मात्रको फर्म खडा गरी बैकको सीमा भन्दा बढी हुने गरी एल.सी. खोली बदनियतसाथ उक्त रकम खाई आफूलाई प्रत्यक्ष फाइदा र बैकलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याएको भनी निजहरूलाई एक वर्ष कैद, विगो बमोजिम जरीवाना र बैकले यी दुईजनाबाट दामासाहीले विगो भरी लिन पाउने गरी पुनरावेदन अदालतबाट फैसला भएको देखिन्छ । प्रतिवादी मध्येका रामकुमार अग्रवाल पुनरावेदन अदालतबाट जारी भएको शुरु म्याद गुजारी बसेको देखिन्छ भने बुमबहादुरले पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त बुझाई पुनरावेदन समेत नगरी बसेको देखिन्छ ।

१२. यसरी आफूहरूलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याउने बदनियतले वाणिज्य बैकबाट

प्रतीतपत्र खोली विदेशी मुद्रा अपचलन समेत गर्ने कार्यमा संलग्न न्यू गौरिशंकर इन्टरनेशनलका प्रोप्राइटर बुमबहादुर तामाङ्ग र निजको ग्यारेन्टी बस्ने रामकुमार अग्रवाललाई भ्रष्टाचार निवारण ऐनको दफा ८ बमोजिम कसूरदार कायम गरी सोही ऐनको दफा २९ बमोजिम विगो समेत असूलउपर गर्ने ठहर गरी विगो निज प्रतिवादीहरूबाट असूलउपर नभएमा अन्य प्रतिवादी बालकृष्ण अधिकारी र सुरेन्द्रलाल राजभण्डारीबाट असूल गर्ने भनी पुनरावेदन अदालतबाट फैसला भएको देखिन्छ र यसरी बैकल्पिक रूपमा विगो भराउने निर्णय कानूनविपरीत छ भन्ने समेत पुनरावेदकहरूको मुख्य जिकीर रहेको छ ।

१३. यस प्रकार आफ्नो क्षेत्राधिकार भन्दा बाहिर गएर तोकिएको सीमाभन्दा बढी रकमको प्रतीतपत्र केन्द्रिय कार्यालयको समर्थन नगराई खोल्न अनुमती दिने पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको कार्य भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२) अन्तर्गतको कसूर भएको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि भएको देखिदा निजहरूको कार्य अन्य व्यक्तिलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याउने र बैकलाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने किसिमको भएको देखिन्छ । तर पनि उक्त कार्यबाट निजहरूले के कति रकम लिए खाएको हो भन्ने प्रमाण वादी पक्षले पेश गर्न सकेको देखिदैन । यस स्थितिमा रकम लिने खाने व्यक्तिको पहिचान भई संलग्न सबूद प्रमाणबाट निजहरू उपरको कसूर स्थापित भैसकेपछि निजहरूबाट नै भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २९ बमोजिम विगो भराउनु पर्ने देखिन्छ । तर त्यस्तो व्यक्तिबाट असूल हुन नसकेमा अन्य व्यक्तिबाट विगो असूलउपर गर्न सकिने किसिमको बैकल्पिक व्यवस्था उक्त ऐनले गरेको देखिदैन ।

१४. तसर्थ पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई जनही एक वर्ष कैद र पाँच हजार जरीवाना गर्ने र विगोको हकमा रामकुमार अग्रवाल र बुमबहादुर तामाङ्गबाट असूलउपर

नभएमा बालकृष्ण अधिकारी र सुरेन्द्र लाल राजभण्डारीबाट असूलउपर गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको फैसलामा बैकल्पिक रूपमा विगो भराउने व्यवस्था गरेको देखिएको हुँदा उक्त फैसला भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २९ अनुकूल देखिन नआएकोले पुनरावेदक प्रतिवादी बालकृष्ण अधिकारी र सुरेन्द्रलाल राजभण्डारीबाट विगो भराउने भन्ने हदसम्म पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको नदेखिएकोले सो हदसम्म केही उल्टी हुने ठहर्छ ।

१५. अर्का प्रतिवादी गुरुप्रसाद न्यौपानेको हकमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १६ क बमोजिम मतियारमा कसूरदार कायम गरी सजाय हुन मागदावी लिइएकोमा निजले सफाइ पाउने गरी पुनरावेदन अदालतबाट फैसला भएको देखिन्छ । तर सो फैसलाउपर वादी पक्षले पुनरावेदन गरेको देखिदैन । मुख्य कसूरदार बुमबहादुर तामाङ्ग र रामकुमार अग्रवाल तथा बैकका प्रबन्धक र लेखापाल समेतले बैकलाई हानि र आफूलाई फाइदा पुग्ने गरी प्रतीतपत्र खोलेको देखिँदा देखिँदै आफू मातहतको शाखाको काम कारवाही निरिक्षण गरी त्रुटिहरू देखिएमा तत्कालै हटाई हानि नोक्सानी हुन नदिने व्यवस्था गरी सम्बन्धित कर्मचारीलाई कानूनबमोजिम कारवाही गर्नुपर्ने जिम्मेवारी भएका तत्कालीन अध्यक्ष तथा प्रबन्धकले आफूले गर्नुपर्ने नियन्त्रणको कार्य नगरेकोले उक्त घटनाको मतियार भएको दावी लिए पनि शुरु फैसला हुँदा वादी दावी नपुग्ने भनी निजले सफाइ पाउने गरी फैसला हुँदाहुँदै नेपाल सरकारले एक तह पुनरावेदनसम्म पनि नगरी आफूले लिएको दावी प्रति उदासिनता देखाएको पाइन्छ ।

१६. कुनै व्यक्तिउपर कुनै कसूरमा दावी लिन मात्र पर्याप्त हुँदैन । आफ्नो दावी प्रमाणित गर्न अन्तिम अवस्थासम्म प्रयासरत हुनु वादीको जिम्मेवारी हुन जान्छ । तर प्रस्तुत मुद्दामा आफूले लिएको दावी प्रमाणित गर्न थप सबूद प्रमाण संकलन गर्न क्रियाशील हुनुको सट्टा दावी

नपुग्ने निर्णय उपर एकतह पुनरावेदन गर्नेसम्मको पनि तत्परता नदेखाई उदासिन रहने सम्बन्धित अधिकारीले आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गरेको अवस्था नहुँदा निजलाई ध्यानाकर्षण गराउनु भनी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिने ठहर्छ । अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला केही उल्टी हुने ठहरेकोले उक्त फैसलाको तपसील खण्डको देहाय ५ मा उल्लिखित लगत कट्टा गरी दिनु काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु १

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु २

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ

इति संवत् २०६६ साल माघ ११ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत: कृष्णमुरारी सिवाकोटी

निर्णय नं. ८३३२

असार, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
संवत् २०६६ सालको रिट नं. WO-०१९५
आदेश मिति: २०६६।११।१४
विषय:- परमादेश समेत ।

निवेदक: काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १४
विष्णु मार्गमा अवस्थित जेष्ठ नागरिक
समाज, केन्द्रीय कार्यालयका तर्फबाट
अख्तियार प्राप्त तथा आफ्नो हकमा
समेत सोही कार्यालयका अध्यक्ष
मानबहादुर कार्की समेत

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत

■ जेष्ठ नागरिक सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १३ र १५

■ जेष्ठ नागरिकको समूह वा वर्ग राज्यको वा समाजको एउटा अवधिको जीवन्त इतिहास र मानवीय प्रतिवम्ब नै भएको हुँदा यस्तो वर्गप्रति सम्बन्धित राज्यले निर्वाह गर्ने कर्तव्य र दायित्वबाट उक्त राज्यको प्रजातान्त्रिक छवि एवं मानवाधिकारको सम्मान गर्ने चरित्रलाई नै पृष्ठपोषण गरेको देखिने।

(प्रकरण नं. २)

■ जेष्ठ नागरिकहरूलाई पनि अन्य नागरिक सरह सम्पूर्ण मानवाधिकारहरूको उपभोग गर्न पाउने वातावरण सिर्जना गरी मर्यादित, भेदभावरहित र सुरक्षित जीवनयापनको सुनिश्चितता गर्नु राज्यको परम कर्तव्य हुन आउने।

(प्रकरण नं. ३)

■ नेपाल सरकारको आयस्रोत र खर्चका क्षेत्रहरू तथा समग्र आर्थिक सीमाको सन्दर्भबाट क्रमशः औचित्य र अवाश्यकता हेरी जेष्ठ नागरिकहरूलाई दिइँदै आएको मासिक भत्तामा बृद्धि समेत हुँदै आएको भन्ने देखिँदा यस अदालतले त्यस्तो विषयमा यो वा त्यो हदसम्मको भत्ता दिनु भनी बोल्न नमिले।

(प्रकरण नं. ५)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री गुरुप्रसाद वराल, श्री रामजी विष्ट, श्री शान्तिदेवी खनाल, श्री राजिव वास्तोला, श्री रवि खनाल र श्री शुभनराज आचार्य

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री कृष्ण भट्टराई

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६६ को धारा ३५

आदेश

न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दर्ता भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य एवं निर्णय यसप्रकार छ:-

निवेदक संस्था आ.वं. २०६४।०६५ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौँमा दर्ता भएको र समाजकल्याण परिषदसँग आवद्ध भएको जेष्ठ नागरिकको हक हितको लागि स्थापित भई कार्यरत संस्था हो। जेष्ठ नागरिकको हकहित तथा सुविधाको प्रवर्द्धन एवं संरक्षणको लागि नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय समेतमा मिति २०६६।१।१२ मा १२ सूत्रीय माग पेश गरेकोमा हालसम्म त्यसको सुनुवाई भएको छैन। तसर्थ, हाम्रो माग तथा पीरमर्काहरू सुनुवाई गरी समस्या समाधान गर्न अन्य कुनै प्रभावकारी उपचारको मार्ग नभएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन लिई उपस्थित भएका हौं।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावनासहितका प्रावधानहरूमा मुलुकभरका बालबालिका, महिला, वृद्धवृद्धा, अशक्त, अपाङ्ग, आर्थिक र सामाजिक रूपले पिछडिएको वर्ग वा समुदायको हितको लागि विशेष व्यवस्था गरी सम्मानपूर्ण जीवनयापन गर्न पाउने हक समेत प्रदान गरिएको छ। संविधानको व्यवस्था एवं सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट नेकाप २०६३, नि.नं. ७६४३ मा प्रतिपादित आदेशबमोजिम जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ समेत लागू भएको छ। सो ऐनको दफा १३ बमोजिम गठन हुनुपर्ने विभिन्न तहका समितिहरू हालसम्म गठन नगरिएको, साथै जेष्ठ नागरिक आयोग समेत गठन भएको छैन। संविधान र कानूनको व्यवस्था र भावनाबमोजिम जेष्ठ नागरिकको सम्बन्धमा गठन गर्नुपर्ने समिति र आयोग गठन गर्नु भनी

आदेश दिन पाउने अधिकार यसै अदालतमा निहित रहेको छ ।

बृद्धबृद्धाको सुविधा र हेरचाह तथा सुरक्षाको खातिर नेपाल सरकारले ७० वर्ष पूरा गरेका बृद्ध तथा ६० वर्ष पूरा गरेका विधवाहरूलाई मासिक रू.५००१- भत्ता दिने निर्णय गरेको छ । सो कार्य आफैँमा प्रशंसनीय हुँदाहुँदै पनि बढ्दो महँगो, बृद्धबृद्धाको स्वस्थोपचार गर्न लाग्ने न्यूनतम खर्च लगायतको पक्षबाट हेर्दा मासिक रू. ५००१- भत्ता अत्यन्तै कम भएको छ । हाल कर्णाली अञ्चलका बृद्धबृद्धालाई मासिक रू.१०००१- भत्ता दिएको भए पनि त्यहाँको भौगोलिक विकटता, महँगो र जीवनयापनको कठिनाई हेर्दा सो रकम पनि ज्यादै न्यून रहेको छ । यी सबै पक्षहरूलाई देखाई यस्तो भत्ता रकम बृद्धि गरी कम्तीमा रू.१५००१- मासिक भत्ताको व्यवस्था गरियोस् भनी नेपाल सरकारसमक्ष माग राखेकोमा कुनै सुनुवाई भएको छैन । अर्कोतिर, बृद्ध भत्ताको प्रयोजनार्थ जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २(क) मा उल्लिखित उमेरको हद ६० वर्षलाई नै आधार मानी सबै जेष्ठ नागरिकलाई समान भत्ता दिइयोस् भन्ने समेत माग राखिएकोमा सोतर्फ पनि कुनै सुनुवाई हुन सकेको छैन । यी सबै कठिनाईहरूले गर्दा जेष्ठ नागरिक तथा विधवाहरूले सम्मानपूर्ण जीवनयापन गर्नमा ठूलो बाधा परिरहेको छ । तसर्थ जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १३ बमोजिमको समितिहरू यथाशीघ्र गठन गर्न तथा ऐनको दफा २(क) विपरीत हाल ७० वर्ष माथिका बृद्धबृद्धालाई मात्र मासिक भत्ता दिने गरी नेपाल सरकारले गरेको निर्णयमा पुनः विचार गरी ६० वर्ष पुगेका जेष्ठ नागरिकहरूलाई मासिक कम्तीमा रू.१,५००१- भत्ता दिनु भनी र विधवाहरूको हकमा विधवा भएकै मितिबाट त्यस्तो भत्ता उपलब्ध गराउनु, परिचयपत्रको व्यवस्था गरी सार्वजनिक यातायातको साधनमा छूटको व्यवस्था गर्नु, अड्डा अदालतको तारेख तथा पेशीमा ६० वर्ष

पूरा गरेका जेष्ठ नागरिकलाई प्राथमिकता दिनु, राष्ट्रसेवा गरी निवृत्त भएका जेष्ठ नागरिकहरूलाई समेत बृद्ध भत्ता उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेश लगायत उपयुक्त आदेश वा पूर्जी जारी गरिपाउँ भन्ने मिति २०६६।५।२१ मा दर्ता भएको निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा सूचना पठाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।५।२३ को आदेश ।

नेपाल सरकारले जेष्ठ नागरिकको संरक्षण र सामाजिक सुरक्षा गरी श्रद्धा र आदर गर्ने उद्देश्यले जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ लाई मिति २०६३।१।१८ देखि कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । अर्थमन्त्रीले आर्थिक वर्ष २०६६।६७ को लागि व्यवस्थापिका संसदसमक्ष पेश गर्नु भएको बजेट बक्तव्यमा जेष्ठ नागरिक, एकल महिला, लोपोन्मुख जाति, आंशिक तथा पूर्णअपाङ्ग भएका व्यक्तिहरूलाई प्रदान गर्दै आएको सामाजिक सुरक्षा भत्तालाई निरन्तरता दिएको छ । ७५ वर्ष नाघेका जेष्ठ नागरिकको मुटुरोगको शल्यक्रिया सहितको निःशुल्क उपचार र मृगौलाको निःशुल्क डायलासीस गर्ने कार्यक्रमलाई समेत निरन्तरता दिइएको छ । आगामी आर्थिक वर्षदेखि ७५ वर्ष नाघेका जेष्ठ नागरिकको भरतपुर स्थित क्यान्सर अस्पतालमा निःशुल्क क्यान्सर उपचार गरिने गरी रकम समेत विनियोजन भइसकेको छ । नेपाल सरकारले स्रोत साधनले भ्याएसम्म निवेदकहरूले उठाएको विषयलाई सम्बोधन गरिरहेको हुँदा तत्काल रिट जारी गर्नुपर्ने आवश्यकता छैन । जहाँसम्म भत्ता दिने प्रयोजनको लागि ७० वर्षको उमेरहद तोकिएको भन्ने प्रश्न छ, सो सम्बन्धमा उपलब्ध साधन स्रोतको सापेक्षतामा देशको आवश्यकता र क्षमता अनुसार के कति उमेरका जेष्ठ

नागरिकलाई सामाजिक सुरक्षाको लागि भत्ता दिने भन्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकारले क्रमशः सम्बोधन गर्दै जाने विषय भएकोले यस्तो विषयमा सम्मानित अदालतले आदेश जारी गरिरहनु पर्ने आवश्यकता हुँदैन। निवेदकहरूले उठाएको विषय नीतिगत विषय भएकोले त्यस्तो विषयमा रिट क्षेत्रबाट बोल्न आवश्यक पनि देखिँदैन। साथै जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १३ बमोजिम समितिहरू पनि क्रमशः गठन गरी कानूनमा भएका व्यवस्थाहरू लागू गर्दै जाने नीतिगत प्रकृतिकै विषय भएकोले सो सम्बन्धमा समेत रिट जारी गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयको मिति २०६६।७।१३ को लिखित जवाफ।

जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २(क) बमोजिम अर्थ मन्त्रालयबाट गत आ.व. देखिनै लागू भएको जेष्ठ नागरिकको सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी भत्तालाई निरन्तरता दिइएको हो। ऐनमा ६० वर्ष पुगेका व्यक्तिहरू जेष्ठ नागरिक हुने व्यवस्था भएतापनि सोही उमेर समूहबाटै भत्ता दिनुपर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था छैन। नेपाल सरकारले सबै जेष्ठ नागरिकलाई भत्ता दिएको नभई ७० वर्ष पुगेका जेष्ठ नागरिकलाई मात्रै भत्ता दिएको हो। नेपाल सरकारको साधन र स्रोतले भ्याएसम्म देशका सम्पूर्ण नागरिकलाई सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्नुपर्ने राज्यको कर्तव्य हो। एउटा मापदण्ड तयार गरी जेष्ठ नागरिकलाई मासिक भत्ता दिने गरिएको हुँदा त्यसबाट निवेदकहरूको कुनै हकमा आघात पुगेको मान्न मिल्दैन। तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने अर्थ मन्त्रालयको तर्फबाट मिति २०६६।७।२४ मा पेश भएको लिखित जवाफ।

निवेदकमध्येका मानबहादुर कार्की ८४ वर्षको अति वृद्ध भएको र अन्य निवेदकहरू समेत जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १० बमोजिम अग्राधिकार प्राप्त हुनुपर्ने भएकोले नियमानुसार अग्राधिकार कायम गरिपाउँ भन्ने

मिति २०६६।९।१५ को निवेदन मागबमोजिम अग्राधिकार प्रदान भएको।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चठी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू गुरुप्रसाद बराल, रामजी विष्ट, शान्तिदेवी खनाल, राजीव बास्तोला, रवि खनाल, सुभनराज आचार्य समेतले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३५ को उपधारा (१७) मा जेष्ठ नागरिक लगायत अशक्त महिला समेतलाई भत्ता दिने व्यवस्था गर्ने कुरा उल्लेख भएको छ। प्रत्येक नागरिकले सम्मानपूर्वक जीवनयापन गर्न पाउने हकलाई संविधानले मौलिक हकको रूपमा स्वीकार गरेको, लोककल्याणकारी व्यवस्थामा आधारित भई राज्यले वृद्धवृद्धा लगायत महिला, बालबालिका, अपाङ्ग, विधवा लगायतका समूह वा वर्गका मानिसहरूको सामाजिक सुरक्षाको लागि राज्यले विशेष कार्यक्रम लागू गर्नसक्ने व्यवस्था समेत रहेको छ। वृद्धवृद्धाको सामाजिक सुरक्षा लगायतको उद्देश्यले लागू भएको जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १४ मा नेपाल सरकारले जेष्ठ नागरिकहरूलाई तोकिएको आधारमा वर्गीकरण गरी तोकिएबमोजिम भत्ता वा सुविधा उपलब्ध गराउन सक्ने व्यवस्था भएबमोजिम आर्थिक वर्ष २०६६।६७ को बजेट वक्तव्यबाट प्रतिमहिना रू.५००।- सामाजिक सुरक्षा भत्ता उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेको भए तापनि सो रकम बढ्दो महँगी र वृद्धवृद्धाको स्वास्थ्योपचारको क्रममा हुने खर्चको अनुपातमा ज्यादै न्यून भएको हुँदा सो रकम बढाई कम्तीमा मासिक रू.१५००।- बनाउनु भनी र ऐनको दफा १३ बमोजिमको समितिहरू समेत गठन नभएकोले सो समिति गठन गर्नु भनी परमादेश जारी हुनुपर्दछ। जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐनको दफा २(क) ले ७० वर्ष पूरा गरेको सबै नागरिकलाई जेष्ठ नागरिकअन्तर्गत परिभाषित गरेकोमा सोविपरीत हुने गरी ६० वर्ष पूरा भएको वृद्ध व्यक्तिलाई मात्र जेष्ठ नागरिक भत्ता उपलब्ध

गराउने गरी भएको बजेटको व्यवस्थाबाट सम्पूर्ण जेष्ठ नागरिकलाई समेट्न नसकेको हुँदा ६० वर्ष पूरा भएका सबै जेष्ठ नागरिकलाई मासिक रू.१,५००।- भत्ता उपलब्ध गराउनु र ऐनको दफा १३ बमोजिमको समिति समेत गठन गर्नु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेतको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री श्रीकृष्ण भट्टराईले राज्यले जेष्ठ नागरिकप्रतिको दायित्वबोध गरेर नै जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ लागू गरेको हो । सो ऐनको दफा २(क) ले ६० वर्ष पूरा गरेको नागरिक जेष्ठ नागरिक हुने भनी परिभाषित गरेपनि जेष्ठ नागरिक अन्तर्गत कस्तो र कुन उमेर समूहभित्रका जेष्ठ नागरिकहरूलाई के कति भत्ता दिने भन्ने कुरा राज्यको आर्थिक साधन स्रोत र क्षमताले भ्याएसम्म एउटा निश्चित आधार बनाई दिने कुरा हो । शुरुका दिनमा यस्तो भत्ता मासिक रू.१००।- भएकोमा हाल बृद्धि भई मासिक रू.५००।- पुऱ्याएको हुँदा यस्तो भत्ताको आधार वा सीमा यति नै हनुपर्दछ भनी अदालतले नीतिगत कुरामा हस्तक्षेप गर्न मनासिब हुँदैन । ऐनमा भएको समिति गठनसम्बन्धी व्यवस्थाको कार्यान्वयन पनि नेपाल सरकारले आवश्यकता र औचित्य हेरी क्रमशः गर्दै जाने विषय हो । तसर्थ, निवेदन दावीमा उठाइएको ६० वर्ष पुगेका सबै जेष्ठ नागरिकलाई सामाजिक सुरक्षा भत्ता दिनुपर्छ भन्ने विषयमा रिट क्षेत्रबाट हस्तक्षेप गर्नु उचित नहुने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

मिसिल संलग्न तथ्य, दुबै पक्षबाट प्रस्तुत गरिएको बहस जिकीर समेतलाई मनन गरी निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

प्रस्तुत विवादमा रिट निवेदकहरूले मूलतः नेपाल सरकार, अर्थमन्त्रीबाट आर्थिक वर्ष २०६६/६७ को बजेट वक्तव्यमार्फत् जेष्ठ

नागरिकलाई दिँदै आएको मासिक भत्ता रू.५००।- लाई निरन्तरता दिएकोमा सो रकम अपर्याप्त भएकोले कम्तिमा मासिक रू. १५००।- बनाउनुपर्ने र हाल ७० वर्ष पूरा भएका जेष्ठ नागरिकलाई मात्रै सो भत्ता दिने व्यवस्था गरिएकोमा जेष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ को दफा २(क) मा ६० वर्ष पूरा भएको नागरिकलाई जेष्ठ नागरिकको रूपमा परिभाषित गरिएको कानूनी व्यवस्थाविपरीत हुने गरी जेष्ठ नागरिकहरूलाई नै विभेद गरी मासिक भत्ता दिन नमिल्ने हुँदा सबै जेष्ठ नागरिकहरूलाई समान रूपमा सो भत्ता दिनु भन्ने र दफा १३ बमोजिमको समिति समेत गठन गर्नु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने मागदावी लिएको देखिन्छ । विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र अर्थ मन्त्रालय समेतको लिखित जवाफमा राज्यको आर्थिक साधन, स्रोत र क्षमताले भ्याएसम्म जेष्ठ नागरिकलाई मासिक भत्ता दिइएको, ६० वर्ष पुगेका सबै जेष्ठ नागरिकलाई भत्ता दिनुपर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था नरहेको र कुन उमेर समूहलाई आधार मानी कति भत्ता दिने भन्ने कुरा साधन स्रोतको आधारमा नीति बनाई निर्धारण गरिने विषय भएको हुँदा ७० वर्ष पूरा गरेको भन्ने एउटा मापदण्ड बनाई जेष्ठ नागरिक भत्ता प्रदान गरिएकोबाट रिट जारी हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत जिकीर लिएको पाइयो ।

२. जेष्ठ नागरिकहरू कुनै पनि समाजको एउटा महत्वपूर्ण हिस्सा भएको र त्यस्तो जेष्ठ नागरिकको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकको सम्मान गर्दै सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्ने लगायतका कामहरू गर्नु प्रत्येक लोककल्याणकारी एवं मानवीय समाजको एउटा परिचायक पनि हो । संयुक्त राष्ट्र संघीय महासभाद्वारा सन् १९९१, डिसेम्बर १६ मा प्रस्ताव नं. ३६/११ बाट पारित गरिएको जेष्ठ व्यक्तिसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय सिद्धान्तहरू समेतमा हरेक जेष्ठ व्यक्तिलाई मौलिक स्वतन्त्रता तथा मानवाधिकारको पूर्ण उपभोग गर्दै सामाजिक

सुरक्षा, स्वास्थ्योपचारको सुविधा प्राप्त गरी सम्मानपूर्ण जीवनयापन गर्न पाउने हकलाई सुनिश्चित गर्नुका साथै जुनसुकै समाजको जेष्ठ नागरिकलाई सम्बन्धित राज्यले सम्मानपूर्ण जीवनयापन लगायतको हक सुनिश्चित गर्न सामाजिक सुरक्षा लगायतको सुविधा दिनुपर्ने गरी दायित्व निर्धारण गरेको देखिन्छ। जेष्ठ नागरिकको सुरक्षा, सम्मान एवं आदरका लागि राज्यका तर्फबाट चालिएका कदमहरूले मानवाधिकार, नागरिक स्वतन्त्रता एवं सुरक्षाप्रतिको सो राज्यको प्रतिबद्धतालाई उजागर गर्न मद्दत गर्दछन्। यथार्थमा, जेष्ठ नागरिकको समूह वा वर्ग राज्यको वा समाजको एउटा अवधिको जीवन्त इतिहास र मानवीय प्रतिवम्ब नै भएको हुँदा यस्तो वर्गप्रति सम्बन्धित राज्यले निर्वाह गर्ने कर्तव्य र दायित्वबाट उक्त राज्यको प्रजातान्त्रिक छवि एवं मानवाधिकारको सम्मान गर्ने चरित्रलाई नै पृष्ठपोषण गर्दछ।

३. उमेरको कारणले मानिस पाको वा बृद्ध हुँदै जानु स्वाभाविक प्राकृतिक नियम भए तापनि कुनै पनि नागरिकले प्राकृतिक नियमबमोजिम आफू बृद्ध वा पाको भएकै कारणले मात्र राज्यबाट उपेक्षित हुने वा राज्यको लागि बोझ हुने स्थितिको बोध गर्नुपर्ने अवस्था उत्पन्न भएमा कुनै पनि मानवीय समाजको लागि ठूलो धब्बा हुन जान्छ। त्यसैले, जेष्ठ नागरिकहरूलाई पनि अन्य नागरिक सरह सम्पूर्ण मानवाधिकारहरूको उपभोग गर्न पाउने वातावरण सिर्जना गरी मर्यादित, भेदभावरहित र सुरक्षित जीवनयापनको सुनिश्चितता गर्नु राज्यको परम कर्तव्य नै हुन आउँछ। यसको लागि स्वास्थ्योपचार, हेरचाह, सार्वजनिक सेवामा प्राथमिकता एवं अन्य सुविधाहरूको व्यवस्था गरी जेष्ठ नागरिकप्रति राज्यले सामाजिक सुरक्षाका उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ।

४. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले समेत मानवाधिकार एवं मौलिक हकको विस्तृत व्यवस्था गरी जेष्ठ नागरिकहरूलाई

सम्मानपूर्ण जीवन जीउनको लागि सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्दै त्यस्ता नागरिकलाई सुविधा उपलब्ध गराउने नीति लिनसक्ने गरी धारा ३५ को उपधारा (९) मा व्यवस्था गर्नुका साथै सोही उपधारा (१७) मा बृद्ध व्यक्ति समेतलाई कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम भत्ता दिन सक्ने व्यवस्था गरेको पनि देखिन्छ। नेपाल सरकारले संविधानको धारा ३४ मा उल्लिखित राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा धारा ३५ मा वर्णित राज्यका नीतिहरू कार्यान्वयन गरी लोककल्याणकारी राज्यको भूमिका निर्वाह गर्ने सिलसिलामा विभिन्न ऐन कानूनहरू निर्माण गरी लागू समेत गर्दै आएको पनि देखिन्छ। यसै क्रममा राष्ट्रका जेष्ठ नागरिकहरूलाई सम्मानपूर्ण जीवनयापनको सुनिश्चितता गरी सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्ने मूल उद्देश्य लिई जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ लागू भएको र सो ऐनको दफा २(क) ले ६० वर्ष उमेर पुगेको नेपाली नागरिकलाई जेष्ठ नागरिकको रूपमा परिभाषित गर्दै जेष्ठ नागरिकहरूको हेरविचार, स्याहार संभार तथा सामाजिक सुरक्षा गर्ने प्रयोजनका लागि केन्द्रीयस्तरमा केन्द्रीय जेष्ठ नागरिक कल्याण समिति र प्रत्येक जिल्लामा जेष्ठ नागरिक कल्याण समिति गठन गर्न सकिने व्यवस्था समेत गरेको देखिन्छ। त्यस्तै जेष्ठ नागरिक कल्याण कोष, हेरचाह तथा सेवा केन्द्र समेतको स्थापना गरी विभिन्न जेष्ठ नागरिकहरूलाई राज्यको तर्फबाट पूरा गर्नुपर्ने कर्तव्य र दायित्व निर्धारण गर्नुको साथै सम्बन्धित जेष्ठ नागरिकको परिवारको सदस्य वा संरक्षक समेतको कर्तव्य तोकी यस्ता जेष्ठ नागरिकहरूलाई राज्यको तर्फबाट उपलब्ध हुने सेवामा प्राथमिकता प्रदान गर्नुपर्ने विशेष व्यवस्था समेत गरिएको देखिन्छ। ऐनको दफा २४ मा नेपाल सरकारले जेष्ठ नागरिक, असहाय जेष्ठ नागरिक, अशक्त जेष्ठ नागरिकलाई तोकिएको आधारमा बर्गीकरण गरी तोकिएबमोजिम भत्ता वा सुविधा उपलब्ध गराउन सक्ने समेतको व्यवस्था गरिएको देखिन्छ।

५. यसै पृष्ठभूमिमा नेपाल सरकारले विगत केही वर्षदेखि बजेट वक्तव्यमार्फत् जेष्ठ नागरिकहरूलाई सामाजिक सुरक्षको उद्देश्यले भत्ता प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्दै आएको र आर्थिक वर्ष २०६६/६७ को बजेट वक्तव्यमा समेत ७० वर्ष उमेर पूरा भएका जेष्ठ नागरिकहरूलाई विगत वर्षमा दिइएको मासिक भत्ता रू.५००।- लाई निरन्तरता दिइएको भन्ने देखिन्छ । सो मासिक रू. ५००।- भत्ता बढ्दो महँगी र बृद्धबृद्धाको स्वास्थ्योपचारमा हुने खर्चको अनुपातमा कम भएको र ६० वर्ष उमेर पुगेका जेष्ठ नागरिकलाई समेत समेट्नु पर्नेमा ऐनको परिभाषा विपरीत हुने गरी ७० वर्षभन्दा माथिका जेष्ठ नागरिकलाई मात्र भत्ता उपलब्ध गराएको हुँदा सबै जेष्ठ नागरिकलाई सो भत्ता उपलब्ध गराइनु पर्ने भन्ने निवेदन दावी सम्बन्धमा हेर्दा, ऐनको दफा २४ ले जेष्ठ नागरिकहरूलाई तोकिएको आधारमा वर्गीकरण गरी तोकिएबमोजिम भत्ता वा सुविधा उपलब्ध गराउन सक्ने गरी नेपाल सरकारलाई अधिकार प्रदान गरेको देखिन्छ । सो बमोजिम वर्गीकरण गर्ने सम्बन्धमा छुट्टै नियमावलीको तर्जुमा भएको भन्ने नदेखिए तापनि लोककल्याणकारी राज्यको दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने संवैधानिक मार्गदर्शन एवं जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ ले व्यवस्था गरेबमोजिमको दायित्व निर्वाह गर्ने क्रममा राज्यले आफ्नो साधन, स्रोत एवं आर्थिक क्षमताको आँकलन गरी एउटा निश्चित आधार तय गरी खास उमेर समूहका जेष्ठ नागरिकहरूलाई मासिक रूपमा भत्ता उपलब्ध गराउन सक्ने नै देखिन्छ । त्यसरी भत्ता उपलब्ध गराउँदा ऐनले जेष्ठ नागरिकअन्तर्गत परिभाषित गरेको ६० वर्षको उमेर पूरा भएका सम्पूर्ण जेष्ठ नागरिकहरूलाई एकै पटक र एउटै आधारमा समेट्नु सम्भव पनि देखिँदैन । सम्पूर्ण जेष्ठ नागरिकहरूको संख्या, उनीहरूको सामाजिक एवं पारिवारिक स्थिति, देशको आर्थिक स्रोत र साधन तथा आर्थिक क्षमताको स्थिति, राज्यकोषमाथि पर्ने

जाने व्ययभार वा सरकारको आर्थिक सीमा (Austerity) को विषयबाट नै कति उमेरसम्मका जेष्ठ नागरिकलाई राज्यले भत्ता उपलब्ध गराउने भन्ने सम्बन्धमा एउटा निश्चित आधारबाट निर्धारित हुने कुरा हो । त्यस्तो विषयमा यस अदालतले रिट क्षेत्रबाट हस्तक्षेप गरी निरुपण गर्नु न्यायसंगत हुँदैन । पछिल्लो आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा यस्तो भत्ताको सीमा मासिक ५००।-सम्म पुऱ्याइएको भन्ने देखिन्छ । त्यस्तो भत्ता प्रारम्भमा मासिक रू.१००।- रहेको भन्ने देखिएकोमा हाल प्रतिमहिना रू.५००।- पुऱ्याएकोबाटै नेपाल सरकारको आयस्रोत र खर्चका क्षेत्रहरू तथा समग्र आर्थिक सीमाको सन्दर्भबाट क्रमशः औचित्य र आवश्यकता हेरी जेष्ठ नागरिकहरूलाई दिइँदै आएको मासिक भत्तामा बृद्धि समेत हुँदै आएको भन्ने देखिँदा यस अदालतले त्यस्तो विषयमा यो वा त्यो हदसम्मको भत्ता दिनु भनी बोल्ल मिल्ने देखिएन ।

६. अब, जहाँसम्म जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १३ बमोजिम केन्द्रीय जेष्ठ नागरिक कल्याण समिति तथा दफा १५ बमोजिमको जिल्ला जेष्ठ नागरिक कल्याण समिति गठन नगरिएको भनी रिट निवेदकहरूले उठाएको विषय छ, सो सम्बन्धमा विचार गर्दा उक्त दफा १३(१) मा जेष्ठ नागरिकको हेरविचार, स्याहार-संभार तथा सामाजिक सुरक्षा गर्ने प्रयोजनको लागि नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी देहायबमोजिमको एक केन्द्रीय नागरिक कल्याण समिति गठन गर्नेछ भन्दै महिला बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्री वा राज्यमन्त्रीको अध्यक्षतामा १८ सदस्यीय केन्द्रीय जेष्ठ नागरिक कल्याण समितिको व्यवस्था गरेको र सोही दफा १५(१) मा जिल्ला विकास समितिको सभापतिको अध्यक्षतामा ७ सदस्यीय जिल्ला जेष्ठ नागरिक कल्याण समिति गठन हुने कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ । साथै दफा १४ ले केन्द्रीय जेष्ठ नागरिक कल्याण समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार तथा

दफा १६ ले जिल्ला जेष्ठ नागरिक कल्याण समितिको काम, कर्तव्य र अधिकारको विस्तृत व्यवस्था गर्दै केन्द्रीय तहको समितिले जेष्ठ नागरिकको संरक्षण र सामाजिक सुरक्षा गर्नको लागि आवश्यक नीति, योजना तथा कार्यक्रम तयार गरी नेपाल सरकारसमक्ष पेश गर्ने र नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएको नीति, योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन र अनुगमन गर्ने लगायत नेपालभर स्थापना र सञ्चालन भएका हेरचाह केन्द्र, दिवासेवा केन्द्र, जेष्ठ नागरिक क्लब एवं जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी काम गर्ने संघ संस्थाले गरेको काम कारवाहीको अनुगमन गर्ने लगायतका काम कारवाहीहरू गर्नुपर्ने विस्तृत जिम्मेवारीहरू समेत तोकिएको देखिन आयो ।

७. जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐनको समग्र व्यवस्थाहरूलाई हेर्दा पनि जेष्ठ नागरिकको सम्बन्धमा राज्यको तर्फबाट गर्नुपर्ने नीतिगत र सामाजिक सुरक्षा लगायतका कार्यहरूको विषयमा ठोस निर्णय लिई सोबमोजिम विभिन्न कल्याणकारी कार्य गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई आवश्यक सुझाव वा राय दिने निकायको रूपमा केन्द्रीय जेष्ठ नागरिक कल्याण समिति र जिल्लाको हकमा जिल्ला जेष्ठ नागरिक कल्याण समिति जस्ता कानूनी संयन्त्रहरूको स्थापना हुने व्यवस्था गरिएको देखिन आउँछ । जेष्ठ नागरिकहरूलाई राज्यको तर्फबाट उपलब्ध गराउनु पर्ने सेवासुविधा लगायत उनीहरूको सामाजिक सुरक्षाको लागि लागू गर्नुपर्ने कल्याणकारी कार्यक्रमहरूको विषयमा जेष्ठ नागरिक कल्याण समितिबाट नै आवश्यक नीति निर्माण हुने, कार्यक्रमहरूको ढाँचा वा स्वरूप प्रस्तुत हुने र भत्ता लगायतका विषयमा पनि देशभरिका जेष्ठ नागरिकहरूको लगत लिई नेपाल सरकारको आर्थिक क्षमता वा आय स्रोतको सीमाभित्र रही आवश्यक सुझाव पेश गर्ने लगायतका कामहरू सम्पन्न हुने भन्ने देखिन आउँछ । ऐनले व्यवस्था गरेको समितिको अभावमा जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ ले

जेष्ठ नागरिकहरूको हितको लागि भनी व्यवस्था गरिएका सबै प्रावधानहरू व्यवहारतः स्वतः कार्यान्वयन हुन सक्ने पनि देखिँदैन । त्यसैले ऐनद्वारा व्यवस्था भएको केन्द्रीय जेष्ठ नागरिक कल्याण समिति र जिल्ला जेष्ठ नागरिक कल्याण समितिहरू यथाशीघ्र गठन गरी जेष्ठ नागरिकका सम्बन्धमा गर्नुपर्ने कार्यहरू सम्पादन हुनु आवश्यक देखिएको छ ।

८. विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेतको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफबाट समेत जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १३ र १५ बमोजिमका समितिहरू गठन भइसकेको भन्ने नदेखिएको हुँदा ऐनमा भएको व्यवस्थाबमोजिम अनन्तकाल सम्म पनि त्यस्तो समितिको गठन सम्बन्धमा निष्कृतता देखाइरहनु वाञ्छनीय समेत नहुने हुँदा यो आदेश प्राप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र केन्द्रीय जेष्ठ नागरिक कल्याण समिति र जिल्ला जेष्ठ नागरिक कल्याण समितिको गठन गर्नु भनी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ । आदेशको प्रतिलिपि सहितको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिनु । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६६ साल फागुन ५ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृतः- विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८३३३

असार, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री रणबहादुर बम
संवत् २०६० सालको दे.पु.नं.८८८४
फैसला मिति: २०६६।०।१२

मुद्दा:- निर्णय दर्ता बदर हक कायम ।
पुनरावेदक वादी: धादिङ्ग जिल्ला साङकोष
गा.वि.स.वडा नं. ३ बस्ने मुक्तिनाथ
लम्साल

विरुद्ध

विपक्षी प्रतिवादी: मन्त्रपरिषद् सचिवालय समेत

शुरु फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री हरिवंश त्रिपाठी

पुनरावेदन फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री गौरी ढकाल

मा.न्या.श्री राजेन्द्रराज पन्त

- जग्गा नापजाँच हुँदाको अवस्थामा कसैको हकभोगको दावी नभएको र तत्कालीन अवस्थामा जंगल देखिई फिल्डवुकमा पनि जंगल जनिएको जग्गा सो ऐनको प्रावधानअनुरूप स्वतः सरकारी जग्गाको परिभाषाअन्तर्गत पर्न आउने हुँदा दावी लिएको जग्गाको अवस्थिति दावीअनुरूपको खेतको प्रकृतिको जग्गासँग मेल खान आएको नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ३)

- नापीको समयदेखि नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता गर्ने निर्णय भएको अवधिसम्ममा निरन्तररूपमा जंगलको रूपमा रहेको दावीको जग्गामा हाल आफ्नो भोग बसोवास छ भनी दावी लिए तापनि पछि निर्माण गरिने संरचना लगायतका भौतिक प्रमाणहरूले दावीको जग्गाको साविकको स्रोत र प्रकृतिलाई भने अन्यथा गर्न नसक्ने ।
- पछि निर्माण गरिएका वा बनाइएका चिजबस्तु एवं भौतिक संरचनाहरूको वैधानिक स्थिति स्वतः गौण हुन पुग्ने हुँदा बिना प्रमाण भोगेको भन्ने आधारबाट मात्र वादी दावी पुग्छ भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता
श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ता
श्री ठाकुररमण आचार्य

विपक्षी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान
उपन्यायाधिवक्ता श्री शरदकुमार खड्का

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- जग्गा (नापजाँच) ऐन, २०१९ को दफा २(ड)

फैसला

न्या.खिलराज रेग्मी: पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५९।१।३ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क)(ख) अनुसार यस अदालतमा मुद्दा दोहोऱ्याई पाऊँ भनी परेको निवेदनउपर सुनुवाई हुँदा निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनको रूपमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:-

पिता जीवनाथको नाउँमा २०१३ साल र २०१६ सालको लगत नम्बरीमा दर्ता भै २०३३ सालसम्म तिरो तिरी ७ नं. फाटवारी भरी भोगचलन गरी आएकोमा सभै नापीमा नापी गर्न छुट भएकोले छुट जग्गा नाप नक्सा गरी दर्ताको लागि २०४१।१।२।२९ मा निवेदन दिँदा धादिङ्ग जिल्ला साङकोष गा.वि.स.वडा नं. ३ (ग) कि.नं ९५ को २४-१-०-२ मध्ये रो.१०-१२-३-२ खेत र ३-८-२-२ पाखो जग्गा मेरो नाउँमा र सो बाहेकको जग्गा बाँकी वन वृटेन भनी उल्लेख भएको थियो । ऐ. साङकोष गा.वि.स.वडा नं ३(ग) कि.नं. १५४ को २३-४-१-३ जग्गामध्ये ८-५-०-१ जग्गा म फिरादीको उल्लेख गरी नापनक्सा भएकोमा वनभिन्न नपर्ने भनी नक्सा ट्रेस हुँदा वन प्रतिनिधिले उल्लेख गरिदिएका थिए ।

कि.नं १५४ को जग्गा बाबु जीवनाथको नाममा ७ नं.फाँटवारी भरेको, २०१६ सालमा लगतमा दर्ता हुँदा तालुकदार हरिबहादुर जिम्माको पूर्व फिरादीकै जग्गा, पश्चिम वासुदेवको साँध, उत्तर वादीकै घरजग्गा, दक्षिण खोल्सी चारकिल्ला

भित्रको वडा नं. ३(ग) र ३(घ) को साँधको नापीमा ८-५-०-१ कायम भएको मेरो भोग चलनको डिहीबारी जग्गा हो । साथै कि.नं ९५ कै जग्गा २४-१-०-२ मध्ये पूर्व गजेन्द्रको साँध, पश्चिम खोल्सी, उत्तर कुलो र ९५ कै पाखो, दक्षिण केउरिनी खोला चार किल्ला भित्रको तालुकदार खड्गबहादुर जिम्माको १०-१२-३-२ जंगले खेत एवं कि.नं ९५ कै पूर्व भोजराजको पाखो, पश्चिम कुलो, उत्तर खोल्सी, दक्षिण आफ्नै खेत र कुलो यति चारकिल्ला भित्रको ३-८-२-२ जग्गा तालुकदार हरिवहादुर जिम्माको नम्बरी पाखो जग्गा हो । उक्त मेरो हकभोगको जग्गा दर्ताको कारवाही हुँदै जाँदा मालपोत कार्यालय धादिङले निर्णय पर्चा खडा गरी नेपाल सरकारको नाममा दर्ता भैसकेको भन्ने जानकारी मिति २०५४।११।२७ मा पाएकोले फिराद गर्न आएको छु ।

अतः दावीको कि.नं ९५ र १५४ को जग्गा दर्ता गरिपाउँ भनी परेको मेरो निवेदन छँदाछँदै उक्त जग्गा नेपाल सरकारका नाममा दर्ता गर्ने गरी मिति २०५०।०८।२२ मा भएको मालपोत कार्यालय धादिङको निर्णय र सोको आधारमा भएको दर्ता समेत बदर गरी मेरो हक कायम दर्ता समेत गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको मिति २०५४।११।२३ को फिराद दावी ।

आफ्नो साविक दर्ता तिरो भोग भित्रको जग्गा भए नापीमा आफ्नो नाममा नाप नक्सा दर्ता गराउन पर्नेमा गराउन नसकी सार्वजनिक प्रयोगको जंगललाई गलत कागज प्रमाण सिर्जना गरी कार्यालयलाई भुक्त्याई दर्ता गराउने प्रयास गरेको हो भन्ने सर्जमिन समेतको प्रमाणबाट प्रमाणित हुन आएको देखिँदा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता प्रमाणित भइसकेको सार्वजनिक जग्गा व्यक्तिको नाममा दर्ता गरिदिन यस कार्यालयलाई अधिकार नभएकोले मिति २०५४।११।२७ मा निवेदकको निवेदन तामेलीमा राख्ने निर्णय भएको हुँदा फिराद दावी खारेज गरी मिति २०५०।०८।२२ को निर्णय सदर कायम

गरिपाउँ भन्ने मालपोत कार्यालय धादिङको प्रतिउत्तर पत्र ।

विपक्षीले दावी गरेको विषयमा नेपाल सरकारको कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने भएको हुनाले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५७ बमोजिम नेपाल सरकारलाई पूर्व सूचना दिई पुनरावेदन अदालत पाटनमा मुद्दा दायर गर्नुपर्नेमा क्षेत्राधिकारको अभावमा सम्मानित अदालतमा दायर गरेको फिराद अ.बं १८० नं. बमोजिम खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको तर्फबाट परेको प्रतिउत्तर पत्र ।

वादी दावीको विवादको विषय नेपाल सरकारको कार्य विभाजन नियमावली, २०४७ बमोजिम भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र भित्रपर्ने, यस सचिवालयको के कस्तो कामकारवाहीबाट फिरादीको के कस्तो हक अधिकार हनन् भएको हो स्पष्ट जिकीर नलिई विना आधार सचिवालयलाई प्रतिवादी बनाई दिएको फिराद खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मन्त्रपरिषद् सचिवालयको प्रतिउत्तर पत्र ।

मालपोत कार्यालयको निर्णय उपर चित्त नबुझेमा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ अनुसार हक कायम गराउने कुरामा पुनरावेदन गर्न जानु पर्छ । जिल्ला अदालत समक्ष फिराद गर्न नमिल्ने हुँदा फिराद दावी खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, धादिङको प्रतिउत्तर पत्र ।

यसमा वादी दावीका जग्गाहरू वादीको साविक लगत दर्ताको जग्गा भै निजको भोगचलनको जग्गा हुँदा निजका नाउँमा दर्ता हुनुपर्ने हो भन्ने व्यहोराको वादीका साक्षी गणेशबहादुर राउत र भोजराज लम्सालको एकै मिलानको बकपत्र ।

अदालतको आदेशानुसार विवादित जग्गाको फिल्डबुक उतार, मालपोत कार्यालयबाट प्राप्त प्रमाण मिसिल र वादी विष्णुदत्त र प्रतिवादी

त्रिलोचन लम्साल समेत भएको मिति २०१५।१।२५ मा फैसला भएको जग्गा दर्ता मुद्दाको मिसिल समेत साथै रहेको ।

शुरु नापीको अवस्थामा जंगल भनी नापी भएको कि.नं ९५ र १५४ को विवादित जग्गा मिसिल सामेल प्रमाणहरूबाट सार्वजनिक वन जंगल देखिन आएकोले उपरोक्त जग्गा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्ने गरी मालपोत कार्यालय धादिङले गरेको निर्णयमा कुनै पनि कानूनी त्रुटि देखिन नआएकोले फिराद दावी पुग्न सक्दैन भन्ने समेत व्यहोराको धादिङ जिल्ला अदालतको मिति २०५७।३।२७ को फैसला ।

पिता जीवनाथका नामदर्ता भएको २०१३ सालको लगत नम्बरी पाखो, २०३५ साल सम्म मालपोत बुझाएको रसिद, भु.सु.७ नं फाँटवारी लगायतका हकभोगका प्रमाण संलग्न गरी निवेदन गरेकोमा आवश्यक प्रमाण पेश नगरेको भनी मलाई न्यायबाट इन्कार गरी विवादित जग्गा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्ने गरेको निर्णय कायम राखी मेरो दावी नपुग्ने गरेको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरिपाऊँ भनी वादीको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा विवादित जग्गामा यस अदालतबाट भएको नक्सामा फलफूलका रुख र वादीले भोग चलन गरेको भनिएको गोठ देखिएबाट शुरुको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलका लागि विपक्षी पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालयलाई पेशीको जानकारी दिनु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५८।५।८ को आदेश ।

२०३३ सालको सभे नापीमा नाप नक्सा छूट हुन गएको भए छूट जग्गा नापनक्सा गरिपाऊँ भनी तत्कालै कुनै कारवाही गराउनुपर्नेमा केही नगरी मौन बसी २०४१ सालमा मात्र आएर छूट जग्गा नाप नक्सा गरिपाऊँ भनी निवेदन दिएको पाइन्छ । वादी दावीको कि.नं ९५ र १५४ को जग्गा २०३३

सालको नापीमा फिल्डबुकमा जग्गाधनी महलमा जंगल भनी उल्लेख भएबाट सो अवस्थामा उक्त जग्गामा वादी दावी बमोजिम खेती आवाद गरिएको थियो भनी मान्न पनि सबुदको अभावमा सकिएन । मौकामा मालपोत कार्यालयबाट भएको सर्जमिनमा समेत वादी दावीको जग्गा निजको हकभोग भित्रको नभई हाम्रो सन्धि सर्पन भित्र पर्ने वन वृटेन तथा गौचरण जग्गा हो भनी ९ जवानको एकै मिलानको व्यहोरा भएको पाइन्छ । अदालतबाट भएको नक्सा मुचुल्का समेतबाट वादी दावीको जग्गा मेरो हो भन्ने वादी पुनरावेदकको जिकीर सबुद प्रमाणबाट स्थापित हुन आएन । तसर्थ धादिङ जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५९।१।३ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । साविकदेखिको मेरो हक भोगको दावीको जग्गामा मेरो घर गोठ, बगैँचा भएको तथ्य पुनरावेदन अदालतबाट भएको नक्साको न.नं. १, ३, ७, ८, ३१, ४२, ४३, ४४ ले पुष्टि गरेको अवस्थामा सभे नाप हुँदा फिल्डबुकमा लेखिएका कुरालाई मात्र आधार बनाउन मिल्दैन । नापी हुन छूट हुँदा मेरो हक समाप्त हुने होइन । छूट जग्गा नाप नक्सा गरिपाऊँ भनी निवेदन गरेकोमा तत्काल कुनै कारवाही नगरेको भन्न मिल्दैन । मेरो साविक हक भोगको जग्गामा मलाई बुभुदै नबुझी नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्ने कार्य मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(१), जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ को दफा ६(७) को विपरीत छ । साथै अदालतबाट भएको नक्साबाट मेरो भोग चलन पुष्टि हुँदाहुँदै सो प्रमाणलाई वास्ता नगरी दावी नपुग्ने गरी भएको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४, अ.व. १८४क, १८५, १८० नं.का साथै नेकाप २०४०, अङ्क ७, पृष्ठ ३५८ मा प्रतिपादित सिद्धान्तको त्रुटि हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड(क)(ख) अनुसार मुद्दा दोहोर्याई

हेरिपाऊँ भनी वादीको यस अदालतमा पर्न आएको निवेदनपत्र ।

यसमा आफ्नो साविक दर्ताको जग्गा मालपोत कार्यालयले नेपाल सरकारका नाउँमा दर्ता गर्ने गरेको निर्णय बदर गरिपाऊँ भन्ने समेतको फिराद दावी भएकोमा उक्त जग्गा वादीको साविक दर्ता भित्रको हो, होइन भन्ने कुराको प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी निर्णय गर्नु पर्नेमा सो नगरी नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता भै सकेको भन्ने आधारमा वादी दावी नपुग्ने गरेको शुरु निर्णय सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(२) तथा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ विपरीत, नेकाप २०४५ नि.नं ३४३८, पृष्ठ ४०२ मा प्रतिपादीत सिद्धान्त प्रतिकूल देखिदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड(क) र (ख) अन्तर्गत मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान गरिएको छ । प्रत्यर्थी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६०।७।१२ को आदेश ।

वादी दावीको कि.नं ९५ र १५४ को जग्गा सभै नापीमा जंगल जनिई नापी भएको देखिन्छ । मेन्टेनेन्स नापी शाखा धादिङको मालपोत कार्यालयलाई लेखेको च.नं ६३३ मिति २०४४।१।२० को पत्रबाट निवेदकको दावीको जग्गा वन क्षेत्रभित्र नपर्ने भनी वन प्रतिनिधिबाट प्रमाणित भएको नक्साट्रेस सहितको मिसिललाई आधार लिई विवादित जग्गा निवेदककै साविक प्रमाणभित्रको देखिएको तर नेपाल सरकारको नाममा दर्ता कायम भै सकेकोले निवेदकको नाममा दर्ता गर्न नमिल्ने भनी मालपोत कार्यालयले मिति २०५४।१।२७ मा निर्णय गरेको देखिन्छ । तसर्थ निवेदकको दावीको उक्त कि.नं ९५ र १५४ को जग्गा सरकारी वनक्षेत्र भित्र पर्ने नपर्ने के हो ? वन सीमाना देखिने वनको नक्सा सहित सम्बन्धित जिल्ला वन कार्यालय धादिङबाट यकीन जवाफ मगाउनु । साथै विवादित जग्गाको साँध सीमानाको कि.नं २३१ र २४४ समेतका

विभिन्न कित्ता जग्गाहरू पुनरावेदक वादी मुक्तिनाथ लम्सालले नापी नक्सा गराई आफ्नो नाममा दर्ता समेत गराइसकेको देखिदा उक्त कित्ता जग्गाहरू साविकको के कुन लगत भिडाई दर्ता गराएको हो ? सो सम्बन्धमा पुनरावेदक वादीबाट अ.वं १३३ नं. बमोजिम कागज गराई खुलाउन लगाई निजका नामको जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पुर्जाको प्रमाणित प्रतिलिपि समेत पेश गर्न लगाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।८।२३ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ता श्री ठाकुररमण आचार्यले पुनरावेदकले दावीको जग्गाको सम्बन्धमा २०४१ सालमा नै छुट जग्गा दर्ता गरिपाऊँ भनी निवेदन दिएकोमा सो निवेदनउपर कुनै कारवाही नगरी एक्कासी २०५० सालमा आएर नेपाल सरकारको नाममा जग्गा दर्ता गर्ने निर्णय भएको छ । एकजना नागरिकको निवेदन कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहदा रहदै सोही विषयमा अर्को निर्णय गर्न मिल्दैन । पुनरावेदकले दावी लिएको जग्गा सरकारी वन क्षेत्र भित्र पर्दैन भनी वन कार्यालयले स्वीकार गरेको छ । यसै जग्गाको सम्बन्धमा पुनरावेदकको साविक प्रमाण भित्रको जग्गा हो भनी मालपोत कार्यालयले समेत स्वीकार गरेको छ । दावीको जग्गामा साविक देखिनै पुनरावेदकको भोग बसोवास रही फलफूलका रुख विरुवाहरू समेत रहेका छन् । यसरी घर, गोबरग्यास र फलफूल समेत लगाई बसेको व्यक्तिलाई जग्गाबाट वेहक गर्दा पुनरावेदकलाई अन्याय परी निज घरवारविहीन हुन जाने हुँदा पुनरावेदन अदालतले दावीको जग्गामा नेपाल सरकारको नाममा भएको दर्ता सदर गरेको फैसला मिलेको नहुँदा उल्टी गरी फिराद दावी एवं पुनरावेदन जिकीर बमोजिम गरिपाऊँ भनी तथा विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री

शरदकुमार खड्काले वादी दावीको जग्गा साविकदेखि नै जंगलको रूपमा रही आएको अवस्थामा सार्वजनिक प्रकृतिको जग्गा व्यक्तिको नाममा दर्ता हुन नसक्ने हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुनपछि भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान अधिवक्ताहरूको बहस जिकीर एवं मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गर्दा पिता जीवनाथको नामको २०१३ साल र २०१६ सालको लगत नम्बरीमा दर्ता भएको २०३३ साल सम्मको तिरो तिरी ७ नं फाँटवारी भरी भोग चलन गर्दै आएको कि.नं ९५ को केही जग्गा मेरो नाममा नापी भई बाँकी जग्गा बूटेन भनी उल्लेख भएको, कि.नं १५४ को जग्गा म फिरादीको दावीको भनी उल्लेख गरी नाप नक्सा भएकोमा उल्लिखित जग्गाको दर्ताको लागी २०४१ सालमा निवेदन दिएतापनि सो निवेदनउपर कारवाही नगरी पछिबाट आएको परिपत्रलाई आधार मानी मलाई थाहा जानकारी नदिई मालपोत कार्यालय धादिङ्गले मिति २०५०।०।२२ मा समुच्चै जग्गा नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता गर्ने निर्णय भएबाट मेरो कि.नं १५४ को जग्गा मध्ये ८-५-०-१, कि.नं ९५ को जग्गा मध्येको क्षेत्रफल ३-८-२-२ को जंगले वारी र १०-१२-३-२ को जंगले खेत समेत उल्लिखित कित्ताहरूको बाँकी जग्गाहरूमा घुस्न गै निर्णय भई सोही निर्णयको आधारमा मेरो उल्लिखित जग्गाहरू नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता हुन गएकाले उक्त निर्णय र सो का आधारमा भएको दर्ता बदर गरी मेरो हक कायम गरी दर्ता गरिपाउँ भन्ने समेतको मुख्य फिराद दावी भएकोमा वादी दावीको जग्गा सार्वजनिक जग्गा हो । उक्त जग्गा हात पार्ने उद्देश्यले गलत प्रमाण कागज सिर्जना गरी कार्यालयलाई भुक्त्याई दर्ता गर्ने प्रयास भएको तथा दावीका कि.नं ९५ र १५४ को पुरै जग्गा तथा ससीम कित्ता नै २०५०।०।२२ मा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्ने निर्णय भएको हुँदा फिराद दावी खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको प्रतिउत्तर जिकीर भएको

प्रस्तुत मुद्दामा दावीको कि.नं ९५ र १५४ को जग्गा सार्वजनिक बजंगल देखिनआएकोले मालपोत कार्यालयको निर्णय बदर गरी हक कायम गरिपाउँ भन्ने वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको शुरु धादिङ्ग जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाउपर वादीको तर्फबाट मुद्दा दोहोर्‍याइ हेरिपाउँ भनी परेको निवेदनउपर सुनुवाई हुँदा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनको रूपमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दा आज यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको देखियो ।

यसमा वादी दावीबमोजिम कि.नं १५४ र ९५ भित्रका जग्गाहरू वादीको साविक लगत एवं तिरो भित्रको नम्बरी जग्गा हो, होइन ? वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन ? भन्ने विषयमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, वादीले फिरादसाथ पेश गरेको २०१३ सालको साविक दर्ताको लिखतमा रहेको खेतको महलमा १४ भनी उल्लेख भएको देखिन्छ भने मिसिल संलग्न वादीले नै फिरादमा दावी लिएको साड्कौष गा.वि.स.वडा नं. ३(ग) को कि.नं ९५ र १५४ को नापी शाखा धादिङ्गबाट मिति २०५७।३।१९ को पत्रबाट प्राप्त फिल्डबुकको उतारमा वादी दावीको जग्गाको क्षेत्रफल क्रमश २४-१-२-० र २३-४-१-३ भई उक्त जग्गाहरूको जोताहाको नाम, थर वतन महल खाली जनिई जग्गाधनीको नाम, थर र वतन महलमा पुरै जग्गा जंगल भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । यसप्रकार वादीले दावी लिएको आफ्नो हक भोगको जग्गा पनि कि.नं ९५ र १५४ को जग्गामा घुसाई आफ्नो जग्गाको अस्तित्व लोप गरी मालपोत कार्यालयबाट निर्णय भएको भन्ने दावी प्रथम दृष्टिमा नै तर्कसंगत रूपको देखिन आउँदैन ।

३. वस्तुतः कुनै पनि जग्गामा एकलौटी हक स्वामित्व कायम हुनका लागि जग्गा (नाप जाँच) ऐन, २०१९ को दफा ६(५) बमोजिम

जग्गा नापजाँच हुँदाको अवस्थामा जग्गाको हक स्वामित्व दावी गरी आफ्नो नाउँमा कायम गर्न आफ्नो हकभोगको प्रमाण आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा पठाई दर्ता गराउनुपर्ने, दर्ता तिरो केही नभएको परापूर्वकालदेखि वेनिस्सा हकभोग भई आवाद गरी खाई आएको जग्गावालाले पनि त्यस्तो जग्गा दर्ता गराउन सक्ने अवस्था उक्त ऐनको सोही दफामा उल्लेख भएको पाइन्छ। तर प्रस्तुत मुद्दामा २०१३ साल र २०१६ सालको लगत नम्बरीमा दर्ता भएको, २०३३ साल सम्मको तिरो तिरी भोग गरिआएको हो भनी फिराद दावी लिने वादीले २०३३ सालको सर्भेनापीमा उल्लिखित कानूनी प्रक्रिया भने पूरा गरेको देखिदैन। उल्लिखित प्रक्रिया पुरा नगरिएको तथा नापजाँच हुँदाको अवस्थामा बुझिएसम्मको प्रमाण कागजातबाट जंगलको रूपमा रहेको जग्गालाई जग्गा (नापजाँच) ऐन, २०१९ को दफा २(ड) मा सरकारी जग्गा भनी परिभाषा गरिएको सन्दर्भ समेतबाट हेर्दा जग्गा नापजाँच हुँदाको अवस्थामा कसैको हकभोगको दावी नभएको र तत्कालीन अवस्थामा जंगल देखिई फिल्डबुकमा पनि जंगल जनिएको जग्गा सो ऐनको प्रावधानअनुरूप स्वतः सरकारी जग्गाको परिभाषा अन्तर्गत पर्न आउने हुँदा वादीले दावी लिएको जग्गाको अवस्थिति निजको दावीअनुरूपको खेतको प्रकृतिको जग्गासँग मेल खान आएको देखिदैन।

४. पुनरावेदक वादीले फिरादमा दावीको जग्गामध्ये कि.नं.१५४ को भागको जग्गाको सम्बन्धमा चार किल्लाको रूपमा हरिबहादुर जिम्माको पूर्व, फिरादीकै जग्गा पश्चिम, वासुदेवको साँध उत्तर, वादीकै घर जग्गा दक्षिण खोल्सी भनी तथा कि.नं.९५ को जग्गाको भागको सम्बन्धमा पूर्व गजेन्द्रको साँध, पश्चिम खोल्सी, उत्तर कुलो कि.नं.९५ कै पाखो र दक्षिण केउरिनी खोलो भनी उल्लेख गरेकोमा दावीको जग्गा सम्बन्धमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको आदेश बमोजिम भै आएको मिति २०५७।०।२९ को नक्सामा देखाइएको वादी

दावीको जग्गाको चार किल्ला भिडाउदा फिरादमा उल्लेख भएबमोजिमको चार किल्ला समेत उक्त भैआएको नक्ससँग मिल्न भिड्न आएको अवस्था देखिदैन।

५. माथि उल्लेख भएअनुसार कोही कसैको नाममा दर्ता नरहेको, जंगल जनिएको जग्गालाई संरक्षण गर्ने दायित्व नेपाल सरकारको भएकोमा सो कर्तव्य पुरा गर्ने उद्देश्यले फिराद दावीको जग्गा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्ने भनी मिति २०५०।०।२२ मा मालपोत कार्यालय धादिङ्गबाट निर्णय भैसकेको अवस्था देखिन्छ। यसप्रकार नापीको समयदेखि नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता गर्ने निर्णय भएको अवधिसम्ममा निरन्तररूपमा जंगलको रूपमा रहेको दावीको जग्गामा वादीले हाल आफ्नो भोग बसोवास छ भनी दावी लिएता पनि पछि निर्माण गरिने संरचना लगायतका भौतिक प्रमाणहरूले दावीको जग्गाको साविकको स्रोत र प्रकृतिलाई भने अन्यथा गर्नसक्ने हुदैन। पछि निर्माण गरिएका वा बनाइएका चिजबस्तु एवं भौतिक संरचनाहरूको वैधानिक स्थिति स्वतः गौण हुन पुग्ने हुँदा विना प्रमाण भोगेको भन्ने आधारबाट मात्र वादी दावी पुग्नुपर्छ भन्ने पुनरावेदन जिकीर एवं पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीरसँग सहमत हुन सक्ने अवस्था समेत देखिन आउँदैन।

६. यसैगरी पुनरावेदक वादीले फिरादपत्रको प्रकरण १ मा दावीको जग्गाको २०३३ साल सम्मको तिरो तिरेको भन्ने उल्लेख गरेतापनि सो पश्चातको तिरो सम्बन्धमा भने केही दावी लिनसकेको देखिदैन। २०३३ सालको सर्भे नापीमा दावीको कि.नं. १५४ र ९५ को जग्गाको प्रकृति एवं स्थिति जंगल भन्ने भै सकेको र सोही व्यहोरा फिल्डबुक लगायतका कागजातहरूमा स्पष्टरूपमा अंकित भैरहेको अवस्थामा दावीको जग्गाको २०३३ साल सम्मको तिरो तिरेको भन्ने तर्कले समेत कुनै महत्त्व राख्ने अवस्था देखिन आउँदैन। जहाँसम्म कि.नं. ९५ र

१५४ को जग्गा दर्ता गर्ने निर्णयलाई सदर गर्ने गरी भएको शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको निर्णयमा न्यायिक मनको अभाव रहेको छ भन्ने पुनरावेदन जिकीर छ सो सम्बन्धमा हेर्दा दावीका जग्गाको प्रकृति सरकारी जग्गाको परिभाषाले समेट्ने जंगल भित्र रहेको देखिँदा सरकारी जग्गालाई नेपाल सरकारको नाउँमा कायम गर्ने निर्णयलाई अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था नहुँदा यस तर्फको पुनरावेदन जिकीर पनि तर्कसंगतरूपको देखिन आउँदैन ।

७. तसर्थ, पुनरावेदक वादीले दावी लिएको जग्गाको प्रकृति जंगल भनी फिल्डबुकमा उल्लेख भएको, जंगललाई सरकारी जग्गाको परिभाषामा समेटिएको, जग्गाको नापीको समय २०३३ साल पश्चात् वादीले जग्गाको तिरो गर्न समेत नसकेको, पछि निर्माण गरिएका भौतिक प्रमाणले साविकको स्रोत र प्रकृतिलाई अन्यथा गर्न नसक्ने अवस्था तथा विवादित जग्गाको दावीअनुरूप २०१३ सालको दर्ताको चार किल्लासँग भैआएको नक्साको चार किल्ला मिले भिडेको अवस्था समेत नदेखिएको आधार एवं कारणबाट मालपोत कार्यालयको निर्णय दर्ता बदर गरी हक कायम गरिपाऊँ भन्ने दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको शुरु धादिङ्ग जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । यस सम्बन्धमा यस अदालतबाट मिति २०६०।७।१२ मा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान गर्दा लिइएका तर्क एवं बुँदासँग माथि विश्लेषण गरिएका आधार, कारण एवं दावीको जग्गाको प्रकृति हालसम्म सरकारी जग्गाको परिभाषाले समेटेको जंगल रहे भएको सन्दर्भबाट समेत सहमत हुन सकिएन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाईदिनु । उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.रणबहादुर बम

इति संवत् २०६६ साल मंसिर १ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत: कृष्णप्रसाद सुवेदी

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
संवत् २०६४ सालको रिट नं. - ०८५९
विषय : उत्प्रेषण मिश्रित परमादेश ।

निवेदक: भारत नयाँ दिल्लीस्थित जिन्दल स्टील
एण्ड पावर लिमिटेडको प्रतिनिधि भई
का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ३१ चारबुर्जा
मार्ग, कमलपोखरी, काठमाडौं बस्ने वर्ष
६५ को अशोककुमार

विरुद्ध

विपक्षी:नेपाल सरकार जलस्रोत मन्त्रालय समेत

- नेपाल सरकारले EOI को प्रस्ताव आह्वान गरेको Respones मा सहभागी हुन आउने जुनसुकै कम्पनी विरुद्ध राज्यको तर्फबाट स्वेच्छाचारी र भेदभावपूर्ण व्यवहार हुन्छ भने त्यस्तो अवस्थामा कुनै पनि Investor लाई आफ्नो मर्का फुकाउने forum विहीन अवस्थामा राख्न नहुने ।

(प्रकरण नं.७)

- कानूनले रोक नलाएको अवस्थामा सरकारले private sector वा सरकारी स्वामित्व वा दुई वर्गका व्यक्तिहरूसँग सम्भौता गर्न सक्दछ । नेपाल राज्यका statutory power अन्तर्गत सरकारद्वारा यसरी हुने सम्भौता व्यापारीक प्रकृतिको आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित सम्भौता हुन यस्तो सम्भौता गर्दा राज्यले सार्वजनिक हितलाई ध्यानमा राखी आफ्नै शर्त तोक्न सक्छ । प्रस्ताव आह्वान गर्दा होस् वा सम्भौता गर्दा होस्, राज्य ठेक्का दिने व्यक्तित्व भएको हुँदा राज्यले आफ्नो शर्त राख्न सक्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- ठेक्का दिने नदिने काममा लगाउने नलगाउने वा कुनै काम गर्ने अनुमतिपत्र वा इजाजतपत्र दिने नदिने भन्ने कुराहरू कार्यपालिकीय नीतिगत कुराहरूमा न्यायिक पुनरावलोकनको नाममा अदालतले पनि यसो गर्नुपर्छ अर्थात् कुनै अमुक निवेदक व्यक्तिलाई नै ठेक्का दिनुपर्छ भनी बाध्य गर्न सक्दैन । अदालतले कार्यकारिणीय नीतिगत निर्णयको Merit जाँचदैन । अदालतले केवल ठेक्का दिने नदिने वा काममा लगाउने नलगाउने वा कसैलाई काम गर्न इजाजत पत्र दिने नदिने गरी गरेको निर्णयको तरिका अर्थात् decision making process मा arbitrariness वा Malafideness छ कि भनी यतिमा मात्र सीमित न्यायिक पुनरावलोकन गर्न सक्ने ।
(प्रकरण नं.९)
- संसदीय समितिको सुझावलाई समेत मध्यनजरमा राखी पर्न आएको प्रस्ताव मूल्याङ्कन हुँदा त्यस्तो मूल्याङ्कन गैरकानूनी र अनियमित हुँदैन र निवेदकको हक पनि हनन् हुन नसक्ने ।
(प्रकरण नं.१८)
- विद्युत ऐन र नियमावलीले विद्युत विकासको लागि आह्वान गरिएको Developer हरूको प्रस्ताव मूल्याङ्कन सम्बन्धमा कानूनले कुनै कार्यविधि नतोकेको हुँदा विद्युत विकासको सम्बन्धमा विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ४ बमोजिम पर्न आउने प्रस्ताव मूल्याङ्कन गर्ने सम्बन्धमा तय गरिने आधार र मापदण्ड weightage आदि नीतिगत प्रशासनिक कार्य भएकोले नेपाल सरकारलाई निवेदक लगायतका Developer हरूले प्रस्ताव गरेको विभिन्न Benefit मा कार्य दलले के कति अङ्क भार प्रदान गर्‍यो यि विशुद्ध नीतिगत र प्रशासनिक विषयमा अदालत प्रवेश गर्नु भनेको न्यायको मान्य सिद्धान्त विपरीत हुन जाने ।
(प्रकरण नं.२०)
- प्रस्तावक वा बोलपत्रको मूल्याङ्कन गर्ने कार्यमा प्रस्तावक वा बोलपत्रदाताले दिन मञ्जूर गरेको Benefit मात्र शर्त वा प्रस्ताव छनौटको एकमात्र Criteria हुन सक्दैन । प्रस्ताव वा बोलपत्र आह्वानको शर्त जे जस्तो भए पनि राज्य वा सरकारले आफ्नो अडानमा लचकता देखाउन वा दावी छाड्न पनि सक्ने ।
(प्रकरण नं.२३)
- कार्यपालिकीय, व्यवस्थापिकीय र न्यायपालिकीय अधिकार वेग्लवेग्लै र स्पष्ट शब्दमा seperation of power गरी धारा १५६ मा सीमित काम मात्र विधायिकाले checks & balances हुने गरी लिखित संविधानद्वारा राज्य सञ्चालन हुने संवैधानिक व्यवस्थाबाट शासित राष्ट्र भएको कारण कार्यकारीणी को domain भित्र पर्ने काम पनि संसदीय अनुमोदन गर्नुपर्छ भन्ने व्याख्या यस अदालतले गर्न नसक्ने ।
(प्रकरण नं.४५)
- कुनै ठेकेदार वा Developer सँग नेपालको तर्फबाट सरकारले वा अरु सरकारी स्वामित्वको वा अरु कुनै व्यक्तिले नेपालको प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड वा नेपालको प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड गर्ने गरी सम्झौता वा सन्धि गरिएमा बाँडफाँड गरी गरिने त्यस्तो सम्झौता वा सन्धिमा मात्र संसदीय अनुमोदन हुनु नपर्ने व्यवस्था गरेकाले केवल सर्भेक्षण खोज तलास अन्वेषण गरी प्राकृतिक स्रोतको संभाव्यता अध्ययनसम्म मात्र गर्न प्रारम्भिक अवस्थाको सन्धि वा सम्झौता

र बाँडफाँड नहुने प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी सन्धि वा सम्झौतामा धारा १५६(२) आकर्षण नहुने ।

(प्रकरण नं.५५)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बन्नीबहादुर कार्की, श्री राधेश्याम अधिकारी, श्री हरिहर दाहाल र श्री लक्ष्मीबहादुर निराला एवं विद्वान अधिवक्ता श्री पूर्णमान शाक्य, श्री इश्वरी चन्द्र शर्मा, श्री अग्नी खरेल, श्री ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेल, अनिलकुमार सिन्हा र श्री रमन श्रेष्ठ

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदी, श्री किरण पौडेल, विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री प्रकाश ढुंगाना, वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री श्रीहरि अर्याल, श्री महादेवप्रसाद यादव, विद्वान अधिवक्ता श्री शम्भु थापा, श्री प्रकाश राउत, श्री होमकान्त चौलागाई

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३
- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १५६(२)(ग)(३), (घ)
- नेपाल पेट्रोलियम नियमावली, २०४१ को दफा ८, नियम २(ट)
- विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ४(१), ९
- व्यवस्थापिका संसद नियमावली २०६३ को नियम १८१

आदेश

न्या.बलराम के.सी.:नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ :-

प्रत्यर्थी मन्त्रिपरिषदले अरुण-३ जलविद्युत् आयोजनाका लागि प्रस्ताव पेश गर्नेहरूको हकमा समेत संसदीय समितिको निर्देशन कार्यान्वयन हुने गरी क्रमशः वार्ता गरी सहमति प्राप्त गर्ने भन्दै विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ३५ बमोजिम कार्यान्वयनको लागि प्रक्रिया अघि बढाउने भनी सोही मिति २०६४।९।१५ मा निर्णय गरेको देखिन्छ । अरुण-३ जलविद्युत् आयोजनाको लागि प्रस्ताव पेश गर्नेहरू मध्ये मूल्याङ्कनको योग्यता क्रममा प्रथम स्थानमा रहेको GMR Energy Ltd. ले माथिल्लो कर्णालीको अनुमतिपत्र प्राप्त गरेको अवस्थामा दोस्रो स्थानमा रहेको Satlaj Jal Vidyut Nigam (SJVN) सँग वार्ता गरी संसदीय समितिको निर्देशनअनुरूप अरुण-३ को लागि सबैभन्दा बढी निःशुल्क ऊर्जा प्रस्ताव बराबर हुने गरी योग्यता क्रममा दोस्रो स्थानमा रहेको Satlaj Jal Vidyut Nigam (SJVN) ले सो मा सहमत भएमा सोही प्रस्तावलाई अरुण-३ आयोजना विकास गर्न अनुमति प्रदान गर्ने र यदि Satlaj Jal Vidyut Nigam (SJVN) ले न्यूनतम २१.९ प्रतिशत निःशुल्क ऊर्जा प्रदान गर्न सहमत नभएमा कार्यदलको प्रतिवेदनमा न्यूनतम उत्तीर्णाङ्क प्राप्त गरेका योग्यताक्रमको पाँचौ स्थानसम्म रहेका बाँकी सबै प्रस्तावकहरूसँग समझदारी पत्र (MOU) गर्ने भन्दै दुवै आयोजनाहरूको कार्यान्वयनको लागि विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ३५ बमोजिम जलस्रोत मन्त्रालयले प्रक्रिया अगाडि बढाउने/ढुंगो लगाउने भनी सोही मिति २०६४।९।१५ को निर्णय नं. ५ मा उल्लेख गरेको देखिन्छ । हामी निवेदकले अरुण-३ आयोजनाको लागि शुरुदेखि २१.९ प्रतिशत निःशुल्क विद्युत् (Free Energy) को प्रस्ताव राखेको र सो निःशुल्क ऊर्जालाई नै संसदीय समितिको स्वीकृत निर्देशनले प्रस्ताव छनौटको मुख्य आधार मान्नुपर्ने निर्विवाद छ । संसदीय समितिको निर्देशनबमोजिम कार्यान्वयन गर्ने भन्ने निर्णय विपक्षी मन्त्रिपरिषदबाट पनि भएकोले हामी निवेदकको प्रस्ताव स्वतः नै छनौटमा पार्नुपर्ने अवस्था छ ।

तर शुरु प्रस्ताव पेश गर्दा ४.५ प्रतिशत मात्र निःशुल्क ऊर्जा दिने भनी प्रस्ताव गर्ने विपक्षी निगमलाई हामीले प्रस्ताव गरेको २१.९ प्रतिशत निःशुल्क ऊर्जा दिने कि नदिने भनी विशेष आग्रह वा अवसर दिने गरी निर्णय गरेको देखादेखी बढ्दैनियतपूर्ण हुँदा उक्त निर्णय एवं कारवाही बोलपत्र (प्रस्ताव) मूल्याङ्कन तथा छनौटसम्बन्धी प्रचलित कानून, मापदण्ड, मान्यता एवं प्रचलन समेतको विपरीत भई सो हदसम्म स्वयं मन्त्रिपरिषद्को निर्णय बढेर गरी सो आयोजना निवेदकलाई दिनु भन्ने आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेतको रिट निवेदन ।

यसमा विपक्षी सतलज जलविद्युत् लिमिटेड (भारत सरकार एवं हिमाञ्चल प्रदेश सरकारको संयुक्त उपक्रम) नयाँ दिल्ली भारत रजिष्टर्ड कार्यालय भै मार्फत जलस्रोत मन्त्रालय सिंहदरवार काठमाडौं भनी विपक्षी कायम गरिएकोमा सोही वतनमा कारण देखाउ आदेश समेत जारी भई अन्तरिम आदेशको छलफलको निमित्त उक्त विपक्षीको म्याद जलस्रोत मन्त्रालयले बुझी सो पक्षले जानकारी पाइसकेको भन्ने स्पष्ट अवस्था नरहेबाट विपक्षी सतलज जलविद्युत् लिमिटेड (भारत सरकार एवं हिमाञ्चल प्रदेश सरकारको संयुक्त उपक्रम) नयाँ दिल्ली भारतलाई जलस्रोत मन्त्रालयमार्फत् सूचना प्राप्त गरेको भन्ने यकीन विवरण मागी त्यस्तो जानकारी भई नसकेको रहेछ भने अविलम्ब सतलज जल विद्युत् लिमिटेडको त्यहाँ जलस्रोत मन्त्रालयसँग रहेको वतनमा जलस्रोत मन्त्रालयले जानकारी पठाई उल्लिखित विपक्षीको समेत अन्तरिम आदेशको छलफलमा प्रतिनिधित्व हुने गरी मिति २०६५।१।१५ मा अन्तरिम आदेशको छलफलको निमित्त पेसी सूचीमा चढाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६५।१।१२ को आदेश ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र धारा २७ द्वारा प्रदत्त मौलिक हक नेपाली नागरिकको लागि प्रत्याभूत गरिएको हक हो । विदेशी संस्था वा व्यक्तिको लागि होइन ।

रिट निवेदक नेपाली नागरिक नभएको हुँदा निवेदकलाई संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकको हनन् भयो भनी सम्मानीत अदालतसमक्ष रिट निवेदन दायर गर्ने हकद्वैया नै प्राप्त छैन ।

निजी क्षेत्रबाट पूर्वाधार संरचनाको विकास गर्दा अपनाउने विश्वव्यापी अभ्यासअनुसार निर्माण, सञ्चालन, स्वामित्व तथा हस्तान्तरण (BOOT) को मान्यताबमोजिम सञ्चालन हुने प्रस्तावित आयोजनाबाट मुलुकको पूर्वाधार संरचनाको विकासमा वैदेशिक लगानीको उपयोग हुने यो उपयुक्त तरिका भएकोले सरकारद्वारा स्वीकृत नीति, प्रचलित कानून तथा यस अघि निजी क्षेत्रबाट यस प्रकारका आयोजना कार्यान्वयन भइ नै सकेको अनुभव समेतलाई उपयोग गरी प्रस्तुत आयोजना कार्यान्वयन गर्ने सम्भौता भएको हो । मुलुकमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत र साधनको उपयोग र परिचालन गर्दा राष्ट्रको वृहत्तर हितलाई ध्यान दिई गर्नुपर्ने र सो जलविद्युत् आयोजनाको कार्यान्वयन सो ऐन, तथा अन्य प्रचलित कानूनको अधीनमा रहेर कार्यान्वयन हुने नै हुन्छ । यसका साथै विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ३५ ले नेपाल सरकारलाई करार गरी विद्युत् उत्पादन, प्रसार वा वितरण गर्न सक्ने Absolute अधिकार प्रदान गरेको छ ।

विद्युत् विकास विभागले नेपालको विद्युत् नीति एवं प्रचलित विद्युत् ऐन, नियमअन्तर्गत नेपालको आन्तरिक खपत एवं छिमेकी मुलुकका बजारहरूमा निकासी समेत गर्न सक्नेगरी विद्युत् उत्पादन गर्ने आयोजना उल्लेख गर्दै 18 Dec 2007 (०६३।१।३) मा इच्छुक संस्थाहरूसँग प्रस्ताव आह्वान गरेको हो । प्रस्ताव आह्वानभन्दा पछाडि मिति २०६३।१।३० मा मात्र सार्वजनिक खरीद ऐन, जारी भएको हुँदा सार्वजनिक खरीद ऐन लागू हुन सक्दैन । व्यवस्थापिका-संसदको निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने क्रममा मिति २०६४।१।१५ मा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट विभिन्न निर्णयहरू गरिएको छ । सार्वभौमसत्ता सम्पन्न नेपाली जनताको प्रतिनिधिको रूपमा रहेको व्यवस्थापिका

संसदको निर्देशनलाई नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषदले अन्यथा अर्थ लाग्ने गरी अपव्याख्या गर्ने र सो निकायको निर्देशन नमान्ने भन्ने प्रश्न नै उठ्दैन । रिट निवेदन अध्ययन गरी हेर्दा विपक्षीले सो आयोजनाको लागि पेश गरेको प्रस्तावको मूल्याङ्कनमा ८२.८० प्रतिशत अङ्क प्राप्त गरेको देखिन्छ । निवेदकको भन्दा Satluj Jal Vidyut Nigam Ltd. को र GMR Energy Limited को प्राप्त प्रतिशत अङ्क बढी देखिन्छ । यसरी मूल्याङ्कन हुँदा तेस्रो स्थानमा परेको निवेदकको कम्पनीले उक्त आयोजना पाउने अवस्था नै छैन । विपक्षीले तथ्यलाई बङ्ग्याई अदालतलाई गुमराहमा पार्ने अभिप्रायले व्यवस्थापिका संसदको निर्देशनविपरीत नेपाल सरकार मन्त्रपरिषदले निर्णय गरेको भन्ने दाबी लिई रिट दायर गरेको देखिँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ । खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार मन्त्रपरिषदको लिखित जवाफ ।

विपक्षीले अरुण-३ को लागि सबैभन्दा बढी २१.९ प्रतिशत निःशुल्क ऊर्जा आफूले दिने प्रस्ताव गरेको हुँदा व्यवस्थापिका संसदको प्राकृतिक स्रोत साधन समितिको निर्देशनबमोजिम आफ्नो कम्पनी छनौट हुनुपर्ने दाबी लिएको देखिए तापनि व्यवस्थापिका संसदको प्राकृतिक स्रोत साधन समितिको उक्त पत्रमा निःशुल्क ऊर्जा बढी दिनेलाई मात्र दिनु भन्ने निर्देशन नभएको र “लगानीकर्ताको छनौट गर्दा निःशुल्क ऊर्जा (फ्री इनर्जी) लाई प्राथमिकता दिदै मुलुकलाई बढीभन्दा बढी फाइदा हुने अन्य आर्थिक लाभका विषयतर्फ समेत आधार मानी छनौट गर्न” भन्ने निर्देशन भएबमोजिम कम्पनी छनौट गरिएको हो ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६ को उपधारा (१) बमोजिम नेपाल सरकार पक्ष हुने सन्धि वा सम्झौताको सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन कानूनद्वारा निर्धारण भएबमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था भएकोले सो सम्बन्धमा नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा २ बमोजिम सन्धि हुनको लागि दुई वा दुईभन्दा बढी

राज्यहरू वा कुनै राज्य र अन्तरसरकारी संगठनबीच लिखित रूपमा सम्झौता हुनुपर्छ । नेपाल सरकार र विदेशमा स्थापित निजी क्षेत्रको कम्पनीबीचको समझदारीलाई दुई मुलुकबीचको सन्धिको दर्जा दिने प्रयत्न दिने विल्कुलै गलत प्रयास हो । उक्त कम्पनीसँग भएको समझदारी सन्धि वा सम्झौता होइन केवल करार मात्र हो यसमा संविधानको धारा १५६ आकर्षित हुन सक्दैन । अन्तर्राष्ट्रियस्तरका विभिन्न महासन्धिमध्ये Vienna Convention on the Law of Treaties, १९६९ को धारा २.१ (क) तथा राज्यहरू र अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरू बीच वा अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरूबीच सम्पन्न सन्धि कानूनसम्बन्धी Vienna Convention, १९८६ को धारा २.१ को खण्ड (क) बमोजिम यस्तो करार सन्धिको रूपमा परिभाषित हुन सक्दैन । प्रचलित कानूनबमोजिम सामान्य प्रकृतिको करार अनुमोदन गर्नुपर्ने विषय नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने जलस्रोत मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

म लिखित जवाफवाला जलस्रोत मन्त्रालयको जिम्मेवार मन्त्रीका हैसियतले नेपालमा जलस्रोत तथा जलविद्युत्को विकास होस् भन्ने पवित्र उद्देश्यले सक्रियता साथ लागेको छु । निवेदक दाबी गरेबमोजिम उल्लिखित जलविद्युत् आयोजना सम्बन्धमा भएका समझदारीहरू मुलुकको विकासको लागि प्रमुख आधारको रूपमा स्थापित रहनेछन् भन्ने कुरामा म विश्वस्त छु । मुलुकमा व्याप्त ऊर्जा संकट समाधानका लागि जलविद्युत् विकासको कुनै विकल्प छैन । जलविद्युत् विकास र प्रवर्द्धनका लागि प्रचलित ऐन कानूनले निर्दिष्ट गरेका प्रक्रिया पूरा गरी खुला प्रतिस्पर्धाका आधारमा योग्यतम प्रस्ताव छनौट भएबमोजिम ती समझदारीहरू भएका छन् । निवेदकले लगाएका सम्पूर्ण आरोपहरू भ्रूठा र निराधार हुन् । सार्वजनिक रूपमा खुला प्रस्ताव आह्वान गर्दा तोकिएको योग्यता पुगेका कम्पनीहरू तथा कम्पनीहरूको संयुक्त स्वरूप (Joint Venture Company) खडा गरी

प्रतिस्पर्धामा सामेल हुनसक्ने समान अवस्था सबैलाई उपलब्ध गराइएको हो । राष्ट्रिय हितविपरीत प्रचलित कानूनप्रतिकूल कुनै काम भएको, गरेको छैन । प्रचलित कानून तथा जलस्रोत ऐनबमोजिम सरकारमा अन्तर्निहित तथा प्रत्याभूत अधिकारको सीमाभित्र रहेर समझदारी सम्पन्न भएको हुँदा विपक्षी निवेदकको निवेदन व्यहोरा भूठा निराधार पूर्वाग्रह प्रेरित र जलविद्युत विकासमा बाधा पुऱ्याउने उद्देश्यले प्रेरित हुँदा खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने जलस्रोत मन्त्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्कीको लिखित जवाफ ।

विपक्षीको निवेदन दाबी विरोधाभाषा र द्विविधापूर्ण रहेको छ । एउटा प्रवर्द्धकलाई एकभन्दा बढी आयोजना विकासको लागि छनौट नगर्ने नेपाल सरकारको नीतिगत निर्णयको आधारमा योग्यताक्रमको पहिलो नम्बरमा पर्न आएको जी.एम.आर.इनर्जी लिमिटेड कन्सोर्टिएमलाई माथिल्लो कर्णालीको विकासको लागि छनौट गरेको कारणले अरुण-३ आयोजना समेतको विकासको लागि सोही कम्पनीलाई छनौट गर्न नमिलेको कारणबाट मूल्याङ्कनको योग्यता क्रममा दोस्रो स्थान हासिल गरेको हाम्रो कम्पनीलाई अरुण-३ को विकासको लागि नेपाल सरकारले छनौट गर्ने निर्णय गरेको र सोहीबमोजिम नेपाल सरकार र हाम्रो कम्पनीबीच समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर भएको हो । हामी प्रत्यर्थी भनेको कम्पनी हो भारतीय सरकार होइनौ । प्रस्तुत विवाद संसदबाट अनुमोदन हुनुपर्ने प्रकृतिको विषय होइन । विपक्षीको निवेदन गर्ने हकद्वैया नै नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत सतलज जलविद्युत् लिमिटेड भारतको लिखित जवाफ ।

विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ३५ मा नेपाल सरकारले कुनै व्यक्ति वा संस्थासित करार गरी सोही करारमा उल्लिखित शर्तहरूको आधारमा विद्युत उत्पादन, प्रसारण वा वितरण गर्न गराउन सक्नेछ भन्ने उल्लेख भएबाट नेपाल सरकारलाई कुनै पनि व्यक्ति वा संस्थासँग करार गरी जलविद्युत्को उत्पादन, प्रसारण वा वितरण

गर्ने अधिकार भएको कुरा निर्विवाद छ । त्यस्तै विद्युत ऐन, २०४९ तथा विद्युत नियमावली, २०५० र जलविद्युत नीति, २०५८ ले विद्युत निर्यात गर्ने जलविद्युत आयोजनाहरूलाई समेत समेटेको छ । प्रस्तुत कानूनी एवं नीतिगत व्यवस्थाबमोजिम जलविद्युत् आयोजनाहरूको विकास तथा कार्यान्वयन गर्ने प्रयोजनका लागि माथिल्लो कर्णाली, अरुण-३ र बुढीगण्डकी जलविद्युत आयोजनाहरू स्वदेशी तथा विदेशी प्रवर्द्धकहरूद्वारा प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट कार्यान्वयन गर्ने उद्देश्यअनुरूप नेपाल सरकार, जलस्रोत मन्त्रालयबाट मिति २०६३।८।२८ मा उल्लिखित आयोजनाहरू सञ्चालन गर्न चाहने सम्भाव्य सबै इच्छुक निजीक्षेत्रका प्रवर्द्धकहरूलाई आयोजना विकासमा सहभागी गराई बढी प्रतिस्पर्धा गर्ने गरी निजहरूबाट प्रस्ताव आव्हान गर्ने भन्ने निर्णय भएबमोजिम मिति २०६३।९।३ मा उल्लिखित आयोजनाहरूको प्रस्ताव आव्हानको सूचना प्रकाशित गरी प्रकाशित सूचनाअनुसार प्राप्त हुन आएका शिलबन्दी प्रस्ताव शिलबन्दी रूपमै जलस्रोत मन्त्रालयमा पठाउने सम्मको कार्य विभागबाट सम्पन्न गरिएको र उक्त कार्यबाट विपक्षीको कुनै संवैधानिक एवं कानूनी हक अधिकारमा आघात नपरेको तथा महानिर्देशकको व्यक्तिगत हैसियतबाट कुनै पनि कार्य नभए नगरिएको हुँदा विपक्षीको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने महानिर्देशक विद्युत विकास विभागको लिखित जवाफ ।

नियमानुसार पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकतर्फबाट रहनु भएका विद्वान बरिष्ठ अधिवक्तात्रय बद्रीबहादुर कार्की, राधेश्याम अधिकारी, हरिहर दाहाल, लक्ष्मीबहादुर निराला अधिवक्ताहरू पूर्णमान शाक्य, ईश्वरीचन्द्र शर्मा, अप्पिन खरेल, ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेल, अनिलकुमार सिन्हा, रमन श्रेष्ठले विपक्षी सतलज जलविद्युत निगम भारतीय सरकारको पूर्ण स्वामित्वको सार्वजनिक संस्था रहेका हुँदा निजले नेपालमा

प्रतिस्पर्धा गर्न नपाउनेमा पनि मन्त्रीको एकतर्फी गोप्य निर्णयले प्रतिस्पर्धामा सहभागी गराइएको छ । विपक्षीले ४.५ प्रतिशत मात्र दिने भनेकोमा निजलाई आफ्नो प्रस्ताव बढाउने मौका दिनु आफैमा गलत एवं त्रुटिपूर्ण कार्य भएकोले विपक्षीको निर्णय बदर गरी निवेदकलाई अरुण तेस्रो जलविद्युत आयोजना सञ्चालनको अनुमति दिनु भन्ने परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भनी मौखिक बहसको साथमा लिखित बहस नोट समेत प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसैगरी विपक्षी सतलज जलविद्युत निगम लि. भारतको तर्फबाट उपस्थित बरिष्ठ विद्वान अधिवक्ताद्वय श्रीहरि अर्याल महादेवप्रसाद यादव एवं अधिवक्तात्रय शम्भु थापा, प्रकाश राउत, होमकान्त चौलागाईंले सर्वप्रथमतः विपक्षीलाई रिट निवेदन गर्ने हकद्वैया नै छैन । नेपालको कुनैपनि कानून नलाग्ने विपक्षीलाई कानूनी तथा संवैधानिक हक अपहरण भएको भन्न मिल्दैन । नेपाल सरकारको मिति २०६३।१।२९ को मन्त्रपरिषद्को निर्णयबाट सार्वजनिक क्षेत्रलाई पनि प्रस्ताव हाल खुला गरिएको कारणबाट सतलज जलविद्युत निगमले नेपाल सरकारसमक्ष आफ्नो प्रस्ताव बुझाएको हो । विपक्षी निवेदकले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क कम भएको हुँदा प्रथमिकताको आधारमा सतलज जलविद्युत निगमले सरकारसँग आफ्नो प्रस्ताव राख्ने अवसर प्राप्त गरेको हो । कामकारवाहीहरू पारदर्शीपूर्ण भएका हुँदा विपक्षीको कुनै हक नै हनन नभएकोले विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको मौखिक बहसको साथमा लिखित बहसनोट समेत प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी नेपाल सरकारतर्फबाट उपस्थित सहन्यायाधिवक्ताद्वय युवराज सुवेदी, किरण पौडेल र उपन्यायाधिवक्ता प्रकाश दुङ्गनाले विपक्षी निवेदकले हनन भएको भनी दावी गरेका संविधानका धारा १३ र २७ द्वारा प्रदत्त हकहरू हनन भए पनि दावी गर्न पाउने अधिकार

निवेदकको छैन अरूण-३ समेतको सम्बन्धमा विद्युत विभागबाट December 18, 2006 मा सार्वजनिक सञ्चार माध्यमबाट मनसाय पत्र आह्वान गरिएको छ । निवेदनमा निवेदकले सतलजले मनसायपत्र पेश गरेको सम्बन्धमा उजूर गरेको र सुनुवाई नभएको भन्ने दावी पनि छैन । निवेदक एउटा निजी कम्पनी रहेको र निजको स्थापना नेपालमा नभएको भन्ने कुरा निर्विवाद छ । परियोजनाको मूल्याङ्कनसम्बन्धी काम भएको छ । माथिल्लो कर्णालीमा सबभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गर्ने GMR Energy Limited India (GMR) ले कामको जिम्मा पाएपछि अरूण-३ मा पनि सबभन्दा बढी अङ्क त्यसै लगानीकर्ताको भएकाले त्यसपछिको बढी अङ्क पाउने लगानीकर्तालाई काम दिनुपर्ने स्वाभाविक र कानूनसम्मत रहेको छ । यस सम्बन्धमा नेपाल सरकारसमक्ष निर्णयको लागि प्रस्तुत गरिएको प्रस्ताव पनि सान्दर्भिक छ । यस प्रस्तावमा माथिल्लो कर्णालीमा ९६ प्रतिशत र अरूण-३ मा ९२.६५ प्रतिशत गरी दुवैमा बढी अङ्क प्राप्त गरेको भएपछि ती दुई आयोजनामध्येमा पनि माथिल्लो कर्णालीमा बढी अङ्क प्राप्त गरेको देखिएको आधारमा उसलाई माथिल्लो कर्णालीमा अनुमति दिन छनौट गर्ने भनिएको छ । सबैभन्दा बढी निःशुल्क ऊर्जालाई थप शर्तका रूपमा संसदीय समितिले मानेको कारण शर्तमा परिवर्तन भै मूल्याङ्कनको आधार परिवर्तन भएको छ । विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ३५ ले अधिकार दिएअनुसार नेपाल सरकारले उक्त सम्झौता गर्न अधिकार पाएको अवस्था रहेको, निर्णय गर्दाका सम्पूर्ण प्रक्रियाहरू पारदर्शी रहेको, निर्णय प्रक्रियामा कुनै त्रुटि नरहेको, निर्णय गर्दा पूर्वाग्रह राखेर वदनियत साथ कुनै एक मनसायपत्र प्रस्तुतकर्ताको हितमा हुने गरी निर्णय नगरिएको, नेपाल कानूनको पालनामा त्रुटि नगरिएको, नेपाल सरकारले एउटा सार्वजनिक संस्थासँग गरेको एउटा पूर्ण व्यापारिक सम्झौता भएको, उक्त निर्णय बदरतर्फ दावी गर्न

निवेदकको हकद्वैया नरहेको तथा निवेदन आफैमा अस्पष्ट रहेको हुँदा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज होस् भन्ने मौखिक बहसको साथमा लिखित बहसनोट समेत प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्त बमोजिमको बहस तथा रिट निवेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी यसमा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुने नहुने के रहेछ निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

यसमा नेपाल सरकार विद्युत विकास विभागले अछाम जिल्लाको माथिल्लो कर्णाली आयोजना, संखुवासभा जिल्लाको अरुण तेस्रो आयोजना र गोर्खा जिल्लाको बुढी गण्डकी आयोजनाबाट विद्युत उत्पादन गरी आन्तरिक विद्युत आपूर्ति गर्न र बढी भएको विद्युत छिमेकी देशमा निकासी समेत गर्ने उद्देश्यले उपरोक्त जलविद्युत आयोजनाहरूको विकास गर्न इच्छुक Developer हरूबाट Expression of Interest मनसाय पत्र आव्हान गरी १८ डिसेम्बर २००६ मा सूचना प्रकाशित गरिएको रहेछ । १८ डिसेम्बर, २००६ मा प्रकाशित उक्त सूचनाले त्यस भन्दा अगाडिको ४ डिसेम्बर र ६ डिसेम्बर २००६ मा प्रकाशित सूचनालाई परिवर्तन गरेको रहेछ । आव्हान गरिएको Expression of Interest को Response मा माथिल्लो कर्णाली आयोजनाको लागि विभिन्न १४ वटा, अरुण तेस्रोका लागि ९ वटा र बुढी गण्डकीको लागि २ वटा प्रस्तावहरू पर्न आएको रहेछ ।

पर्न आएको उक्त प्रस्तावहरूको एक विशेषज्ञ समितिले मूल्याङ्कन गर्दा माथिल्लो कर्णाली विद्युत आयोजनाको हकमा GMR Ltd Consortium India को प्रस्तावले सबैभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गरेकोले नेपाल सरकारले GMR Ltd Consortium India सँग समझदारी Memorandum of understanding गरी माथिल्लो कर्णाली आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने अनुमति G.M.R. Ltd लाई दिएको देखिन्छ । त्यसपछि दोस्रो सबैभन्दा बढी अङ्क सतलज

जलविद्युत विकास निगमले प्राप्त गरेकोले अरुण तेस्रोको संभाव्यता अध्ययनको लागि सतलज जलविद्युत निगम छनौट गरी नेपाल सरकारले सतलज जलविद्युत निगमसँग Memorandum of understanding गरी अरुण तेस्रोको संभाव्यता अध्ययन गर्ने अनुमति सतलज जलविद्युत निगमलाई दिएको देखिन्छ ।

सतलज जलविद्युत निगमलाई अरुण तेस्रो जलविद्युत आयोजनाको संभाव्यता अध्ययन गर्न दिएको अनुमति बदर गरिपाऊँ भनी प्रस्तुत निवेदन पर्न आएको रहेछ ।

नेपाल सरकार र सतलज जलविद्युत निगमबीच भएको मिति मार्च २, २००८ को Memorandum Of understanding असंवैधानिक, गैरकानूनी, पक्षपातपूर्ण तथा अन्यायपूर्ण भएकोले उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरिपाऊँ भन्ने निवेदन माग देखिन्छ ।

पेसीको दिन भएको निवेदकतर्फका कानून व्यवसायीको बहस एवं बहस समाप्त भएपछि इजलासको आदेशानुसार पेश भएको लिखित बहसनोटबाट देहायको कारणले गर्दा सतलज जलविद्युत निगमसँग भएको Memorandum Of Understanding असंवैधानिक गैरकानूनी, पक्षपातपूर्ण र अन्यायपूर्ण भएको भन्न खोजेको र बदर हुन माग गरेको देखिन्छ ।

१. नेपाल सरकारको विद्युत विकास विभागको सार्वजनिक रूपमा प्रकाशित सूचनाअनुसार नेपाली वा विदेशी उत्पत्तिको निजी क्षेत्रको प्राइभेट कम्पनीहरूबाट मात्र Expression of Interest आव्हान गरिएकोमा भारत सरकारको स्वामित्व भएको सतलज जलविद्युत निगम लि.को Expression of Interest स्वीकार गरी सरकारी स्वामित्वको कम्पनीसँग समझदारी Memorandum of understanding गरिएको,
२. ४ डिसेम्बर, र ६ डिसेम्बर २००६ मा प्रकाशित सूचनामा प्राइभेट कम्पनीबाट मात्र Expression of Interest माग गरिएकोमा ४

- डिसेम्बर, र ६ डिसेम्बर २००६ को सूचनालाई संशोधन नै नगरी सरकारी स्वामित्व भएको भारत सरकारको स्वामित्व भएको कम्पनीलाई समेत Expression of Interest मा सम्मिलित गराउने गरी विभागीय मन्त्रीले एकतर्फी रूपले भित्रभित्रै गोप्य निर्णय गरी सरकारी स्वामित्वको कम्पनीलाई सम्मिलित गराएको,
३. प्रस्ताव मूल्याङ्कन गरी लगानी कर्ता Developer छनौट गर्ने सम्बन्धमा निःशुल्क ऊर्जा Free Energy र Free Equity को आर्थिक लाभलाई समेत ध्यानमा राखी छनौट गर्ने भन्ने प्राकृतिक स्रोत साधन समितिको निर्देशन र ससंदीय समितिको निर्देशनलाई नेपाल सरकारले पनि मान्यता दिएको र निवेदकले शुरुमा नै २१.९ प्रतिशत Free Energy दिने प्रस्ताव गरेकोले निवेदकको २१.९ प्रतिशत Free Energy लाई Due weightage दिई मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने मा निवेदकको २१.५ प्रतिशत Free Energy लाई कुनै Weightage नदिइ गरिएको मूल्याङ्कन त्रुटिपूर्ण भएको
  ४. निवेदकले अरुण तेस्रो आयोजनाको लागि शुरु देखि नै २१.९ प्रतिशत निशुल्क ऊर्जा Free Energy दिने प्रस्ताव राखेको तर विपक्षी सतलेज जलविद्युत निगमले शुरुमा ४.५ प्रतिशत मात्र निःशुल्क Free Energy दिने प्रस्ताव गरेकोमा निज सतलज जलविद्युत निगमले पनि २१.९ प्रतिशत Free Energy दिने गरी निजलाई आफ्नो Offer परिवर्तन गर्ने मौका प्रदान गर्न दिने कार्य गैर कानूनी भएकोले निवेदकको प्रस्ताव स्वीकार्य भई निवेदक स्वतः छनौटमा पर्नुपर्ने,
  ५. सतलेज जलविद्युत निगम लि. भारतको केन्द्रीय सरकार एवं राज्य सरकार दुवै सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएको सरकारी निगम भएकोले विपक्षीसँग गरेको Memorandum of Understanding भारत

सरकारसँग गरेको सन्धि सरह नै हुने हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १५६(१) (२)(घ) को संवैधानिक प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने,

रिट निवेदन, लिखित बहस नोट र बहसलाई मिलाएर हेर्दा उपरोक्त पाँच जिकीरलाई लिएर निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

अब सर्वप्रथम निवेदकको पहिलो जिकीरका सम्बन्धमा हेर्दा निवेदकको मुख्य जिकीर Developer co Private sector को कम्पनी हुनपर्ने भन्ने सूचनामा स्पष्ट हुँदाहुँदै सरकारी स्वामित्वको सतलेज जलविद्युत निगमलाई अरुण तेस्रोको संभाव्यता अध्ययनको अनुमति दिने कार्य सूचना विपरीत भएकोले बदर हुनुपर्ने भन्ने माग देखिन्छ। सो सम्बन्धमा यसको एकन गर्न विद्युत विकास विभागले प्रकाशित गरेको मिति December 18, 2006 को सूचना नै हेर्नुपर्ने हुन आयो। सक्कल मिसिलमा विद्युत विकास विभागको १८ डिसेम्बर २००६ को सूचना संलग्न देखिन्छ। उक्त सूचनाले माथिल्लो कर्णाली, अरुण तेस्रो र बुढी गण्डकी आयोजनाको विकासको लागि इच्छुक Developer हरूबाट Expression of Interest माग गरेको देखिन्छ।

Expression of Interest आव्हान गरिएको १८ डिसेम्बर २००६ को सूचनाको पहिलो प्रकरणको अन्तिम वाक्यमा Government Of Nepal invites all interested parties from the Private sector to send their Expression of Interest (EOI) on The Following projects भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। निवेदन जिकीर यसैमा मात्र आधारित देखिन्छ। EOI को आव्हान गर्दा Developer Private sector को कम्पनी हुनुपर्ने भनी सूचना प्रकाशित गर्ने, तर भारत सरकारको सरकारी स्वामित्वको कम्पनी सतलज जलविद्युत निगमसँग भएको MOU गरेकाले सतलेज विद्युत निगमसँग भएको MOU सूचना विपरीत भएकोले MOU बदर माग गरेको देखिन्छ। MOU बदर माग गरेको देखिन्छ।

सतलेज जलविद्युत् निगम लि.सँग गरिएको MOU कानून विपरीत हो होइन र बदर गर्नुपर्ने हो होइन भन्ने निष्कर्षमा पुग्न १८ डिसेम्बर २००६ को सूचनाको सम्पूर्ण व्यहोरा पढ्नु पर्छ ।

१८ डिसेम्बर २००६ को सूचनाको General Conditions and Instructions महत्वपूर्ण छ । सूचनाको General Conditions and Instructions पनि सूचनाको अभिन्न अंग हो । जसरी कानूनको कुनै दफाको व्याख्या गर्दा कुनै दफाको एउटा दफा वा मूलदफा मात्र पढी व्याख्या गरिँदैन । दफाको Title मुख्य दफा, उपदफाहरू र प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश छ भने प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश समेत सबै व्यवस्था पढी व्याख्या गरिन्छ । कानून व्याख्याको त्यही मान्य सिद्धान्तअनुसार १८ डिसेम्बर २००६ को सूचनाको पनि सम्पूर्ण कुराहरू पढी व्याख्या गरिनु पर्छ ।

General Condition and instructions मा विभिन्न १२ वटा Condition र instructions हरू अर्थात् शर्त र निर्देशनहरू छन् । निवेदकको पहिलो जिकीरको लागि शर्त नं. १ सम्बन्धित छ । GC को नं. १ मा In This Context The Developers Shall mean a Company or Consortium of Companies in the Private sector of Nepal or any foreign origin भन्ने उल्लेख छ । यही नं. १ को Condition को सही व्याख्याबाट नै सतलेज जलविद्युत् निगम लि.सँगको MOU कानूनअनुकूल छ या कानूनविपरीत छ यकीन हुन्छ । GC को पहिलो शर्तमा Companies of the private sector of Nepal or any foreign origin भन्ने उल्लेख छ । GCC को शर्त नं. १ को नेपाली अर्थ यसप्रकार हुन्छ, “यस प्रसंगमा Developer भन्नाले नेपालको निजी क्षेत्रको कम्पनी वा कम्पनीहरूको समूह अथवा विदेशी उत्पत्तिको भए जुनसुकैलाई जनाउँछ भन्ने हो ।

शर्त नं. १ मा of Nepal शब्द को ठीक अगाडि Companies in The Private sector भन्ने शब्द परेको छ भने Foreign origin शब्दको

ठीक अगाडि Any भन्ने शब्द परेको छ foreign origin को अगाडि Nepal शब्दको अगाडि जस्तो Private sector शब्द परेको देखिँदैन । यसबाट के बुझिन्छ र के स्पष्ट हुन्छ भने Developer कम्पनी नेपालको हो भने निजी क्षेत्र Private sector को हुनै पर्ने र Developer विदेशी उत्पत्तिको हुने हो भने Private sector वा सरकारी स्वामित्वको जुनसुकै हुन सक्ने देखिन्छ । चाहे त्यो Developer निजी क्षेत्रको होस् वा सरकारी स्वामित्वको होस् । विदेशी Developer को हकमा जुनसुकै हुने सक्ने भन्ने EOI को सूचनाको व्यवस्था मनसाय एवं अर्थ देखिन्छ । EOI आह्वानको मिति १८ डिसेम्बर २००६ को सूचनाको general Condition and Instruction का १२ वटा Conditions हरू भनेको EOI आह्वान गरिएको पहिलो प्रकरणको मूल दफाको स्पष्टीकरण सरहको व्यवस्थाहरू हुन् । सतलज जलविद्युत् निगमलाई अरुण तेस्रो आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययनका लागि इजाजत पत्र दिने निर्णय र सोको लागि भएको २ मार्च २००८ को MOU ठीक बेठीक कानूनी गैरकानूनी असल नियति या बदनियति के हो भन्ने यकीन गर्न EOI आह्वानको सूचनाको स्पष्टीकरण सरहको General Condition and Instruction को सम्पूर्ण १२ वटा शर्तहरूबाट स्पष्ट हुन्छ । सूचनाको पहिलो प्रकरण वा ४ डिसेम्बर २००६ को सूचना मात्र हेरेर व्याख्या गर्ने मिल्दैन ।

निवेदकतर्फबाट EOI को GC को शर्त नं. १ को अर्थ र व्याख्या गर्दा Nepal शब्द अगाडि परेको Private sector of भनेको नेपाली र Foreign origin दुवै Developer लाई लागू हुने Common व्यवस्था हो भन्ने जिकीर गरियो । कुनै पनि शब्द वा वाक्यको अर्थ एवं व्याख्या गर्दा अरु व्यवस्था समेत हेरी अरु व्यवस्थासँग मिलाएर अर्थपूर्ण अर्थ र मतलब निस्कने गरी Harmonious Interpretation गरिनुपर्छ Absurd Interpretation गरिनु हुँदैन । निवेदकले गरे सरह GC को शर्त नं. १ को अर्थ र व्याख्या गर्ने हो भने त्यस्तो अर्थ

गलत अर्थ हुन जान्छ । EIO को सूचनाको मूल व्यवस्था पहिलो प्रकरणको अन्तिम वाक्य GON Invites all Interested Parties from the private sector to send their Expression of Interest (EOI) on the following projects. भन्ने छ ।

२. पहिलो प्रकरणको अन्तिम वाक्यले GON Invites all Interested Parties from the private sector भनेको हुँदा यदि विदेशी Developer को हकमा पनि Private sector कै हुनुपर्ने EOI को उद्देश्य भए GC को शर्त १ आवश्यक नै पर्ने थिएन । यसकारणले गर्दा GC को शर्त नं. १ को Nepal शब्दको अगाडि परेको Private sector of ... भन्ने शब्द नेपाली र विदेशी Developer को लागि Common नभई नेपाली Developer को हकमा मात्र Private sector को हुनुपर्ने र Foreign origin को हकमा जुनसुकै sector को हुन सक्ने भन्ने स्पष्ट देखिँदा निवेदकको पहिलो जिकीरको सम्बन्धमा सहमत हुन सकिएन । निवेदक ४ डिसेम्बर र ६ डिसेम्बर २००६ को सूचनाबाट मात्र प्रभावित भएको देखिन्छ । १८ डिसेम्बर २००६ को विद्युत विकास विभागको EOI आह्वानको सूचनाले नेपाली Developer को हकमा Private sector को कम्पनी हुनुपर्ने र विदेशी Developer को हकमा भने Private sector वा सरकारी स्वामित्वको दुवै हुनसक्ने देखियो ।

अब दोस्रो जिकीरको सम्बन्धमा हेर्दा दोस्रो जिकीरमा निवेदकले दुई प्रश्न उठाएको देखिन्छ -

- क) ४ डिसेम्बर र ६ डिसेम्बर २००६ को सूचनालाई संशोधन नै नगरी १८ डिसेम्बर २००६ मा ४ र ६ डिसेम्बर २००६ को सूचनाविपरीत सूचना प्रकाशित गरिएको भन्ने र
- ख) विभागीय मन्त्रीले गोप्य र एकतर्फी रूपले भित्रभित्रै सरकारी स्वामित्वको कम्पनीलाई पनि समावेश गराउने निर्णय गरेको गैर कानूनी भएको

उक्त दुई कुरालाई हेर्दा निवेदकका उक्त दुवै जिकीर गलत देखिन्छ । दोस्रो प्रश्नको पहिलो जिकीर हेर्दा ४ र ६ डिसेम्बर २००६ को EOI को सूचना संशोधन नै नगरी १८ डिसेम्बर २००६ मा परस्पर विरोधी दोस्रो सूचना प्रकाशित भएको भन्ने मुख्य जिकीर हो । ४ डिसेम्बर २००६ को विद्युत विकास विभागको सूचना मिसिल संलग्न छ । ४ डिसेम्बर २००६ को सूचनाको Guidelines/ Instructions to Proponents/ Developers मा GON invites proposals and relevant data and information from the private sector to select the Proponent/ Developer and to evaluate their proposal for the development of project... भन्ने उल्लेख छ । सो सूचनाले Private sector बाहेकको सरकारी स्वामित्वको Company लाई कुनै स्थान दिएको देखिँदैन । तर सो सूचनालाई १८ डिसेम्बर २००६ को विद्युत विकास विभाग कै पछिल्लो सूचनाले परिवर्तन गरेको देखिन्छ । कुनै एउटा विषयमा कुनै निकायद्वारा प्रकाशित गरिएको पहिलो सूचना भन्दा फरक हुने गरी त्यही निकायले त्यही विषयमा पछि अर्को सूचना प्रकाशित गर्दछ भने पछिल्लो सूचनाले पहिलो सूचनालाई संशोधन वा परिवर्तन गरेछ भन्ने मान्नु पर्दछ । १८ डिसेम्बर २००६ को विद्युत विकास विभागको EOI आह्वान गरिएको सूचनाको General Conditions and Instructions को शर्त नं. २ मा GON declares that the earlier notification published on 04 december 2006 and subsequent amendment published on 06 december 2006 is hereby repealed भनी स्पष्ट शब्दमा १८ डिसेम्बर २००६ को सूचनाले ४ र ०६ डिसेम्बर २००६ को सूचनालाई amend गरी पहिलाको सूचनाको सट्टा अर्को सूचना प्रकाशित गरेको देखिन्छ । अतः ४ र ६ डिसेम्बर २००६ को पहिलो सूचना विपरीत ४ र ६ डिसेम्बरमा २००६ को सूचनालाई खारेज नै नगरी विद्युत विकास विभागले contradictory सूचना जारी गरी आफ्नो पहिलो सूचनाविपरीत

भारतीय सरकारको स्वामित्व भएको विपक्षी सतलेज जलविद्युत निगमलाई अरुण तेस्रोको संभाव्यता अध्ययन गर्न अनुमति दियो भन्ने जिकीर सही देखिएन । निवेदकबाट तथ्यलाई बङ्ग्याई, तोडमोड गरी प्रस्तुत गरेको देखियो । १८ डिसेम्बर २००६ को सूचनाले ४ डिसेम्बर २००६ को Developer private sector कै हनुपर्ने भन्ने Risid शर्तलाई परिवर्तन गरेको हुँदा यसमा बढी विवेचना गरिरहनु परेन ।

३. अब दोस्रो जिकीरको दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा उठाइएको विभागीय मन्त्रीले एकतर्फी र गोप्य रूपले निर्णय गरी भारत सरकारको स्वामित्व भएको विपक्षी बनाइएको सतलेज जलविद्युत निगमलाई अरुण तेस्रो आयोजनाको संभाव्यता अध्ययन गर्न अनुमति दिने गरी २ मार्च २००८ मा MOU गरी अनियमित तथा अख्तियार कै दुरुपयोग समेत गरी निर्णय गरेको भन्ने जिकीरका सम्बन्धमा निर्णय एवं कानूनी व्यवस्था समेत हेर्नुपर्ने हुन आयो ।

EOI लाई Respond गरी पर्न आएको Developer हरूको प्रस्ताव छनौट र मूल्याङ्कन गर्न नेपाल सरकारले गठन गरेको सात सदस्यीय कार्य दलले बुझाएको प्रतिवेदनबाट ३०० MW को माथिल्लो कर्णाली, ४०२ MW को अरुण तेस्रो र ६०० मेगावाटको बुढी गण्डकी आयोजना स्वदेशी तथा विदेशी Private sector का प्रतिस्पर्धीको माध्यमबाट विकास गर्ने गराउने गरी मिति ०६३।७।१२ गते नेपाल सरकारको विभागीय मन्त्रीस्तरीय निर्णय भएको भन्ने देखिन्छ । ती आयोजनाहरू Private sector बाट मात्र कार्यान्वयन गर्ने भनिए तापनि जलविद्युत् विकास नीति २०५८ समेतको आधारमा क्षेत्रगत रूपमा मात्र समिति नगराई सार्वजनिक क्षेत्रलाई समेत सम्मिलित गराउने गरी २०६३।८।२८ गते पुनः मन्त्रीस्तरीय अर्को निर्णय भएकोले सोही अनुसार १८ डिसेम्बर २००६ अर्थात् २०६३।९।३ गते EOI को प्रस्ताव आह्वान गरी सूचना प्रकाशित भएको भन्ने देखिन्छ । यसबाट विभागीय मन्त्रीले

एकतर्फी रूपले गोप्य निर्णय गरी भारत सरकारको स्वामित्व भएको सरकारी स्वामित्वको सतलेज जलविद्युत निगमलाई गोप्य रूपले अरुण तेस्रो आयोजनाको सम्बन्धमा अध्ययन गर्न अनुमति प्रदान गरी MOU गरेको भन्ने आरोपसँग सहमत हुन सकिएन, आधारहिन देखियो । सार्वजनिक क्षेत्र समेतलाई विद्युत् आयोजनाको विकासमा सम्मिलित गराउने विभागीय मन्त्रीबाट मिति २०६३।८।२८ र मिति २०६३।९।२९ मा निर्णय भएको भन्ने प्रस्ताव मूल्याङ्कन गर्ने गठित कार्यदलको प्रतिवेदनबाट देखिन्छ । प्रतिवेदनबाट देखिएको विभागीय मन्त्रीस्तरीय निर्णय भन्नाले जलस्रोत मन्त्री भन्ने बुझिन्छ । जलस्रोत र जलविद्युत् विकासको लागि जलस्रोत मन्त्री सम्बन्धित अधिकार प्राप्त मन्त्री भन्ने कुरामा विवाद हुँदैन ।

४. माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजना, अरुण तेस्रो जलविद्युत आयोजना र बुढी गण्डकी जलविद्युत् आयोजना कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा २०६३।७।१२ मा विभागीय मन्त्रीस्तरीय निर्णय भएको र पछि पुनः मिति २०६३।८।२८ र २०६३।९।२९ मा सार्वजनिक क्षेत्रलाई समेत सम्मिलित गराउने गरी पुनः विभागीय मन्त्रीस्तरीय निर्णय भएको भन्ने देखि प्रतिवेदनबाट देखिन्छ । अब यहाँ यस प्रसंगमा देहायको विषयमा विभागीय मन्त्रीले उपरोक्त निर्णयहरू गर्न सक्छ, सक्दैन हेर्नुपर्ने हुन आयो ।

क) २०६३।७।१२ को निर्णयविपरीत हुने गरी २०६३।८।२८ र २०६३।९।२९ गतेको निर्णय गर्न सक्छ, सक्दैन, र
ख) विभागीय मन्त्रीस्तरीय मिति २०६३।८।२८ र २०६३।९।२९ को निर्णयलाई निवेदकले कानूनी रूपले प्रश्न उठाउन सक्छ, सक्दैन ।

यस उपप्रश्नका सम्बन्धमा उठेको पहिलो प्रश्न अर्थात् विभागीय मन्त्रीले २०६३।७।१२ गते एउटा निर्णय र २०६३।८।२८ र २०६३।९।२९ गते अर्को निर्णय गर्न सक्छ, सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा निष्कर्षमा पुग्न हाम्रो संवैधानिक व्यवस्था मन्त्रीको

अधिकार र जलविद्युत्सम्बन्धी कानूनहरू हेर्नुपर्ने हुन्छ ।

वर्तमान संविधानअनुसार हाम्रो संवैधानिक/राजनीतिक व्यवस्थालाई आजसम्म Prime Ministerial प्रणाली अर्थात् Cabinet form of government नै मान्न सकिन्छ ।

४. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३८ बमोजिम मन्त्रीपरिषद् गठन हुन्छ । मन्त्रीपरिषद्को अध्यक्षता प्रधानमन्त्रीले गर्दछ । नेपालको कार्य कारिणी अधिकार नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३७ अनुसार मन्त्रीपरिषदमा रहन्छ । संविधानले धारा ४३(२) अनुसार नेपाल सरकारबाट स्वीकृत नियमावलीबमोजिम नेपाल सरकारको कार्य विभाजन र कार्य सम्पादन सञ्चालन हुन्छ । कार्यकारिणी अधिकार प्रयोग गरी नेपालको राज्य सञ्चालन गर्न धारा ४३(२) को प्रयोजनको लागि मन्त्रीपरिषदले कार्य विभाजन नियमावली र कार्य सम्पादन नियमावली बनाउँदछ र संविधानअन्तर्गतको यी दुवै नियमावली र विषय विषयमा नेपालको विधायिका संसदले बनाएको विभिन्न कानूनद्वारा विभागीय मन्त्रीले अधिकार प्राप्त गरी कार्यकारिणी नीतिगत निर्णयहरू गरी कार्यान्वयन समेत गर्दछ ।

४. नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ४३ को उपधारा (२) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकार कार्य विभाजन/नियमावली २०६४ बनी २०६४।१।२४ देखि लागू भएको देखिन्छ । सो निर्णयसँग सम्बन्धित निर्णय नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली २०६३ लागू रहँदा भएपनि सो नियमावलीको मूलभूत विषय समान हुनाले यहाँ नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६४ को विवेचना गरिएको छ । सो नियमावलीको नियम १ सँग सम्बन्धित कार्यकारिणी अधिकार प्रयोग गर्ने प्रयोजनको लागि विभिन्न मन्त्रालयहरू गठन भएको देखिन्छ । विभिन्न मन्त्रालयहरू मध्येमा अनुसूचि २ को

क्रमसंख्या ७ मा जलस्रोत मन्त्रालय गठन भएको देखिन्छ । क्रमसंख्या ७ को जलस्रोत मन्त्रालय को अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने सम्पूर्ण काम सम्बन्धित मन्त्रीबाट सम्पन्न हुने भन्ने सोही नियमावलीको नियम ६ मा उल्लेख भएको देखिन्छ । क्रमसंख्या ७ मा जलस्रोत मन्त्रालयको कार्य तोकिएको देखिन्छ । जसअनुसार जलस्रोतको उपयोग एवम् विकाससम्बन्धी नीति योजना तथा कार्यक्रमको तर्जुमा कार्यान्वयन गर्न गराउने भन्ने देखिन्छ । जलस्रोत र जलस्रोतको उपयोगसम्बन्धी सर्भेक्षणसम्बन्धी कार्यान्वयन गर्ने गराउने, जलस्रोत सम्बन्धी बहुमुखी योजनाहरूको निर्माण सञ्चालन गर्ने गराउने, विद्युत विकाससम्बन्धी आयोजनाको संभाव्यता अध्ययन, विकास गर्ने गराउने, जलस्रोत र त्यसको उपयोगसम्बन्धी द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय वार्ता सन्धि सम्झौता गर्ने गराउने आदि काम जलस्रोत मन्त्रालयलाई तोकिएको देखिन्छ यसरी जलस्रोत मन्त्रालयलाई तोकिएको काम सम्बन्धित विभागीय मन्त्रीले गर्ने गराउने भन्ने नियम ६ मा स्पष्ट व्यवस्था भएको हुँदा अरुण तेस्रो जलविद्युत् आयोजनाको संभाव्यता अध्ययन गराउने र त्यस्तो संभाव्यता अध्ययन शुरूमा Private sector बाट गराउने गरी निर्णय गरेपनि पुनः मिति २०६३।१।२८ र २०६३।१।२९ मा सार्वजनिक क्षेत्रलाई समेत सहभागी गराउने गरी भएको मन्त्रीस्तरीय निर्णयमा कुनै त्रुटि देखिएन । त्यस्ता निर्णय गर्न कानूनी अधिकार सम्पन्न देखिन्छ ।

५. जलस्रोत सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न नेपालको संसदले जलस्रोत ऐन, २०४९ बनाई मिति २०४९।१।२ देखि लागू गरेको देखिन्छ । उक्त ऐनको प्रस्तावना हेर्दा प्रस्तावनामा नेपाल भित्रको भू-सतह वा भूमिगत वा अन्य कुनै अवस्थामा रहेको जलस्रोतको समुचित उपयोग, संरक्षण, व्यवस्थापन र विकास गर्न एवं जलस्रोतको लाभदायक उपयोगहरूको निर्धारण गर्न उक्त ऐन बनेको देखिन्छ । दफा ३ मा नेपालभित्र रहेको जलस्रोतको स्वामित्व नेपाल

राज्यमा निहित हुने व्यवस्था भएको देखिन्छ । जलस्रोत ऐनले नेपालराज्य भित्रको सम्पूर्ण सतहगत वा भूमिगत जुनसुकै प्रकारले रहेको जलस्रोतको स्वामित्व नेपाल राज्यमा हुने व्यवस्था गरे तापनि जलविद्युत उत्पादन गर्नको लागि जलस्रोतको सर्वेक्षण तथा उपयोग अनुमतिपत्र प्रचलित कानूनबमोजिम हुने भनेको हुँदा विद्युत् ऐन, २०४९ यस विषयमा सम्बद्ध -Relevant) कानून हो ।

विद्युत् ऐन, २०४९ को प्रस्तावनामा विद्युत्को सर्वेक्षण उत्पादन प्रसारण वा वितरणलाई नियमित गरी विद्युत् शक्तिको विकास गर्ने विद्युत् ऐन, बनेको देखिन्छ । विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४ मा अनुमतिपत्रसम्बन्धी व्यवस्था भएको देखिन्छ । दफा ४(१) मा विद्युत्को सर्वेक्षण, उत्पादन, प्रसारण वा वितरण गर्न चाहने व्यक्ति वा संगठित संस्थाले सम्बन्धित विषयको अनुमतिपत्रको लागि दर्खास्त दिनुपर्ने भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । विद्युत् विकासको क्रममा हुने सर्वेक्षण उत्पादन, प्रसारण वा वितरणको चारै चरणको बेग्ला बेग्लै वा चरणबद्ध कामका लागि अनुमतिपत्र प्राप्त गर्ने व्यक्ति, व्यक्ति वा संगठित संस्था दुवै हुनसक्ने व्यवस्था विद्युत् ऐनमा भएको देखिन्छ । विद्युत् ऐन, २०४९ को परिभाषा खण्ड २(च) मा अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिको परिभाषा भएको देखिन्छ । जसअनुसार अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्ति भन्नाले दफा ४ बमोजिम अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्ति वा वा संगठित संस्थालाई सम्झनुपर्छ भन्ने उल्लेख छ । कानूनी व्यवस्थाअनुसार अनुमतिपत्र प्राप्त गर्ने सक्ने व्यक्ति प्राकृतिक व्यक्ति वा संगठित संस्था भन्नाले कानूनी व्यक्ति दुवै हुनसक्ने देखियो ।

निवेदकको मुख्य जिकीर नै शुरुमा एकपटक Developer सरकारले Developer private sector को हुनुपर्ने भन्ने निर्णय गरेपछि अर्को निर्णय गरी पहिलो निर्णयको विपरीत हुने गरी भारतको सरकारी स्वामित्वको Developer कम्पनीलाई अनुमतिपत्र दिनै सक्दैन भन्ने नै हो,

मिति ४ डिसेम्बर २००६ वा ६ डिसेम्बर २००६ वा १८ डिसेम्बर २००६ मा प्रकाशित EOI को आह्वान गरेको सूचना र ति सूचनाहरूको स्रोत र विभागीय मन्त्रीको निर्णय र विभागीय मन्त्रीको पनि अधिकारको स्रोत कानून नै हो । कानून भन्नाले जलस्रोत ऐन, २०४९ को दफा ९ अनुसार विद्युत् ऐन २०४९ र नेपाल सरकार कार्य विभाजन नियमावली, २०६४ को नियम ६ र अनुसूची-२ को क्रमसंख्या ७ भन्ने बुझनुपर्छ । विषय विनिमयको लागि बनेको दुवै ऐनले जलविद्युत्को विकास गर्ने गराउने काम Private sector बाट गराउनुपर्ने सरकारी स्वामित्वको कम्पनीबाट गराउन नहुने भनी सरकारी स्वामित्वको कम्पनीलाई अनुमतिपत्र दिन नहुने गरी प्रतिबन्ध लगाएको देखिँदैन । कार्यकारिणी अधिकार सम्पन्न मन्त्रीले कानूनले गर्न नहुने भनी रोक वा प्रतिबन्ध लगाएको काम बाहेक अन्य सम्पूर्ण काम वा नीतिगत निर्णय गर्न सक्छ । यसमा दुईमत हुन सक्दैन ।

६. संविधानको धारा ४३(२) अन्तर्गत बनेको नेपाल सरकार कार्य विभाजन नियमावली २०६४ को नियम ६ ले जलस्रोत एवं विद्युत् विकास सम्बन्धमा निर्णय गर्न सक्ने अधिकार विभागीय मन्त्रीलाई प्रदान गरेको देखिन्छ । मिति ४ डिसेम्बर २००६ र १८ डिसेम्बर २००६ को विद्युत् विकास विभागबाट EOI आह्वान गरिएको निर्णय र अरुण तेस्रो आयोजना सञ्चालन गर्ने भन्ने २०६३।७।१२ को विभागीय मन्त्रीस्तरीय निर्णयहरू मन्त्रीले आफूलाई कानूनद्वारा प्राप्त अधिकार प्रयोग गरी गरिएको कार्यकारिणी र प्रशासकीय निर्णयहरू नीतिगत निर्णयहरू हुन् । अरुण तेस्रो आयोजना निजी क्षेत्रबाट सम्पन्न गराउने भन्ने पहिलो नीतिगत निर्णयलाई पछि परिवर्तित अवस्था र परिस्थितिलाई ध्यानमा राखी उक्त निर्णयलाई परिवर्तन गरी विद्युत् विकासमा अब निजी क्षेत्र एवं सरकारी स्वामित्वको दुवै कम्पनीलाई सम्मिलित गराउने गरी विभागीय मन्त्रीले पुनः

अर्को नीतिगत निर्णय गर्न सक्छ । हो यदि विद्युत ऐन, २०४९ मा विद्युत विकास निजीक्षेत्रबाट मात्र गराउन पर्छ, विद्युत् विकासमा सरकारी स्वामित्व भएको कम्पनीलाई सम्मिलित गराउन नपाइने भनी कानूनले नै रोक लगाएको भए त्यस अवस्थामा २०६३।२८ र २०६३।१।२९ को निर्णय कानूनविपरीत भई बदर योग्य हुने थियो । अतः उपरोक्त कारणहरूले गर्दा २०६३।२८ र २०६३।१।२९ को भनेको दुवै निर्णयहरू विभागीय मन्त्रीको अधिकारक्षेत्र भित्रको निर्णय देखियो । कानूनले दिएको अधिकारक्षेत्रभित्र रही गरिएको निर्णय बदर हुन सक्दैन ।

७. अब सोही उपप्रश्नको दोस्रो विषय अर्थात् विभागीय मन्त्रीस्तरीय मिति २०६३।२८ र २०६३।१।२९ को भनेको निर्णयलाई निवेदकले कानूनी रूपले प्रश्न उठाउन सक्छ सक्दैन भन्ने सन्दर्भमा हेर्नुपर्ने हुन आयो । हुनत विपक्षीतर्फबाट बहस हुँदा विपक्षीको कानून व्यवसायीबाट निवेदक विदेशी कानूनी व्यक्ति भएको हुँदा निवेदकको कुनै मौलिक हक नहुने र निवेदक कम्पनी नेपालमा दर्ता नै नभएको हुँदा निवेदक विदेशी कम्पनीलाई यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत निवेदन गर्ने हकद्वैया नै हुँदैन भन्ने पनि प्रश्न उठेको थियो । निवेदकको हकद्वैयाको सम्बन्धमा विपक्षीको जिकीरसँग यस इजलास देहायको कारणले गर्दा सहमत हुन सक्दैन ।

क) नेपाल सरकारको कार्यकारिणी अधिकार प्रयोग गर्ने जलस्रोत मन्त्रालयअन्तर्गतको विद्युत् विकास विभागबाट नै विदेशी कम्पनीबाट समेत EOI आह्वान गरेको response मा निवेदक कम्पनी पनि सहभागी भएको, र

ख) बोलपत्र आह्वान गरी सम्झौता गरी ठेक्का नै दिएपछिको अवस्थामा मात्र धारा १०७(२) को असाधारण अधिकारक्षेत्र आकर्षण हुँदैन । तर सरकारी ठेक्का पट्टा दिने क्रममा Evaluation Process मा सरकारी

अधिकारीहरूबाट कहिलेकाही जानेर वा नजानेर arbitrary decision गरी ग्लाइबच्च र Discriminatory treatment पनि हुन सक्ने अथवा अधिकार प्रयोग गर्दा स्वेच्छाचारी भई अधिकार प्रयोग पनि हुन सक्ने हुँदा यति हदसम्म धारा १०७(२) अन्तर्गत हेरिन्छ । अब सो प्रश्नको पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा हेर्दा निवेदक कम्पनी विद्युत विकास विभागको मिति ४ डिसेम्बर २००६ र १८ डिसेम्बर २००६ को EOI आह्वानको सूचनाको response मा सहभागी भएको हो । निवेदकको र EOI आह्वान गर्ने जलस्रोत मन्त्रालयबीच कुनै विधिवत सम्झौता भइसकेको भन्ने देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा निवेदकको जलस्रोत मन्त्रालय वा विद्युत विकास विभागबीच कुनै कानूनी वा करारीय सम्बन्ध नै स्थापित भइसकेको हुँदैन । निवेदकको प्रस्ताव मूल्याङ्कन गर्ने सिलसिलामा वा निवेदकलाई सहभागी गराउने सिलसिलामा विद्युत विकास विभाग वा जलस्रोत मन्त्रालयबाट निवेदकको प्रस्तावका विरुद्ध कुनै स्वच्छेचारी अधिकार प्रयोग गरी निवेदकउपर कुनै खालको Unfair व्यवहार भए गरेमा सरकारको त्यस्तो स्वच्छेचारी निर्णय नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ विपरीत हुन जान्छ । नेपाल सरकारले EOI को प्रस्ताव आह्वान गरेको Responses मा सहभागी हुन आउने जुनसुकै कम्पनी विरुद्ध राज्यको तर्फबाट स्वेच्छाचारी र भेदभावपूर्ण व्यवहार हुन्छ भने त्यस्तो अवस्थामा कुनै पनि Investor लाई आफ्नो मर्का फुकाउने forum विहीन अवस्थामा राख्न हुँदैन । तसर्थ निवेदकको प्रस्ताव मूल्याङ्कन गर्ने वा निवेदकसँग MOU गर्ने सिलसिलामा राज्यको तर्फबाट निवेदक विरुद्ध कुनै स्वेच्छाचारी वा भेदभावपूर्ण निर्णय हुन्छ भने सो हदसम्मको लागि यस अदालतले धारा १०७(२) अन्तर्गत Limited Judicial

review गर्न सक्छ। यदि विपक्षतर्फका कानून व्यवसायीले जिकीर गरे सरह निवेदकलाई हक अधिकार छैन हुँदैन भन्ने व्याख्या गर्ने हो भने निवेदकउपर जस्तोसुकै Discriminatory treatment र Arbitrary decision भएपनि निवेदकलाई उपचार प्राप्त गर्न कुनै Forum उपलब्ध हुँदैन।

८. नेपाल जनकल्याणकारी राज्यका साथै कानूनी राजमा राज्य सञ्चालन हुने राज्य समेत हो। राज्य जनकल्याणकारी भएको नाताले प्रत्येक राज्यमा आफ्ना नागरिकहरूको जीवन स्तर उठाउन प्रायः दिनहुँजसो आर्थिक विकासका नीतिगत निर्णयहरू भइरहेका हुन्छन्। फलस्वरूप निवेदक जस्ता विदेशी कम्पनीहरूसँग सरकारले आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित सम्झौताहरू गर्दछ। कानूनले रोक नलाएको अवस्थामा सरकारले private sector वा सरकारी स्वामित्व वा दुई वर्गका व्यक्तिहरूसँग सम्झौता गर्न सक्दछ। नेपाल राज्यका statutory power अन्तर्गत सरकारद्वारा यसरी हुने सम्झौता व्यापारीक प्रकृतिको आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित सम्झौता हुन यस्तो सम्झौता गर्दा राज्यले सार्वजनिक हितलाई ध्यानमा राखी आफ्नै शर्त तोक्न सक्छ। प्रस्ताव आह्वान गर्दा होस् वा सम्झौता गर्दा होस्, राज्य ठेक्का दिने व्यक्तित्व भएको हुँदा राज्यले आफ्नो शर्त राख्न सक्दछ।

९. सम्झौता गर्नु अगाडि राम्रो deal प्राप्त गर्न राज्यले Negotiation गर्न सक्छ। अधिकतम फाइदा दिने बोल कबोलवालाको प्रस्तावमा राज्यलाई विश्वास नलागेमा राज्यले त्यस्तो व्यक्तिलाई काम नदिन वा राज्यले त्यस्तो व्यक्तिसँग सम्झौता नगर्न पनि सक्छ। सम्झौता गर्ने पछि भनी राज्यलाई वा प्रस्ताव आह्वान गर्ने वा बोलपत्र आह्वानकर्ता कुनै पनि निकायलाई कर लगाउन सकिँदैन र यस अदालतले पनि सक्दैन। ठेक्का दिने नदिने काममा लगाउने नलगाउने वा कुनै काम गर्ने अनुमतिपत्र वा इजाजतपत्र दिने नदिने भन्ने कुराहरू कार्यपालकीय नीतिगत

कुराहरू हुन्। यस्ता नीतिगत कुरामा न्यायिक पुनरावलोकनको नाममा अदालतले पनि यस्तो गर्नुपर्छ अर्थात् कुनै अमुक निवेदक व्यक्तिलाई नै ठेक्का दिनुपर्छ भनी बाध्य गर्न सक्दैन। अदालतले कार्यकारिणीय नीतिगत निर्णयको Merit जाँच्दैन। अदालतले केवल ठेक्का दिने नदिने वा काममा लगाउने नलगाउने वा कसैलाई काम गर्न इजाजत पत्र दिने नदिने गरी गरेको निर्णयको तरिका अर्थात् decision making process मा arbitrotiness वा Malafideness छ कि भनी यतिमा मात्र सीमित न्यायिक पुनरावलोकन गर्न सक्दछ। यस कारणले गर्दा पनि निवेदकको यस अदालतको धारा १०७(२) अन्तर्गत असाधारण अधिकारक्षेत्रमा निवेदन गर्न पाउने हक नै नहुने होइन हक हुन्छ।

१०. अब यसै दोस्रो प्रश्नको विभागीय मन्त्रीले गोप्य रूपले सार्वजनिक क्षेत्र समेतलाई प्रतिस्पर्धा गर्ने दिने निर्णय गरेको गैह्र कानूनी भएको भन्ने जिकीरका सम्बन्धमा हेर्नुपर्ने हुन आयो। सो सम्बन्धमा हेर्दा नेपालको अन्तरिम संविधानको प्रस्तावनामा नेपालको अग्रगामी आर्थिक, सामाजिक परिवर्तन गर्ने लक्ष्य हुने उल्लेख छ। धारा ३३(८) मा देशको आर्थिक सामाजिक रूपान्तर एवं देशलाई छिटो समुन्नत र आर्थिक रूपले समृद्धिशाली बनाउने राज्यको दायित्व हुने व्यवस्था भएको देखिन्छ। धारा ३३(ण) मा मुलुकमा विद्यमान जलस्रोत लगायत प्राकृतिक स्रोत साधनको राष्ट्र हितमा प्रयोग गर्ने दायित्व हुने व्यवस्था भएको देखिन्छ। राज्यका यी दायित्वहरू अदालतबाट लागू गरिने होइन तापनि सरकारले यी दायित्व तथा निर्देशक सिद्धान्त र नीतिलाई मार्ग दर्शनको रूपमा लिई यी दायित्व निर्णायक सिद्धान्त र नीतिलाई क्रमशः लागू गर्दै जानुपर्छ। अदालतले सरकारको कुनै निर्णय वा नीति वा कार्यको परीक्षण गर्दा अदालत पनि यि निर्देशक सिद्धान्त र नीतिबाट guided हुन्छ।

११. नेपाल राज्यभित्रको सम्पूर्ण प्राकृतिक स्रोतको स्वामित्व नेपाल सरकारमा

निहित छ । राज्यले ती प्राकृतिक स्रोतको उपयोग नेपाली जनताको बृहत सार्वजनिक हितको लागि गर्नु पर्दछ । त्यसमा जलस्रोतको विकास पनि पर्दछ । देशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोतको प्रयोग गरी जीवनस्तर उठाउने र आर्थिक विकासको फल खान पाउने प्रत्येक नेपाली नागरिकको अपेक्षा मात्र नभई हक नै हो । विद्युत ऐन, २०४९ ले विद्युतको सर्भक्षण उत्पादन, प्रसारण, वा वितरण गर्न गराउने कानूनी कर्तव्य नेपाल सरकारलाई तोकेको छ । नेपाली जनताको चाहनाअनुरूप नेपालमा उपलब्ध अपार जलस्रोतको विकास गरी विद्युत उत्पादनमार्फत नेपाली नागरिकको जीवनस्तर उठाउने कर्तव्य नेपाल सरकारको हो सो कामको लागि आवश्यक नीतिगत निर्णय गर्ने विभागीय मन्त्री अधिकार सम्पन्न छ । नेपाल राज्यभित्र रहेको सम्पूर्ण प्राकृतिक स्रोत प्रकृतिले दिएको नेपालको सम्पति हो । यस्ता प्राकृतिक स्रोत Public Trust Doctrine द्वारा निर्देशित हुन्छ । यस्ता प्राकृतिक स्रोतको हकदार सार्वभौम नागरिकहरू हुन । राज्य यस्तो प्राकृतिक स्रोतको trustee सम्म मात्र हो । यस्ता प्राकृतिक स्रोतको प्रयोग सम्पूर्ण जनताको common benefit को लागि मात्र प्रयोग हुन सक्छ । त्यसैले नेपालको जलस्रोतको owner को नाताले देशका नागरिकहरूको हित विपरीत हुने गरी राज्यले कुनै पनि काम गर्न सक्दैन ।

संयुक्त राष्ट्र संघको (UNO) को साधारण सभाले १४ डिसेम्बर १९६२ को Resolution नं. १८०३ द्वारा UIVO ले पारित गरेको Permanent sovereignty over the natural resoures महत्वपूर्ण छ । सो resolution को धारा १, धारा २ र धारा ३ यसप्रकार छ:

1. The right of peoples and nations to permanent sovereignty over their natural wealth and resources must be exercised in the interest of their national development and of the well-being of the people of the State concerned.
2. The exploration, development and disposition of such resources, as well as

the import of the foreign capital required for these purposes, should be in conformity with the rules and conditions which the peoples and nations freely consider to be necessary or desirable with regard to the authorization, restriction or prohibition of such activities.

3. Violation of the rights of peoples and nations to sovereignty over their natural wealth and resources is contrary to the spirit and principles of the charter of the United Nations and hinders the development of international co-operation and the maintenance of peace.

उक्त Declaration ले प्रत्येक राष्ट्रलाई आफ्नो प्राकृतिक स्रोतमाथि सार्वभौम अधिकार प्रदान गर्दछ । राष्ट्रहरूले आफ्नो स्वामित्वको (ownership) प्राकृतिक स्रोतहरू आफ्नै राष्ट्रको सर्वाङ्गिक विकास र आफ्नो जनताको भलाईको लागि मात्र प्रयोग गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख छ ।

Declaration on social progress and development को धारा 3(d) मा पनि प्रत्येक सार्वभौम राष्ट्रलाई आफ्नो प्राकृतिक स्रोतमा सार्वभौम अधिकार हुने घोषणा भएको देखिन्छ । उक्त धारा 3(d) मा Permanent sovereignty of each nation over its natural wealth and resources भनिएको पाइन्छ ।

यसैगरी यहाँ संयुक्त राष्ट्र संघको साधारणसभाले ४ डिसेम्बर १९८६ मा Resoinction No ४११२८ द्वारा Adopt गरिएको Right to development को धारा १ र धारा २ को उपधारा १ र उपधारा ३ महत्वपूर्ण देखिन्छ ।

1. The right to development is an inalienable human right by virtue of which every human person and all peoples are entitled to participate in, contribute to, and enjoy economic, social, cultural and political development, in which all human rights and fundamental freedoms can be fully realized.

2. The human person is the central subject of development and should be the active participant and beneficiary of the right to development.
3. States have the right and the duty to formulate appropriate national development policies that aim at the constant improvement of the well-being of the entire population and of all individuals, on the basis of their active, free and meaningful participation in development and in the fair distribution of the benefits resulting there from.

सो Declaration ले विकासको Target मानव जाति हुनु पर्ने र प्रत्येक राष्ट्रलाई आफ्नो सम्पूर्ण नागरिकलाई समेट्ने गरी राष्ट्रिय विकास नीति बनाउने अधिकार हुने कुरा उल्लेख गर्दछ ।

१२. तसर्थ नेपालमा विद्यमान र उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत जलस्रोत राष्ट्रहितमा प्रयोग गर्न र नेपाललाई आर्थिक रूपले समृद्धिशाली बनाई आर्थिक विकासको फल सम्पूर्ण जनतामा उपलब्ध गराई जनताको जीवनस्तर उठाउने सवैधानिक कर्तव्य बोकेको नेपाल सरकारको विभागीय मन्त्रीले नेपालको स्वामित्वमा रहेको जलस्रोतको विकास गरी विद्युत उत्पादन गरी आन्तरिक आपूर्ति गर्न र बढी उत्पादन विदेशमा विक्री गर्ने उद्देश्यले गरिएको उपरोक्त निर्णयहरू कानूनअनुकूल भएको निर्णय देखियो । कुनै त्रुटि देखिएन ।

अब तेस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा यसमा निवेदकले मुख्यतय दुई कुराको जिकीर गरेको देखिन्छ:

- क) संसदको प्राकृतिक स्रोत तथा साधन समितिले Developer को Free Energy र Free Equity दिने प्रस्तावलाई समेत ध्यानमा राखी प्रस्ताव मूल्याङ्कन गर्न निर्देशन भएको, र
- ख) नेपाल सरकारले संसदीय समितिको प्राकृतिक स्रोत तथा साधन समितिको निर्देशन माने पछि प्रस्तावको मूल्याङ्कन गर्दा निवेदकले शुरुमा नै प्रस्ताव गरेको २१.९ प्रतिशत Free

Energy दिने प्रस्तावलाई समेत due weightage दिई निवेदकको प्रस्ताव मूल्याङ्कन हुनुपर्ने

१३. अब सो सम्बन्धमा हेर्दा मिसिलमा व्यवस्थापिका संसद प्राकृतिक स्रोत र साधन समितिको मिति २०६४।४।१९ को पत्र संलग्न देखिन्छ । उक्त पत्र प्राकृतिक स्रोत र साधन समितिले जलस्रोत मन्त्रालयको सचिवलाई संबोधन गरेको देखिन्छ । उक्त पत्र साथ संलग्न मिति २०६४।४।१९ को अर्को पत्रअनुसार समितिले व्यवस्थापिका संसद नियमावली २०६३ को नियम १८१ बमोजिम सरकारलाई निर्देशन दिएको भन्ने देखिन्छ । संसदीय समितिको प्राकृतिक स्रोत र साधन समितिले अरुण तेस्रोको सम्बन्धमा देहाय बमोजिम निर्देशन दिएको देखिन्छ:

- क) अरुण तेस्रो परियोजनाको हकमा लगानी कर्तालाई निर्माण गर्न दिँदा एउटा कम्पनी वा लगानीकर्तालाई एउटै मात्र आयोजना निर्माण गर्न दिने ।
- ख) लगानीकर्ता छनौट गर्दा निःशुल्क ऊर्जा (Free Energy) लाई प्राथमिकता दिँदै निःशुल्क पूँजीगत हिंसा (Free Equity) लगायत मुलुकलाई बढीभन्दा बढी फाइदा दिने अन्य आर्थिक लाभका विषयलाई समेत आधार मानी छनौट गर्ने
- ग) सरकारले लगानीकर्तासँग सम्झौता गर्दा आयोजनाको निर्माण कार्यलाई सुनिश्चितता प्रदान गर्नको लागि लगानीकर्ताहरूलाई उपयुक्त जमानत (पर्फमेन्स बण्ड) राख्न लगाउने र निर्धारित समय तालिकाभित्र कार्य सम्पन्न नगरे धितो जमानत जफत गर्ने,
- घ) आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्दा राजनीतिक दलहरू बीच राजनैतिक सहमति गरी सम्झौता गर्ने ।

१४. प्रस्तुत विषयसँग खण्ड (ख) मात्र प्रासङ्गिक देखिन्छ । सो बाहेक अन्य सम्बन्धित देखिँदैन । सुनुवाई हुँदा बहसको क्रममा

निवेदककर्तको कानून व्यवसायीहरूबाट संसदीय समितिको उक्त निर्देशनलाई आपत्ति जनाई Developer हरूको EOI को मूल्याङ्कन गर्दा स्वच्छ स्वतन्त्र मन लगाई मूल्याङ्कन गरिएन संसदीय समितिको दबावमा मूल्याङ्कन गरियो कार्यकारिणी/प्रशासनिक निर्णय गर्दा कसैको दबावमा नपरी निर्णय गर्नुपर्छ तर मूल्याङ्कन समितिले Under Dictation मूल्याङ्कन गर्नु भन्ने जोडदार जिकीर गरिएको थियो । संसदीय समिति २०६४।४।१ को निर्देशनलाई निवेदकले आपत्ती गर्न पर्ने कुनै कारण देखिएन । उक्त निर्देशन समितिले आफ्नो अधिकारभित्र रहेर आदेश दिएको देखिन्छ । नेपाल भित्र रहेको नेपाल राज्यको स्वामित्वको प्राकृतिक स्रोतमा नेपालको अधिकार हुने भन्ने जलस्रोत ऐन २०४९ मा स्पष्ट व्यवस्था भएको छ । संयुक्त राष्ट्र संघले समेत Permanent Sovereignty over the Natural Resources को प्रस्ताव पारित गरेको छ । आफ्नो स्वामित्वको प्राकृतिक स्रोतहरूको विकास गरी आफ्ना नागरिकहरूको जीवनस्तर उठाउनु प्रत्येक सार्वभौम राष्ट्रको संवैधानिक अधिकार र कर्तव्य दुवै हो । यही कुरालाई ध्यानमा राखी संसदीय समितिले सुभावा दिन र कार्यपालिकाले त्यसलाई पालना गर्दा कुनै त्रुटि हुँदैन । व्यवस्थापिका संसद नियमावली, २०६३ को नियम १८१ यस प्रकार छ

१८१. व्यवस्थापिका-संसदका समितिहरू:

सरकारलाई व्यवस्थापिका-संसदप्रति उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउन, सरकारबाट भए गरेका वा हुने काम कारवाहीलाई पारदर्शी तुल्याउने सन्दर्भमा, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियन्त्रण गरी आवश्यक निर्देशन वा राय सल्लाह दिन व्यवस्थापिका-संसदमा संविधानको धारा ५८ बमोजिम देहायबमोजिमका समितिहरू रहनेछन् । प्रत्येक समितिको नाम र कार्यक्षेत्र देहायबमोजिम हुनेछ :-

समितिको नाम	कार्यक्षेत्र
सार्वजनिक लेखा समिति	सार्वजनिक लेखा र महालेखा परीक्षकको कार्यालय अर्थ मन्त्रालय र आर्थिक योजना ।
अर्थ समिति	अर्थ मन्त्रालय र आर्थिक योजना
राज्य व्यवस्था समिति	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय, रक्षा मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय र निर्वाचन आयोग,
प्रशासन सुधार अनुगमन समिति	सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, लोकसेवा आयोग र सार्वजनिक प्रशासन ।
अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध समिति	परराष्ट्र मन्त्रालय, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय र सन्धि सम्झौताहरू ।
प्राकृतिक स्रोत र साधन समिति	वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय र जलस्रोत मन्त्रालय ।
कृषि तथा सहकारी समिति	भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय र कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय ।
शिक्षा, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या समिति	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय र शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालय ।
कानून, न्याय तथा व्यवस्थापिका-संसद सम्बन्ध समिति	कानून न्याय र व्यवस्थापिका-संसद, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र प्रत्यायोजित अधिकारबमोजिम जारी भएका नियम, विनियम र आदेश
भौतिक पूर्वाधार तथा विकास समिति	भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय ।
वातावरण सञ्चार तथा प्रविधि समिति	सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, वातावरण विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय ।
मानव अधिकार तथा सामाजिक न्याय समिति	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय ।
श्रम तथा औद्योगिक सम्बन्ध समिति	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय र श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय ।
योजना तथा स्वायत्त शासन समिति	स्थानीय विकास मन्त्रालय, राष्ट्रिय योजना आयोग ।

१५. विभिन्न १४ समिति भएपनि प्रस्तुत विवाद सम्बन्धमा नं. ६ अन्तर्गत गठित समिति सम्बन्धित समिति हो । सो समिति जलस्रोत मन्त्रालयसँग सम्बन्धित समिति हो ।

जल विद्युत विकास जलस्रोत मन्त्रालय अन्तर्गत पर्ने भन्ने कुरामाथि उल्लिखित कार्यविभाजन नियमावलीबाट स्पष्ट हुन्छ । नियम १८१ मा सरकारलाई संसदप्रति जवाफदेही बनाउन र सरकारबाट हुने वा भएका कामकारवाहीमा पारदर्शिता ल्याउन सरकारलाई निर्देशन दिनसक्ने स्पष्ट व्यवस्था भएको हुँदा प्राकृतिक स्रोत तथा साधन समितिको मिति २०६४।४।१९ र मिति २०६४।४।१४ को पत्र समितिका अधिकारक्षेत्रभित्रको पत्र हो । उक्त नियमअनुरूप नेपालको सार्वभौम संसदले कार्यपालिकालाई सुभाब दिन सक्छ ।

१६. विधायिका वा संसदमा विभिन्न विषयगत समितिहरू बनी ती समितिहरूले महत्वपूर्ण विषयमा छलफल गरी सरकारलाई सुभाब दिन जुनसुकै राजनीतिक व्यवस्थाको पनि मान्य प्रचलन नै हो । संसदीय समितिले दिएको सुभाब साधारणतया सरकारले पालना गर्दछ । तर यदि संसदीय समितिको सुभाब र सरकारको धारणा फरक भएमा सरकारले संसदीय समितिलाई आफ्नो धारणा र दृष्टिकोण जानकारी गराउँदछ र सरकारको धारणा र दृष्टिकोणको बारेमा संसदमा पुनः छलफल गरिन्छ । तर कुनै विषयमा सरकार र संसदीय समितिको धारणा फरक भई आपसी समझबाट नसुल्किएमा त्यस्तो विषय सभामुख समक्ष पेश गर्ने गरिन्छ । संसदीय व्यवस्थाको यो मान्य प्रचलन नै हो ।

१७. संसदीय समितिको सुभाब कार्यान्वयन गरी सरकारले कुनै निर्णय गर्न सक्छ । त्यस्तो सुभाब कार्यान्वयन गरी गरिएको निर्णय Under Dictation मा गरिएको निर्णय मानिदैन । सो सम्बन्धमा यहाँ MN Koul and S.L. Shakhder को Practice and Procedure of Parliament नाम गरेको पुस्तकको Parliamentary committee शिर्षकको पेज ६९२ मा भएको संसदीय समितिको सुभाबको बारेमा उल्लेख भएको कुरा उल्लेख हुन आवश्यक देखियो । संसदीय समितिको सुभाब सरकारले

कार्यान्वयन गर्ने बारेमा देहाय बमोजिम मान्य प्रचलन देखिन्छ:-

The recommendations of a parliamentary committee are normally accepted and implemented by the Government. If in regard to any recommendation the Government hold a view different from that of the committee, the Government have to apprise the committee of the reasons that might have weighed with them in not accepting or implementing the recommendation. The matter is considered by the committee and a further report, if deemed necessary, may be presented to the House.

१८. त्यसैगरी सरकार र संसदीय समितिबीच कुनै विषयमा विभेद कायम रहेमा "Where a difference of opinion between the committee and the government remains unresolved the case referred to the speaker for guidance" भन्ने उल्लेख छ । संसदीय समितिको माथि उल्लिखित पत्र मार्फत प्राप्त सुभाब सरकारलाई मान्य भई सोहीअनुसार भए गरेका काममा प्रश्न उठन सक्दैन । यदि उक्त सुभाब सरकारलाई स्वीकार्य नभएको भए सरकारले आफ्नो असहमति सभामुखसमक्ष राख्ने थियो । यसबाट संसदीय समितिको सुभाबलाई समेत मध्यनजरमा राखी पर्न आएको प्रस्ताव मूल्याङ्कन हुँदा त्यस्तो मूल्याङ्कन गैरकानूनी र अनियमित पनि हुँदैन र निवेदकको हक पनि हनन हुँदैन ।

१९. यसै प्रश्नको दोस्रो जिकीरको सम्बन्धमा हेर्दा EOI लाई respond गरी प्रस्ताव हालने developer हरूले दिन कबुल गरेको Free energy र Free Equity जस्ता आर्थिक लाभलाई समेत आधार मानी छनौट गर्ने भन्ने संसदीय समितिको सुभाबलाई सरकारले माने पछि निवेदकले शुरुमा नै प्रस्ताव गरेको Free energy र Free Equity लाई due weightage दिई निवेदकको प्रस्ताव मूल्याङ्कन गरिएन भन्ने निवेदन जिकीर देखिन्छ ।

२०. हुनत यो जिकीर प्रस्ताव मूल्याङ्कन सम्बन्धी छ । प्रस्ताव मूल्याङ्कन गर्दा अपनाउने मापदण्ड र आधारहरू तय गर्ने निर्धारण गर्ने काम कानूनी काम भनी हाल मिल्दैन । यस्तो कामलाई नीतिगत प्रशासनिक कार्य मानिन्छ । यदि विद्युत ऐन, २०४९ र उक्त ऐनअन्तर्गत बनेको विद्युत् नियमावली, २०५० मा विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ४ बमोजिम पर्न आउने प्रस्ताव मूल्याङ्कन गर्ने सम्बन्धमा मापदण्ड र आधारहरू तथा weightage लगायतको कार्यविधि तोकिएको भए कानूनमा तोकिएको कार्यविधि विपरीत प्रस्ताव मूल्याङ्कन गरी कसैलाई असर परेको भए त्यस्तो अवस्थामा प्रस्ताव पेश गर्नेहरूको प्रस्ताव मूल्याङ्कनसम्बन्धी विभिन्न विषयमा कानूनले निर्धारण गरी दिइएको weightage र मूल्याङ्कनकर्ताले दिएको अङ्क भार कानूनअनुकूल भए नभएको Procedural error को आधारमा न्यायिक पुनरावलोकन गरिने विषय बन्न सक्ने थियो होला । तर विद्युत ऐन र नियमावलीले विद्युत विकासको लागि आह्वान गरिएको Developer हरूको प्रस्ताव मूल्याङ्कन सम्बन्धमा कानूनले कुनै कार्यविधि नतोकेको हुँदा विद्युत विकासको सम्बन्धमा विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ४ बमोजिम पर्न आउने प्रस्ताव मूल्याङ्कन गर्ने सम्बन्धमा तय गरिने आधार र मापदण्ड weightage आदि नीतिगत प्रशासनिक कार्य भएकोले नेपाल सरकारलाई निवेदक लगायतका Developer हरूले प्रस्ताव गरेको विभिन्न Benefit मा कार्य दलले के कति अङ्क भार प्रदान गर्‍यो यि विशुद्ध नीतिगत र प्रशासनिक विषयमा यस अदालत प्रवेश नै गर्दैन । यसमा विशुद्ध नीतिगत र प्रशासनिक विषयमा प्रवेश गर्नु भनेको न्यायको मान्य सिद्धान्त विपरीत हुन जान्छ ।

२१. माथि उल्लेख गरी सकिएको छ के यस अदालतले राज्य वा सरकार र प्रस्तावकबीच हुने विकास निर्माणसम्बन्धी ठेक्का पट्टा लगायतका करारीय विषयमा Pre

Contractual stage मा असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत Limited Judicial Review गर्न सक्छ । करार गरिसकेपछि करारको अर्को पक्ष राज्यले Hight Handedness देखाई स्वविवेक (discretionary) अधिकारको दुरुपयोग गरी Arbitrary Decisen गरेमा वा करारको शर्तको गलत व्याख्या गरेमा अर्को पक्षलाई करारमा व्यवस्था भएबमोजिम मध्यस्थ वा अन्य कानूनी व्यवस्थाबमोजिम विवाद समाधान गराउने माध्यमको Furum उपलब्ध हुन्छ । तर Pre contractual stage मा करार भई नसकेको हुँदा यस्तो अवस्थामा सरकार वा राज्यबाट हुन सक्ने Hight Handedness र Arbitrary decision भएको छ छैन सो जाँच मात्र सीमित मात्रामा सीमित न्यायिक पुनरावलोकन गर्न सक्दछ । Pre Contractual stage मा राज्य वा सरकारबाट निवेदक जस्ता समान अवस्थाका अन्य प्रस्तावक र निवेदकबीच भेदभाव गरेको वा निवेदक विरुद्ध मात्र कुनै स्वेच्छाचारी निर्णय (Arbitrary Decision) गरेमा यस अदालतले Decision को Merit मा होइन प्रस्ताव मूल्याङ्कनकर्ताको Decision making process सम्ममा मात्र हेर्न सक्छ । तर निवेदकका सम्बन्धमा मिसिलसाथ संलग्न २०६३।१९ को कार्यदलको प्रारम्भिक प्रतिवेदन page ५ को Explanatory Note for Evaluation purposes Arun III Hydro Electric project को क्रमसंख्या ११, १२ र १३ मा Evaluation मूल्याङ्कन गर्दा निवेदकको Free Energy को प्रस्तावलाई पनि weightage दिइएको देखिँदा निवेदकको जिकीर आधारहीन देखिएकाले यसमा अरु विचार गरिरहन परेन ।

२२. अब चौथो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा यसमा निवेदकको मुख्य जिकीर निवेदकले शुरु प्रस्ताव गर्दा नै २१.९ प्रतिशत Free energy को प्रस्ताव गरेको तर विपक्षी सतलेज जल विद्युत् निगमले ४.५ प्रतिशत मात्र free energy प्रस्ताव गरेकोले निजलाई आफ्नो प्रस्ताव परिवर्तन गर्न मौका प्रदान गर्न नहुने र

निवेदकले शुरुमा नै २१.९ प्रतिशत Free energy को प्रस्ताव गरेकोले निवेदक स्वतः छनौटमा पर्नु पर्ने भन्ने जिकीर गरेको देखिन्छ ।

२३. सरकारले सरकारको कुनै काम गर्न प्रस्ताव, वा बोलपत्र आह्वान गरी बोलपत्र दाताहरूमध्येबाट कुनै एक छनौट गरी छनौट गरिएको व्यक्तिसँग सम्झौता वा करार गरी काम गराउने कार्य वास्तवमा आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित व्यापारिक कारोवार नै हो । अवस्थाअनुसार यसलाई economic development agreement पनि भनिन्छ । यस्ता करार वा सम्झौता राज्यले Statutory power अन्तर्गत गर्दछ । राज्यको तर्फबाट प्रस्तावक वा बोलपत्रदाता छनौट गरी करार सम्पन्न गरी काम गराउने सबै कार्यमा राज्य वा सरकारले आफ्नो हित हेरेकै हुन्छ । यसरी प्रस्तावकहरू मध्येबाट वा बोलपत्रदाताहरूबाट छनौट गर्ने कार्यमा राज्य वा सरकारले प्रस्ताव वा बोलपत्रमा आफ्नो शर्त तोक्न सक्छ । त्यसरी तोकिएको शर्त करारिय प्रकृतिको हुने कुरामा कानून involve नहुने हुँदा न्यायिक पुनरावलोकनको विषय हुँदैन । प्राप्त विभिन्न प्रस्ताव वा बोलपत्रहरू मध्ये कुनैलाई छनौट गर्नु अगाडि नै राज्य वा सरकारले प्रस्तावक वा बोलपत्रदातासँग वार्ता गर्न सक्छ । प्रस्तावक वा बोलपत्रको मूल्याङ्कन गर्ने कार्यमा प्रस्तावक वा बोलपत्रदाताले दिन मञ्जूर गरेको Benefit मात्र शर्त वा प्रस्ताव छनौटको एकमात्र Criteria हुन सक्दैन । प्रस्ताव वा बोलपत्र आह्वानको शर्त जे जस्तो भए पनि राज्य वा सरकारले आफ्नो अडानमा लचकता देखाउन वा दावी छाड्न पनि सक्छ । राज्य वा सरकारको तर्फबाट गरिने आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित यस्ता करार वा ठेक्का पट्टामा प्रस्ताव वा बोलपत्रदाता छनौट गर्न प्रस्ताव वा बोलपत्रदाताले सबभन्दा कम मूल्यमा काम सम्पन्न गर्ने वा आपूर्ति गर्ने शर्त वा सबभन्दा बढी Benefit दिने प्रस्ताव वा शर्तको आधारमा मात्र प्रस्तावक वा

बोलपत्र छनौट गरिँदैन । यि नीतिगत कुराहरू हुन् ।

२४. देशमा भएको प्राकृतिक स्रोतको विकास गर्ने लगायतका आर्थिक विकास गर्नेसम्बन्धी अन्य कार्यमा राज्य वा सरकारले महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । वास्तवमा भन्ने हो भने ठूलो संख्यामा धनराशी खर्च हुने ठूला ठूला आयोजनाहरूको सञ्चालन नै राज्य र सरकारबाट हुन्छ । राज्यले नै कुनै काम गर्ने इजाजत पत्र अनुमतिपत्र जारी गर्दछ । राज्यले नै कुनै चिज वा वस्तुको quota निर्धारण गर्दछ । राज्यले नै सडक, पानी, विद्युत आयोजना जस्ता आर्थिक विकासका ठूला ठूला पूर्वार्धार स्वरूपका विकास आयोजना निर्माण गर्दछ । त्यस्ता सबै कार्यहरूमा राज्य आफै संलग्न नभई राज्यले Private sector वा सरकारी स्वामित्वको विदेशी वा स्वदेशी Company वा developer हरू छनौट गरी त्यस्ता Company वा developer हरूसँग करार गरी वा अनुमतिपत्र वा इजाजत पत्र जारी गरि त्यस्ता Company वा developer हरूबाट पनि काम गराउँदछ । सो गर्दा राज्यले स्वेच्छाचारी निर्णय मात्र गर्न सक्दैन । तर राज्य वा सरकारको तर्फबाट छनौट हुने प्रस्तावक वा बोलपत्रदातालाई वा राज्यको तर्फबाट दिने इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र वा राज्यको तर्फबाट दिइने ठेक्कामा राज्यको सर्वोत्तम हित हेर्न सक्दछ र हेर्नु पनि पर्दछ । यसमा प्रस्तावक वा बोलपत्रदाताको उजूर बाजूर गर्ने हक हुँदैन । मूल्याङ्कनकर्ता र निर्णयकर्ता यसबाट निर्देशित हुनुपर्दछ । प्रस्ताव वा बोलपत्र मूल्याङ्कन गर्ने कार्यमा मूल्याङ्कनकर्ता र वा निर्णयकर्ताको स्वेच्छाचारिता छ वा छैन सो हदसम्म मात्र संविधानको धारा १३ को समानताको हक आकर्षित हुन्छ । धारा १३ को समानताको हक भन्नाले समान र समानबीच भेदभाव गर्न नहुने मात्र होइन स्वेच्छाचारी निर्णय पनि धारा १३ विपरीत हुन्छ । यो कुरा निवेदक लगायत नेपाल सरकारले पनि बुझ्नुपर्दछ ।

प्रस्ताव वा बोलपत्र आह्वान गरी त्यसको मूल्याङ्कन गरी ठेक्का पट्टा दिने सम्बन्धमा राज्य वा सरकारी निर्णयमा मनपरीपन स्वेच्छाचारीपनको आभाष पनि हुन हुन्न भन्ने सम्बन्धमा यहाँ भारतको सर्वोच्च अदालतको R.D. Shetty v. International Airport Authority (1979)3 SCC 489 को मुद्दामा स्थापित सिद्धान्त यहाँ उल्लेख गर्नुपर्ने हुन आयो । उक्त मुद्दामा भारतको सर्वोच्च अदालतले "The power or discretion of the government in the matter of grant of largess including award of jobs, contracts, quotas, licenses, etc. must be confined and structured by rational, relevant and non-discriminatory standard or norm and if the government departs from such standard or norm in any particular case or cases. the action of the government would be liable to be struck down, unless it can be shown by the government that the departure was not arbitrary but was based on some valid principle which in itself was not irrational, unreasonable or discriminatory." भन्ने व्याख्या गरेको देखिन्छ ।

२५. निवेदकको जिकीरबमोजिम निवेदकले शुरुमा नै २९.९ प्रतिशत Free energy को प्रस्ताव गरेको तर विपक्ष सतलेज जल विद्युत् निगमले शुरुमा ४.९ प्रतिशत मात्र Free energy प्रस्ताव गरेकाले सरकारले विपक्षी सतलेजसँग Negotiation नै गर्न नहुने र निवेदक स्वतः छनौट हुनुपर्ने भन्ने नै हो । यो given situation वास्तविकता समेत देखिन्छ । अर्थात् निवेदकले शुरुमा नै २९.९ प्रतिशत Free Energy प्रस्ताव गरेको तर विपक्षी सतलेज जल विद्युत् निगमले शुरुमा ४.९ प्रतिशत मात्र प्रस्ताव गरेको वास्तविकता देखिन्छ । करार गरी दिइने ठेक्कापट्टा Private law domain भित्र पर्ने विषय हो । Public law domain अन्तर्गत पर्ने विषय नभएपनि Evaluation process र छनौट प्रक्रियामा Reasonable र Relevant कुरा लाई छाडेर Unreasonable र Irrelevant कुरालाई

आधारमा लिएर मूल्याङ्कन गरिएको वा छनौट भएको हो भने त्यस्तो अवस्थामा यस अदालतले धारा १०७(२) को असाधारण अधिकार प्रयोग गरी न्यायिक पुनरावलोकन गर्न सक्दछ । अब यस प्रसंगमा शुरुमा ४.९ प्रतिशत मात्र Free Energy प्रस्ताव गर्ने विपक्षी सतलेज जलविद्युत् निगमको प्रस्ताव मूल्याङ्कन र गर्ने निर्णय र कार्यमा Unreasonable र Irrelevant element देखिएन ।

सो सम्बन्धमा विपक्षी बनाइएको जलस्रोत मन्त्रालयको लिखित जवाफ हेर्दा लिखित जवाफ यसप्रकार छ :-

२६. अरूण-३ जलविद्युत् आयोजना, निर्माण सञ्चालन तथा हस्तान्तरणको सिद्धान्त तथा मान्यताबमोजिम विकास गर्ने उद्देश्यले इच्छुक प्रवर्धकहरूलाई मनसायपत्र पेश गर्न आह्वान गरेको सूचनाबमोजिम योग्य भई सतलज जलविद्युत् विकास निगम छनौट भएको हो । निजी कम्पनीलाई आह्वान गरेकोमा भारतीय सरकारी कम्पनीलाई छनौट गरिएको छ भन्ने रिट निवेदकको दावी सम्बन्धमा सन् १८ डिसेम्बर २००६ मा प्रकाशित सूचनाको General conditions and instructions को १ नं. मा "In this context, the developers shall mean a company or consortium of companies in the private sector of Nepal or any foreign origin भनी उल्लेख गरेको हुँदा जलविद्युत् आयोजनाहरू विकास गर्नको लागि विदेशी उत्पत्तिको हकमा सरकारी वा निजी क्षेत्रको दुवैलाई मान्यता दिने किसिमले समावेश गरेको छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६ को उपधारा (१) बमोजिम नेपाल सरकार पक्ष हुने सन्धि वा सम्झौताको सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन कानूनद्वारा निर्धारण भएबमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था भएकोले सो सम्बन्धमा नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा २ बमोजिम सन्धि हुनको लागि दुई वा दुईभन्दा बढी राज्यहरू वा कुनै राज्य र अन्तर सरकारी संगठनबीच लिखित रूपमा सम्झौता हुनुपर्छ । नेपाल सरकार र विदेशमा

स्थापित कम्पनीसँग भएको समझदारीलाई दुई मुलुकबीचको सन्धिको दर्जा दिन मिल्दैन । अहिलेको करार व्यवस्थापिका संसदबाट अनुमोदन हुनुपर्ने अवस्थाको होइन ।

२७. राज्य वा सरकारले प्रस्ताव वा बोलपत्र आह्वान गरी कुनै काम गराउने वा ठेक्का दिने सिलसिलामा प्रस्तावक वा बोलपत्रदाता छनौट गर्ने काममा प्रस्तावक वा बोलपत्रदाताले दिने Benefit वा अरुभन्दा कम लागतमा काम गरी दिने मात्र छनौट वा Evaluation Criteria हुन सक्दैन भनी माथि विस्तृत विवेचना गरिसकिएको छ । नेपाल अपार जलस्रोतको देश भनी चिनिन्छ । तर अपार जलस्रोतको दाँजोमा Harness गरिएको क्षमता हेर्दा नेपाललाई प्रकृतिले दिएको Energy पनि पूरा प्रयोग गर्न सकेको देखिदैन । यसको प्रमाण दिनहुँको Load shedding र भारतबाट विद्युत आयात गर्ने परेको वास्तविकता हो । कार्य दलले पेश गरेको १४ वैशाख २०६४ को प्रतिवेदन हेर्दा उक्त प्रतिवेदनको पृष्ठ ८ मा अरुण तेस्रो जलविद्युत् आयोजनाको लागि प्रस्ताव पेश गर्ने ९ प्रस्तावक Developer हरूको प्रस्ताव मूल्याङ्कनको प्राप्तांक प्रतिशत उल्लेख भएको देखिन्छ ।

२८. प्रतिवेदनको पृष्ठ ८ बाट अरुण तेस्रोको लागि जम्मा ९ प्रस्तावकहरूले प्रस्ताव पेश गरेको देखिन्छ । ९ प्रस्तावक मध्ये क्रमसंख्या १ देखि ५ सम्मका ५ प्रस्तावकले उर्तीणांक प्राप्त गर्न सकेको र बाँकी ४ ले उर्तीणांक नै प्राप्त गर्न नसकेको भन्ने देखिन्छ । उर्तीणांक प्राप्त गर्ने पाँच प्रस्तावकमध्ये विपक्षी बनाइएको सतलेज जलविद्युत् निगमले ८३.४० प्रतिशत र निवेदक जिन्दल स्टील एण्ड पावर लि.ले ८२.८० प्रतिशत प्राप्त गरी विपक्षी सतलेज जलविद्युत् नियम दोस्रो स्थानमा र निवेदक जिन्दल स्टील एण्ड पावर लिमिटेड तेस्रो स्थानमा रहेको देखिन्छ । नेपाल सरकारले मूल्याङ्कनमा दोस्रो स्थानमा आउने विपक्षी सतलेज जलविद्युत् निगम Negotiation गरी Free Energy २१.९ प्रतिशत प्राप्त गरेको

भन्ने लिखित जवाफ मौन भएपनि निवेदनबाट नै सो कुरा देखिन्छ ।

२९. यहाँ विचारणीय कुरा के छ भने निवेदक जिन्दल स्टील एण्ड पावर लि. अरुण तेस्रोको लागि प्रस्तावक मध्येका एक प्रस्तावक हुन् । मूल्याङ्कनमा निवेदक सतलेज जल विद्युत् निगम भन्दा तल परेको देखिन्छ । प्रस्तावक वा बोलपत्र पेश गर्दैमा करारीय हक सिर्जना भई हाल्ने होइन । प्रस्तावक वा बोलपत्र दाताको हक केवल भेदभावपूर्ण नगरिनेसम्म मात्र सीमित हुन्छ । यस्तो अवस्थामा नेपाल सरकारले नेपाल राज्यको जलस्रोतको Owner को हैसियतले दोस्रो बढी अङ्क प्राप्त गर्ने विपक्षी सतलेज जलविद्युत् निगमसँग Negotiation गरी उसको ४.९ प्रतिशत Free Energy को प्रस्तावलाई बढाई २१.९ प्रतिशत Free Energy प्राप्त गर्न सफल भई दोस्रो बढी अङ्क प्राप्त गर्ने विपक्षी सतलेज जलविद्युत् निगमसँग MOU गरी निजलाई अरुण तेस्रोको सर्भेक्षण गर्न इजाजत पत्र दिने नेपाल सरकारको निर्णय र प्रदान गरिएको मिति २०६५।४।३ को अनुमतिपत्रमा Arbitrariness वा malafideness वा malice आदिको कुनै element नदेखिएकाले उक्त निर्णयमा कुनैपनि त्रुटि देखिएन । Free Energy बढी प्रतिशत प्रस्ताव गर्दैमा छनौट हुने हक प्राप्त हुँदैन । कसलाई छनौट गर्ने वा के आधारमा छनौट गर्ने भन्ने कुरा प्रस्ताव आव्हानकर्ताको स्वविवेकिय अधिकारको कुरा हुँदा निवेदकले उठाए बमोजिमको कुनै कानूनी त्रुटि देखिएन ।

अब पाँचौं प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा यसमा निवेदनको मुख्य जिकीर यसप्रकार छ:-

- क) विपक्षी सतलेज जलविद्युत् नियम भारत सरकारको स्वामित्व भएको कम्पनी भएकोले मिति २ मार्च २००८ मा भएको MOU सम्झौता सरह हुने,
- ख) MOU भारत सरकारसँग गरेको सम्झौतासरह भएकोले नेपालको अन्तरिम

संविधान २०६३ को धारा १५६ (१)(२)(घ) को संवैधानिक प्रक्रिया पूरा नगरी जलस्रोतको बाँडफाँड गर्न नमिल्ने ग) निजी कानूनी व्यक्तिको मान्यता दिए र सामान्य करारको माध्यमबाट प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड गरी दीर्घकालिन असर पर्ने कार्य गर्ने अधिकार विपक्षी नेपाल सरकारलाई नभएको।

३०. यस पाँचौं प्रश्नको माथिको खण्ड (क)(ख)(ग) को कुराहरूलाई समग्रमा Clubbing गरी Deduce गर्दा नेपाल सरकारले भारत सरकारको स्वामित्व भएको विपक्षी सतलेज जलविद्युत् निगमसँग प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड गर्ने सन्धि गऱ्यो र उक्त सन्धिलाई संवैधानिक प्रक्रिया पूरा नगरीकनै लागू गऱ्यो भन्ने हो। अब सो सम्बन्धमा हेर्नुपर्ने हुन आयो।

३१. सन्धि वा सम्झौताको संसदीय अनुमोदन गर्ने प्रावधान नेपालको संवैधानिक इतिहासमा पहिलोपल्ट नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले गऱ्यो वर्तमान अन्तरिम संविधानले पनि त्यसलाई निरन्तरता दिएको छ। २०५० तिर पनि विश्व बैंकको ऋण सम्झौतामा अरुण तेस्रो जलविद्युत् आयोजना सञ्चालनको प्रस्ताव भएको थियो। अरुण तेस्रो सम्बन्धमा तत्कालीन संविधानको धारा १६ को सुसूचित हुने अधिकारअन्तर्गत यस अदालतमा रिट निवेदन पर्न आयो। त्यसपछि प्रायः प्रत्येक जलविद्युत् आयोजना सञ्चालनमा नेपाल सरकार र विदेशी Developer बीच भएको सम्झौता वा MOU मा तत्कालीन संविधानको धारा १२६ र वर्तमान संविधानको धारा १५६ विपरीत हुने गरी संसदीय अनुमोदन हुनुपर्नेमा संसदीय अनुमोदन नै नगरी सरकारले सन्धि लागू गऱ्यो MOU बढर गरी पाउँ भनी रिट निवेदन पर्ने आउने गरेको देखिन्छ। देशभित्र रहेको प्राकृतिक स्रोतको विकास गर्न विदेशी पूँजी आवश्यकता पर्दछ। विदेशी पूँजीका लागि विदेशी लगानीकर्ता आकर्षण गर्नुपर्ने हुन्छ। विदेशी लगानीकर्ता कानूनी विवादमा फस्न

चाहँदैन। यसरी विद्युत् विकास सम्बन्धी प्रत्येक MOU मुद्दाको विषय बन्ने हो भने नेपालमा Foreign Direct Investment लगायत कुनै पनि विदेशी लगानीकर्ता आकर्षित हुदैनन्।

३२. नेपाल जलस्रोतको धनी राष्ट्रहरू मध्ये ब्राजिल पछिको दोस्रो राष्ट्रमा पर्दछ भन्ने कुरा बालबालिकाले विद्यालयमा अध्ययन गर्दछन्। प्रकाशित तथ्याङ्कअनुसार यदि सबै स्रोतको Harness गर्ने हो भने नेपालमा ८६ हजार मेघावाट भन्दा बढी विद्युत् उत्पादन हुन सक्तछ भनिन्छ। तर जलस्रोतको अपार धनी राष्ट्र भनिने नेपाल आज Load Shedding ले अँध्यारो मात्र होइन विद्युत् आयात गर्नुपर्ने अवस्थामा रहेको छ। विशेषज्ञहरूको भनाइअनुसार नदीको स्रोत हिमाल वा Glacier हो। वातावरण विशेषज्ञको भनाइअनुसार विश्व अहिले Green House Effect को कारण बढ्दो तापक्रमको मार भोग्दै छ। भनिन्छ, विश्व तापक्रम वार्षिक २ डिग्री सेल्सियसले बढ्दैछ। Global Warming को कारण Glacier हरू पगलन थालेको र हिमालमा जुन मात्रामा हिउँ पर्नु पर्ने हो सो मात्रामा हिउँ पनि नपरेको भनी वातावरण विदहरूको भनाई रहेको पाईन्छ। जसको कारण समयमा नै harness गर्न नसक्दा नेपालमा यस्तोपनि दिन नआओस कि green house effect र global warming को कारण नेपालमा glacier हरू पगलेर नेपालका नदीनालाहरूमा पानी कम हुन गई यसले आफ्नो जलस्रोतको क्षमता नै नगुमाओस।

३३. प्राकृतिक स्रोतको समयमै बुद्धि पुऱ्याई योजना बनाई योजनाबद्ध विकास गरी सदुपयोग गर्दा १९६० को दशकसम्म भण्डै भण्डै नेपालको आर्थिक अवस्था जस्तै आर्थिक अवस्था भएका मध्यपूर्वका कतिपय राष्ट्रहरूको per capita income को हिसाबले आज धनी विकसीत र उन्नत राष्ट्रको पंक्तिमा पुगेका देखिन्छ। साउदी अरबेया, कुवेत, इराक, इरान, लिविया, भेनेजुयला लगायतका राष्ट्रहरू देशमा रहेका खनिज स्रोत पेट्रोलियमको विकासको कारण धनी राष्ट्रहुन

पुगेको देखिन्छ । OPEC का सदस्य राष्ट्रहरूको आजको विश्वमा विभिन्न मुलुकहरू उपर र Energy market मा यस्तो प्रभुत्व छ कि when the oil market sneezes the world catches a cold भनिन्छ । ती राष्ट्रहरूमा उत्पादीत तेलले आज धेरै हदसम्म विश्व अर्थतन्त्रमा नियन्त्रित हुन्छ । देशमा प्रकृतिले वरदानस्वरूप दिएको प्राकृतिक स्रोतको समयमै सदुपयोग गर्ने हो भने गरीब राष्ट्रपनि चाँडै धनी सम्पन्न र welfare state बनेको देखिन्छ । नेपालभित्र रहेका जलस्रोत लगायत अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको विकास गर्ने कार्यमा शुरूमा pre contractual stage मा नै अदालतमा मुद्दाको रूपमा विवाद खडा हुने गरेको देखिन्छ । यसले investor, developer, financier, contractor हरू लगानी गर्नमा Discourage हुन पुग्दछन । आयोजनालाई विवाद गरी विवादको रूपमा अदालतमा पुगेमा यस्तो कार्यले F.D.I. तर्सिने मात्र होइन नेपालो आर्थिक विकास नै पछ्याडि पर्ने जान्छ । यसकारण समेतले गर्दा प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी के कस्तो सन्धि वा सम्झौता तत्कालीन संविधानको धारा १२६ र वर्तमान संविधानको धारा १५६ अनुसार संसदले अनुमोदन गर्नुपर्ने हो, सो सम्बन्धमा व्याख्या गरी नसकेको हुँदा सो सम्बन्धमा स्पष्ट व्याख्या गरी यस्तो विवाद बारम्बार नउठुन र २ मार्च २००८ मा नेपाल सरकार र विपक्षी सतलेज जलविद्युत् निगमबीच भएको MOU ले प्राकृतिक स्रोतको वाडफाड गर्छ, गर्दैन र सो MOU संसदले अनुमोदन गर्न पर्छ, पर्दैन सो समेत व्याख्या हुनुपर्ने देखियो ।

सो सम्बन्धमा धारा १५६ यसप्रकार छ :-

१५६. सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन: (१) नेपाल राज्य वा नेपाल सरकार पक्ष हुने सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन कानूनद्वारा निर्धारण भएबमोजिम हुनेछ ।

(२) उपधारा (१) बमोजिम कानून बनाउँदा अन्य कुराको अतिरिक्त देहायका विषयका सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन व्यवस्थापिका-संसदमा तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्यहरूको दुई तिहाई बहुमतले गर्नुपर्ने शर्त राखिनेछ:-

- क) शान्ति र मैत्री,
- ख) सुरक्षा एवं सामरिक सम्बन्ध,
- ग) नेपाल राज्यको सीमाना, र
- घ) प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको उपयोगको बाँडफाँड ।

तर खण्ड (क) र (घ) मा उल्लिखित विषयका सन्धि वा सम्झौतामध्ये राष्ट्रलाई व्यापक, गम्भीर वा दीर्घकालीन असर नपर्ने साधारण प्रकृतिका सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन व्यवस्थापिका-संसदको बैठकमा उपस्थित सदस्यहरूको साधारण बहुमतबाट हुन सक्नेछ ।

(३) यो संविधान प्रारम्भ भएपछि हुने कुनै सन्धि वा सम्झौता यस धारा बमोजिम अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन नभएसम्म नेपाल सरकार वा नेपाल राज्यको हकमा लागू भएको मानिने छैन ।

(४) उपधारा (१) र (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि नेपाल राज्यको प्रादेशिक अखण्डतामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै सन्धि वा सम्झौता गरिने छैन ।

३४. उपधारा १ मा नेपाल पक्ष हुने सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन सम्मिलन स्वीकृति वा समर्थन कानूनद्वारा निर्धारित हुने व्यवस्था भएको देखिन्छ, भने उपधारा (२) मा उपधारा (२) कै खण्ड (क) देखि खण्ड (घ) सम्मका सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन सम्मिलन स्वीकृति वा समर्थन संसदको दुई तिहाई बहुमतले गर्नुपर्ने शर्त राखिने भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । उपधारा (२) को खण्ड (क) (ख)

(ग) र (घ) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले खण्ड (क) को शान्ति र मैत्री र खण्ड (घ) को प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको उपयोगको बाँडफाँडको सन्धिको हकमा यदि त्यस्तो सन्धिले राष्ट्रलाई व्यापक असर गम्भीर असर वा दीर्घकालिन असर नपर्ने साधारण प्रकृतिको भए संसदले साधारण बहुमतबाटै अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन हुन सक्ने धारा १५६(२) को व्यवस्था देखियो ।

३५. प्रस्तुत निवेदन प्राकृतिक स्रोतसँग सम्बन्धित हुँदा धारा १५६(२)(घ) को सम्बन्धमा मात्र विवेचना गरे पुग्ने देखियो । धारा १५६(२)(घ) मा प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको उपयोगको बाँडफाँड गर्ने सन्धि मात्र संसदले अनुमोदन गर्नुपर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । खण्ड (घ) लाई कानून व्याख्याको मान्य सिद्धान्त अनुसार धारा १५६ को सबै व्यवस्था पढेर harmonious interpretation गर्नुपर्दछ । धारा १५६(२)(घ) हेर्दा प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी सन्धि देहायको दुई अवस्थामा मात्र अवस्था हेरी दीर्घकालीन असर पर्ने वा साधारण प्राकृतिको के हो अवस्थाअनुसार संसदीय अनुमोदन आवश्यक पर्ने देखिन्छ ।

धारा १५६(२)(घ) मा प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको उपयोगको बाँडफाँड भन्ने छ । धारा १५६(२)(घ) को दुई अवस्था यस प्रकार छ :-

- क) प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड र
- ख) प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड

३६. खण्ड (घ) को बाँडफाँड शब्द प्राकृतिक स्रोत र उपयोग दुवैको लागि Commoun हो भने प्राकृतिक स्रोत र प्राविधिक स्रोत उपयोग एउटै होइन । बेगलाबेगलै अवस्था हो । निवेदकको जिकीर हेर्दा प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी जुनसुकै सन्धि वा सम्झौता संसदीय अनुमोदन हुनुपर्ने भन्ने देखिन्छ । यदि संविधान निर्माताको उद्देश्य निवेदकले जिकीर गरेसरह प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी जुनसुकै सन्धि वा सम्झौता मा संसदीय अनुमोदन आवश्यक पर्ने

भए खण्ड (घ) मा बाँडफाँड शब्द राखिने थिएन । खण्ड (घ) को वर्तमान व्यवस्थाको सट्टा देहाय बमोजिमको खण्ड (घ) हुने थियो ।

(घ) प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको उपयोगको बाँडफाँडको वर्तमान व्यवस्थाको सट्टा “प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको उपयोग सम्बन्धी” “बाँडफाँड” शब्दको सट्टा “सम्बन्धी” शब्द राखिने थियो । यसप्रकार खण्ड (घ) भइदिएको भए खण्ड (घ) को यसरी व्याख्या गर्नुपर्ने थियो ।

क) प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी र

ख) प्राकृतिक स्रोतको उपयोगसम्बन्धी

यदि यस्तो भइदिएको भए प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी जुनसुकै सन्धि वा सम्झौतामा संसदीय अनुमोदन mandatory हुने थियो । माथि उदाहरणको लागि प्रस्तुत गरिएको जस्तो व्यवस्था धारा १५६(२)(घ) मा भएको भए निवेदकले जिकीर गरेसरह प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी सम्झौता हुनासाथ संसदीय अनुमोदनको लागि पेश गरी संसदीय अनुमोदन गरेपछि मात्र सन्धि कार्यान्वयन हुन सक्छ । प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी जुनसुकै सन्धि वा सम्झौताको संसदीय अनुमोदनको व्यवस्था संविधान निर्माताले नगरेको केवल प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड र प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड गर्ने गरी गरेको सम्झौता मात्र संसदीय अनुमोदन गर्नुपर्ने व्यवस्था संविधान निर्माताले गरेको भन्ने कुरा खण्ड (घ) बाट नै स्पष्ट हुन्छ ।

३७. धारा १५६(२)(घ) को व्यवस्था प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड वा प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड गर्ने गरी भएको सन्धि वा सम्झौता भन्ने मात्र संसदीय अनुमोदन हुनुपर्ने व्यवस्था भएको हो । बाँडफाँड गर्ने व्यवस्था नभएको सन्धि वा सम्झौता संसदीय अनुमोदन हुनुपर्ने देखिएन ।

३८. प्राकृतिक स्रोत भन्नाले नेपाल राज्य भित्र रहेको जलस्रोत, हावा, हिमाल, वनसम्पदा, जमिन बन्धु जन्तु Flure & fauna खनिज पदार्थ, सुर्य किरण, भूमि, आदि पर्दछन् ।

यस्ता प्राकृतिक स्रोतको राज्य वा सरकार भनेको Custodian मात्र हो । यस्ता प्राकृतिक स्रोत एवं सम्पदाको Public Trust doctrine अन्तर्गत राज्य र सरकार Trustee सम्म मात्र हो । यस्ता प्राकृतिक स्रोतहरू सार्वजनिक सम्पत्ति भएको कारण आम नेपाली नागरिकको सार्वजनिक हितको लागि मात्र राज्यले विकास एवं उपयोग गर्न सक्छ । त्यस्तो Public Trust doctrine अन्तर्गत प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड हुने गरी भएको सन्धि वा सम्झौता मात्र Check & Balance को सिद्धान्तअनुसार संसदीय अनुमोदन गरिनु पर्ने व्यवस्था भएको हो ।

३९. प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड र प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड गर्ने व्यवस्था नभएको सन्धि वा सम्झौता पनि संसदीय अनुमोदन आवश्यक पर्ने भन्ने कुरा धारा १५६ मा भएको देखिँदैन । प्राकृतिक स्रोतको विकासमा विभिन्न चरणहरू हुन्छन् । प्रत्येक राष्ट्रलाई प्रकृतिले विभिन्न स्रोतहरू दिएको छ भन्दैमा सबै स्रोतहरू व्यापारिक दृष्टिकोणबाट लाभदायक नहुन सक्छ । राज्यले जनताले तिरेको करबाट विकास गर्नुपर्ने प्राकृतिक स्रोत आर्थिक दृष्टिले पनि लाभदायक हुनुपर्छ । वर्तमान Cost conscious र market economy मा आधारित राज्यले साधारणतया: प्राप्त हुने लाभ भन्दा बढी खर्च हुने गरी गरी प्राकृतिक स्रोतको विकास गर्दैन ।

४०. प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्न लगानी आवश्यक पर्दछ । आजको राज्यले विकास गर्न लाग्ने खर्च र त्यसबाट हुने लाभलाई हेरेर खर्चभन्दा लाभ बढी हुने भएमा मात्र विकास गर्दछ । कुनै पनि प्राकृतिक स्रोतको विकास गरि उपयोग गर्नसक्ने अवस्थासम्म आइपुग्न विभिन्न चरणहरू पार गर्नु पर्दछ ।

४१. प्राकृतिक स्रोतको उपयोग आर्थिक र प्राविधिक रूपले सम्भव छ छैन भन्ने यकीन गर्न संभाव्यता अध्ययन र सर्भेक्षण आदि गर्नुपर्ने हुन्छ । संभाव्यता अध्ययन र सर्भेक्षण कार्य

सम्पन्न गरेपछि मात्र त्यसलाई उपयोगमा ल्याउने वा नल्याउने भन्ने राज्यले नीतिगत निर्णय गर्दछ । आर्थिक विकासको लागि प्राकृतिक स्रोतको विकास आवश्यक पर्दछ । त्यस्तो कार्य कार्यकारिणी, प्रशासकीय domain भित्रका कुराहरू हुन् । प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको लागि आर्थिक रूपले लाभदायक छ छैन भनी प्रारम्भिक सर्भेक्षण अध्ययन गर्ने कार्य कार्यपालिकाको नीतिगत कुराहरू हुन् । कार्यपालिकाको यस्ता आर्थिक विकाससम्बन्धी नीतिगत Domain का प्रारम्भिक कुरा जसमा प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड र प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड गर्ने अवस्था आइपुगेको हुँदैन । केवल प्रारम्भिक अध्ययन र सर्भेक्षणको अवस्था हुन्छ । त्यस्तोमा पनि संसदीय अनुमोदन गर्नुपर्छ भन्ने जिकीर आधारहित हो । कार्यपालिकाको Domain भित्र पर्ने आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित यस्ता नीतिगत कुरामा धारा १५६ अनुसार संसदीय अनुमोदन आवश्यक पर्दछ भन्नु भनेको Separation of power कै विपरीत व्याख्या गर्नु हुन्छ । संभाव्यता अध्ययनको लागि सर्भेक्षण गर्न अनुमति प्रदान गरेको आधारमा अध्ययन गरी प्राप्त प्रतिवेदनलाई सरकारले स्वीकार गरी जब सरकारले प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड वा प्राकृतिक स्रोतकै बाँडफाँड गर्ने गरी प्रस्तावक वा developer संग सम्झौता हुन्छ तब मात्र संसदीय अनुमोदनको संवैधानिक प्रश्न खडा हुन्छ । यो कुरा निवेदकले बुझ्नुपर्छ ।

४२. नेपाल सरकार र विपक्षी सतलेज जल विद्युत नियमबीच भएको MOU जलस्रोतको बाँडफाँड वा जलस्रोतबाट उत्पादित हुने जलविद्युतको उपयोगको बाँडफाँडसम्बन्धी नभई विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ४(१) बमोजिम विद्युत उत्पादनको सर्भेक्षणको लागि मात्र अनुमतिपत्र प्रदान गरिएको हुँदा यस्तो सर्भेक्षण अनुमतिपत्र सम्बन्धी MOU पनि संविधानको धारा १५६ बमोजिम संसदीय अनुमोदन हुनपर्ने वा

सरकारले संसदलाई छल्यो संसदमा पेस नै नगरी लागू गन्यो भन्ने जिकीर गलत सावित हुन्छ ।

४३. धारा १५६ को सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन गर्ने व्यवस्था शक्ति सन्तुलनमा आधारित व्यवस्था हो । कार्यपालिकाले व्यवस्थापिकाले बनाएको कानून लागू गर्दछ र व्यवस्थापिकाले कानून बनाउँछ र न्यायपालिकाले व्यवस्थापिकाले बनाएको कानूनको व्याख्या गर्दछ । यो सामान्य प्रारम्भिक कुरा हो । लिखित संविधान भएको प्रायः सबै राष्ट्रको संविधानले कार्यपालिका व्यवस्थापिका र न्यायापालिकाको काम कर्तव्य अधिकार बेग्लाबेग्लै तोकिदिएको हुन्छ । एकले अर्काको कार्यक्षेत्रमा प्रवेश र हस्तक्षेप गर्न पाउँदैन । लिखित संविधानले कार्यपालिकीय अधिकार कार्यपालिकामा, व्यवस्थापिकीय अधिकार व्यवस्थापिकामा र न्यायापालिकीय अधिकार न्यायापालिकामा निहित गरेको हुन्छ । Check & Balance को व्यवस्था अन्तर्गत बाहेक राज्यका ती तीन अंगहरू एक अर्काबाट स्वतन्त्र र अलग छन् । एक अर्काको अधिकारमा एक अर्काले दखल दिन सक्दैन । तर अपवादको रूपमा Check & Balance लाई लिइन्छ । हाम्रो सम्बन्धमा धारा १५६ र धारा १५५ को व्यवस्था यस कुराको अर्थात Check & Balances को व्यवस्थाको उदाहरण हो ।

४४. सन्धि गर्ने अधिकारलाई कार्यपालिकीय अधिकार मानिन्छ । कार्यपालिकाले विदेशी सार्वभौम राज्य वा INGO आदिसँग पारस्परिकताको आधारमा राजनीतिक प्रकारको सन्धि गर्न सक्छ । कार्यपालिकाले विदेशी Multinational कम्पनीहरूसँग आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित हुने आर्थिक र व्यापारिक प्रकृतिको सम्झौता गर्न सक्छ । आजको जनकल्याणकारी राज्यले विश्ववैक लगायत संयुक्त राष्ट्रसंघको अन्य Agency हरूसँग ऋण लिने लगायत विभिन्न सन्धि वा सम्झौता गर्न सक्छ । आजका सार्वभौम राष्ट्रले बोलपत्र आह्वान गरी वा नगरी Privet sector बाट Public sector का विभिन्न

कम्पनीहरूसँग पूर्वाधार निर्माणसम्बन्धी सन्धि वा प्राकृतिक स्रोतको संभाव्यता अध्ययन सर्भेक्षण उत्खनन, उत्पादन लगायत सम्पूर्ण चरणको सन्धि गर्न सक्छ वा कुनै माल सामान आपूर्तिसँग सम्बन्धित वा आवश्यकताअनुरूप अन्य विभिन्न प्रकारका सन्धि वा सम्झौता गर्न सक्दछ । आजको जनकल्याणकारी राज्यले यो यस्तो निकायसँग यो यस्तो विषयमा यो यस्तो सन्धि वा सम्झौता गर्न सक्छ भनेर किटेर उल्लेख नै गर्न सकिँदैन । कुनै पनि विषयमा नेपाल राज्यले Treaty making power अन्तर्गत राज्यले आवश्यक सन्धि वा सम्झौता गर्न सक्दछ । राज्यले आफूमा भएका धारा ३७ अन्तर्गत प्राप्त Executive power अन्तर्गत अर्को सार्वभौमसत्ता सम्पन्न राष्ट्रसँग equality को आधारमा सन्धि गर्नेदेखि लिएर प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ९ लगायत विभिन्न दफाअन्तर्गत Statutory power अन्तर्गत आर्थिक विकाससम्बन्धी साधारण करार वा सम्झौता पनि गर्न सक्दछ । सरकारले गरेका सबै सन्धि वा सम्झौता वा करारमा संसदीय अनुमोदन हुनुपर्ने धारा १५६ को व्यवस्था होइन ।

४५. कार्यपालिकाको अधिकार र कर्तव्य व्यापक हुन्छ । प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी जुनसुकै जे जस्तो प्रकारको सन्धि वा सम्झौता पनि धारा १५६ अनुसार संसदले अनुमोदन गर्नुपर्छ भन्ने व्याख्या गर्ने हो भने त्यस्तो व्याख्या separation of power को मान्य सिद्धान्तविपरीत र कार्यपालिकीय अधिकार executive power मा हस्तक्षेप हुन जान्छ । प्राकृतिक स्रोतको विकास गर्न विभिन्न चरणमा विभिन्न कामहरू गर्नुपर्दछ भन्ने कुरा माथि नै भनी सकिएको छ । प्राकृतिक स्रोतको विकास देशको आर्थिक विकासको एक भाग हो । महत्वपूर्ण योजना एवं नीति निर्माण गरी देशको आर्थिक विकास गर्ने संवैधानिक कर्तव्य कार्यपालिकाको Domain को काम हो । अन्तरीम संविधानको भाग ४ को राज्यको निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू क्रमशः राज्यले

योजना तथा नीति बनाई लागू गर्ने काम सरकार अर्थात कार्यपालिकाको काम हो । सो लागू गर्न कानून आवश्यक पर्ने रहेछ भने कानून बनाएर र कानून आवश्यक पर्ने नभएमा विना कानून सरकारले लागू गर्दै जान सक्छ । सरकारले कार्यकारीणी अधिकार प्रयोग गर्दा न्यायपालिकाको कार्य क्षेत्रभित्र र व्यवस्थापिकाको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने काम बाहेक बाँकी अन्य सम्पूर्ण काम गर्न सक्छ । Checks & Balances अन्तर्गत संसदीय अनुमोदन एउटा अपवाद हो । प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी जुनसुकै सन्धि सम्झौता धारा १५६(२)(घ) अनुसार संसदीय अनुमोदन हुनुपर्दछ भन्ने व्याख्या गर्ने हा भने प्राकृतिक स्रोतहरू जस्तै वनक्षेत्रको अध्ययन, जलस्रोतको सम्भाव्यता अध्ययनमा पनि संसदीय अनुमोदन आवश्यक पर्दछ । हामी कार्यपालिकीय, व्यवस्थापिकीय र न्यायपालिकीय अधिकार वेगवेग्लै र स्पष्ट शब्दमा seperation of power गरी धारा १५६ मा सीमित काम मात्र विधायिकाले checks & balances हुने गरी लिखित संविधानद्वारा राज्य सञ्चालन हुने संवैधानिक व्यवस्थाबाट शासित राष्ट्र भएको कारण कार्यकारीणी को domain भित्र पर्ने कामपनि संसदीय अनुमोदन गर्नुपर्छ भन्ने व्याख्या यस अदालतले गर्न सक्दैन ।

धारा १५६(२)(घ) ले प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड र प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड गर्ने गरी भएका सन्धि वा सम्झौता मात्र सन्धिमा भएको व्यवस्था र शर्तअनुसार वा उपधारा (२) वा उपधारा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार दुई तिहाइ वा साधारण बहुमतबाट अनुमोदन गरिनुपर्ने हुन्छ ।

४६. प्रकृतिले दिएको स्रोत नै प्राकृतिक स्रोत हो । यस्ता स्रोतहरू उपयोगमा ल्याउने संभाव्यता अध्ययन सर्भेक्षण अन्वेषण गरी यदि आर्थिक रूपले लाभदायक वा सम्भव भएमात्र प्राकृतिक स्रोतलाई Raw अवस्थामा वा Energy लगायत अर्को रूपमा परिणत गरी उपयोगमा ल्याइन्छ । त्यसैले प्राकृतिक स्रोतको उपयोगमा

ल्याउनु अगाडि प्राकृतिक स्रोतअनुसार विभिन्न तह र चरणका अध्ययन, अन्वेषण, अनुसन्धान संभाव्यता अध्ययनहरू गरिन्छ । यसरी गरिएका अध्ययन अन्वेषण, अनुसन्धान संभाव्यता अध्ययन खोज तलास आदिमा प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड पनि हुँदैन । प्राकृतिक स्रोतको उपयोग पनि हुँदैन । त्यसैले संविधानको धारा १५६ ले प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड र प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँडलाई मात्र संसदीय अनुमोदन गर्नुपर्ने गरी उपयोगको बाँडफाँड वा प्राकृतिक स्रोतको Raw अवस्थाले बाँडफाँड बाहेकको सन्धि वा सम्झौतालाई संसदीय अनुमोदनको घेराभित्र राखेको देखिँदैन । यदि निवेदकले जिकीर लिएसरह धारा १५६ को व्याख्या गर्ने हो भने जलस्रोत, वन खनिज स्रोत, पेट्रोलियम हावा, सौर्य शक्ति लगायत प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी विषयमा सरकार आफैँले सम्भाव्यता अध्ययन गर्न कसैसँग प्राविधिक वा वित्तीय विषयसँग सिमित सम्बन्धित जुनसुकै सन्धि वा सम्झौता गरेपनि त्यस्तो सम्झौतामा पनि संसदीय अनुमोदन गर्नुपर्ने हुन्छ । संविधान जस्तो मूल कानूनको यस्तो व्याख्या कस्तो होला ?

४७. प्राकृतिक स्रोतमध्येको खनिज स्रोत जमिनमुनी कति छ भनी पहिला संभाव्यता सरहको खोज तलास गरिन्छ । जलस्रोत लगायत अन्य सबै प्राकृतिक स्रोतको विकास गर्ने वा उत्पादन उत्खनन गर्न संभाव्यता अध्ययन गरिन्छ । देशभर फिजिएर रहेको प्राकृतिक स्रोतको तथ्यांक लिने, खोज तलास गर्ने संभाव्यता अध्ययन गर्ने काम आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित कार्यकारिणी नीतिगत काम हुन । यस्तो काममा पनि संसदीय अनुमोदन चाहिने भनी धारा १५६ को व्याख्या गर्न हुँदैन । धारा १५६(२)(घ) ले प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँडमा मात्र संसदीय अनुमोदन हुनुपर्ने व्यवस्था गर्नुका पछाडि केही मान्यता र कारणहरू छन् । प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड वा प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड गर्ने गरी कार्यपालिकाबाट भएको सन्धि

वा सम्झौता राष्ट्रहीत विपरीत नहोस भनेर legislative control over executive action को सिद्धान्त अन्तर्गत धारा १५६(२)(घ) ले प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड वा प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँडमा मात्र Checks & Balances गर्न संसदीय अनुमोदनको व्यवस्था गरेको हो ।

धारा १५६(२) (घ) ले प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड र प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड गर्ने गरी भएको सन्धि वा सम्झौतालाई मात्र संसदीय अनुमोदन हुनुपर्ने व्यवस्था गर्नको पछाडि केही अन्तर्राष्ट्रिय कानून मान्यता र Practices हरूलाई ध्यानमा राखी बाँडफाँडसम्बन्धी सन्धिलाई संसदीय अनुमोदनको व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

४८. नेपालका नदीहरू भारत र नेपालको बीच सीमा नदी भएर बहेको छ । पहिला भएको भारतसँग जलस्रोतसम्बन्धी सन्धिमा नेपालले उचित फाइदा नपाउने गरी सन्धि भएको भन्ने १९२० को Sharada treaty, 1991 Tanakpur treaty मा विवाद नभएको होइन । यस विषयमा तत्कालीन सरकारले नेपालको राष्ट्रिय हित नहेरी सन्धि गऱ्यो भने विवाद उठेको थियो । पानीसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअनुसार पनि सीमा नदीको प्रयोग गर्दा Riparian state हरूले आफूलाई मात्र फाइदा र अर्को riparian state लाई बेफाइदा पुग्ने गरी प्रयोग गर्न नपाउने मान्यता रहिआएको देखिन्छ । प्राकृतिक स्रोत मध्ये पनि पानीको प्रयोग Riparian state सँग बाँडफाँड गर्ने गरी सन्धि गरिन्छ । प्राकृतिक स्रोत मध्येको खनिज पदार्थ लगायत पेट्रोलियमको पनि विकास गर्न असंख्य धनराशी खर्च हुने हुँदा धनी र सम्पन्न राष्ट्रहरूले पनि पेट्रोलियम लगायत अन्य खनिज स्रोतको खोज तलास र अन्वेषण, उत्खनन र उत्पादन गर्दा आफ्नो रकम लगाउँदैनन् । ठूला र धनी Multinational ठूला कम्पनीहरूसँग सम्झौता गरी Multinational कम्पनीहरूले आफ्नै खर्चमा पेट्रोलियम खोज तलास अन्वेषण उत्खनन गर्दछन् । खोज तलास

गर्दा यदि व्यापारिक दृष्टिले लाभ हुने मात्रामा उपलब्ध हुन सक्छ भन्ने यकीन भएमा सम्बद्ध राष्ट्रले त्यसरी पेट्रोलियम लगायत खनिज स्रोत पत्ता लगाउने Multinational co. हरूसँग उत्पादनको बाँडफाँड सम्झौता गरी अर्थात् सम्झौताको नाम नै Production Sharing Aggrement गरी सम्झौताको अवधि २५, ३० वर्ष लामो अवधि राखी उत्पादित पेट्रोलियमबाट आपसी मञ्जूरी भएअनुसार सम्बद्ध राष्ट्रको केही हिस्सा र ठेकेदारको केही हिस्सा हुने गरी उत्पादित पेट्रोलियम बाँडफाँड गर्ने गरी Contractor ले आफ्नो खर्च उठाउने गरी सम्झौता गरिन्छ । संविधानको धारा १५६(२)(घ) ले प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड र प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड हुने सन्धि संसदबाट अनुमोदन गर्न पाउने व्यवस्था प्राकृतिक स्रोत मध्येका पानी र पेट्रोलियमको विकासमा बाँडफाँड गर्ने सन्धि सम्झौता गरिने मान्य प्रचलनलाई ध्यानमा राखी प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड गर्ने सन्धि वा सम्झौता मात्र संसदीय अनुमोदन गर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । किनबेच गर्दा market price मा किनबेच हुने र किनबेच competitive price मा हुने तर बाँडफाँड गर्ने कार्यमा प्राकृतिक स्रोत दुई पक्षबीच भाग लगाई बाँडिने कार्य हुने हुँदा नेपालको आफ्नै प्राकृतिक स्रोत सरकारले आफूलाई कम हिस्सा राखी विदेशी कम्पनी वा राष्ट्रलाई बढी हिस्सा भाग लगाउँछ कि भनि यदि त्यसरी भाग लगाएमा त्यसको औचित्यता परिक्षण गर्न संसदले अनुमोदनको व्यवस्था भएको हो । पानीको बाँडफाँड सम्बन्धमा यहाँ केही अन्तर्राष्ट्रिय कानून तथा पानी बाँडफाँडसम्बन्धी भएको केही विदेशी राष्ट्रबीच भएको सन्धि र पेट्रोलियम बाँडफाँडका सम्बन्धमा भएको हाम्रो कानून र सम्झौता यहाँ उल्लेख हुन आवश्यक देखियो ।

४९. सर्वप्रथम पानीको बाँडफाँडको सम्बन्धमा The university of New Mexico

School of law द्वारा प्रकाशित Natural Resources journal को Vol 31 WINTER 1991, NO 1 मा Ford Ham University School of Law का Prof. Ludwick A Teclaff ले लेखेको The Checkered Development of International Water Law शीर्षक पृष्ठ ६७ को लेखमा law institute ले जारी गरेको Declaration of Madrid, Apr. 20 1991 लाई Quote गरी देहाय बमोजिम भनेको देखिन्छ:

"Reparian states with a common stream are in a position of permanent physical dependence on each other. The institute drew up two essential rules resulting from that interdependence which states should observe. The first was that when a stream forms the frontier of two states, Neither state may on its own territory utilize or allow the utilization of the water in such a way as to seriously interfere with its utilization by the other states or by individuals, corporations etc there of ." The second rule was that, "When a stream traverses successively the territories of two or more states, no establishment...may take so much water that the constitution otherwise called the utilizable or essential character of the stream shall when it reaches the territory downstream be seriously modified. " भनेको देखिन्छ ।

तोकिएको संख्यामा ratify भई नसकेकोले लागू भई नसकेको संयुक्त साष्ट्रसंघको साधारण सभाले Adopt गरेको Convention on the law of the sea navigational uses of international watercourses १९९७ को part II धारा ५ र धारा ७(१)मा

"Article 5-1. Watercourse States shall in their respective territories utilize an international watercourse in an equitable and reasonable manner. In particular, an international watercourse shall be used and developed by water course States with a view to attaining optimal and sustainable utilization there of and benefits there from,

taking into account the interests of the watercourse States concerned, consistent with adequate protection of the watercourse.

2. Watercourse States shall participate in the use, development and protection of an international watercourse in an equitable and reasonable manner. Such participation includes both the right to utilize the watercourse and the duty to cooperate in the protection and development thereof, as provided in the present Convention.

Article 7- Watercourse States shall, in utilizing an international watercourse in their territories. take all appropriate measures to prevent the causing of significant harm to other watercourse States. " भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ

५०. उक्त Convention ले दुई Reparian state बीच सीमा नदीको पानी प्रयोग गर्दा एकले अर्कोलाई क्षति पुऱ्याउन नपाउने गरी पानीको उपयोग गर्नुपर्ने र पानी बाँडफाँड पनि Equitable र reasonables utilization हुनेगरी गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । यसबाट अन्तराष्ट्रिय कानून अनुरूप Reparian state बीचको नदीको पानी दुई Reparian state ले सम्झौताद्वारा Equitable distribution हुने गरी बाडफाँड गरिने वस्तु हो भन्ने देखिन्छ ।

५१. दुई सार्वभौम राष्ट्रबीच सन्धि गरी बाडफाँड गरिने प्राकृतिक स्रोतमध्येको एउटा प्राकृतिक स्रोत पानी भएकोले पानी कसरी बाँडफाँड गरिन्छ भन्ने स्पष्ट हुन १२ डिसेम्बर १९९६ को भारत र बंगलादेश बीचको पानी बाँडफाँड सम्बन्धी सन्धिको बाँडफाँडको formula को व्यवस्थाको Article र बाँडफाँड formula को Annexure यहाँ उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ । १२ डिसेम्बर १९९६ को सन्धिको धारा २ यसप्रकार छ:-

Article-II:

i. The sharing between India and Bangladesh of the Ganga/Ganges waters at Farakka by ten day periods from 1st January

to the 31st May every year will be with reference to the formula at Annexure I and an indicative schedule giving the implications of the sharing arrangement under Annexure I is at Annexure II.

ii. The indicative schedule at Annexure II, as referred to in sub para (i) above, is based on 40 years (1949-1988) 10-day period average availability of water at Farakka. Every effort would be made by the upper riparian to protect flows of water at Farakka as in the 40-years average availability as mentioned above.

iii. In the event flow at Faraka falls below 50,000 cusecs in any 10-day period, the two governments will enter into immediate consultations to make adjustments on an emergency basis, in accordance with the principles of equity, fair play and no harm to either party.

Annexure -1 को formula यस प्रकार देखिन्छ:

Availability at Farakka	Share of India	Share of Bangladesh
70,000 cusecs or less	50%	50%
70,000-75,000 cusecs	Balance of flow	35,000 causes
75,000 cusecs or more	40,000 cusecs	Balance of flow

Annexure II

Period	Average of Actual Flow (1949-1988)	Share of India	Share Bangladesh's
January	107,516	40,000	67,516
1-10	97,673	40,000	57,673
11-20	90,154	40,000	50,154
21-31			
February	86,323	40,000	46,323
1-10	82,839	40,000	42,839
11-20	79,106	40,000	39,106
21-28			
March	74,419	39,419	35,000
1-10	68,931	33,931	35,000
11-20	63,688	35,000	29,688

21-31			
April	63,180	28,180	35,000
1-10	62,633	35,000	27,633
11-20	60,992	25,992	35,000
21-30			
May	67,251	35,000	32,351
1-10	73,590	38,590	35,000
11-20	81,834	40,000	41,854
21-30			

यसै गरेर सन्धि वा सम्झौता गरी कुनै राष्ट्र र कुनै कम्पनीबीच बाँडफाँड गरिने अर्को प्राकृतिक स्रोत पेट्रोलियम हो । यसको बाँडफाँडको सन्धिको नाम नै Production sharing agreement भनिन्छ, यस्तो सन्धि मार्फत उत्पादित पेट्रोलियमको बाँडफाँड गरिन्छ ।

Dr. Kamal Hossoin द्वारा लिखित Law and policy in Petroleum Development को पेज १५३ को बंगलादेश र Contractor बीचको पेट्रोलियम बाँडफाँडसम्बन्धी सम्झौता जसको नाम नै Production sharing agreement राखिएको छ । त्यसको बाँडफाँडको तालिका यहाँ उतारिएको छ जुन यसप्रकार छ : -

		Pitrobangla	Contractor
If production was	100,000 barrels	76%	24%
For that part in excess of	100,000 and not exceeding 150,000	77 ¹ / ₂ %	22 ¹ / ₂ %
For that part in excess of	150,000 and not exceeding 200,000	80%	20%
For that part in excess of	200,000 and not exceeding 500,000	85%	15%
For that part in	500,000 and not	87 ¹ / ₂ %	12 ¹ / ₂ %

excess of	exceeding 700,000		
For that part in excess of	700,000	90%	10%

५२. भारत र बंगालादेश बीचको पानी बाँडफाँड सम्बन्धी सम्झौता र बंगालादेश र ठेकेदार बीचको पेट्रोलियम बाँडफाँडसम्बन्धी सम्झौताबाट सम्झौता गरी दुई राष्ट्र वा एक राष्ट्र र अर्को investor ठेकेदारबीच बाँडफाँड गरिने commodity पानी र पेट्रोलियम पदार्थ दुवै प्राकृतिक स्रोत हो जसको सरकार ठेकेदारबीच सम्झौताद्वारा बाँडफाँड गरिन्छ भन्ने देखिन्छ । नेपालकै नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४० बाट पनि यो कुरा प्रमाणित हुन्छ । नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४० को दफा ८ मा पेट्रोलियम कार्य सञ्चालन गर्दा पेट्रोलियम सम्झौता गर्नुपर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । दफा ८ बमोजिम नेपाल सरकार र contractor बीच हुने सम्झौता उत्पादित पेट्रोलियम नेपाल सरकार र contractor बीच बाँडफाँड हुनेगरी production sharing agreement गरिने भन्ने देखिन्छ । सम्झौताको नाम नै production sharing agreement रहेको देखिन्छ । सम्झौताको Draft नै format को रूपमा नेपाल पेट्रोलियम नियमावली, २०४१ को नियम २(ट) सँग सम्बन्धित अनुसूचीको ढाँचामा दिएको देखिन्छ । अतः यसबाट अन्तराष्ट्रिय कानूनअनुसार प्राकृतिक स्रोतमध्येको दुई commodity हरू पानी र खनिज स्रोत खासगरी पेट्रोलियम राष्ट्र-राष्ट्रबीच वा राष्ट्र र ठेकेदारबीच बाँडफाँड गर्ने गरी सम्झौता गरिन्छ । यसैलाई मध्यनजरमा राखी तत्कालीन संविधानको धारा १२६ र वर्तमान संविधानको धारा १५६ मा प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड र प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड गर्ने गरी भएको सन्धि वा सम्झौता मात्र संसदीय अनुमोदन हुनुपर्ने व्यवस्था भएको हो । प्राकृतिक स्रोत र प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड नहुने सन्धिमा संसदीय

अनुमोदन आवश्यक पर्दैन । प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड र प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड हुने गरी गरिएको सन्धि वा सम्झौतामा मात्र धारा १५६(२)(घ) अनुसार संसदीय अनुमोदन हुनुपर्ने व्यवस्था हाम्रो संविधानले गरेको भन्ने कुरा अझ वढी स्पष्ट हुन यहाँ Robert B. Kruegep को world petroleum policies report र United Nations Centre on transnational corporation द्वारा प्रकाशित Alternative Arrangements for petroleum development र New Mexico School of Law बाट प्रकाशित Spring 1999 vol. 39 को Natural Resource Journal बाट स्पष्ट हुन्छ ।

World petroleum policies report को Energy Law Service पुस्तकको पृष्ठ 13.c.25 मा राष्ट्र र ठेकेदार बीच उत्पादित पेट्रोलियम बाँडफाँड गर्ने सम्झौता वा सन्धिको सम्बन्धमा देहायबमोजिम उल्लेख भएको पाइन्छ:

Production Sharing: The Production sharing contract differs from the joint venture in two respects: the private company bears production as well as exploration and development expense and it is entitled to recoup its cost only out of a stipulated percentage of production set aside for that purpose or out of its fixed production share, depending upon the agreement.

United Nations Centre on transnational corporation अर्थात् Alternative Arrangements for Petroleum development को पृष्ठ ५२ मा उत्पादित पेट्रोलियम बाँडफाँड सम्बन्धमा देहायबमोजिम उल्लेख भएको पाइन्छ ।

Production Sharing: The Production sharing contract was pioneered by Indonesia in the 1960s and since adopted by many countries in South and south East Asia, Latin America, and some petroleum-importing countries in the Middle East, The base features of the usual production sharing structure are:

- (a) The contractor (that is, the oil company) bears the risk of exploration, as in the typical joint venture, so that if there is no commercial discovery, the loss is borne by the contractor. The contractor also pays the development and production costs,
- (b) Any production is divided into two parts: "cost oil" for recovery of costs, and "profit oil" to be shared by the state or state oil company and the contractor.

Natural Resources Journal को पृष्ठ ३२९ vol 39 मा नेपाल भारत बीच पानी बाँडफाँड सम्बन्धमा Sarada Barrage, Tanakpur Treaty, Dodhara chandani आयोजना सम्बन्धमा Water sharing issue भनी उक्त ३ सन्धि अन्तर्गत नेपालको हिस्सा वा भाग देहायबमोजिम उल्लेख गरिएको छः

Source	Wet season	Dry Season
Sarada Barrage	1000 cusecs	150 cusecs
Tanakpur	1000 cusecs	300 cusecs
Dodhara chandani	2350 cusecs	800 cusecs

५३. यसबाट पनि हाम्रो संविधानको धारा १५६(२)(घ) ले प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी सम्झौता वा सन्धि मध्ये प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड र प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड हुने गरी गरिएको सन्धि वा सम्झौतामा मात्र संसदीय अनुमोदन गरिन पर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । हाम्रो संविधानका Founding father हरूले प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धमा पानी दुई Riparian States हरू बीच बाँडफाँड गरिने र पेट्रोलियम सम्बन्धमा host government र ठेकेदारबीच बाँडफाँड र प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड गर्ने गरी भएको सन्धि वा सम्झौता मात्र संसदीय अनुमोदन गरिनुपर्ने धारा १५६(२)(ग)(३) मा व्यवस्था भएको देखिन्छ ।

बाँडफाँड नहुने सन्धि वा सम्झौतामा धारा १५६ (२) आकर्षित हुँदैन ।

५४. नेपाल सरकारको निर्णयअनुसार नेपाल सरकार र सतलेज जलविद्युत निगमबीच २ मार्च २००८ मा अरुण तेस्रो आयोजनाको सर्भेक्षणका लागि MOU भएको देखिन्छ । २ मार्च २००८ को MOU बाट पानीको बाँडफाँड वा पानीको उपयोगको बाँडफाँड दुवै हुने देखिएन । EOI आह्वान गरिएको १८ डिसेम्बर २००६ को सूचना सतलेज जलविद्युत निगमको प्रस्ताव MOU र २०६५।४।३ मा जारी अनुमतिपत्रबाट नै MOU सर्भेक्षणको लागि मात्र भएको हो । कुनै प्राकृतिक स्रोतका बाँडफाँड गर्नको लागि भएको होइन भन्ने स्पष्ट देखिन्छ । सर्भेक्षण कार्य प्रारम्भिक चरणको कार्य हो । सर्भेक्षण Stage मा प्राकृतिक स्रोतको उपयोग नै हुँदैन । सर्भेक्षणबाट सतलेज जलविद्युत निगमले सन्तुष्ट भई विद्युत उत्पादनको लागि पुनः आवेदन गरी नेपाल सरकार पनि सन्तुष्ट भई विद्युत उत्पादन अनुमतिपत्र जारी गरी पानी वा उत्पादित विजुलीको बाँडफाँड हुने सम्झौता हुने भएमा त्यतिबेला धारा १५६(२)(घ) को प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड वा प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँडको प्रश्न आउँछ र त्यतिबेला साधारण बहुमतले वा दुई तिहाई बहुमतले पारित हुनपर्ने भन्ने प्रश्न उत्पन्न हुन सक्ला तर २ मार्च २००८ को MOU केवल सर्भेक्षण कार्यको लागि मात्र भएको देखिन्छ । सर्भेक्षणका लागि जारी इजाजत पत्र सीमित अवधिको भएको देखिन्छ । २ मार्च २००८ को MOU र जारी इजाजत पत्रले प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड र प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड दुवैको बाँडफाँड गर्ने नदेखिएको हुँदा निवेदन जिकीर आधारहिन देखियो ।

५५. हाम्रो संविधानको धारा १५६(२) (घ) को व्यवस्था पनि यदि कुनै ठेकेदार वा Developer सँग नेपालको तर्फबाट सरकारले वा अरु सरकारी स्वामित्वको वा अरु कुनै व्यक्तिले

नेपालको प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड वा नेपालको प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड गर्ने गरी सम्झौता वा सन्धि गरिएमा बाँडफाँड गरी गरिने त्यस्तो सम्झौता वा सन्धिमा मात्र संसदीय अनुमोदन हुनु नपर्ने व्यवस्था गरेको हो । केवल सर्भेक्षण खोज तलास अन्वेषण गरी प्राकृतिक स्रोतको संभाव्यता अध्ययनसम्म मात्र गर्न प्रारम्भिक अवस्थाको सन्धि वा सम्झौता र बाँडफाँड नहुने प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी सन्धि वा सम्झौतामा धारा १५६(२) आकर्षण हुँदैन ।

५६. अतः उपरोक्त कारणहरूले गर्दा विपक्षी सतलज जल विद्युत निगमसँग भएको मिति २ मार्च २००८ को MOU ले प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड नहुने र माथि उल्लिखित कारण समेतले गर्दा MoU मा संविधानको धारा १५६(२) लागू हुँदैन । तसर्थ प्रस्तुत निवेदन खारेज हुन्छ । आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई मिसिल नियमानुसार वुभाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. कृष्णप्रसाद उपाध्याय

इति संवत् २०६६ साल साउन ३२ गते रोज १ शुभम्
इजलाश अधिकृत : नारायणकुमार आचार्य

निर्णय नं. ८३३५

असार, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

२०६५ - CI - ००४३

फैसला मिति: २०६६।११।१३।५

मुद्दा: अंश चलन समेत ।

पुनरावेदक वादी: जिल्ला ललितपुर, ललितपुर
उपमहानगरपालिका बडा नं.३ पुल्चोक
घर भै हाल जिल्ला कास्की पोखरा
उपमहानगरपालिका बडा नं. ७ बस्ने
लाम्पा खम्बाछे, शेर्पा

विरुद्ध

प्रत्यर्था प्रतिवादी: जिल्ला ललितपुर, ललितपुर
उपमहानगरपालिका बडा नं. ३ पुल्चोक
बस्ने ओमकुमारी शेर्पा

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री कुमार पोखरेल

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री लक्ष्मणमणि रिसाल

मा.न्या.श्री माधवप्रसाद चालिसे

- स्वभाविक रूपमा जन्मेका प्रमाण र पछिबाट कुनै उद्देश्य प्राप्तिका लागि खडा भएको प्रमाणको विश्वसनीयता समान हुन नसक्ने ।
- बिना कुनै कारण कुनै पनि व्यक्तिद्वारा सहज रूपमा खडा भएको र पारिवारिक स्थिति समेत उल्लेख गर्ने पर्ने प्रकृतिको आधिकारिक लिखतमा उद्घोष नगरेको कुरालाई निजको देहान्तपछि निजको सम्पत्ति समेतका सन्दर्भमा सत्य मानी मृतकका घोषणाका प्रतिकूल अवधारणा बनाउन न्यायसंगत नहुने ।
- दुई विपरीत प्रकृतिका प्रमाणहरू प्रस्तुत भएकोमा अदालतले आधार लिने भनेको तिनको विश्वसनीयताको मात्रा र प्रकृति हो । कानूनबमोजिम पारित लिखतद्वारा सिर्जित सम्बन्ध तथा रक्त सम्बन्धका आधारमा कायम हुने नाता सम्बन्ध र स्नेहवस वा संरक्षकत्वका हिसाबले केवल सम्बोधनका रूपमा प्रयोग हुने नाता सम्बन्धमा अन्तर छ । केवल पहिलो अर्थात् रक्त तथा कानूनी सम्बन्धले मात्र कानूनी अधिकार र दायित्व जन्माउने ।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री
वच्चुराम खड्का, डा.गोपालप्रसाद
दाहाल, योगराज सुवेदी र प्रकाश थापा

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू
श्री भीम राई र श्री दिनेशकुमार घले
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १४ र १६

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) ले यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

स्व. पिता पासाङ्ग खम्बाछे, शेर्पाका दुई श्रीमती जेठी किन्जी शेर्पा, कान्छी ओमकुमारी शेर्पा भएको र जेठीतर्फ जायजन्म भएका छोराहरू म फिरादी र लाक्पा खम्बाछे, शेर्पा गरी दुई र कान्छीबाट जायजन्म भएका सन्तानमा जेठो वाङ्गदी शेर्पा र लाक्पा शेर्पा गरी दुई सन्तान छन् । म फिरादीको आमा किन्जी शेर्पाको मिति २०५०।६।२५ मा र बाबु पासाङ्गको मिति २०५३।१।३१ मा आफ्नो कालगतिले परलोक भयो । स्व. पिताको जन्मस्थान सोलुखुम्बु जिल्ला भएतापनि नेपाल सरकार, कृषि मन्त्रालयअन्तर्गत प्राविधिक पदमा रही नोकरी गर्दाको सिलसिलामा खटाएको विभिन्न ठाउँ ललितपुर पोखरा र मुस्ताङ्गमा गई सेवा गर्दै आइरहेकोमा अंशबण्डा नहुँदै पिताको परलोक भयो । पिताको परलोकपछि हामी वादी प्रतिवादीहरू एकासगोलमा ललितपुर जिल्ला ललितपुर उपमहानगरपालिका बडा नं. ३ को घरमा बस्दै आएका थियौं । पिताको जागीरको समयमा म पनि साथमा रहँदै आएकोमा आजभन्दा पाँच वर्षअघि म ट्रेकिङ्गको काममा लागेर विभिन्न ठाउँमा जाने गरेको र मेरा बालबच्चा कान्छीआमा विपक्षीसँग बस्दै आएकोमा पिताजीको परलोकपछि मेरो परिवारलाई घृणा गरी सगोलमा बस्ने स्थिति रहेन । पिताजीको सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्ति विपक्षीले कब्जामा राख्नु भएको छ । स्व. पिताको परलोकपछि पनि सहेर सगोलमा बस्दै आएकोमा विपक्षीसँग सगोलमा

एउटै घरमा बस्दा सानातिना कुरामा पनि अकल्पनिय भगडा भई रहँदा व्यवहारिक असजिलोसमेत पर्दै गएकोले विपक्षीसँग गई मेरो बाबुको सम्पत्तिमा मेरो पनि हक लाग्छ सबै चल-अचल सम्पत्तिबाट मैले पाउने अंश भाग जाहाँको जे, जति हुन्छ छुट्टाई दिनोस् भनी अनुरोध गर्दा बाबुको वर्षको दिनको काम सकौं त्यसपछि जे गर्नुपर्छ गरौंला अहिल्यै अंश भागको कुरा नगर वरु तिमी अन्यत्र कोठा बहालमा लिएर बस्दै गर पछि मिलाउँला भनी भनेकाले हुन्छ भनी विश्वासमा बस्दै आएको थिएँ । बाबुको वर्ष दिनको काम सकिएपछि विपक्षीसँग अंश भागको कुरा कोट्याउँदा विपक्षीले आलटाल गरेकोले विपक्षीको नियत माथि शंका लागी विपक्षीसँग गई मेरो बुवाको नामको सम्पत्तिबाट पाउने अंश भाग छुट्टाई दिनुहोस् विलम्ब नगर्नुस् भनी मैले अनुरोध गर्दा मैले तिमीलाई अंश दिनुपर्ने होइन, आफैँले काम गरेर कमाउ तिमी मेरो अंशियार होइनौ म अंश दिन्न, तिमी जे गर्न सक्छौं गर भनी जवाफ दिएकाले सारै अन्यायमा परी न्यायको निमित्त अदालतसमक्ष उपस्थित भएको छु । पिताजी जागीरको सिलसिलामा जहाँ-जहाँ जानुभयो त्यहाँ-त्यहाँ सम्पत्ति जोड्दै जानु भएकोले केही सम्पत्ति सोलुखुम्बु, केही सम्पत्ति ललितपुरमा, केही पोखरामा र केही मुस्ताङ्गमा स्व. पिताको नाममा चल अचल सम्पत्ति रहेको कुरा विपक्षीले नकार्न सक्नुहुने छैन । अंशबण्डा नभएको सम्पत्ति विपक्षीले एकलै भोग गर्न पाउने होइन । पिताको शेषपछि अंश हक खाने हकदारमा जेठी श्रीमतीतर्फबाट म फिरादी र लाक्पा खम्बाछे, शेर्पा गरी दुई र कान्छीतर्फ विपक्षी एक, विपक्षीका नाबालक जेठा छोरा वाङ्गदी शेर्पा एक र कान्छा लाक्पा शेर्पा गरी ३ भाइहरू समेत ५ अंशियार छौं । पिता पासाङ्ग खम्बाछे, शेर्पाका नाममा रहे भएको चल अचल सम्पत्तिबाट अंश हक खाने हकदारहरूमा पाँच अंशियार भएकोले फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी पिता पासाङ्ग खम्बाछे, शेर्पाका नाममा

रहेको साथै निज पिताको नामबाट नामसारी गरी कुनै पनि सम्पत्ति विपक्षीले आफ्नो नाममा गराएको भए सो समेतका चल अचल सम्पत्ति विपक्षीबाट तायदाती मागी दाखिला हुन आएको तायदातीबाट अंशवण्डाको १७ नं. बमोजिम विवाह खर्च समेत छुट्याई सम्पूर्ण सम्पत्तिको पाँच भाग लगाई सो पाँच भागको एक भाग म फिरादीलाई अंश दिलाई चलन समेत चलाई पाऊँ भन्ने फिराद दावी ।

वादीको फिराद दावी भूठा हो । विपक्षीले देखाएको नाता सम्बन्धमा पासाङ्ग खम्बाछे शेर्पाको दुई श्रीमतीमा जेठी किन्जी शेर्पा र कान्छी म प्रतिवादी भनी उल्लेख गरेकोसम्म सही हो । त्यसपछिको भनाई भूठा छ । पासाङ्ग खम्बाछे शेर्पाको जेठी श्रीमतीको छोरा हुँ भनी वादीले आफूलाई उल्लेख गरेका छन् । पासाङ्गको जेठी श्रीमती मेरो सौता किन्जीबाट कुनै सन्तानको जायजन्म नभई निःसन्तान रहेकी किन्जीको मृत्यु भएपछि हाल आएर छोरा हुँ भनी अंश माग गर्नु ज्यादै नै आश्चर्यजनक कुरा हो । विपक्षीलाई स्वयं किन्जी शेर्पेनीको मृत्यु भएको मिति पनि जानकारी नरहेको फिरादबाट प्रष्ट हुन्छ । लाक्पा शेर्पा मेरो पति पासाङ्ग खम्बाछे शेर्पा तथा सौता किन्जीको छोरा नभई निजको बाबुको नाम छिम्बी शेर्पा हो । विपक्षीको आमाको नाम पोसी शेर्पेनी हो विपक्षीले आफ्नो भाई भनी स्वीकारेको लाक्पा खम्बाछे शेर्पा पनि मेरो पतिको छोरा नभई निजको बाबु पेम्बा गोजा शेर्पा तथा आमा लाकु शेर्पेनी हुन् । निजबाट छोराहरू लाक्पा शेर्पा-१, माइलो काजी शेर्पा-१ गरी ४ छोरा र छोरीहरू निमा शेर्पेनी-१, कामी डोमा शेर्पेनी-१, माया शेर्पेनी -१, गरी ३ छोरीको जायजन्म भई जीवितै रही सोलुखुम्बु जिल्ला निमार गाउँ विकास समितिअन्तर्गत बसोवास गरिआएका छन् । यसबाट पनि विपक्षीको भनाई भूठा हो भन्ने स्पष्ट छ । यसरी पिता छिम्बी शेर्पाको वीर्य तथा आमा पोसी शेर्पेनीको कोखबाट जन्मेका विपक्षीले मेरो सम्पत्ति खाने कुनियत चिताई आफ्नो पिताको

नाम ढाटी पिताको नाम पासाङ्ग खम्बाछे शेर्पा उल्लेख गरी कीर्ते जालसाजी तवरबाट नागरिकता बनाई मेरो पति पासाङ्ग खम्बाछे तथा सौता किन्जीको छोरा हुँ भनी कीर्ते जालसाजी नागरिकताको आधारमा अंश माग गर्न खोजेका छन् । यसरी कीर्ते जालसाजी गरी नागरिकता बनाएको कुरा अंश मुद्दाको म्याद तामेल भएपछि मात्र जानकारी हुन आयो । कीर्ते जालसाजीउपर छुट्टै फिराद गर्ने नै छु । कीर्ते जालसाजी तवरबाट नागरिकता बनाउँदैमा एकाको छोरोले अर्कालाई बाबु आमा देखाउँदैमा नाता सम्बन्ध जस्तो सबैलाई थाहा हुने कुरालाई विपक्षीले ढाकछोप गर्नसक्ने तथा बिना नाता सम्बन्धको अंशमा दावी गर्दैमा अंश पाउन कुरा मिल्दैन । लाक्पा खम्बाछे शेर्पाले सरकारी जागीर खाँदा आफ्नो पिताको नाम छिम्बी शेर्पा उल्लेख गरी जागीर खाएका छन् भने कीर्ते जालसाजी नागरिकताको आधारमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय सोलुखुम्बुमा गई भूठो नाता प्रमाणपत्र लिएकोमा छानबिन हुँदा सो नाता प्रमाणपत्र बदर भइसकेको छ । आफूले नै पिताको नाम छिम्बी शेर्पा भनी स्वीकारेको व्यक्तिले वास्तविक पिताको नाम छिम्बी शेर्पा नदेखाई नागरिकतामा बाबुको नाम पासाङ्ग खम्बाछे शेर्पा उल्लेख गरेबाट पनि विपक्षीको भनाई भूठा प्रमाणित भएको छ । निजको पिता मेरो सौता किन्जीको भाइ नाताका व्यक्ति हुन । निजले भाइ भनी स्वीकारेका लाक्पा खम्बाछे समेतले आफ्नो स्थायी ठेगानामा सोलुखुम्बु जिल्ला निमार गाउँ विकास समिति समेत नखुलाई अन्यत्रको ठेगाना देखाई ललितपुर जिल्लाबाट ना.प्र.प. ४६२१७ मिति २०४६।७।६ मा भूठा नागरिकता बनाएका हुन् । निजको बाबुको नाम पेम्बा गोजा शेर्पा र आमा लाकु शेर्पेनी मेरो पति पासाङ्ग खम्बाछे शेर्पाको ठूलो बाबुको नाति वा भतिज नाताका व्यक्ति हुन् । यसरी नाता ठेगाना समेत नमिली फरक परेबाट विपक्षी म प्रतिवादीको छोरा नाता सम्बन्धको व्यक्ति नभएको र मेरो सम्पत्ति हडपन मात्र कीर्ते भूठा नागरिकताको आधार लिई फिराद

गरेको प्रष्ट हुन आउँछ । मेरो सौताको छोरा भएको भए एकै ठाउँमा बसी आएको भए मलाई थाहा नहुने कुरा पनि हुँदैन थियो । मेरो सौताको छोरा भएको भए पति पासाङ्ग खम्बाछे तथा सौताको मृत्यु हुँदा हाम्रो धार्मिक परम्पराअनुसारको काजकिरीया शोकमा बस्ने थिए । विपक्षी सो बखत पनि देखा परेका छैनन् भने पतिको जीवन छउन्जेल समेत छोरा हो भन्न तथा मेरो पतिको जीवनकालमा अंशलगायत कुनै सम्पत्तिमा दावी गर्न नआई हाल पति तथा सौता समेतको मृत्यु भइसकेपछि म नाबालक छोरा छोरी भएकी अबला नारीलाई हप्काई भूठा कीर्ते जालसाजीपूर्ण तरिकाले सो नागरिकताको आधारमा अंश लिन पाउँछु कि भनी दावीसम्म गरेका हुन् । यसरी कुनै नाता सम्बन्ध नै नरहेका उक्त व्यक्ति विपक्षीले अंशमा दावी गर्दैमा अंश पाउन सक्दैन । अंश मुद्दामा नाता सम्बन्धकै विवाद भएको हुँदा नाता सम्बन्धमा यकीन नै नगरी विपक्षीको अंशमा दावी लाग्न नसक्ने हुँदा हकद्वैया विहीन फिराद खारेज गरी न्याय इन्साफ पाऊँ भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर ।

मेरो पतिको बाबुको नाम जिकु हो । जिकुको बाबुको नाम डोल्बु हो । डोल्बुको छोरा जिकु हो जिकुको तीन वटा छोरोमा जेठो र माइलोको नाम थाहा छैन । निजहरूको पहिला नै मृत्यु भइसकेको छ । कान्छा मेरो पति पासाङ्ग खम्बाछे हो । पासाङ्गको श्रीमती दुईमा जेठी किन्जी र कान्छी म ओमकुमारी भएकोमा जेठी श्रीमतीको छोरा छोरी कोही नभई निसन्तान भई २०५० सालमा खस्नुभयो । पति पासाङ्ग २०५३ सालमा परलोक भयो । हाल तीनवटा छोरा वाङ्गदी, लाक्पा र दावा तथा रसी भन्ने एक छोरी छन् । लाक्पा खम्बाछे शेर्पा मेरो पतिको जेठी श्रीमती किन्जीको भाइको छोरा हुन् मेरो भदा नाता पर्छ भनी ओमकुमारीले मिति २०५४।०८।१० मा गरेको बयान ।

मेरो बाबुको नाम पासाङ्ग खम्बाछे शेर्पा, बाजेको जिकु खम्बाछे शेर्पा हो । मेरो बाबुको दुई

श्रीमती जेठी किन्जी शेर्पा र कान्छी ओमकुमारी शेर्पा हो । जेठी तर्फको तीन वटा छोराहरूमा जेठो म लाक्पा खम्बाछे शेर्पा र कान्छा लाक्पा खम्बाछे शेर्पा हौं । हामीहरूको दुवैको नाम एकै हुन आएको हो । कान्छी ओमकुमारी तर्फ जेठो वाङ्गदी र कान्छो लाक्पा, छोरा छन् छोरी छैन । पासाङ्ग शेर्पाको मृत्यु मिति २०५३।१।३१ मा भएको हो । ओमकुमारी मेरो कान्छी आमा हुन भनी प्रतिवादी लाक्पा खम्बाछे शेर्पाले मिति २०५४।०८।१० मा गरेको बयान ।

लाक्पा खम्बाछे शेर्पालाई २०२९।०३।३० सालदेखि एउटै स्कूल काठमाडौं विजय मेमोरियल हाईस्कूलमा सँगै पढेदेखि चिनजान भएको हो । कहिले काहीं उनको घरमा जाँदा मेरो बाबु हो भनेर लाक्पा शेर्पाले चिनाएको हो । मैले सुनेअनुसार लाक्पा शेर्पाको आमा सोलु सल्लेरीमा बस्नुहुन्थ्यो । मैले वादीको आमालाई देखिन चिनेको छैन । पुर्खोली घर सोलु सल्लेरी हो पछि ललितपुर पुल्चोक हो भनी वादीका साक्षी प्रेमबहादुर लामाले गरेको बकपत्र ।

म छिमेकी हुँ । आमा छोराको भगडा थाहा छैन । वादीका पिताको दुई श्रीमती हुन् । पहिलो मरिसकेको छ । जेठीको सन्तान भएको मैले देखिन । नागरिकता प्रमाणपत्र बनाएको विषयमा मलाई थाहा छैन । लाक्पा भन्ने एउटा भतिजा, अर्को भदा छ । उस बखतमा श्रीमती कोही थिएनन् । हामी छिमेकी भए पनि यस वारेमा थाहा छैन भनी प्रतिवादीका साक्षी श्रीप्रसाद बुढाथोकीले गरेको बकपत्र ।

यसमा यस अदालतको मिति २०५४।३।२९ गतेको आदेशानुसार प्रस्तुत मुद्दा मुलतबीमा रही मिति २०६१।१।१८ गतेका आदेशानुसार मुलतबीबाट जागी कारवाही अवस्थामा रहेको देखिन आयो ।

फिरादी जेठो लाक्पा खम्बाछे शेर्पा र कान्छो लाक्पा खम्बाछे शेर्पा पनि छ । प्रतिवादी ओमकुमारी मेरो सौतेनी आमा हुनुहुन्छ भनी जेठो लाक्पा खम्बाछे शेर्पाले पिताबाट अंश नपाएको भन्ने दावी गरेको र नातामा विवाद देखाई पासाङ्ग खम्बाछे शेर्पाको छोरा होइन भनी जिकीर लिएतर्फ

हेर्दा पासाङ्ग खम्बाछे शेर्पा मेरा पिता हो भनी बयान गरेको र विजय मेमोरियल स्कूलमा ६ कक्षा पास भई ७ कक्षामा जाँदा २०२९ सालमा दिएको चारित्रिक प्रमाणपत्रमा निजको पिता पासाङ्ग खम्बाछे शेर्पा भनी उल्लेख भएको, फिरादीले वाली विज्ञान महाशाखामा निम्नस्तर प्राविधिक एल.टि. २ मा नोकरी गर्दा पिताको नाममा पासाङ्ग खम्बाछेको नाम उल्लेख भएको देखिन्छ । पिताको नामबाट नागरिकता लिएको र मिति २०५३।२।२८ मा नाता प्रमाणित गरेको पत्र देखिएकोले पासाङ्ग खम्बाछे शेर्पा जीवित हुँदाको अवस्थामा फिरादीलाई पटक पटक छोरा भनी स्वीकार गरेको कागज प्रमाणहरू देखिएको र फिरादीको पिता पासाङ्ग खम्बाछे शेर्पा भन्ने देखिएकोले वादी प्रतिवादीहरू नाता तथा अंशियार भन्ने देखिएको र पिता समेतबाट वादीले कानूनबमोजिम अंश पाएको नदेखिएकोले फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी वादी प्रतिवादीहरूको जिम्मामा रहेको चल अचल श्री सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी माग गरी पेश गर्नु भन्ने २०६१।८।१४ को आदेश ।

वादी सानो छँदादेखि नै आफ्नो बाबुको नाम पासाङ्ग खम्बाछे भनी उल्लेख गर्नु र स्वयं पासाङ्गका आफ्ना जीवनकालका क्रियाले पनि यी वादीलाई आफ्नै छोरा हुन् भनी स्वीकारी फाराम प्रमाणित गर्ने, नागरिकता प्रमाणपत्रको लागि सिफारिश गराउने नागरिकता प्रमाणपत्र समेतका क्रियाकलाप एवं व्यवहारबाट समेत वादी लाक्पा खम्बाछे शेर्पा प्रतिवादी पासाङ्ग खम्बाछे शेर्पाका छोरा देखिएको हुँदा वादी र प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पा समेत अंशियार नाताका व्यक्ति ठहरेकाले वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउने ठहर्छ । प्रतिवादीले आफ्नो फाँटवारीमा ऋण समेत देखाएकोमा साहूले पत्रेका बखत कानूनबमोजिम हुने नै हुँदा सो ऋण सम्बन्धमा बोली रहन परेन । वादी प्रतिवादीका फाँटवारीबाट देखिएको घर जग्गासमेतका अचल सम्पत्तिबाट ५ खण्डको १ खण्ड अंश वादीले प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पा समेतबाट पाउने र चलन चलाई पाउने समेत ठहर्छ भन्ने समेत

ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६३।७।२० को फैसला ।

विपक्षी वादीका नागरिकतामा भएको ठेगाना र मिति २०५१।६।१० मा कर्मचारी वैयक्तिक विवरण मार्फा मुस्ताङ्गमा भरेको सिटरोलको ठेगाना समेतले विपक्षी अन्यायी मेरा पति पासाङ्ग खम्बाछे शेर्पाको छोरा होइन भन्ने प्रष्ट हुन्छ । फिरादी लाक्पा खम्बाछे शेर्पा र अर्का लाक्पा खम्बाछे शेर्पाको पिता पासाङ्ग खम्बाछे र किन्जी शेर्पाबाट जायजन्म भएको भन्ने उल्लेख गरेका छन् । कुन लाक्पा शेर्पा पहिला जन्मियो र कुन लाक्पा खम्बाछे शेर्पा पछि जन्मियो भन्ने कुरा पुष्टि गर्न सकेको छैन । म पुनरावेदिकाको विवाह हुनुभन्दा पहिला नै वादीको जन्म भएको देखिएकोले मेरो छोरा होइन भन्ने कुरा पति पासाङ्ग खम्बाछेले २०३७।१।१९ मा भरेको सिटरोलमा छोरा छोरी छैन भनी भनेबाट प्रष्ट हुन्छ । विपक्षी अन्यायीले भूठा विवरण दिई नेपाली नागरिकता लिएको मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट आरोपित कसूर ठहर हुने गरी नागरिकता बदर हुने ठहरी मिति २०५६।६।३ मा फैसला भएको छ । बदर भएका प्रमाणको आधारमा डी.एन.ए. परीक्षण नगरी विपक्षी अन्यायीलाई गैरकानूनी तवरबाट छोरा कायम गरी अंश पाउने गरी भएको मिति २०६३।७।२० को ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा, ३, ३४, ५४ मुलुकी ऐन अ.व. १८४, १८५(क) र १८६ नं. विपरीत भएकोले उक्त फैसला बदर गरी पुनरावेदन जिकीरबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर ।

यसमा यिनै वादीले प्रतिवादीको लोग्ने पासाङ्गलाई बाबु बनाई लिएको नागरिकता नै भूठा विवरण दिई लिएको कारण बदर हुने ठहरी यसै अदालतबाट २०५६।६।३ मा फैसला भएको अवस्थामा त्यसतर्फ प्रमाणको मूल्याङ्कन नै नगरी नाता कायम गरी अंश पाउने ठहराएको शुरुको इन्साफ फरक पर्न सक्ने हुँदा प्रत्यर्थी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतबाट २०६४।७।२७ मा भएको आदेश ।

भूठा विवरण दिई नेपाली नागरिकता लिएको मुद्दामा भएको फैसलाउपर पुनरावेदन परी सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन रहेको अवस्था समेत छ। अंश दिलाउन लिएको आधार नै उक्त नागरिकतासम्बन्धी मुद्दामा खण्डित गरी यसै अदालतबाट पहिले नै फैसला भएको स्थितिमा प्रस्तुत मुद्दामा शुरुले दावीबमोजिम अंश पाउने गरेको फैसला कायम राख्न मिल्ने अवस्था देखिन आएन। तसर्थ, वादी दावीबमोजिम अंश पाउने ठहराएको शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको नदेखिएकोले सो फैसला उल्टी भै वादी दावी पुन नसक्ने ठहर्छ भनी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६४।११।१४।३ मा भएको फैसला।

भूठा विवरण दिई नागरिकता लिएको भनिएको मुद्दा सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन परी विचाराधीन अवस्थामा रहेको र वादी एवं प्रतिवादीबीच नातामा कुनै विवाद नभएको स्थितिमा वादी दावीबमोजिम अंश दिलाई दिनुपर्नेमा वादी दावी पुन नसक्ने ठहराएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला उल्टी गरी शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर कायम गरिपाऊँ भनी वादीका तर्फबाट यस अदालतसमक्ष पर्न आएको पुनरावेदन।

यसमा यसै लगाउका भूठा विवरण दिई नेपाली नागरिकता लिएको भन्ने मुद्दामा विभिन्न आधार र कारणहरू खुलाई मिति २०५८।३।४ मा विपक्षी भिकाउने आदेश यस अदालतबाट भएकोले सो मुद्दाका आधार र कारणहरूले प्रस्तुत मुद्दामा प्रभाव पार्ने भएको हुँदा यस मुद्दामा पनि छलफलको लागि प्रत्यर्थीलाई भिकाई लगाउका मुद्दा समेत साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भनी यस अदालतबाट भएको आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदकका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू बच्चुसिंह खड्का, डा. गोपालप्रसाद दाहाल, योगराज सुवेदी एवं प्रकाश थापाले पासाङ्ग खम्बाछे शेर्पाले आफ्नो जीवनकालमा यी पुनरावेदक लाक्पा शेर्पा आफ्नो छोरा भएको भनी सिफारिश गराई नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र दिलाएको, नातामा कुनै विवाद नभएको र वादी एवं प्रतिवादीबीच अंशबण्डा नभएको स्थितिमा वादी दावीबमोजिम प्रतिवादीबाट अंश दिलाई दिनुपर्नेमा सो नगरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला उल्टी गरी अंश दिलाई पाऊँ भनी र प्रत्यर्थी तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू भीम राई एवं दिनेशकुमार घलेले पुनरावेदक वादी लाक्पा खम्बाछे शेर्पा पासाङ्ग खम्बाछे शेर्पाको छोरा नभएको र निजले भूठा विवरण दिई नेपाली नागरिकता लिएको हुँदा नाता सम्बन्ध नै नभएका व्यक्तिले अंश पाउन सक्ने स्थिति छैन। अतः पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको हुँदा सदर गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो।

माथि उल्लिखित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहससमेत सुनी पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन ? वादीको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्ने हो, होइन? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. यसमा स्व. पासाङ्ग खम्बाछे शेर्पाका दुई श्रीमतीमा स्व. जेठी किन्जीबाट फिरादीसहित दुई छोरा र कान्छी श्रीमती प्रतिवादी ओमकुमारीबाट दुई छोरा समेत भई हाल जम्मा पाँच अंशियार हुँदा पाँच भागको एक भाग फिरादीको अंश छुट्टाई चलन चलाई पाऊँ भन्ने वादी दावी देखिन्छ। स्व. पासाङ्ग खम्बाछेकी श्रीमती किन्जी निःसन्तान भएको हुँदा वादी अंशियार नाताका नभएकोले अंश दिनुपर्ने होइन

भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर रहेको पाइन्छ । शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतले वादी दावीबमोजिम पाँच भागको एक भाग अंश पाउने ठहर्‍याएको फैसला उल्टी गरी पुनरावेदन अदालत पाटनले वादी दावी पुन नसक्ने ठहराई फैसला गरेको देखिन्छ । उक्त फैसलामा चित्त नबुभाई आफू स्व. पासाङ्ग खम्बाछे, शेर्पाको सन्तान भएको हुँदा अंश पाउनुपर्ने भन्ने जिकीर लिई वादीको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

३. पुनरावेदक वादीले लिएको जिकीरसमेतलाई मनन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदक वादी लाक्पा खम्बाछे, शेर्पाले आफू स्व. पासाङ्ग खम्बाछे, शेर्पाको जेठी श्रीमती किन्जी शेर्पाको तर्फबाट जन्मेको जेठो छोरा हुँ भनी मिति २०५४।४।१० मा फिराद दिँदा आफ्नो उमेर ३६ वर्षको देखाई अंश दावी गरेको पाइन्छ । यसबाट यी वादीको जन्म २०१८ सालतिरै भएको पाइन्छ । तर, यी पुनरावेदक वादीले आफ्नो बाबु भनी दावी लिएका स्व. पासाङ्ग खम्बाछे, शेर्पाले भरेको र कार्यालय प्रमुखले मिति २०३७।१।१९ मा प्रमाणित गरिदिएको सिटरोलको नाम भने महलमा श्रीमती किन्जी शेर्पा उल्लेख भई छोरा छोरीको महलमा कट्टा चिन्ह (X) लगाएको तथा सोही सिटरोलमा निजले भतिजी निसा शेर्पालाई इच्छाएको देखिन्छ । जिल्ला प्रहरी कार्यालय सोलुखुम्बुले जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौँलाई पठाएको प्रहरी सञ्चारमा समेत पासाङ्ग खम्बाछे, शेर्पाको जेठी श्रीमती किन्जी शेर्पेनीबाट जायजन्म नभएको भनी लेखी पठाएको पाइन्छ । यदि स्व. पासाङ्ग खम्बाछे, शेर्पाका सन्तान छोरा यी पुनरावेदक भएको भए सिटरोलमा उल्लेख नगर्नुपर्ने कुनै कारण नै देखिँदैन । यस्तो कारण थियो भनी यस अदालतमा चढाएको पुनरावेदनमा समेत देखाउन सकेको पाइन्छ । यसबाट उक्त मिति सम्ममा स्व. पासाङ्ग खम्बाछे, शेर्पाको कुनै सन्तान नभै एकमात्र श्रीमती किन्जी शेर्पा रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ । स्व. पासाङ्ग खम्बाछे, शेर्पाले प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पासँग २०४० सालमा विवाह

गरेको भन्ने देखिएको हुँदा सो सिटरोलमा प्रत्यर्थी ओमकुमारी र निजबाट जन्मेका सन्तानको नाम उल्लेख नहुनु स्वाभाविकै हो । यी पुनरावेदक वादीले जागीर खाँदा भरेको सिटरोलमा बाजेको नाम किपा खम्बाछे, शेर्पा भनी लेखाएको पाइन्छ । यिनले बाबु भनी देखाएका पासाङ्गको बाबुको नाम जिकु शेर्पा भनी पासाङ्गले भरेको सिटरोलबाट देखिन्छ । यस स्थितिमा पासाङ्गकै छोरा पुनरावेदक वादी भए निजको बाजे जिकु हुनुपर्ने थियो ।

४. त्यसैगरी प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पाको पति स्व. पासाङ्ग खम्बाछे, शेर्पाको स्थायी ठेगाना सोलुखुम्बु जिल्ला गार्मा गाउँ विकास समिति वार्ड नं. ३ भएकोमा यी पुनरावेदक वादीको ठेगाना ऐ. गार्मा गाउँ विकास समिति वडा नं. ७ उल्लेख भएको एकातर्फ छ भने अर्कोतर्फ निजले लगाउको भूठा विवरण दिई नेपाली नागरिकता लिएको भन्ने मुद्दामा जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय काठमाडौँमा बयान गर्दा बाजेको नाम थाहा छैन । बाबुको नाम किपा शेर्पा हो भनी बयान गरेको अवस्था छ । यस्तो स्थितिमा सोलुखुम्बु जिल्ला गार्मा गाउँ विकास समिति वडा नं. ३ मा स्थायी ठेगाना भएका स्व. पासाङ्ग खम्बाछे, शेर्पा यी पुनरावेदकका पिता नाताका भन्न सकिने विश्वसनीय आधार देखिँदैन । साथै पुनरावेदक वादी लाक्पा शेर्पाले भरेको लोक सेवा आयोगको फाराम एवं सिटरोलमा पनि आफ्नो स्थायी ठेगाना गार्मा गाउँ विकास समिति वार्ड नं. ७ उल्लेख गरेका र सिटरोलमा बाबुको नाम छिम्बी शेर्पा लेखाएका प्रमाणहरूबाट प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमकुमारी शेर्पाका पति पासाङ्ग खम्बाछे, शेर्पा यी पुनरावेदक वादी प्रत्यर्थी प्रतिवादीका पति पासाङ्ग खम्बाछे, शेर्पाका सन्तान रहेछन् भनी मान्न मिलेन । पक्षले मुद्दा पर्नु अघि स्वयं नै लेखाए देखाएको भई सरकारी कार्यालयमा सुरक्षित अभिलेखलाई प्रमाण ऐन, २०३९ को दफा १४ र १६ को परिप्रेक्ष्यमा प्रमाण मान्नु पर्ने हुन्छ । स्वभाविक रूपमा जन्मेका प्रमाण र पछिबाट कुनै उद्देश्य प्राप्तिका लागि

खडा भएका प्रमाणको विश्वसनीयता समान हुन सक्दैन । प्रमाण भन्ने कुरा अदालतलाई निष्कर्षमा पुग्न मद्दत गर्ने महत्वपूर्ण माध्यम हो । प्रमाणको परख उसको विश्वसनीयताको कसीमा हुन्छ । बिना कुनै कारण कुनै पनि व्यक्तिद्वारा सहज रूपमा खडा भएको र पारिवारिक स्थिति समेत उल्लेख गर्ने पर्ने प्रकृतिको आधिकारिक लिखतमा उद्घोष नगरेको कुरालाई निजको देहान्तपछि निजको सम्पत्ति समेतका सन्दर्भमा सत्य मानी निज मृतकका घोषणाका प्रतिकूल अवधारणा बनाउन न्यायसंगत हुँदैन । प्रमाण मूल्याङ्कनका आधारभूत सिद्धान्तको यस्तो अनुभूति अदालतलाई पनि दिँदैन । पासाङ्ग खम्बाछे शेर्पाले भरेको सिटरोललाई निजको पारिवारिक उद्घोषका रूपमा नै ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ । दुई विपरीत प्रकृतिका प्रमाणहरू प्रस्तुत भएकोमा अदालतले आधार लिने भनेको तिनको विश्वसनीयताको मात्रा र प्रकृति हो । कानूनबमोजिम पारित लिखतद्वारा सिर्जित सम्बन्ध तथा रक्त सम्बन्धका आधारमा कायम हुने नाता सम्बन्ध र स्नेहवश वा संरक्षकत्वका हिसाबले केवल सम्बन्धका रूपमा प्रयोग हुने नाता सम्बन्धमा अन्तर छ । केवल पहिलो अर्थात रक्त तथा कानूनी सम्बन्धले मात्र कानूनी अधिकार र दायित्व जन्माउँछ । यसरी पुनरावेदक वादी प्रत्यर्था प्रतिवादीका अंशियार कायम हुने नदेखिएको स्थितिमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट अंशमा दावी नपुग्ने ठहराएको फैसला परिवर्तन गरिरहनु पर्ने देखिएन ।

५. अतः माथि गरिएको विवेचनाबाट पुनरावेदन अदालत पाटनले वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहराएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाईदिनु ।
उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. रामकुमारप्रसाद शाह
इति संवत् २०६६ साल फागुन १३ गते रोज ५ शुभम-
इजलास अधिकृतः पुष्पराज थपलिया

निर्णय नं. ८३३६

असार, २०६७

- सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रणबहादुर बम
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
संवत् २०६० सालको दे.पु.नं.८७२९, ९०५२, ९०५३
फैसला मिति: २०६६।१०।१९।२
मुद्दा : राजीनामा लिखत बदर ।
- पुनरावेदक वादी: भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. १० बस्ने नारायण भक्त लासिवा विरुद्ध
- विपक्षी प्रतिवादी: भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. १० बस्ने मोतीमाया लासिवा समेत
- पुनरावेदक प्रतिवादी: भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. १० बस्ने जीवन लासिवा विरुद्ध
- विपक्षी वादी: भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. १० बस्ने नारायण भक्त लासिवा
- पुनरावेदक प्रतिवादी: भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा १० बस्ने मोतीमाया लासिवाको अ.वा.भई आफ्नो हकमा समेत ऐ.ऐ. बस्न कृष्णप्रसाद लासिवा विरुद्ध
- विपक्षी वादी: भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. १० बस्ने नारायणभक्त लासिवा
- शुरु फैसला गर्ने:
मा.जि.न्या.श्री माधवप्रसाद चालिसे
पुनरावेदन फैसला गर्ने:
मा.न्या.श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
मा.न्या.श्री कृष्णप्रसाद श्रेष्ठ
- जीवनकालपछि बाँकी रहेको सम्पत्ति पाउने हक मिलापत्रले सुरक्षित गरेको कारणले जीवनकालमा नै आफ्नो सो सम्पत्ति

बेचबिखन, दान दातव्य वा हक हस्तान्तरण गर्ने स्वामित्वमा अन्तरनिहित अविभाज्य अधिकारलाई सीमित गर्न सक्छ भनी अर्थ गर्नु सम्पत्तिको स्वामित्वसम्बन्धी सिद्धान्त (Doctrine of ownership) को समेत विपरीत हुन जाने ।

(प्रकरण नं. २)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री सालिकराम पाण्डे
प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री वच्चुसिंह खड्का
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

फैसला

न्या.रणबहादुर बम: पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अनुसार यस अदालतमा वादी प्रतिवादी दुवै पक्षको दोहोरो पुनरावेदन परी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:-

विपक्षीले स्त्री अंश धनको २ र ८ नं. विपरीत कार्य गरेकोले अ.वं. ८२ नं. र लेनदेन व्यवहारको १० र ४० नं. का आधारमा फिराद गर्न आएको छु । पिताजी साहिला लासिवाको स्वर्गेपछि प्र. आमा मोतीमाया, दाजु कृष्णभक्त र फिरादीका बीचमा अंश मुद्दा चली भक्तपुर जिल्ला, भौखेल गा.वि.स. वडा नं. ८(ग) कि.नं. ७४० क्षेत्रफल १-३-० समेतको जग्गाको आयस्ता आमाले जीउनी भर भोग चलन गर्न पाउने र आमाको स्वर्गेपछि त्यही जग्गाको आयस्ताको खर्चबाट आमाको काजक्रिया गरी बाँकी दाजुभाईलाई आधी आधी बाँडी लिने गरी हामीहरू बीच भक्तपुर जिल्ला अदालतमा मिति २०४७/१२/२८ मा मिलापत्र भएको छ । सो मिलापत्रविपरीत कि.नं. ७४० को जग्गा दिने आमा मोतीमाया लिने जीवन लासिवा र आमाको

संरक्षक साक्षी कृष्णप्रसाद लासिवा बसी मिति २०५७/११/१९ मा मालपोत कार्यालय भक्तपुरबाट पारित राजीनामा लिखत लेनदेन बिना भएको हो । आमाको स्वर्गेपछि काज क्रिया गर्नुपर्ने र त्यसपछि फिरादीको समेत हक लाग्ने सम्पत्तिबाट बञ्चित गर्ने गरी खडा गरेको उक्त लिखत बदरभागी छ, भन्ने समेत व्यहोराको वादी नारायणभक्त लासिवाको मिति ०५/०८/१२ को फिराद पत्र ।

मिलापत्रबाट अंशवण्डा गरी आफ्नो भागको अंश लिई सकेको कुरा फिरादबाटै स्पष्ट हुँदा अरुको अंश भागमा परेको सम्पत्ति आफूखुस गरेको कुरामा दावी लिने हक वादीलाई नभएको हुँदा अंश भइसकेको अवस्थामा लेनदेन व्यवहारको १० नं. ले वादीलाई मद्दत गर्न सक्दैन । दावीको भक्तपुर जिल्ला अदालत भौखेल गाउँ विकास समिति वडा नं. ८ कि.नं. ७४० को क्षेत्रफल १-३-० को जग्गा मोतीमायाको अंश भागको आफूखुस गर्न पाउने जग्गा हो । अंश लिई छुट्टै बसेको वृद्ध मोतीमायाको आर्थिक स्रोत केही नभई दान, धर्म चाडवाड मनाउन खान लगाउन र औषधि उपचार समेतको लागि वाध्यता फुकाउने अधिकार मोतीमायाको हुने भएकोले विपक्षीको दावी लाग्न सक्दैन । राजिखुसीमा भएको लिखतमा म प्रतिवादी साक्षीसम्म बसेको हो । आफ्नो हक दर्ता तिरोको जग्गा मोतीमायाले आफूखुसी गरेको लिखत बदर हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत प्रतिवादी कृष्णप्रसाद लासिवाको मिति २०५८/११/१९ को प्रतिउत्तर पत्र ।

विपक्षीले मिति २०४७/१२/२८ को मिलापत्रबमोजिम आफूले पाउनेसम्मको आफ्नो अंश भाग कानूनबमोजिम लिई छुट्टिसकेपछि अन्य अंशियारको भागमा फिराद दावी गर्ने हकद्वैया अ.वं. ८२ नं. ले नमिल्ने हुँदा फिराद खारेज हुनुपर्छ । स्त्री अंश धनको २ नं. रीतपूर्वकको अंश भइसकेको अवस्थामा आकर्षित हुन सक्दैन । लेनदेन व्यवहारको १० नं. पनि प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी एकासगोलको अंशियार नभएको हुँदा

आकर्षित हुन नसकी फिराद स्वतः खारेजभागी छ । विवादित लिखतको के कति भाग बदर हुने, वादीको हक के कति हो, हक कायम समेतमा फिराद दावी अस्पष्ट हुनुका साथै कुन र. नं. को लिखत हो कतै उल्लेख छैन । वयोवृद्ध ८७ वर्षीया मोतीमायाको टहल चाकडी स्याहार सुसार संरक्षण प्रतिवादिले गरी आएको अवस्थामा दाताको आर्थिक समस्या समाधान गर्न अड्डैको रोहवरमा रकम बुझी कि.नं. ७४० को क्षेत्रफल १-३-० जग्गा मालपोत कार्यालय भक्तपुरबाट मिति २०५७१११९ मा लिखत पारित गरी दिनु भएकोले मैले लिएको हुँ, लिने दिने दुवै थरीको मञ्जुरीबाट कानूनको दायरामा रही भएको लिखत सदर गरी भूठा फिराद दावीबाट फुर्सद पाऊँ भन्ने समेत प्रतिवादी जीवन लासिवाको मिति २०५८१९१९ को प्रतिउत्तर पत्र ।

वादीले आफ्नो भागको अंश मिति २०४७१२२८ को मिलापत्रबाट लिइसकेपछि अर्काको अंश जीउनी भागमा पुनः दावी गर्न अ.वं. ८२ नं. ले हकदैया प्रदान नगरेको हुँदा फिराद खारेजभागी छ । स्त्री अंश धनको २ नं. रीतपूर्वकको अंश भइसकेको प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुन सक्दैन । अंशबण्डाको १ नं. समेतको आधारमा मैले आफूखुस गर्न पाउने सम्पत्ति दान वकस गरिएको हुँदा लेनदेन व्यवहारको १० नं. ले विपक्षीलाई मद्दत नगर्ने हुँदा फिराद खारेजभागी छ । अंश जस्तो कुरामा शर्त बन्देज लाग्न सक्दैन, सर्वोच्च अदालतबाट यस सम्बन्धमा नजीर सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । अंशबण्डा गरी विपक्ष वेगल भएपछि कृष्णभक्त लासिवाले म ८८ वर्षीय वृद्धलाई संरक्षण दिई आएको र गुजारा चलाउन औषधि उपचार गर्न धर्म रीति संस्कार मनाउन र ऋण धनको व्यवहार मिलाउन कि.नं. ७४० क्षेत्रफल १-३-० जग्गा प्रतिवादी जीवन लासिवालाई राजीनामा लिखत मिति २०५७१११९ मा मालपोत कार्यालय भक्तपुरमा पारित गरीदिएको हो । विपक्षीको भूठा फिराद खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत प्रतिवादी

मोतीमाया लासिवाको वारेस भै आफ्ना हकमा समेत कृष्णभक्त लासिवाको मिति २०५८१९१९ को प्रतिउत्तर पत्र ।

यसै लगाउको वादी नारायण भक्त लासिवा प्रतिवादी मोतीमाया लासिवा समेत भएको दे.मि.नं. १९९१५४२ को लिखत दर्ता बदर मुद्दामा लिएको बुँदा प्रमाण समेतको आधारमा प्रतिवादी मोतीमायाले अंश मुद्दाबाट भएको मिलापत्रबमोजिम आफ्नो जीउनी हक प्राप्त गरी लिएको जग्गा आफूखुस गर्न नपाउने भन्न मिलेन । सो दावीको लिखत गर्दा वादीको मञ्जुरी लिनुपर्ने नदेखिँदा मिति २०५७१११९ मा राजीनामा लिखत पास गरी कि.नं. ७४० को १-३-० जग्गाको हक प्रतिवादी जीवनलाई दिएको लिखत बदर गरिपाऊँ भन्ने वादी दावी पुन सक्तैन भन्ने समेत भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५८१९१२३ को फैसला ।

स्त्री अंश धनको २ नं. तथा अ.वं. १८४क र १८५ नं. तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजीर सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल भएको फैसला बदर गरी फिराद माग दावीबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नारायण भक्त लासिवाको मिति २०५८१२२६ को पुनरावेदन अदालत पाटनमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा साथै पेश भएको लिखत बदर मुद्दामा प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भएकोले सोही परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत मुद्दाको पनि शुरु फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा प्रत्यर्थी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०५९१००३ को पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश ।

स्त्री अंश धनको २ नं. र उल्लेख गरिएको सिद्धान्त समेत अनुसार विधवा स्वास्थ्य मानिसले उमेर पुगेका छोराहरूको मञ्जुरीवेगार अचलमा आधा मात्र आफूखुस गर्न पाउने हुँदा आधाभन्दा बढी हक छाडी दिएको जति कायम हुन सक्ने देखिएन । यस्तो स्थितिमा वादीको दावीमध्ये आधाको दावी कायम गर्नुपर्नेमा वादी

दावी पुन नसक्ने ठहर्‍याएको भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति ०५८।१।२३ को फैसला नमिलेको देखिँदा केही उल्टी भई वादी दावीमध्ये आधाको लिखत समेत बदर भई बदर भए जतिको दर्ता प्रतिवादी मोतीमाया लासिवाका नाउँमा कायम हुने ठहर्छ भन्ने समेत मिति २०६०।३।३० को पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला ।

जुन उद्देश्यका लागि विवादित जग्गा जीउनी राखिएको हो, सो उद्देश्यविपरीत मिति २०४७।१।२८ को मिलापत्रप्रतिकूल पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला अ.वं. १८४क र १८५ नं. र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ प्रतिकूल निर्णय आंशिक रूपमा त्रुटिपूर्ण भएकोले सो हदसम्म उल्टी गरी पुनरावेदन जिकीर एवं फिराद दावीबमोजिम गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत मिति २०६०।७।२७ को वादी नारायण भक्त लासिवाको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा चित्त बुर्केन । अ.वं. १८४क, १८५ नं., प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५, स्त्री अंश धनको १,२ नं. र स.अ. बाट प्रतिपादित विभिन्न नजीर सिद्धान्तविपरीत भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६०।३।३० को त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६०।३।३० को फैसला सदर गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी जीवन लासिवाको अधिकृत वारेस प्रतिवादी कृष्णप्रसाद लासिवाको यस अदालतमा पर्न आएको मिति २०६०।१।३० को पुनरावेदन पत्र ।

प्रमाणको मूल्याङ्कन र विवेचना नगरी अ.वं. १८४क १८५ नं., प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४, स्त्री अंश धनको १, २ न सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नेकाप २०४९ अङ्क २ पृष्ठ १४३ समेतका नजीर सिद्धान्तको विपरीत पुनरावेदन पाटनको मिति २०६०।३।३० को त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी भक्तपुर जिल्ला अदालतको २०५८।१।२३ को फैसला सदर कायम गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको

प्रतिवादी मोतीमायाको अधिकृत वारेस र प्र. कृष्णभक्त लासिवाको वारेस भई आफ्ना हकमा समेत प्र. कृष्णप्रसाद लासिवाको यस अदालतमा पर्न आएको मिति २०६०।१।३० को पुनरावेदनपत्र ।

यसमा प्रस्तुत मुद्दासँग सम्बन्धित रहेको गुठी धर्मलोप समेतका मुद्दाहरू यस अदालतमा दायर रहेको हुँदा ती मुद्दाका साथ राखिपाउन पुनरावेदक वादीतर्फका कानून व्यवसायीले इजलाससमक्ष अनुरोध गर्नु भएकोले उक्त २०६३ सालको दो.नि.नं. १००१ को गुठी धर्मलोप समेतको निवेदन साथ प्रस्तुत मुद्दा र लगाउका मुद्दाहरू राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।२।५ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको दोहोरो पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक नारायणभक्त लासिवाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री शालिकराम पाण्डेले प्रतिवादीहरू मोतीमाया, कृष्णभक्त र यी पुनरावेदकका बीचमा अंश मुद्दा चली भक्तपुर जिल्ला भौखेल गाउँ विकास समिति वडा नं.८(ग) कि.नं. ७४० को १-३-० समेतको जग्गाको विपक्षी आमा मोतीमायाले जीउनभर भोगचलन गर्ने र आमाको मृत्युपछि सोही जग्गाको आयस्ताले कार्याक्रिया गर्ने, बाँकी दाजुभाईको बीचमा आधा आधा बाड्ने सहमति भई विपक्षीहरूसँग यी पुनरावेदकको भक्तपुर जिल्ला अदालतमा मिति २०४७।१।२८ मा मिलापत्र भएकोमा सो मिलापत्रविपरीत दिने मोतीमाया र लिने जीवन लासिवा भई मिति २०५७।१।१९ मा मालपोत कार्यालय भक्तपुरबाट राजीनामा पारित गरी हक हस्तान्तरण भएको अवस्था छ । आमा मोतीमायाको स्वर्गारोहणपछि बाँकी भएको सम्पत्तिमा यी पुनरावेदकको समेत हक लाग्नेमा सो हक मार्नलाई उल्लिखित हक हस्तान्तरण भएको हो । मिलापत्र विपरीत भएको लिखतलाई बदर गरी यी पुनरावेदक वादीको हक कायम गर्नु पर्नेमा सो नगरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन । तसर्थ, उक्त

फैसलालाई बदर गरी फिराद दावीबमोजिम यी पुनरावेदकको हक कायम गरिपाऊँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रस्तुत विवादको अर्को दे.पु.नं. १०५३ का पुनरावेदक कृष्णप्रसाद लासिवा, कृष्णभक्त लासिवा, कृष्णप्रसाद लासिवा, मोतीमाया लासिवाका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री बच्चुसिंह खड्काले विपक्षी नारायणभक्त लासिवा मिलापत्रबाट अंश लिई छुट्टिई भिन्दै बसेको कुरा फिराद कथनबाटै स्पष्ट छ । मिलापत्रमा खान लाउन, काजक्रिया गरी बाँकी रहेको सम्पत्तिसम्म आधी-आधी बाँड्ने शर्त राखिएको हो । यसले जीउनी राखेको सम्पत्ति हक हस्तान्तरण गर्ने नपाउने भनी शर्त राखेको अवस्था नहुँदा आफ्नो जीवनकाल आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण गरेको कार्यलाई गैरकानूनी भन्न सक्ने अवस्था नहुँदा वादी दावी पुग्न नसक्ने भनी केही उल्टी गरी उक्त राजीनामाको लिखतबाट हक हस्तान्तरण भएको जग्गामध्ये आधा बदर गरीदिने मोतीमायाको नाममा कायम गरेको मिलेको छैन । सो फैसला बदर गरी शुरु निर्णयबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने समेत बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

दोहोरो पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन सहितका मिसिल संलग्न कागजातको अध्ययन गरी पुनरावेदकहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरूले गर्नु भएको उक्त बहस जिकीर सुनी विचार गर्दा भक्तपुर जिल्ला अदालतले वादी दावी नपुग्ने ठहर गरी गरेको फैसलालाई केही उल्टी गरी आधा बदर हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ छैन, र पुनरावेदकहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दाका पक्ष विपक्षहरू एकै परिवारका व्यक्तिहरू भई निजहरूका बीचमा भक्तपुर जिल्ला अदालतमा अंश मुद्दा चली निजहरूका बीचमा

मिति २०४७१२२८ मा उक्त मुद्दामा मिलापत्र भएको देखिन्छ । उल्लिखित मिलापत्रमा भक्तपुर जिल्ला भौखेल गाउँ विकास समिति वडा नं.८ (ग) को कि.नं. ७४० को १-३-० जग्गा प्रतिवादीमध्येकी आमा मोतीमाया लासिवाको जीउनीको रुपमा राखिएको र सो जग्गा निजले आफ्नो जीवनभर भोग चलन गर्ने र मृत्युपछि सो जग्गाको आयस्ता खर्चबाट काजक्रिया गरी बाँकी दाजुभाई यी वादी र प्रतिवादीहरूले आधी-आधी बाँडी लिने शर्त उल्लेख भएको देखिन्छ । उल्लिखित कि.नं. ७४० को जग्गा प्रतिवादी मोतीमायाले मिति २०५७१११९ मा मालपोत कार्यालय भक्तपुरबाट राजीनामा पारित गरी प्रतिवादी जीवन लासिवालाई हक हस्तान्तरण गरेको देखिन्छ । उल्लिखित जग्गा आमाको मृत्युपछि आफूले समेत आधा हक पाउने मिलापत्रको शर्तको आधारमा पुनरावेदक वादी नारायण भक्त लासिवाले उक्त राजीनामा बदर गरी पाउँन माग दावी लिएको देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दाका यी पक्ष विपक्षहरूको बीचमा मिति २०४७१२२८ मा भएको मिलापत्रको आधारमा अंशबण्डा भएको र यी अंशियारहरू छुट्टि भिन्न भई बसेको कुरामा विवाद देखिँदैन । सो मिलापत्र अनुसार विवादित कि.नं. ७४० को १-३-० जग्गा प्रतिवादी मोतीमाया लासिवाको जीउनीको रुपमा राखिएकोमा विवाद देखिँदैन । प्रतिवादी मोतीमाया लासिवाले उक्त मिलापत्र बमोजिम आफ्नो अंश जीउनीको रुपमा प्राप्त गरेको विवादित कि.नं. ७४० को १-३-० जग्गा प्रतिवादी जीवन लासिवालाई मिति २०५७१११९ मा राजीनामाको लिखत मालपोत कार्यालय भक्तपुरमा पारित गरी हक हस्तान्तरण गरेको देखिन्छ । उल्लिखित राजीनामाको लिखत गरी दिने मोतीमायाको विवादित जग्गाको हकाधिकार तथा उक्त मिति २०४७१२२८ को मिलापत्र उल्लिखित शर्तबमोजिम बदर हुनुपर्ने हो होइन भन्ने तर्फ विचार गर्दा आफ्ना अंशियारहरूका बीचमा चलेको अंशसम्बन्धी मुद्दामा भएको मिलापत्रबाट निजले

आफ्नो भागमा सो जग्गा प्राप्त गरेको देखिन्छ । उक्त जग्गामा रहेको निजको स्वामित्व एवं साम्पत्तिक अधिकारमा कुनै प्रकारको त्रुटि (Defects) भएको वा शर्तबन्धित (Conditional) भएको भनी वादीले जिकीर लिनसकेको अवस्था समेत देखिँदैन । अन्य अंशियारले प्राप्त गरेसरह निजले पनि आफ्नो भागको अंशबाट हकधिकार प्राप्त गरेको देखिन्छ । प्रतिवादी मोतीमायाको उक्त विवादित जग्गाको स्वामित्व आर्जनको स्रोतको रूपमा रहेको मिति २०४७।१२।२८ को मिलापत्रको शर्त हेरिएमा निजको जीवनकालमा निजले सो जग्गा कसैलाई हक हस्तान्तरण गरेर दिन नसक्ने शर्त उल्लेख भएको देखिँदैन । उक्त मिलापत्रमा प्रतिवादी मोतीमायाले आफ्नो जीवनभर सो जग्गा एवं सोको आयस्ता उपभोग गर्ने र निजको मृत्युपश्चात् कार्याकरिया गरी बाँकी रहेको अवस्थामा बाँकी रहेको सम्पत्तिसम्म यी पुनरावेदक वादी नारायणभक्त लासिवाले समेत आधा पाउने शर्त उल्लेख भएको देखिन्छ । जीवनकालपछि बाँकी रहेको सम्पत्ति पाउने हक मिलापत्रले सुरक्षित गरेको कारणले जीवनकालमा नै आफ्नो सो सम्पत्ति बेचबिखन, दान दातव्य वा हक हस्तान्तरण गर्ने स्वामित्वमा अन्तरनिहित अविभाज्य अधिकारलाई सीमित गर्न सक्छ भनी अर्थ गर्नु सम्पत्तिको स्वामित्व सम्बन्धी सिद्धान्त (Doctrine of ownership) को समेत विपरीत हुन जान्छ । यस अवस्थामा प्रतिवादी मोतीमायाले मिलापत्रबाट प्राप्त गरेको उक्त विवादित कि.नं. ७४० को १-३-० जग्गामा निजको स्वामित्व त्रुटिरहित रहेको र मिलापत्रको शर्तले समेत निजलाई सो सम्पत्ति पूर्ण उपभोग तथा बेचबिखन, हक हस्तान्तरण गर्ने समेतका अधिकार सीमित नगरेको देखिँदा उक्त मिति २०५७।१।१९ मा भएको राजीनामाको लिखतलाई बदर गर्नुपर्ने अवस्था देखिन आएन ।

३. तसर्थ, उल्लिखित विवेचित आधार प्रमाणहरूबाट शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतले वादी दावी नपुग्ने ठहर गरी मिति २०५८।१।२३ मा गरेको फैसलालाई मनासिब मानी सदर गर्नुपर्नेमा सो नगरी उक्त फैसलालाई उल्टी गरी वादी दावीमध्येको आधा लिखत बदर गरी बदर भए जतिको दर्ता प्रतिवादी मोतीमाया लासिवाको नाममा कायम गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६०।३।३० को फैसला नमिलेकाले उल्टी हुन्छ । वादी दावी नपुग्ने ठहर गरेको शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५८।१।२३ को फैसला सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक नारायण भक्त लासिवाको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उल्टी भई भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहरेकाले पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसलाले कायम गरेको लगत कट्टा हुने भएकाले सो लगतलाई कट्टा गरी भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसलाले कायम गरेको लगत कायम गरी कानूनबमोजिम कार्यान्वयन गर्नु भनी शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु ---१ प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ---२

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.अवधेशकुमार यादव

इति संवत् २०६६ साल माघ ११ गते रोज २ शुभम्-
इजलास अधिकृत : श्रीप्रकाश उप्रेती